

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
10.

DEBRECEN

2003

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:

Keresztes László

Maticsák Sándor

Dusnoki Gergely

ISSN 0239-1953

Felelős kiadó: Imre László
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor
Készült a Debreceni Egyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében.
Terjedelem: 16 (A/5) ív

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
10.

Debrecen
2003

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 10.

The History and Research Findings of Finno-Ugric Studies in Debrecen¹

The fifty years of the Finno-Ugric Department (1952–2002)

László KERESZTES

1. Periods. Although right from its foundation in 1914 the University of Debrecen offered Finno-Ugric courses and conducted research in Finno-Ugric languages, these activities were carried out within the framework of the joint Hungarian and Finno-Ugric Linguistics Department, in association with the teaching and research of Hungarian linguistics. The first professor was the renowned researcher, collector and folklorist, József Pápay (1873–1931, professor and head of department from 1914 until his death in 1931). He was renowned not only for his research but also for his teaching activity. It was his example that inspired one of his students, István Papp to devote his career to linguistics and to become one of the most outstanding experts, researchers and supporters of Finnish language and culture (cf. Jakab 1990: 9). In 1931 Pápay was followed by the noted dialectologist Bálint Csúry (1886–1941, head of department 1931–1941), and ten years later Géza Bárczi, (1894–1975, head of department 1941–1952) the influential and pioneering language historian, became head of department. Bárczi held Finno-Ugric classes himself besides employing István Papp to teach Finnish as a docent.

When, in autumn 1952, Géza Bárczi and most of his colleagues moved to Budapest, two departments were established: the Department of Hungarian Linguistics under István Papp and the independent Department of Finno-Ugric Languages under Béla Kálmán. The teaching activity of the two departments did not differ greatly as the teaching staff taught both Hungarian and Finnish linguistics courses.

¹* In Hungarian cf. FUD 9 (2002): 3–30.

Three main phases can be distinguished in the history of the 50-year-old Department of Finno-Ugric Languages. 1) In the beginning the department only taught Finno-Ugric linguistics courses as compulsory subjects for Hungarian majors. 2) From 1963 onwards the department also took part in Finno-Ugric linguistic training, which was introduced in three universities in Hungary. 3) Then, after the 1990 Seventh International Finno-Ugric Congress Finno-Ugric was established as a B minor and Finnish as a B minor. Today both subjects can be studied as majors, and after a long break the Finno-Ugric linguistic Ph.D. training has been re-launched.

1.1. From the foundation to the introduction of the Finno-Ugric C minor (1952–1963). We have very little documentation of the first steps taken by the independent department. Until 1956 Finno-Ugric comparative linguistics was taught in the second half of the course, and was part of the second comprehensive exam, and the final exam. When, however, joint honours training was re-established in 1957, language history was moved to the initial years of the course. Until 1961 Finno-Ugric studies were part of the first comprehensive exam together with the history of Hungarian. Later, however, the subject was removed from the syllabus of the comprehensive exam, and under the title “The Finno-Ugric origins of the Hungarian language”, it became first a combined exam, then a simple exam at the end of the third semester. Together with the reduction of course hours, these measures reduced the weight of Finno-Ugric linguistics in the language history training of Hungarian major students. To compensate for this, Finno-Ugric was introduced as third or C minor in 1963. This made it possible for students interested in Finno-Ugric languages, comparative linguistics, and the literature, history and ethnography of the Finno-Ugric peoples to acquire deeper knowledge in these fields.

1.2. From C minor Finno-Ugric training to the Finno-Ugric Congress (1963–1990). The status of the subject changed profoundly with the introduction of the Finno-Ugric C minor: its subjugated role changed dramatically when only the best students were allowed to take the course. In the beginning three students were enrolled only every second year, but later on one or two new students joined the course annually. The core of the training was, naturally, Finno-Ugric comparative linguistics. Besides the required practical Finnish language classes, students had to familiarise themselves with the structure of two other Finno-Ugric languages. At that time it was not possible to go on expeditions to visit the peoples of linguistically related languages in the USSR, therefore these languages could

not be acquired on the ground. Besides the straight linguistic subjects, courses on the literature, folklore, history and anthropology of the Finno-Ugric peoples were also offered – mainly by visiting lecturers. Only the very best students could fulfil the extra requirements of the three majors and minors and many of these students had the opportunity to spend some time in Finland. This was the situation in October 1977, when the department celebrated its 25th anniversary. We invited our graduates for a reunion back then as well. It was very easy to organise, as we only had to invite 16 people. The number did not change markedly even until 1990: between 1977 and 1990 a further 34 people graduated from our department.

The organisation of the Seventh International Finno-Ugric Congress in 1990 – as part of a joint effort with the Literature, History and Anthropology Departments – was a very significant event in the life of the department. The organisation of this impressive programme was a happy but very complex task, involving old and young, at what was then a small university. It made the department well known not only within the university but also in the city and among the participants from linguistically related languages as well. It was probably no accident that it was then that the Finno-Ugric C minor was raised to B minor and that we could launch the Finnish B minor – the second in Hungary. In the proposal document handed in to the Ministry, the Faculty of Arts also mentioned the re-training of Russian majors. It is an irony of fate that only one single Russian major became a Finnish major... By good fortune we managed to increase the teaching staff with an extra permanent post and from then on we also had an Estonian lector.

1.3. From Finno-Ugric and Finnish B minor to A major training. (1992–2002) The number of students graduating in Finno-Ugric C minor (6 semesters, third major) between 1966 and 1994 was 57. The number of students rocketed after the launching of B minor training (8 semesters, second major). We were always aware that Finno-Ugric had been chosen mainly by students dedicated to the Finnish language, and Finland. As a tie-in they also had to study some of the smaller linguistically related languages. With the launching of the Finnish major the number of Finno-Ugric students remained stable, and at the same time, the number of Finnish majors grew significantly: now we had as many students in one year as we used to have in the three years put together. It became easier to organize trips abroad, more students could go to Finland and we had some memorable excursions to Mordvin land. It became clear to everyone that the language of these smaller linguistically related nations is not merely a database of comparative

linguistics but a means of communication used by flesh and blood people. The attitude towards these languages changed significantly: student and teacher mobility flourished. In other words: training became not only more versatile but also more effective – between 1993 and 2002 72 Finnish and 8 Finno-Ugric majors graduated.

1.4. The launching of the A major and the doctoral school (2002–). With the change of the political system the structure of higher education also underwent various changes. The new Higher Education Act and the Academic Act transformed the system of academic qualifications. The Finno-Ugric Department in Debrecen suffered from the new accreditation system: while at the beginning of the decade 4 doctoral theses were defended, now the linguistic doctoral curriculum was not approved. As Finno-Ugric is a typically academic course, the training of Finno-Ugric majors largely lost its purpose.

As a result, only 5 Finno-Ugric majors graduated between 1994 and 2001. Finally, the programme was accredited within the framework of the linguistic doctoral school that was renewed in 2002. After a break of almost a decade it once more became possible to acquire a Finno-Ugric doctorate at the university of Debrecen. It is a very promising development that all three of our Finno-Ugric graduates in 2002 wish to get a Ph.D. degree.

2. Training. The Finno-Ugric Department primarily teaches linguistic courses. It has always deemed it important to familiarise students with the structures of certain Finno-Ugric languages, to make students understand how these languages are linguistically related and how this relation can be proved, and to introduce students to the achievements of Finno-Ugric linguistics – all these through the concrete knowledge of one or two Finno-Ugric languages and through comparative studies of Hungarian and these languages. Theory has always been based on one or more Finno-Ugric languages, and it has been these languages that inspired our students to do their linguistic studies in the Finno-Ugric major. Below I will give an overview of certain areas of Finnish and Finno-Ugric studies.

2.1. Within the Finno-Ugric courses of Hungarian majors first of all we should mention the Finnish language. Firstly, because it is the only Finno-Ugric language that has been taught continuously since the foundation of the university. Secondly, because it was Finnish that preserved Finno-Ugric studies, which was exiled from the curriculum at the beginning of the 1950s. In establishing the teaching of the Finnish language, a student of Pápay,

István Papp rendered undying service. He not only advocated the learning of Finnish, but also gave language classes up until 1960. His excellent books (*Finn nyelvtan*. Bp. 1956; *Finn nyelvkönyv*. Bp. 1957; *Finn olvasókönyv szójegyzékkel*. Bp. 1959; *Finn kresztomátia*. Bp. 1966; *A finn nyelv alapelemei*. Bp. 1967) and dictionaries (*Finn–magyar szótár*. Bp. 1962; *Magyar–finn szótár*. Bp. 1985, co-author László Jakab) made it possible for his colleagues and students to gradually join in his work.

Between 1956 and 1972 Magda A. Kövesi taught Finnish language and spread Finnish culture, with the same love and enthusiasm as István Papp.

The Hungarian-Finnish cultural agreement that was renewed in 1959 contributed greatly to the upswing of the teaching of Finnish in Hungary and made its influence felt at the university in Debrecen as well. Our opportunities further expanded when in 1966 the student unions of Debrecen and Jyväskylä universities started an exchange programme – most of István Papp’s and Magda A. Kövesi’s students could get to Finland either as scholarship holders or as lectors. After getting to know the Finnish people and language they became zealous advocates of the Finnish language and culture in Hungary. It is no accident that the legendary Finnish head of state, Urho Kekkonen wrote the following in the university’s guestbook in 1963: “Lämpimät terveiset Suomesta sukulaisyhteistyön tärkeälle ahjolle Debrecenin yliopistolle.” [“Warm regards from Finland to the important workshop of co-operation, the University of Debrecen.”]

Although the number of required Finnish lessons for Hungarian majors has been reduced to a minimum, the popularity of the Finnish language is on the increase, owing to the optional language classes and language courses. In 1972 our university was the second in Hungary to receive a Finnish lector – Outi Karanko-Pap. Through her good offices interest in the Finnish language and culture grew to dimensions never experienced before. It was she who made the jubilee celebration so memorable with a wonderful cultural programme 25 years ago. Following in her footsteps the university has had the following Finnish lectors since 1981: Marketta Huitu (1981–1986), Harri Mantila (1986–1987), Irene Wichmann (1987–1988), Pirkko Lehto (1988–1991), Heidi Vaarala (1991–1993), Tuula Jäppinen (1993–1996), Anna Tarvainen (1996–2001), and at present Sanna Lähde (2001–).

Besides Finnish, the syllabus of Hungarian majors has always included another, smaller Finno-Ugric language – depending on the preference of the current head of department. Accordingly, in the time of Béla Kálmán it was Vogul, in the time of Edit Vértes it was Ostyak and under László Keresztes it was Mordvin and Lapp that took the leading roles. Béla Kálmán was a

devoted adherent of Estonian and so held several Estonian courses. It became a permanent item in the syllabus from the beginning of the 1990s. The faculty of the department have continually held seminars on the Finno-Ugric cultures and languages.

2.2. The Finno-Ugric C minor. The introduction of Finno-Ugric as a third minor provided an opportunity to extend the framework of the learning of Finnish and other, smaller Finno-Ugric languages. Finno-Ugric majors had an advantage over other majors in the granting of scholarships to Finland and Finno-Ugric graduates were welcome at Finnish and other universities as Hungarian lecturers.

The leading fields of study of Finno-Ugric studies have always been comparative linguistics, and the study of the Finno-Ugric linguistic relationship. Lectures, seminars and practical courses have all served these purposes. Besides linguistics, however, literature has also been included in the training. Due to the small number of faculty at the department, we have had to commission external lecturers to cater for special needs and courses. In the times when Finno-Ugric was a C minor, only very few people had the opportunity to conduct their studies at a Finnish university for a longer period of time. Therefore, it was the faculty of the home institution that had to cater for the specialized, non-linguistic Finno-Ugric courses. For example, Géza Képes, the renowned literary translator, taught Finno-Ugric literature, Béla Gunda and Elek Bartha anthropology, István Orosz the history of the Finno-Ugric peoples (concentrating on the various aspects of Finnish and Estonian history), and every now and then László Pószán was also asked to give lectures on history. Eszter Ojtozy taught archaeology for one semester, Mihály Malán anthropology, and Klára Agyagási taught Altaic Studies on a regular basis after joining the department. The faculty of the sister departments helped us out with the specialized courses, such as the history of Hungarian, some specialized general linguistics courses and other lectures. And although we still recognize courses offered by other departments on topics that are closely related to the students' studies, the department primarily considers as compulsory those courses that are offered by the faculty or the Finno-Ugric Department.

It was a significant advancement in the Finno-Ugric training when with financial help from various foundations we had various Mordvin guest lecturers for the period of one semester each: O. Ye. Polyakov (1989), D. V. Tsygankin (1990 and 1992), and M. V. Mosin. Representatives of other

Finno-Ugric languages were able to contribute to the training with lectures or short courses.

2.3. The Finno-Ugric and Finnish B minors. Owing to the growing popularity of the Finnish language, we were able to launch the Finnish B minor. As a consequence, teaching placed greater and greater demands on the Finnish lecturers. The amount of language classes for Finnish minors prevented them from teaching Hungarian majors. After the new Finnish minor was launched, the lecturer's job underwent not only quantitative but also qualitative changes. Debrecen would badly need more guest lecturers, since a lecturer who is either a linguist or a literary specialist cannot undertake the teaching of both fields at a high level. Luckily, some guest lecturers have been of great help to us: notably various faculty members from the University of Jyväskylä, namely Tuomo Lahdelma, professor of literature, and the linguists Matti Leiwo and Maisa Martin, as well as the professors of the University of Oulu, Harri Mantila and Helena Sulkala; who all taught courses that had credit value. Our students acquired invaluable credits at the partner institutions in Jyväskylä, Oulu, Joensuu and Helsinki. These scholarships opened the way for our students to a Europe that was about to be unified. As a result of these opportunities our students were able to write their theses on a wider range of subjects. Our Finnish colleagues have always been of immense help in the completion of these theses.

Finnish language and literature can be combined with teacher training, as Csokonai Grammar School, which has offered Finnish for 10 years together with the chance to take a final exam, serves as a practice school for teacher trainees. Ágnes Salamon has rendered great services in organizing the teaching of Finnish and preserving the optional Finnish language classes. About 50% of the students who learn Finnish choose the teacher training programme as well.

With the introduction of the Finnish minor it became necessary to teach Baltic Finnic linguistics, in other words, to provide a permanent opportunity to learn Estonian. Under the agreements between the two states we have had Estonian lecturers since 1992. Thanks to the work of the three lecturers we have had so far – Anu Kippasto (1992–1996), Leila Kubinyi (1996–2001) and Hiie Rüütel (2001–2003) interest in the Estonian language and culture is increasing.

2.4. Finno-Ugric and Finnish A major. When the two minors were upgraded to majors, it became necessary to mobilize further resources. It would be extremely important to create a post for guest lecturers (either for a

linguist or a literary expert, depending on the lector's field of study), and a post for a Finno-Ugric lector, which could be filled, on a rotational basis, by a guest lecturer from the smaller Finno-Ugric nations. The A major status means that there is more emphasis on specialization: the six-semester training has been extended to ten semesters. It also means that there is more time to study the two smaller linguistically related languages. It is our aim to attract people to the Ph.D. programme who would specialize in different linguistically related languages in every, or every other year. To ensure top quality training we need guest lecturers and scholarships abroad.

3. Research. The teaching of Finnish and Estonian, as mentioned above, has generally remained on the level of practical language teaching. Teaching aids (dictionaries, course books, grammar books) have always served the immediate needs of language teaching, and its modernisation. In earlier days research concentrated around various projects, but there were always opportunities to work on individual topics as well. The defining of the research profile of the Finno-Ugric Department was always the task and responsibility of the current head of department. In the following we will present the main indices of the faculty's academic activity.

3.1. Béla Kálmán (1913–1997). His more than three decades of activity as head of department (1952–1983) defined the scope of research at the department for a long time. Two decades after József Pápay's Ostyak orientation the other Ob-Ugrian language, Vogul came into focus. Béla Kálmán rendered lasting service by publishing Bernát Munkácsi's Vogul collection. In the beginning, Béla Kálmán wrote extensive studies, explanations and an index (*Vogul népköltési gyűjtemény. III/1. Az obi-ugor medvetisztelet.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1952) to Munkácsi's publication. As a recognition of these achievements he received the Ph.D. degree and was appointed professor in 1952. Vogul was first offered as an optional course in 1953 and from 1958 on it became a required optional subject, alongside Finnish, for Hungarian majors. His *Manysi nyelvkönyv (Vogul course book)* was intended to be a reference book and it was with the help of this book that some of the students of the small group learning Vogul in 1960 became active participants of the Munkácsi dictionary by making card indices. This way they deepened their knowledge not only of the Vogul language but also of lexicography and academic work. The reference book became a modern chrestomathy (*Chrestomathia Vogulica.* Tankönyvkiadó, Bp. 1966, later considerably revised and extended in 1976) when it was extended with the

material compiled after the meetings with Voguls studying in Leningrad – among them Yuvan Shestalov, the world-famous Vogul poet – during his study tours in 1957–1958 and 1966. He published the fruits of his study trips in an imposing volume. In the meantime, he continued to arrange Munkácsi's legacy, and finished the study of, and the explanations and index to the fourth volume (*Vogul népköltési gyűjtemény IV/2. Fejezetek az obi-ugor népköltészetből*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1962). From Munkácsi's collection it was the dialect dictionary that took him the longest to compile. This dictionary, which Béla Kálmán completed with his own collection, has been the most complete dialect dictionary of the Vogul language so far (*Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986). It earned its author well-deserved worldwide recognition. Béla Kálmán also popularized the treasures of Vogul folk poetry with the publication of a representative collection (*Leszállt a medve az égből*. Európa Kiadó, Bp. 1980). It was from these publications that the more than 150 studies on Vogul linguistics took wing. These writings cover all subfields of linguistics – ranging from phonetics, morphology and syntax to questions of vocabulary. His Academic doctoral paper, the monograph on the Russian loanwords in Vogul (*Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961), is an outstanding academic achievement.

Béla Kálmán's interest was not confined to the Vogul language. He firmly believed that Finno-Ugric and Hungarian studies complemented each other. He dealt with dialectological questions, the history of the Hungarian language, and etymology in great detail and among his favourite fields of study were Hungarian and general onomastics. *A nevek világa* (Gondolat, Bp. 1967) made him known and popular nationwide. It was a best-seller of its kind, and nothing proves this better than the numerous Hungarian impressions and its English publication (*The World of Names*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978). Béla Kálmán was an ardent advocate of language education and the propagation of academic knowledge. He lectured in several higher education institutions at home and in Europe and even overseas, and was an active member of numerous academic organizations. In recognition of his work, the Hungarian Academy of Sciences appointed him first as a correspondent member (1973), then as a full member in 1982. Although he became a member of the Academy, he was always ready to yield to university and local power. It is unfortunate that he could not, did not want to or did not dare to make decisions in the personal and successional questions of the department.

3.2. It was **Magda A. Kövesi** (1910–1992) teacher of department for two decades (1952–1972) who undoubtedly made the greatest efforts to educate those who would preserve the continuity of the department. She was a Zsirai student in Budapest, where she acquired the foundations of Finno-Ugric studies. Zsirai urged her to work for Bárczi at the university in Debrecen in 1950. She became assistant professor in 1958 and got her Ph.D. degree the same year. From 1962 she worked as an associate professor and deputy head of department – at her first and last workplace – until her resignation in 1972.

Magda Kövesi's major interest was morphology from the start. She defended her doctoral thesis at Zsirai in Budapest (*Igemódok a vogulban*. Finnugor Értekezések 1. Bp. 1933). Following her mentor's advice she turned her attention towards the problems of word-formation, and focused on Permic languages, and primarily on Zyrian. The main product of her first research period in Debrecen was the system of derivational affixes in the Zyrian language, extended by significant Votyak material (*A permi nyelvek ősi képzői*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965). At the outbreak of the ancient history debate in the 1960s, she started to research into the linguistic evidence of the Zyrian–proto-Hungarian relationship. From 1966 on she continuously examined the origins of nominal case endings, possessive personal suffixes and plural suffixes. She also dealt with the nomenverbi conjugation, such as the evolution of the objective conjugation in the Ugric languages and of the system mood in related languages. The completion of this last topic, unfortunately, has remained unfinished.

Magda A. Kövesi achieved great results as a teacher as well: she enthusiastically recruited students to study Finnish and Finno-Ugric subjects and she supervised most of the theses written in these fields. (cf. Keresztes 1981.)

3.3. After Béla Kálmán's retirement **Árpád Sebestyén** (1929–) was acting chair (1983–1984). Although his mandate lasted for only a single academic year, his attitude at that time and later as well did not contribute to the further development of the department.

3.4. From the autumn of 1984 the 65-year-old, internationally known Ostyak expert, **Edit Vértes** (1919–2002, head of department 1984–1988) won the position of head of department and was appointed professor. As a senior research fellow about to retire from the Institute of Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences, she carried further the Ob-Ugrian research

line of the department. She brought her academic drafts with her (first of all the editing of Karjalainen's, Paasonen's and Steinitz' Ostyak collection – the entries of the mythological lexicon), and she carried on her research work and started teaching with great affinity and dynamism. She compiled auxiliary materials of Uralic folk poetry (together with Rózsa T. Lovas: *Bevezetés az uráli népköltészetbe*. Tankönyvkiadó, Bp. 1986, in German: *Brautfahrten. Ein ostjakisches Heldenepos*. Helmut Buske Verlag, Hamburg 1986). She devoted unparalleled energy to encouraging the publication of József Pápay's Ostyak collection. The sample booklet published in the summer of 1988 was well received, therefore in 1989 three thick volumes of the Pápay heritage went to press, and later, after her retirement, the whole of the material (*Pápay József osztják hagyatéka I–VIII*. Debrecen 1990–1998) was published by 1998. During her stay in Debrecen, she prepared the Ob-Ugrian and Samoyedic entries to a mythological lexicon (*Die Mythologie der Uralier Sibiriens*. In: *Wörterbuch der Mythologie*, 30., 31. Lieferung, hrsg. E. Schmalzriedt und H. W. Haussig, Klett-Cotta 2001), the *Mitológiai kresztomátia* (Tankönyvkiadó, Bp. 1990), and a large part of Steinitz' *Ostjakologische Arbeiten*. Band III. Akadémiai Kiadó, Bp. 1989). Unfortunately, at the same time, education was pushed into the background. No wonder, since the ivory-tower scholar and head of department had hardly any experience in this field. She only supervised one single thesis and nobody chose her as consultant for a doctoral dissertation (cf. Kálmán 1989, Edit Jakab 1989).

3.5. László Keresztes (1941–, head of department 1988–1994, then again since 1998) took over this heritage in 1988. Graduating in Hungarian and Finno-Ugric studies from Debrecen in 1964, he became the third constant member of the staff at the department. He has taught all the subjects in Finno-Ugric linguistics and literature during his career at the University of Debrecen, and he taught Hungarian and gave lectures on linguistic history at universities in Finland. He did thorough research into several Finno-Ugric languages and took part in the publication of Munkácsi's dictionary collection. He wrote his thesis on Ob-Ugrian linguistics (*A beszélést és gondolkodást jelentő szavak az obi-ugor nyelvekben*. 1964). While as a lector in Finland he dealt with Hungarian as a foreign language: his descriptive Hungarian grammar originally written for Finns (*Unkarin kieli*. SKS, Helsinki 1974) was published by the Debrecen Summer School in the 1990s not only in Hungarian but in English, German, French, Italian and Estonian as well (*Hungarolingua Grammatica*). Keresztes contributed to the

compilation of the Hungarian-Finnish dictionary. He is co-author of several Finnish course books. He collected material for a full anthology of Lapp poetry and also made the rough translations for Anna Bede. His main field of research is the history of the Mordvin language, which was the subject of his candidate's (postdoctoral) thesis (*A mordvin mássalhangzó-rendszer kialakulása*, 1985, published: *Geschichte des Mordvinischen Konsonantismus* I–II. Szeged 1986, 1987) and his Hungarian Academy of Sciences doctoral thesis (*A mordvin determinatív ragozás kialakulása*, 1999, published: *Development of Mordvin Definite Conjugation*. SUS. Helsinki 1999). He compiled a Mordvin chrestomathy as well (*Chrestomathia Morduinica*, Tankönyvkiadó, Bp. 1990). In the framework of an international project he filled the post of Finno-Ugric linguist professor at the University of Oslo between 1994 and 2000. During his years in Oslo he started to edit a Norwegian pocket dictionary, which was published this year (co-author Ove Lund: *Norvég–magyar / magyar–norvég zsebszótár*. Oslo 2002). He is planning to compile a Lapp etymological dictionary as well as carrying out research on the minor Finno-Ugric peoples' literary language, based mainly on the latest translations of the Bible (cf. Honti 2001, Hlavacska 2001, Zaicz 2001).

3.6. Antal Kiss (1941–) associate professor, has worked at the Hungarian Department for a long time (between 1994 and 1995 he was acting chair). He graduated in Hungarian, Latin and Finno-Ugric from this university in 1964. He also started out as an Ob-Ugric linguist, although he got a job at the Department of Hungarian Linguistics after graduation. He acquired his doctoral degree in Hungarian Language history, and he was transferred to the Department of Finno-Ugric Languages. This way his promising career as a Hungarian linguist was interrupted. Antal Kiss did his best to specialize in the Votyak language, and his courses made the department's linguistics offer fuller. Besides Votyak, his favourite subject is Finnish and he compiled colourful teaching material for the teaching of the Finnish language (*Finn I. évf. magyar szakosoknak*. Debrecen 1986). He mainly teaches language history, translation and lately syntax to students majoring in Finnish, and he has published a few papers on contrastive linguistics. He is still interested in Hungarian language history, as can be seen from the computerised electronic linguistic record series he and László Jakab made.

3.7. The number of the members of staff stagnated in the 70s and 80s. Unfortunately, a generation of Finno-Ugric scholars that could ensure the rhythm of replacement was missing. In personal respects there was a

development in 1989 with the employment of **Sándor Maticsák**. Maticsák's main field of research is onomastics. He wrote his doctoral thesis on Mordvin onomastics (*A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere*. Debrecen 1992), and he wrote his habilitation dissertation on the same subject (*A mordvinföldi víznevek rendszere*. Debrecen 2002). His interest in the Finnish language and culture is demonstrated by two volumes: one of them is a cultural studies book containing the biographies of 100 famous Finns (*Ki kicsoda Finnországban? Száz híres finn élete és munkássága*. Debrecen 1999), and the other is a *Finnish course book* for beginners he co-authored with Anna Tarvainen (Debrecen 2002). His interest in Finnish-Hungarian contrastive linguistics developed and strengthened while he was a lector in Jyväskylä (1992–1996). He has taken part in organising several international congresses and has contributed to the editing of over two dozens of Debrecen and Jyväskylä academic publications. He is co-author of the Debrecen Summer School's own publications, the *Hungarolingua* series.

3.8. While László Keresztes was professor in Oslo, between 1995–98, **István Nyirkos** was head of department. He is known as a Hungarian language historian, a dialectologist and lexicographer. As head of the Department of Finno-Ugric Languages he organized a Pápay conference. He is the author of the popular Finnish–Hungarian–Finnish learner's pocket dictionaries that have been published several times (*Uusi suomi–unkari–suomi taskusanakirja*. WSOY, Helsinki 1996).

3.9. As temporary aspirants and scholarship holders the following experts took part in the academic and research work at the department (the dates of employment are in brackets): Ferenc A. Molnár (1973–76), Ágnes Salamon (1980–82), Julianna Rusvai (1985–88, 1995–97), Valéria Révay (1989–94), Ágnes Palkó (1989–90), József Máté (1992–93), Edina Balogh (1993), and Éva Hajdu (1993–94). We should also mention two other colleagues who worked at the department for several years.

One is Éva Schimdt (1948–2002, 1976–79 junior member), who was granted a three-year scholarship to write her candidate's dissertation in Ob-Ugrian studies at the time when Béla Kálmán was head of department. She had already visited Siberia by that time and she made a useful contribution to the activity at the department. Not only students but also colleagues were very fond of her Ostyak language classes. Later she became a committed advocate of the international movement devoted to the preservation of Ob-Ugrian culture. In 2002 she gave her life for the cause during her long mission in the Ostyak land.

The other teacher, associate professor Klára Agyagási (1952–) was employed at the department between 1991–95. Besides her research in Altaic studies she also taught students majoring in Finno-Ugric languages.

With the launch of the Finno-Ugric sub-programme of the linguistic doctoral school, a new young generation have been finding their feet. From the autumn of 2002 our three Ph.D. students, Christina Armutlieva, Dennitsa Peneva and Gergely Dusnoki have also taken part in teaching besides writing their dissertations.

In 1952 the independent Department of Finno-Ugric Languages started to function with two full-time teachers in two small rooms of the main building. We still have these two small rooms, and that is all we have, although the number of our staff – in spite of the unfavourable decisions of the faculty and the reductions due to “over-financing” – has increased to seven.

4. Students. Our first C minor students (whose qualification was “Lecturer of Finno-Ugric”) graduated in 1966, and as many as 64 students have graduated so far. The first student with a degree in Finnish linguistics and literature graduated in 1993. Up to November 2002 seventy-two students got their degrees and about 40% qualified as teachers as well. This kind of academic training (C minor) will continue for another three or four years.

Our first A-majors only started their studies in 2002 and all being well, they will graduate in five years’ time. (The names of our graduated students are listed in the Appendices 1, and 2.)

5. Academic research. Education is closely connected with academic research at the department. The topics of the seminars have inspired student circle papers and theses, and certain theses have developed into doctoral dissertations. The teachers have been able to develop their academic careers alongside their increasing teaching obligations.

5.1. Theses. In the past 50 years 124 theses on Finnish and Finno-Ugric topics have been written at the department. Up to 1957 it was Isván Papp, later on the current heads of department who acted as supervisors; nowadays all the staff can undertake supervising. Lately, the practice is that only one of the majors requires a thesis, the other major can be completed by writing a so-called closing paper. (See the list of theses in Appendix 3.)

There is a wide range of thesis topics: they are always based on a Finno-Ugric language; sometimes they are restricted to describing a particular linguistic phenomena, at other times they compare several related languages.

Ten students have written their theses on Vogul linguistics, three on Ostyak, and three on Lapp. Most theses (38) have been written on Finnish linguistics, four on Estonian–Hungarian contrastive research. Eleven students have chosen Finno-Ugric ethnography, folklore and music. Finno-Ugric literature has always been a popular topic and interest in this area has further increased since the legal recognition of the Finnish major. The total number of literary theses is 33. Five theses have been written on the lives of Finno-Ugric linguists and one of the students compiled a bibliography.

5.2. Doctoral, candidate's (postdoctoral) and Academic doctoral dissertations and habilitations. In the past 50 years ten people have acquired Ph.D. degrees in Finno-Ugric linguistics: László Keresztes, Erik Vászolyi, Ferenc A. Molnár, Sarolta Grega, Ágnes Lerch, Ágnes Salamon, Julianna Rusvai, Edit Bogár, Sándor Maticsák and József Máté. In terms of languages and language groups there are 3 Ob-Ugric, 2 Zyrian, 2 Mordvin, 2 Lapp and a Baltic Finnic dissertation. In terms of topic: one on historical phonetics, four on syntax, one on semantics, one on onomastics, two on lexicology and one on early history. (See the full list in Appendix 4.)

Three people have acquired a candidate's degree (Kövesi A. Magda: *Uráli elemek a komi képzőrendszerben* 1958, László Keresztes: *A mordvin más-salhangzó-rendszer kialakulása* 1985, Klára Agyagási: *A volgai török nyelveket ért korai orosz hatás* 1991). There have been two academic doctoral dissertations (Béla Kálmán: *A vogul nyelv orosz jövevényszavai* 1957, László Keresztes: *A mordvin determinatív igeragozás kialakulása* 1999).

After the 1994 reform of the system of academic qualifications, habilitation was introduced. László Keresztes won a position of professor at the University of Oslo in 1994, and he acquired habilitation on general Finno-Ugric in Szeged in 1995 and qualified as a docent at the University of Jyväskylä in the same year. Sándor Maticsák's procedure of habilitation started in 2002, and was successfully finished in 2003.

6. International relations. The department's international relations developed well from the beginning. We have had many Finno-Ugric linguists from Japan to the United States. Most of them gave lectures too: Aarni Penttilä (Jyväskylä), Erkki Itkonen (Helsinki), Aulis J. Joki (Helsinki), Väinö Kaukonen (Helsinki), Pertti Virtaranta (Helsinki), Paula Palmeos (Tartu), Tokunaga Yashumoto (Tokyo), Ye. I. Rombandeeva (Moscow), Gyula Décsy (Bloomington), Wolfgang Veenker (Hamburg), Seppo Suhonen (Helsinki), Lars-Gunnar Larsson (Uppsala), Ingrid Schellbach (Munich), Ago Künnap

(Tartu), Ilkka Savijärvi (Joensuu), Matti Leiwo and Maisa Martin (Jyväskylä), Raija Bartens (Helsinki/Göttingen), T. P. Devyatkina (Saransk).

Many renowned Finno-Ugric experts and guest lecturers, e.g. Tuomo Lahdelma (Jyväskylä), Harri Mantila and Helena Sulkala (Oulu), Tõnu Seilenthal (Tartu), Eugen Helinski (Hamburg), Ye. N. Vozhakova (Khanty-Mansijsk), Károly Rédei (Vienna), have given courses of credit value in the framework of bilateral agreements and international mobility programmes (Tempus, Erasmus, Socrates) since the Finno-Ugric Congress.

We have had many visitors during the conferences and summer schools, too. As a result of the above mentioned Finnish focus we have traditionally good relations with Finland, which range from library exchanges to visiting lecturers: László Keresztes taught in Helsinki (1969–75) and Jyväskylä (1981–84), Antal Kiss (1975–81, 1984–85) and Sándor Maticsák (1992–96) in Jyväskylä. Some of our graduated Finno-Ugric majors have also acted as lecturers: Valéria Révay (1981–84) and József Máté (1994–98) in Helsinki, Pál Varga (1989–92) in Jyväskylä and Edit Bogár (1994–98) in St. Petersburg.

Béla Kálmán was invited to the University of Helsinki and the University of Jyväskylä (1963–64), and to many other universities abroad as a guest lecturer. László Keresztes was a guest lecturer in Tampere between 1978–81 and was granted professorship at the University of Oslo, where he spent 5 years (1994–99). Sándor Maticsák and Antal Kiss held courses on Hungarian and Finno-Ugric studies in Jyväskylä and Joensuu respectively. Several of our students were granted scholarships to Finland and the majority of the students learning Finnish as an extracurricular activity also had the opportunity to attend courses at various summer schools in Finland. After launching the Finnish B minor we were able to send practically all of our students to Finnish universities for at least one semester. In recent years Estonia has also become an accessible destination. With the growing number of international links the number of international scholarship holders coming to our department also increased: students of Finnish, Estonian and ethnography have spent some semesters at our university.

Unfortunately, not everyone can get out into the field. It is especially lucky that Béla Kálmán managed to compile a very valuable collection of Vogul material while in Leningrad, which was also published. László Keresztes also collected some material here. He, together with Sándor Maticsák and some students of Finno-Ugric languages managed to reach the Mordvins as well.

The department was honoured when the university management twice accepted our proposal, and conferred the degree of doctor honoris causa on Erkki Itkonen in 1988 and on Károly Rédei in 2002.

7. The Seventh International Finno-Ugric Congress deserves special mention. In 1990 it was Debrecen that received the right to organise the congress that is held every five years. The chairman of the organizing committee was Béla Kálmán, the managing director was Árpád Sebestyén, secretary general László Keresztes and organizing secretary Sándor Maticsák. While developing the professional aspects we had great help and constant consultation opportunity from the International Committee of the Finno-Ugric Congress (ICFUC) – president Péter Hajdú – and from the Complex Committee of Uralic Studies of the Hungarian Academy of Sciences – president Tibor Mikola. After many years of preparation the Seventh International Finno-Ugric Congress finally took place at the Lajos Kossuth University, Debrecen, between 27th August and 2nd September 1990.

As a result of the political changes in Eastern Europe, this was the first time that researchers of Finno-Ugric peoples and languages – from 23 countries – could come together in such huge numbers, and compared to other congresses we had more participants from Finno-Ugric territories – 282 all in all – than ever. Practically all of the smaller Finno-Ugric peoples were represented. 881 participants registered for the conference and the total number attending the various academic and cultural programmes, including attendants and journalists, amounted to nearly 1000.

The academic programme was the following: 1) The Meeting of Uralic and non-Uralic cultures; 2) The Stratification of Uralic and non-Uralic languages and cultures; 3) The effectiveness of academic and technical development in Uralic studies; 4) Uralic studies courses 1960-1990. There were 565 lectures during the congress, these were published 6 months after the congress and together with the programme booklet the number of publications of the conference totalled 11, representing 3520 pages in 7400 copies. In addition, there were seven exhibitions, four concerts, and three receptions in the ceremony hall of the university.

8. Publications. Besides the 11 conference publications (the programme booklet, the volume of the plenary sessions, two theses volumes and section papers in 7 volumes) we established a journal called *Folia Uralica Debreceniensis* (FUD) to publish papers on exclusively Finno-Ugric topics. We publish the papers of the staff of the department in this series, but we also

welcomed and still welcome other manuscripts as well. We also regularly publish our guest lecturers' papers in the journal. Earlier we brought the journal out every three years; recently, however, we have managed to issue it yearly.

One of the series editors of the *Hungarologische Beiträge* (HungBeitr) established by the Institute of Hungarian Studies at the University of Jyväskylä in 1993 is Sándor Maticsák. The third and the sixth volume (*Kontrasztív finnugor nyelvészeti tanulmányok – Contrastive Finno-Ugric Linguistic Essays*) was prepared by László Keresztes and Sándor Maticsák.

Last year a modern reference book called *Finnország története (The History of Finland)* was published edited by Anssi Halmesvirta, professor of history, the Hungarian translation of which was mainly carried out by ex-students of our department under the leadership of Antal Kiss.

9. Summary. As a consequence, we can say that the department has taught and examined most of the Finno-Ugric languages. In the first, longer period of its history, the eastern Finno-Ugric languages (Ostyak and Vogul) came into the foreground, while during the past 10 years or so – except for a short period of time – focus has shifted to the western Finno-Ugric languages. The majority of the publications of the department's faculty have been written on Volga Finno-Ugric, Lapp and Finnish topics, but Permic languages have been present as well. Accordingly, in the preparation of the *Complex Uralic Linguistic Database* we have been entrusted with Mordvin and Lapp. That is, we are preparing the root and affix collection of these linguistically related languages. Although not a strictly Finno-Ugric subject, the teaching of Hungarian as a foreign language has always been an important part of our academic activity.

Finnish language has always been part of the range of subjects at our university, ever since its foundation. We have deemed it important to encourage greater interest in Finnish language and culture. To this end – relying on the impetus that was created by the Finno-Ugric Congress – we have managed to establish the Finnish B minor, and the framework for training teachers of Finnish. Although the minor did not hold out great promise of good job opportunities for a long time, when Finland joined the EU the language became more popular. The members of the staff have published numerous course books, teaching materials and lecture notes to make the learning of Finnish easier.

Estonian strengthened in connection with Finnish. We have managed to launch the teaching of Estonian, which had been neglected in Hungary

before, and we were also able to establish a native lector's post. With this we were able to extend specialisation to Baltic Finnic Philology as well. The, so far, only Estonian course book aimed at Hungarian learners was written by authors from Debrecen.

The international nature of the discipline has required the development of our links with research workshops in Finland and all over the world. We have been quite successful in this field as our students can now go not only to Finnish but also to Estonian, German or Swedish universities as well. The bilateral cultural agreements between the Hungarian, Finnish and Estonian governments – under which we have had lectors from both countries, as well as many important publications (reference books, literature, press materials, etc.), which we would not have been able to buy due to our tight budget – have been of invaluable help to us. Therefore, we would like to express our gratitude to the Finns and Estonians and our hope that this fruitful co-operation will continue in the future as well.

The tasks of the future are clear: we take part in the compilation of the *Complex Uralic Linguistic Database*. For this we get financial aid from the Széchenyi Plan. This gives an opportunity for our young colleagues to work together constructively. We would like to launch a project with international co-operation for the research into the literary language of the smaller Finno-Ugric languages. Bible translations have proved very important in the perfection of the national languages. We have already joined the onomastics research plan of our sister department, and we wish to continue this co-operation.

Our most important task continues to be the training of Finno-Ugric experts. We would like to do this on the basis of individual syllabi. We consider it desirable that Finno-Ugric majors should study at least two smaller linguistically related languages besides Finnish. Another native speaker lecturer would significantly advance the quality of training and our aim is to establish a post for a Finnish guest lecturer in Debrecen too. This is a prerequisite for top quality training.

It would be important to revive old connections and build new ones with a few universities in the Finno-Ugric republics. This, as we have seen, has unfortunately come to a standstill after the developments of the 1990s. We hope that the coming accession to the EU will enable co-operation similar to the Finnish one. We have to create not only the right material environment, but also consider personal factors. It is impossible to imagine Finno-Ugric research without local fieldwork and this will be even truer in future.

The unity of training and research will be realized in the topics of semester papers, theses and Ph.D. dissertations developing from the theses. A firm forum for publishing papers is provided by the department's journal, *Folia Uralica Debreceniensia* (FUD), first published in 1989, which was initially published every three years; recently, however, we have managed to bring it out at the end of each year. We hope that regular publication will win for us the confidence and respect of experts at different universities and in different countries.

We should join the other Finno-Ugric workshops in Hungary by organizing biennial international conferences.

We should also mention the growing animosity against the Finno-Ugric origin of the Hungarian language. In the near future we will have to take up arms against dilettante theories and populist demagogue views. We need to do this by convincing reasoning and by taking firm steps at the same time.

I hope it has become clear by this time that the Department of Finno-Ugric Languages in Debrecen can boast significant academic results internationally too, despite the small number of the members of staff. Our plans have never been reckless: they have been made by taking reality into consideration. This report is not an assessment – to evaluate is other people's task. During half a century of the department we have done our best to preserve the traditions, to carry out research into and popularize our discipline both here in Hungary and abroad.

References

- Hlavacska Edit 2001: Keresztes László tudományos és publicisztikai munkássága. In: FUD 8: 13–26.
- Honti László 2001: Köszöntjük a jubiláló Keresztes Lászlót! In: FUD 8: 9–12.
- Jakab Edit 1989: Vértes Edit tudományos munkássága – Veröffentlichungen von Edith Vértes. In: FUD 1: 11–17.
- Jakab László 1990: Magyar és Finnugor Nyelvészeti Tanszék (1914–1952). In: A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990). A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. Debrecen. 7–15.

- Kálmán Béla 1989: Vértes Edit 70 éves. – Zum 70. Geburtstag von Edith Vértes. In: FUD 1: 1–10.
- Keresztes László 1981: Andrásyné Kövesi Magda 70 éves. – Frau Andrásy Magda Kövesi ist 70 Jahre alt. In: MNyj 23: 3–9.
- Keresztes László 1990: Finnugor Nyelvtudományi Tanszék (1952). In: A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990). A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. 26–40, 52–68.
- Keresztes László 1993: Kálmán Béla nyolcvanéves. In: MNyj 31: 3–4.
- Keresztes, László 1994: Zum 80. Geburtstag von Béla Kálmán. In: FUD 3: 149–150.
- Keresztes, László 1994: Zum 75. Geburtstag von Edit Vértes. In: FUD 3: 151–152.
- Keresztes László 2002a: A debreceni finnugrisztikai kutatások története és eredményei. A Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 50 éve (1952–2002). In: FUD 9: 3–30.
- Keresztes, László 2002b: Debrecenin Yliopiston Suomalais-ugrilainen laitios 50-vuotias (1952–2002). In: FUD 9: 31–37.
- Keresztes, László 2002c: Debreceni Ülikooli Soome-ugri keeleteaduse õppetooli 50 aastat (1952–2002). In: FUD 9: 37–44.
- Kiss Antal 1991: Andrásyné Kövesi Magda 80 éves. Magda Kövesi Andrásy ist 80. In: FUD 2: 5–11.
- Kiss Antal 1991: Andrásyné Kövesi Magda tudományos munkássága – Magda Kövesi Andrásy wissenschaftliche Arbeiten. In: FUD 2: 11–14.
- Kiss Antal 1993: Béla Kálmán. Bibliographie 1934–1992. Eurolingua, Bloomington, Eurasian Linguistic Association.
- Kiss Antal 1997: In memoriam Kálmán Béla (1913–1997). Kiegészítés Kálmán Béla bibliográfiájához (MNyj 25 [1983]: 27–45, MNyj 31 [1993]: 5–10). In: FUD 4: 3–8.
- Kiss Antal 1993: Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1983–1992). In: MNyj 31: 5–11.
- Sebestyén Árpád 1983: Kálmán Béla hetvenéves. – Béla Kálmán – siebzig Jahre. In: MNyj 25: 5–26.
- Zaicz Gábor 2001: Keresztes László 60 éves. In: NyK 98: 300–304.

Appendices

1. List of the students who graduated in Finno-Ugric from the University of Debrecen (1966–2002)

- 1966 Keresztes László, Kiss Antal, A. Molnár Ferenc
1968 Belohorszky Mária, Csaba Katalin, Péter Judit
1970 Krausz György, Sipos Sándor
1972 Monoki Emília, Rimóczi Irén
1973 Révay Valéria
1974 Nagy Ilona, Szabó Ilona
1975 Lerch Ágnes, Szabó Edit
1977 Hoffmann István
1978 Mészáros Ilona, Nyilas Mihály
1979 Bodnár Judit, Salamon Ágnes, Varga Pál
1980 Karanko-Pap Outi, Kincsesné Kovács Éva, Kocsis Zsuzsa, Papp Judit,
Treuer Mária
1981 Pásztor Zsuzsa, Rusvai Julianna, Szabó Erika, Uliczki Mária,
Zergi Klára
1983 Horváth Judit, Máté József, Porcsalmy Magdolna, Starowicz
Wiesław
1984 Bényei Zsuzsa, Estók Ágnes, Imre Gyöngyi, Máté Erika,
Vekerdi Ilona
1986 Papp Judit
1988 Bogár Edit, Kis Tamás, Kupcsik Sarolta
1989 Horváth Zsuzsanna, Palkó Ágnes, Somlai Edit
1990 Jakab Edit, Maticsák Sándor, Tuba Márta
1991 Nagy Judit
1992 Balogh Edina
1993 Hajdu Éva, Szabó Katalin
1994 Kóbor Zita, Molnár Judit, Varga Krisztina
1998 Cserny Judit, Hermann Bernadett, Szabó Melinda
1999 Varga Tímea
2000 Takács Judit

2002 Armutlieva Hrisztina, Dusnoki Gergely, Peneva Dennica

**2. List of the students who graduated in Finnish from
the University of Debrecen (1993–2002)**

- 1993 Sztanev Edina
1994 Benkő Beatrix, Hatvani Ilona, Kiss Julianna, Makray Balázs,
Nagy Márta, Takács Emőke, Tassy János, Varjasi Csilla
1995 Balogh Csaba, Jordanova Bisztra, Ujhelyi Gábor, Ujlaki Sándor
1996 Barna Beáta, Király Anikó, Lieli Mariann, Mátyás Emese,
Mercz Valéria, Soltész Ágnes, Szatmári Orsolya, Tóth Ágnes,
Török Ilona, Vajdovich Nóra, Varga Ildikó
1997 Görömbey Anikó, Káczán Szilvia, Soós Mária Erika, Varga Kornélia
1998 Bakajsza Ivett, Balogh Mária, Erdélyi Pálma, Oláh Krisztina,
Pasztercsák Ágnes, Tóth Marianna, Török Ildikó
1999 Csokai Anita, Fehér Nikoletta, ifj. Pályi Zoltán
2000 Dávid Boglárka, Engszler Attila, Gál Attila, Herczeg Anett, Illés
Anikó, Kluka Hajnalka, Kovács Zsuzsa, Reviczki Gabriella,
Sajgál Mónika, Száraz Gabriella, Szathmáry Andrea, Tárnok Erika
2001 Abonyi Adrienn, Bartha Ildikó, Bereczky Szilvia, Fazekas Ildikó,
Gáll Andrea, Hlavacska Orsolya, Miskolczi Ágnes, Pente Bernadett,
Preis Annamária, Tóth Borbála
2002 Balogh Anita, Balogh Judit, Gyimesi Krisztina, Izsák Linda,
Nagy Szilvia Dóra, Paróczay Hajnalka, Szabó Andrea, Toma
Adrienn, Tóth Katalin, Tóth Viktória, Varga László, Zajác Mónika

3. Theses written at the Department of Finno-Ugric Languages

1955

Balogh László: Denazalizáció a manysi nyelvben

Kóhegyi Irma: A birtokos szerkezet alakja és funkciója a finn nyelvben

1956

Zerginé Szegedi Klára: A manysi névhatározó

1957

Nyirkos Tibor: Nominativus absolutus a Kalevalában

Szabó Géza: A mondatoldalékok vizsgálata Sillanpää nyelvében

1961

Zsardon Éva: A kondai vogul nyelvjárás névutói

1964

Grega Sára: A vogul mondat szórendje

Keresztes László: A gondolkodást és beszélést jelentő szavak a vogul népköltészetben

Kiss Antal: Figura etymologica a vogul népköltészetben

1966

Csík Mária: Az érzelmi életre vonatkozó szavaink finnugor gyökerei

Szolnokyné Csirikusz Margit: Az uráli őshaza

Károlyi Katalin: A partitivus használata

Kiss Éva: A zürjének története a XIV–XVI. században

Molnár Ferenc: Szóképek használata a vogul hősénekekben

Sivák István: A tabu-jelenség az obi-ugor nyelvekben

Váczy Emese: A tavgi szamojédok

1967

Arany Katalin: Az obi-ugor teremtésmondák

Bódy Mária: Vogul személynevek a népköltészetben

Bőőr Irén: A víz istenségei az obi-ugorok hitvilágában

1968

Péter Judit: A külső és belső határozók használata Toivo Pekkanen *Tehtaan varjossa* c. regénye alapján

1969

Kántor Gyöngyi: A Kalevala hatása Magyarországon

Mondok Dezső: Hunfalvy Pál szerepe a finnugor nyelvtudományban

Szucsák Éva: Vaszilij Iljics Lytkin élete és munkássága

1970

Krausz György: A zürjén találókérdések

Markovics Éva: A zürjén rokonságnevek kérdéséhez

Sipos Sándor: A múlt idő nyelvi kifejezése Mika Waltari *Kultakutri* c. kisregényében

1971

Beinhorn Edit: Reguly Antal élete és munkássága

Juhász Mária: A Kalevala főbb alakjainak jellemzése

Kovács Mária: Asszonylopás, ill. asszonyszöktetés motívumai a voguloknál

Laczik Mária: Zsirai Miklós élete és munkássága

Mikházyné K. Nagy Irén: Keresztény elemek a vogul népköltészetben

1972

Monoki Emília: A palatoveláris zöngés spiráns megfelelései egyes vogul nyelvjáráásokban

Rimóczi Irén: Az észti igekötők alaki kérdései

Siklósiné Eszenyi Mária: A finn irodalom Magyarországon 1960 és 1970 között

Varga Mária: A finnugor népek ősi szállásterületei a szovjet hidronímiai kutatás tükrében

1973

Révay Valéria: A finn és magyar igevonzatok összevetése Sillanpää *Nuorena nukkunut* c. regénye alapján

1974

Szabó Ilona: A. Kivi *A hét testvér* c. regényének stilisztikai vizsgálata a fordítások tükrében, különös tekintettel a hasonlatokra és a szóképekre

Nagy Ilona: Infinitivusos szerkezetek a finn irodalmi nyelvben

1975

Lerch Ágnes: Az észti igevonzatok

Szabó Edit: Nőalakok a finn irodalomban

1976

Murányi Lajos: August Kitzberg színművei

1978

Máramarosi Hedvig: A birtokviszony kifejezőeszközeinek kontrasztív vizsgálata

Mészáros Ilona: Napjaink észti kisregényei

Nyilas Mihály: A magyar és finn helyhatározó-rendszer kontrasztív összevetése

1979

Bodnár Judit: A finn és magyar névutók általános jellemzői

Kondrák Margit: Állapot- és eredményhatározók kontrasztív vizsgálata a finnben és a magyarban

Salamon Ágnes: Tárgyas szerkezetek és a tárgyas ragozás használata az erza-mordvin nyelvben

1980

Kincsesné Kovács Éva: Mássalhangzó-kombinációk az alapnyelvi rekonstrukciókban

Papné Karanko Outi: A finn részleges tárgy megfelelői a magyarban

Papp Judit: Az igemód vizsgálata a magyarban, az angolban és a finnben
Golding *A legyek ura* című regényének szövege alapján

Treuer Mária: Sesztalov vogul nyelvű lírája

1981

Rusvai Julianna: Az északi osztják tárgyas ragozás

Szabó Erika: A birtoklás kifejezésének vizsgálata és összehasonlítása a magyarban, a finnben és a németben

Uliczki Mária: Határozott (tárgyas) igeragozás az északi vogul nyelvjárásban

Zergi Klára: A finn mondatpótló szerkezetek vizsgálata a magyarban és a németben

1983

Horváth Judit: Duálisi paradigmák az arktikus szibériai nyelvekben

Porcsalmy Magdolna: Finn szóösszetételek és magyar megfelelőik

Starowicz Wiesław: A kolai-lapp nyelvjárások orosz jövevényszavai

1984

Estók Ágnes: Az észti infinitívusok rendszere és magyar fordításaik

Imre Gyöngyi: Az alliteráció és a figura etymologica a Kalevalában és a Kalevala magyar fordításai

1986

Papp Judit: A Kalevala magyar fordításai

1988

Bogár Edit: Hangjelölési kérdések Pápay József osztják feljegyzéseiben

1989

Palkó Ágnes: Finn hatások Képes Géza költészetében

1990

Jakab Edit: A lativusi esetragok használata a moksa-mordvinban

Maticsák Sándor: Egy XIX. századi mordvin térkép helynévtani elemzése

Minya Károly: A jövő idő nyelvi kifejezései a finn és a magyar nyelvben

Tuba Márta: A déli osztják verseléséről

1991

Fábry Sarolta: Az Evangélikus Életben megjelent finn tárgyú írások annotált bibliográfiája, magyarázatokkal (1980–1990)

Nagy Judit: Aspektusproblémák a magyar, a finn és az orosz nyelvben

Sziráky Klára: Finn–magyar műfordítási kérdések

1992

Balogh Edina: A finnországi svédek identitástudata és hazafiassága Sakari Topelius *Mamme kirja* és Jörn Donner *Uusi maammekirja* című műve alapján

1993

Hajdu Éva: Orosz jövevényszavak az erza mordvinban

Tóth Judit: A furfangos mesehős finnugor nyelvrokonaink meséiben

1994

Hatvani Ilona: Leena Krohn valóságábrázolása

Molnár Judit: A mordvin prolativus

Nagy Márta: Újjáteremtő katasztrófa – szenvedés és megváltás Annika Idström regényében

Tassy János: Palmu felügyelő esetei, avagy három finn krimi

Varga Krisztina: Regiszter Heikki Paasonen *Mordwinische Lautlehre* című munkájához

Varjasi Csilla: “Legyen ünnep a földön...” Yrjö Kokko *Pessi ja Illusia* és Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című művének összehasonlítása

1995

Balogh Csaba: A Helsingin Sanomat szalagcímei

Ujhelyi Gábor: Régi finn nyelvtanok és terminológiai rendszereik

Újlaki Sándor: A finn passzívum

1996

Lieli Mariann: Szóalkotásmódok a finn szlengben

Soltész Ágnes: A finn nemzeti színjátszás megszületése

Szatmári Orsolya: Molnár Ferenc és drámáinak fogadtatása Finnországban

Tóth Ágnes: A Kalevala motívum a finn zenében

Török Ilona: Kaffka Margit és Maria Jotuni műveinek újhistorista szempontú elemzése

1997

Erdélyi Pálma: Orosz kormányzati törekvések Finnország beillesztésére a XIX–XX. század fordulóján

Kácán Szilvia: Rosa Liksom majdnem-novellái avagy a marginalitás felől minden világosabban látszik?

Soós M. Erika: A számítógép hatása a nyelvre

Varga Kornélia: A XX. századi regény újító tendenciái a finn és a magyar irodalomban

1998

Balogh Mária: Magyar és finn mutató névmások kontrasztív nyelvészeti vizsgálata

Oláh Krisztina: József Attila és a Kalevala

Pasztercsák Ágnes: Kodolányi: *Suomi*

Szabó Melinda: A vogul mitológia hatása J. Sesztalov munkásságára

Tóth Marianna: Väinö Linna *A sarkcsillag alatt* és Móricz Zsigmond *Életem regénye* című művének összehasonlító elemzése

Török Ildikó: Aleksis Kivi *Szívem dala* című verse a műfordítói munka tükrében

1999

Csokai Anita: Yksilön ja yhteisön suhde Pentti Haanpään teoksissa

Fehér Nikoletta: Finn–magyar összehasonlító frazeológiai vizsgálódások

Illés Anikó: Problémák egy mai finn regény fordítása körül

Kovács Zsuzsa: A korai nyelvi fejlődés és a diszlexia kapcsolata a finn és a magyar nyelvben a jyväsckyläi diszlexia-program alapján

Takács Judit: Mássalhangzó-kapcsolatok az erza-mordvinban

Varga Tímea: Számítógépes mordvin etimológiai szótártervezet

2000

- Abonyi Adrienn: Rácz István, a finn–magyar fordító és fotóművész
Gál Attila: A finn nyelv idegen eredetű sportágnevei
Herczeg Anett: Miten savusaunasta tuli suomalaisten symboli 1800-luvun lopulla?
Pente Bernadett: Magyar és finn családnevek összehasonlító vizsgálata
Száráz Gabriella: Idegen eredetű betűkkel kezdődő szókészlet a finnben
Szathmáry Andrea: Naishahmot Minna Canthin draamoissa
Tárnok Erika: Személyiségek Leena Krohn valóságában

2001

- Bartha Ildikó: Finn igeneves szerkezetek kontrasztív vizsgálata irodalmi műfordítások alapján
Fazekas Ildikó: A finn közmondások, szólások meteorológiai szókinccse
Gáll Andrea: Kielitieteen sanasto Suomen kielen perussanakirjassa
Hlavacska Orsolya: Puhekielen piirteiden tutkimus verbeissä
Miskolczi Ágnes: Suomen slangi
Preis Annamária: A mai finn politikai szókinccs összetett szavai
Tóth Borbála: Paikallissijat ja niiden tehtävät nykysuomessa ja nykyunkarissa

2002

- Armutlieva Hristina: A tárgyias szerkezet a lapp nyelvekben
Balogh Anita: A műveltetés formái jegyei a magyarban és a finnben
Balogh Judit: Nemekre utaló foglalkozásnevek a finnben
Dusnoki Gergely: Az összetett igeképzők rendszere a norvéglappban
Gyimesi Krisztina: Pentti Haanpää népbábrázolásának jellegzetességei a *Noitaympyrä* c. regény kapcsán
Izsák Linda: A fordítói munka szakaszai Eeva Tikka *Hiljainen kesä* c. regényének magyarra fordításában
Nagy Szilvia Dóra: A nő ábrázolása a “fin de siècle” finn irodalmában
Peneva Dennica: Az egyeztetés típusai a finnugor nyelvekben
Toma Adrienn: Eeva-Liisa Manner *Poltettu oranssi* (symboleja ja draamatyyppjä)
Tóth Viktória: Időjárással kapcsolatos magyar–finn–észti frazeologizmusok összehasonlító vizsgálata
Varga László: A finn számítástechnikai szakszókinccs
Zajác Mónika: A presens historicum fordítási lehetőségei Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regénye és annak finn fordítása alapján

4. Dissertations written at the Department of Finno-Ugric Languages

Ph.D. dissertations

Keresztes László: A beszélést és gondolkodást jelentő szavak az obi-ugor nyelvekben. 1966.

Vászolyi Erik: Zürjének, Perm, Bjarmia és egyéb kérdőjelek a középkori zürjén történelem lapjain. 1968.

Molnár Ferenc: A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetéről. 1972.

Grega Sarolta: A vogul szórend. 1975.

Lerch Ágnes: Észtt kötött határozós szerkezetek vizsgálata finn, magyar és német megfelelőik tükrében. 1981.

Salamon Ágnes: Az erza-mordvin tárgyas szerkezetek. 1983.

Kissné Rusvai Julianna: Alanyi és tárgyas igeragozás az osztjákban. 1989.

Bogár Edit: A lapp madárnevek rendszere. 1991.

Maticsák Sándor: A Mordvin Köztársaság településneveinek etimológiai és szerkezeti elemzése. 1992.

Máté József: A lapp növénynevek rendszere. 1992.

Candidate's (postdoctoral) dissertations

A. Kövesi Magda: Uráli elemek a komi képzőrendszerben. 1958.

Keresztes László: A mordvin mássalhangzó-rendszer kialakulása. 1985.

Agyagási Klára: A volgai török nyelveket ért korai orosz hatás. 1991.

Academic doctoral dissertations

Kálmán Béla: A vogul nyelv orosz jövevényszavai. 1957.

Keresztes László: A mordvin determinatív igeragozás kialakulása. 1999.

[Compiled by GERGELY DUSNOKI]

Módszertani megjegyzések egyes török eredetűnek tartott mordvinföldi víznevek pontosabb etimológiai minősítéséhez

AGYAGÁSI Klára

Az alább következő cikk megírását közvetlenül az a kijelentés motiválta, amelyet D. V. Cygankin a *Pamjaty zemli* c. 1993-ban megjelent monográfiájában, a 4. fejezet elején tett a mordvin helynevek török származtatásával kapcsolatban. A szerző a 47. oldalon arról tudósít, hogy a Középső Volga-vidéken megtelepedett török népesség törzsi összetétele a régmúltban köztudomásúlag igen sokszínű volt, így azt a nyelvi hagyatékot, amit a mordvinföldi hely- és víznévanyag őriz (és ő korábbi kutatásokra hivatkozva török eredetűnek határoz meg), jórészt a Volga-vidéktől távol élő altaji, nyugat-szibériai vagy kaukázusi törökség szókészletének ismeretében lehet csak etimológilag értelmezni. Ennek megfelelően, azokkal a víznevekkel kapcsolatban, amelyeket a 48–55. oldalakon mint a mordvin nyelv török eredetű vízneveit tárgyalja, fel sem veti annak a lehetőségét, hogy ezek etimológiája a volgai törökség nyelvjárási differenciációjának története alapján és a Volga-vidéken élő török nyelvek történeti hang- és alaktanának ismeretében megfejthető lehetne. És minthogy ez a kutatói mentalitás a Volga-vidék földrajzi neveinek vizsgálói körében korántsem egyedi, mondanivalómban – noha Cygankin példái képezik a kiindulópontot – nem egy művel kapcsolatban kívánok kritikát gyakorolni, sokkal inkább általános etimológiai kutatási-módszertani kérdésekre kívánom felhívni a figyelmet.

A tulajdonképpeni kérdés egyfelől az, hogy hogyan lehet bizonyítani valamely földrajzi név (itt konkrétan víznév) török eredetét (akkor is, ha a térség mai nyelveinek szókincsében a közszó nem fordul elő), és ez az eredeztetés a török nyelvek mely csoportjához köthető. Másfelől pedig, hogy hogyan ragadható meg a szóban zajlott történeti változások sora, tekintettel arra, hogy a névadó és a nevet használó etnikumok köre történetileg változott. Ezt a két kérdést minden egyes földrajzi név etimológiai vizsgálatakor fel kell tenni. A válaszadáshoz kiindulópontként érdemes a Középső Volga-vidék török népek általi betelepülésének mára ismertté vált történetét figyelembe venni.

A törökség bulgár-török ágának a Volga-Káma vidéken való megtelepedése a 9. század végére lezárult (Zimonyi 1990). Ez az idő nyelvtörténetileg a kései óbulgár korszak (Róna-Tas 1982), amikor a bulgárság nyelvében még az ótörök hangtani oppozíciós szerkezet volt érvényben. A letelepedés három területi csoportban történt, és a tatárjárásig a volgai bulgár nyelvnek három nyelvjárása jött létre (Agyagási 2001). A három csoport területi határai hozzávetőlegesen nyelvi (Agyagási 2003) és régészeti (Fahrtudinov 1971) források alapján meghatározhatók. A források azt valószínűsítik, hogy a tatárjárás előtt a bulgárok legnyugatibb települései a Volga-Szvjága közén lehettek, tehát ezidőtájt aligha volt közvetlen kapcsolatuk a mordvinok elődeivel. A tatárjárás után a volgai bulgár nyelvjárások szétszóródtak, legnagyobb kompakt csoportjuk átkerült a Volga jobb partjára. Ebből fejlődött később a csuvas nép és nyelv. Egy másik jelentősebb volgai bulgár csoport a Volga bal partján, a Vetluga–Vjatka közén keresett menedéket, de a későbbiekben ez a csoport beolvadt az ottani cseremisiz népességbe. A mordvin nyelv néhány korai középcsuvas jövevényszava (Róna-Tas 1988: 767–768) bizonyítja, hogy a tatárjárás után voltak közvetlen volgai bulgár-mordvin nyelvi kapcsolatok, de ezek nem lehettek intenzívek.

Ami a Volgavidék másik török nyelvű komponensét illeti, a kipcsakok a tatárjárás előtt a Kárpátok és az Azovi tenger között helyet foglaló Dešt-i-Qipčaq térségben különböző, egymással laza érintkezésben álló törzsi csoportokban éltek (Golden 1992: 233–283, Ahinžanov 1995). Innen költöztek fel különböző csoportjaik nagyobb tömbben a 14. sz. végén a Volga-vidékre. A mai kazanyi tatár nyelv és nyelvjárásainak összehasonlító vizsgálata (Berta 1989) valamint az összes Volga-vidéki kipcsak nyelvbe és nyelvjárásba bekerült orosz jövevényszó-állomány (Agyagási 1991) nyelvjárásonként eltérő mivolta annak a felismerésnek a kimondását tette lehetővé, hogy a kipcsakok a Volga-vidékre való felköltözésük idején négy, területileg elkülönülő csoportban telepedtek meg (a mai központi tatár, a miser, a nokrát-glazovi és a baskír elődje), nyelvileg viszont e csoportok apró különbségektől eltekintve a középkipcsak nyelvállapot jegyeit mutatták. A Volga-vidéken egyébként ekkor már a bulgárokon kívül is voltak török nyelvű csoportok, a kimekek törzsei a 9. sz. után az Irtis vidékéről költözhetek a térségbe (Róna-Tas 1996: 193–194). A kimekek – törzsneveik hangtani elemzése alapján – nyelvileg keverék jellegűnek határozhatók meg, oguz és kipcsak sajátosságok lelhetőek fel bennük. A különböző kipcsak csoportok akár a Volga-vidékre való felköltözésük során, akár később, saját állami formációjuk létrehozását és területük kiterjesztését követően elnevezhették a térség földrajzi objektumait saját nyelvükön. Így tehát a mordvinföldi – és egyéb Volga-vidéki – földrajzi ne-

vek etimológiai minősítésének kérdését illetően nyilvánvaló, hogy az elnevezés alapjául szolgáló törökségi eredetű köznévkimutatását elsősorban azoknak a törökségi nyelvi csoportoknak a mai, és elődeik forrásokból elérhető történeti szókészletéből kell megkísérlni, amelyek a 9. sz. óta a Volga-vidéken élnek, és pontosan néven nevezhetők. Csak ha az ebben az eljárásban rejlő valamennyi lehetőséget kimerítettük, akkor indokolt a távolabbi térségekben lakó török népek nyelvének szókészletéhez fordulni, ami persze további módszertani kérdések elvi szinten való megoldásának szükségét veti fel.

Az alábbiakban néhány példán szeretném bemutatni, hogy a mordvinföldi földrajzi nevek törökségi származtatásában hogyan lehet közelebb jutni az etimon pontosabb meghatározásához.

1. Tör. *ak* 'голый, чистый, без леса' (Cygankin 1993: 53, 117) az *Aksel* folyónévben. – Cygankin a mordvin *Aksel* folyónévet könyvének két pontján két különböző módon interpretálja. Az 53. oldalon az *ak*-nak tulajdonított jelentés 'голый, чистый, без леса', a 117. oldalon 'ручей, течение', miközben az idézett jelentések forrását nem adja meg. Mindkét esetben világos azonban, hogy az *ak* szó jelzős szintagma első tagja, tehát ha a folyónév etimológiáját valamely török nyelvből kívánjuk bizonyítani, úgy a török szószervezetek szintaktikai szabályait meghatározónak kell elfogadni. A török nyelvcsaládban az *aq* szó 'fehér' jelentésben ismeretes az ótörök kortól kezdve a köztörök nyelvi ág szinte valamennyi képviselőjében (vö. #*q* 'white' Clauson 75; *aq* 'белый' DTS 48) Ebben a jelentésben jelzős szintagma részeként földrajzi nevekben is igen gyakori, ld. például a Volga-vidéken a Káma baskír nevét: *Aq-Id%l*, de a Cygankin által preferált altaji térségben úgyszintén: a hakaszi földrajzi nevek között 27 olyan jelzős szintagma található, melynek első eleme az *aq* 'fehér' szó mai hakaszi megfelelője, vö. Butanaev 1995: 30–32. Az *aq* főnévi 'folyó' jelentése viszont egyetlen török nyelvi ágban sem mutatható ki. Ugyanakkor van a török nyelvekben egy *aq*- 'folyni' jelentésű ige, szintén az ótörök kortól kezdve folyamatosan reprezentálva minden törökségi ágban, vö. *aq*- 'течь' DTS 48, *aq*- 'to flow of any kind of liquid from tears to rivers' (Clauson 77). Ez az ige az ótörök korban jól elkülönül morfológiailag a belőle képzett főnevektől, ld. ótör. *aqim* 'поток, сток', *aqin* 'поток' (DTS 48), viszont teljesen egyedi kivételként a modern ujjuriban az ún. nomen-verbum jelenséget mutatja, minthogy ott létezik *aq* 'жидкость, влажное, слезы' főnév (Radlov 1893 I/1: 95). De még egy, a volgai török nyelvekben esetlegesen létező *aq* nomen-verbum sem lenne megfelelő ahhoz, hogy ez a szó jelzői összetétel első eleme lehessen, mert a jelzői szerkezet első elemeként tulajdonságot jelentő szónak kell állnia, nem főnév-

nek, vö. Zakiev 1995. III: 131. (A török szintaxis szabályai szerint két főnév csak speciális esetekben alkothat szintagmát, ilyen pl. a birtokos jelző kifejezése, vö. Zakiev 1995. III: 111–116.) Az elmondottak értelmében a mordvin folyónévben előforduló *ak* elem – ha egyáltalán sikerül hitelt érdemlően bizonyítani, hogy a szóösszetételben valóban a kipszak török szó van jelen, csak ’fehér’ jelentésű lehet A mordvin folyónévben feltételezett szóösszetétel kipszak ill. általában török eredetének bizonyítása azonban azért is igen kétséges, mert a Cygankin által megnevezett második tag (*sel* ’паводок’) török eredetének feltevése teljesen megalapozatlan.

2. Tör. ***bulak, bula*** ’родник, ключ, источник’ (Cygankin 1993:53) a *Saj-bulak* és *Suhoj Karbulak* falunevekben, ill. a Bula-forrás elnevezésben. – Cygankin Molčanova 1976-os monográfiájára hivatkozva elmondja, hogy a *bulak* szó a török nyelvű népek nyelvében földrajzi terminus, és előfordul a kazányi tatár nyelv kazányi nyelvjárásában. Ugyanakkor a földrajzi név mordvinföldi megjelenéseivel kapcsolatban nem tesz konkrét javaslatot a név alapjául szolgáló közszó etimológiájára.

A szó török eredetű, a *bula-* ’folyni’ ige -(O)k képzős származéka – a szó többi török nyelvi képviselőjére vonatkozóan ld. Räsänen 1969: 87, a képzésre vonatkozóan ld. Erdal 1991: 224–261. A képzett szó előfordul már az ótörök forrásokban, vö. *bulaq* 1. ’источник’; 2. ’канал, арык’ (DTS 121). A *bulaq* alak tovább élt a törökség kipszak ágában, az egyik legfontosabb középkipszak írott emlék, a 13. sz. végén keletkezett Codex Cumanicus is tartalmazza: *bulaq, bulax* ’Quelle, fons’ (Grønbech 1942: 68). A mai volgai kipszak nyelvek közül csak a kazányi tatár irodalmi nyelvben van jelen (*b%laq* ’речка, ручеек, ручей’ TRSl 1966), ahol “elavult” minősítéssel illették, a baskír irodalmi nyelvben (Uraksin 1996) és nyelvjárásaiban (Maksjutova–Išbulatov 1967, Maksjutova 1970) viszont ismeretlen. Ugyancsak ismeretlen a csuvasban, és más volgai bulgár nyelvjárás adatként sem került elő a környező nyelvekből. Az elmondottak alapján tehát az bizonyított, hogy az ótörök *bulaq* szó történetileg folyamatosan nyomon követhető az ótöröktől a középkipszak koron át a modern kipszakig, és van olyan volgai kipszak nyelvjárás, ahol a mai napig létezik.¹ A mordvinföldi adatok volgai kipszak minősítésének így módon semmi akadálya nincs. A helynevek *bulak* eleme és a *bula* alak vokalizmusa még nem tükrözi a kipszak magánhangzórendszer zártabbá válási tendenciájának eredményét, mely tény a Cygankin által idézett

¹ A kazányi tatár nyelvben a ’forrás’ jelentésű, aktív használatban lévő szó a *čišmä*, mely újperzsa eredetű (Stachowski 1998), és az iszlám terjedésével az anatóliai török nyelvtől kezdve a Volga-vidékig általánosan kiszorította a belső keletkezésű *bulaq* szót. Damaskin 1785-ös szótárában a forrás jelentésű szó kazányi tatár alakja már *čišmä*.

földrajzi nevek keletkezését a korai középkorok korra (14. sz. vége) engedi datálni. A *bula* alak ezenfelül hordozza a központi tatár nyelvjárásnak azt a speciális hangtani sajátosságát is, mely szerint a többszótagú szavak *-aq* szóvégeiben a *-q* zöngésül, majd spirantizálódáson keresztül eltűnik.

3. Tör. *čiber* 'красивый, пригожий, хороший' (Cygankin 1993: 52) a *Čebercinka* folyónévben és *Čeberčino* településnévben. – Cygankin a folyó- és településnév eredetének meghatározásakor nem végzi el a nevek morfológiai tagolását. Nem tudjuk meg, hogy a *-čin-* képző mely nyelv milyen funkciójú eleme. A *-ka*, ill. *-o* földrajzinév-képző orosz eredetéről sem ejt szót, hanem csak a török eredetű nevek közé sorolja az általa *čiber*-ként megadott tövet, és etimológiai párhuzamként felsorolja a szó mai tatár (*čiber*), csuvas (*čiper*) és baskír (*saber*) előfordulásait.

A földrajzi nevet alkotó közszó, mely a mordvinföldi földrajzi nevek alapját képezi, *čeber*, és közép-mongol eredetű. A közép-mongolból került a közép-török forrásnak számító *Oyuz-name-ba*, vö. *čebär* 1. 'красивый'; 2. 'красавец' (DTS 142). A Volga-vidéken a mongol-korban (Aranyhorda fennállása alatt) terjedt el, méghozzá tatár közvetítéssel vált regionalizmussá. A mordvinföldi nevekben még az eredeti közép-mongol első szótagi *e-* hangja őrződött meg, ami arra utal, hogy a közép-mongol → kazányi tatár → mordvin irányú kölcsönzés a tatár vokalizmus zártabbá válása előtt lezajlott. A *-čin* képző funkciója és eredete a mordvinföldi földrajzi nevekben nem világos. Az ótörök írott forrásokban Erdal nem mutatott ki ilyen képzőt, török eredete kétes.

4. Tör. *in'aš* 'родник, ключ, ручей' (Cygankin 1993: 51) a mordvin *Ińeška* folyónévben. – Cygankin elmondja, hogy az ótörökben az *-in*, *-en*, *-an* szavak (sic!) 'folyó' jelentésben voltak használatosak. Eme állítását semmivel nem igazolja, de nem is igazolhatja, mert az ótörök nyelv emlékei nem tartalmaznak ilyen adatot. A másik állítása, hogy az előbb említett szócsalád egy eleme van jelen a Csuvasiában a Volgába ömlő folyó, az *Aniš* nevében; az *Aniš* pedig – mint mondja G. F. Sattarov tatár nyelvészre hivatkozva – 'nagy folyó'-t jelent, és ez párhuzamul szolgál a mordvin *Ińeška* etimológiájához.

Induljunk ki abból a jólismert közhelyből, hogy a földrajzi nevek közszoói eredetűek, és próbáljuk meg a mordvinföldi *Ińeška* folyónevet Volga-vidéki török közszóra visszavezetni. Ha leválasztjuk a szóról a *-ka* végződést, mely nyilvánvalóan orosz eredetű névképző elem, marad az *ińeš* tő. Az *ińeš* lehet török eredetű főnév, mely az ótörök *en-* 'leereszkedni' ige *-Xš* képzős származéka. (Az *-Xš* képző elvont főneveket képez tranzitív és intranszitiv igékből, ld. Erdal 1991: 262–275.) Mind az *en-* ige, mind pedig az *eniš* főnév

megvan az ótörök emlékekben, vö. *en-* 1. 'спускаться, сходить'; 2. 'спускаться, падать (о снеге)' (DTS 173), *eniš* 'спуск' (DTS 174). Az *eniš* modern *ineš* megfelelőjét hangtani okokból nem lehet bulgár-török eredetűként meghatározni, tehát marad a kipcsak származtatás. A Codex Cumanicus ebben az esetben is megőrizte a szó korai középkipcsak alakját, vö. *eniš* 'Tal, Niederung, Abhang, vallis' (Grønbech 1942: 89). Mint látható, itt már megjelenik a szó szemantikájában az a változás, amelyik alkalmassá teheti ezt a főnevet folyónév-képző funkcióra, hiszen az ótörök etimologikus 'lejtő' jelentés megőrzése mellett eljutottunk a 'völgy, mélyedés' jelentésekhez. Végül pedig kimutatható a szó a modern kazányi tatár irodalmi nyelvből, ahol *in%š* alakban van jelen, és a jelentésében ismét végbement egy változás: a 'völgy' jelentésből *'folyóvölgy', *'folyómeder' jelentésszűküléssel végül 'folyó' jelentés alakult, vö. *in%š* 'речка, ручей, ручеек, родник' (TRSl). Az elmondottak alapján a mordvin *Ineška* folyónév egyértelműen tatár eredetű, az elnevezés kronológiája pedig a szókezdő *e-* zártabbá válásának tükröződés alapján a kései középkipcsak korra tehető. Arra vonatkozóan, hogy Cygankin a mordvinföldi folyónévről szóló szócikkében miért ad meg török kiindulópontként *inäš* (az ő átírásában *иняш*) alakot, erre nincs magyarázat. Ami a csuvasiai *Anis* folyó nevét illeti, igaza van Cygankinnak, hogy ez a név etimológiai párhuzamba állítható mordvinföldi megfelelőjével. A különbség az, hogy a csuvasföldi *Anis* korábbi eredetű, ahol az ótörök szókezdő *e-* helyi korai középkipcsak nyelvjárási változata *ä-* lehetett. A középkipcsak nyelvjárási variáns *äniš* a névadó kipcsakok nyelvéből az oroszba került, ahol a kipcsak nyílt *ä* helyettesítéseként *a-* jelent meg.

5. Tör. *takir* 'глинистое, ровное место, лишненное растительности' a *Takyrka* tó nevében (Cygankin 1993: 53). – Cygankin ismét nem ad etimológiai magyarázatot, minden indoklás nélkül utalja a *Takyrka* tó nevét a török eredetű földrajzi nevek körébe.

E szó etimológiáját illetően annyival nehezebb helyzetben vagyunk, hogy a szó nem maradt fenn ótörök írott forrásokban, és a Codex Cumanicusban sem fordul elő. Kimutatható viszont a kipcsak nyelvek tágabb körében és szibériai török nyelvjáráásokban, vö. kzk. kkir. kaz. tel. kmd. *taqir* 'glatt, ohne Haar, ohne Gras, kahl' (Räsänen 1969: 457). A Volga-vidék nyelvei között megvan a szó a kazányi tatár irodalmi nyelvben – *taqir* 'гладкий, ровный, укатанный' (TRSl 510) – és a baskír irodalmi nyelvben: *taqir* 'голый, без растительности; укатанный, утопанный' (Uraksin 1996: 579). A csuvasban *tak%r* 'гладкий, ровный, наезжанный, укатанный' (Skvorcov 1982: 439). A csuvas szó tatár jövevény, a csuvas alakot pedig tovább kölcsönözte a csere-misz (Räsänen 1920: 66, Räsänen 1969: 457). A szó hangalakja és a török

nyelvcsaládban való elterjedettsége alapján török eredetűnek tartható, a mordvinföldi tó neve pedig egyértelműen a volgai kipcshoz köthető. Mint-hogy a szó hangteste nem tartalmaz az elnevezés korára utaló információkat, az elnevezés a korai középkipcshoz kezdve bármelyik nyelvtörténeti korban keletkezhetett.

Irodalom

- Agyagási K. 1991: A volgai török nyelveket ért korai orosz hatás. Kandidátusi értekezés. Debrecen. Kézirat.
- Agyagási K. 2001: Középbulgár nyelvjárások, középbulgár nyelvállapot. In: Néptörténet – Nyelvtörténet. A 70 éves Róna-Tas András köszöntése. Szerk. Károly László és Kincses Nagy Éva. Szeged. 1–17.
- Agyagási K. 2003: Die historische Wandlung der ethnischen Struktur des Wolgagebiets. In: Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica in Göttingen. Megjelenés alatt.
- Ahinžanov 1995: С. М. Ахинжанов, Кыпчаки в истории средневекового Казахстана. Москва.
- Berta Á. 1989: Lautgeschichte der tatarischen Dialekte. SUA 31. Szeged.
- Butanaev 1995: В. Я. Бутанаев, Топонимический словарь Хакаско-Минусинского края. Абакан.
- Clauson Sir G., 1972: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford.
- Cyganin 1993: Д. В. Цыганкин, Память земли. Саранск.
- Damaskin: Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, имянно Россиянь, Татаръ, Чювашей, Мордвы и Черемись. По высочайшему соизволению и повелению Ея императорского Величества премудрей Госыдарыни Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы Всероссийской, по алфавиту Российскихъ слов расположенной и в Нижегородской семинарии отъ знающихъ оныя языки священников и семинаристовъ подъ присмотромъ преосвященного Дамаскина, зпископа Нижегородского и Алаторского, сочиненной в 1785 г.
- DTS: Древнетюркский словарь. Ленинград, 1969.
- Erdal, M. 1991: The Old Turkic Word Formation I–II. Turkologica Wiesbaden.
- Golden, P. B. 1992: An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East. Wiesbaden
- Grønbech, K. 1942: Komanisches Wörterbuch. Kopenhagen.

- Fahrutdinov 1971: Фахрутдинов Р. Г., О степени заселенности булгарами территории современной Чувашской АССР. Вопросы этногенеза тюркоязычных народов Среднего Поволжья. Казань, стр. 175-201.
- Maksjutova–Išbulatov 1967: Н. Х. Максютова–Н. Х. Ишбулатов, Словарь башкирских говоров. Восточный диалект. Уфа.
- Maksjutova 1970: Н. Х. Максютова, Словарь башкирских говоров. Южный диалект. Уфа.
- Molčanova 1976: О. Т. Молчанова, Географический термин *булак* в топонимии. In: Ономастика Поволжья вып. 4. Саранск. 274–257.
- Radlov 1893: В. В. Радлов, Опыт словаря тюркских наречий I–IV. Санкт-петербург.
- Räsänen M. 1920: Die tschuwaschische Lehnwörter im Tscheremissischen. MSFOu 48. Helsinki.
- Räsänen M. 1969: Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Helsinki
- Róna-Tas A. 1982: The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic History. Chuvash Studies (ed. by A. Róna-Tas). Budapest. 113–169.
- Róna-Tas A. 1988: Turkic Influence on the Uralic Languages. The Uralic Languages. Ed. by D. Sinor. Leiden. 742–780.
- Róna-Tas A. 1996: A honfoglaló magyar nép. Budapest.
- Skvorcov 1982: М. И. Скворцов, Чувашско–русский словарь. Москва.
- Stachowski S. 1998: Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça Alıntılar Sözlüğü. Wörterbuch der neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen. Istanbul.
- TRSl: Татарско–русский словарь. Ведущий редактор М. М. Османов. Москва.
- Uraksin 1996: З. Г. Ураксин, Башкирско–русский словарь. Москва.
- Zakiev 1995: М. З. Закиев, Татарская грамматика III. Синтаксис. Казань.
- Zimonyi I.1990: The Origins of Volga-Bulghar. Studia Uralo-Altica 32. Szeged.

Методологические заметки к этимологизации некоторых мордовских гидронимов тюркского происхождения

Автором подвергается критике часто примененная в исследовании топонимов и гидронимов Поволжья практика, соответственно которому в этимологизации данных слов с предположенным ”тюркским” происхождением не определяется более точное содержание понятия ”тюркско-

го”. В статье изучаются мордовские гидронимы *Аксел*, *Була*, *Чеберчинка*, *Инешка* и *Такирка*, и доказывается их среднекыпчакское происхождение.

КЛАРА АДЯГАШИ

A tárgy pronominalizációja és elhagyása a keleti lappban

Christina ARMUTLIEVA

1. Bevezetés

Jelen cikk a lapp tárgyas szerkezet problematikájának egyik részletkérdésével foglalkozik. A tárgyas szerkezet kérdése összetett jellegénél fogva átmenetet jelent a morfológiai és a szintaktikai szintek között. Az alaktani és a mondattani ismeretek elegendőnek bizonyulnak a lapp tárgy jelölési rendszerének, fajtáinak és szófajtani jellemzőinek leírásához. Ezeknél a vizsgálatoknál a tárgy, amely mindig egy tranzitív ige vonzata, ragos vagy Ø-morfémájú nómen (N), amely valójában azonban főnévi csoport (NP). Itt érdekes lehet a kérdés, hogy milyen műveletek végezhetők, ha a tárgy hiányos, vagy a sémája nem NP, hanem pro-NP, amennyiben egy névmás egy teljes főnévi csoportot helyettesít. A keleti lappban a személyes névmásoknak a következő alakjai vannak nominativusban és accusativusban: *munn – mūn, tonn – tōn, sonn – sōn, mii – minet', tii – tinet', sii – sinet'*. A főnévi csoport valódi helyettesítése tulajdonképpen csak a 3. személyű névmásoknál történik, mert az mindig egy főnévi elemmel kerül utalásos viszonyba, attól kapja meg értelmezési lehetőségeit. Ugyanez vonatkozik a mutató névmásokra is. Az 1. és 2. személyű névmások természetüknél fogva deiktikusak, az 1. személyű névmás a beszélőre utal, a 2. személyű névmás pedig a megszólítottra. Az újabb kutatások a névmások referenciális funkcióját és pragmatikai jellegét emelik ki (vö. pl. Tolcsvai Nagy 2001:170). A névmások referenciális mibenléte egyetlen mondaton belül is kimutatható, de a teljes leírásuk a szöveg és a szövegvilág elemzése alapján lehetséges. A névmásoknak tehát mikroszintű szövegtani szerepe és szövegalkotó képessége van. Ezek az állítások arra utalnak, hogy a tárgyas szerkezeten belül a pro-NP leírása túllép az alaktani és a mondattani szinten és a szövegtani szinten történik.

A következőkben a keleti lapp tárgyas szerkezetekben szereplő névmásokat igyekszem megvizsgálni szövegtani szempontból. Ez azért szükséges, mert a névmások mint a tárgyas szerkezet alárendelt tagjai nemcsak az alaptaghoz – amely ige, igenév vagy igéből képzett névszó lehet – kötődnek, ha-

nem a tárgyias szerkezeten kívüli elemekre is vonatkoznak, azokkal koreferensek. A tárgyi szerepű névmások lehetővé teszik, hogy a szöveghasználó a tárgy jelentését az aktív emlékezetben számon tartsa anélkül, hogy a tárgyat újra ki kell fejezni. A névmási koreferenciát mint univerzális nyelvi jelenséget a szakirodalom szerkezetileg szimmetrikusnak tartja, mert két tagból áll (antecedens és anafora), műveletileg pedig aszimmetrikusnak, mert a második tag csak az első ismerete alapján állapítható meg (Tolcsvai Nagy 2001: 210). A tárgyias szerkezet anaforikus névmásainak használatán kívül még igyekszem kimutatni, hogyan nyerik el a hiányos tárgyias szerkezetek elemei a pontos értelmezési lehetőségüket a szövegösszefüggésben. A tárgyias szerkezetek alárendelt tagja csak akkor maradhat realizálatlanul, ha annak jelenléte a lexikai-szemantikai, grammatikai és pragmatikai tények alapján kikövetkeztethető.

A keleti lapp tárgyias szerkezet névmási elemeinek koreferenciaelemzése során eredeti lapp szövegeket használtam forrásnak, amelyek G. M. Kert *Образцы саамской речи* (1961) című szöveggyűjteményében jelentek meg. A példákat a forrás megjelölése nélkül, a pusztán lapszámmal zárójelben adom meg.

2. Az 1. és 2. személyű névmási tárgy

Ahogy már a bevezetésben is említettem, az 1. és a 2. személyű névmások a beszédhelyzet alapján deiktikusan válnak érthetővé. Az 1. és a 2. személyes névmásokat a szakirodalom általában együtt tárgyalja, mert ezek, mint a beszédaktus kifejezett résztvevői, szoros egységet alkotnak a 3. személlyel szemben, amely egy, a beszédaktusban részt nem vevő személyt jelöl (Lotz 1976:127). A tárgyias szerkezeten belül 1. és 2. személyű névmási tárgya csak azoknak az igéknek lehet, amelyeknek lehet személyt jelentő tárgya is. A tranzitív igék tehát szemantikailag két csoportra oszlanak aszerint, hogy kapcsolódhat-e hozzájuk személyt jelölő tárgy. A magyarban ezek azok az igék, amelyeknek Lotz teóriája szerint *-IAk* raggal rendelkezhetnek (Dugántsy 2001: 125). A keleti lapp igeragozási rendszer alapján nem vonhatunk le hasonló jellegű morfológiai szabályt, ezért egy adott ige lehetséges személyes névmási tárgyát az ige szemantikai jegyei határozzák meg. Mivel a keleti lappban az igeragok csak az alany személyére és számára utalnak, ezért az 1. és 2. személyű személyes névmások kitevése kötelező, ha ezek nem alanyi, hanem tárgyi funkciót töltenek be. A szöveg folyamán a beszélő és a megszólított első említése után az 1. és 2. személyű névmások használata lényegében anaforikus, a már említett beszélővel vagy megszólítottal van utalásos viszonyban. A következő példákban a személyes névmások anaforák, ame-

lyeknek antecedense a beszédaktusban résztvevő beszélő(k) vagy megszólított(ak).

- (1) *mūn* [O, AccSg1] *piijen* [V] *sōn saija* 'меня поставили на его места' (31)
- (2) *mūn* [O, AccSg1] *kočče* [V] *idžes* *kamandir diviziji* 'меня вызвал сам командир дивизий' (31)
- (3) *mūn* [O, AccSg1] *ron* *heš* 'меня ранило' (32)
- (4) *ruc pueđ d'v*, *tōn* [O, AccSg2] *kān'tav* [V] 'шведы придут, тебя убьют' (51)
- (5) *tōn* [O, AccSg2] *varn'e kāhčav* [V] 'тебя в гости зовут' (57)
- (6) *munn tōn* [O, AccSg2] *kueda* [V] *tenn ked'g'el* 'я тебя оставлю на этом камне' (61)
- (7) *maŋa minet* [O, AccPl1] *vulkheš* [V] *Berlin gorre* 'потом нас отправили к Берлину' (32)
- (8) *to minet* [O, AccPl1] *ruc tiddav* [V], *vueijav pueđ d'e i minet* [O, AccPl1] *kon n'te* [V] 'то нас шведы узнают, могут прийти и нас убить' (93)
- (9) *munn tinet* [O, AccPl2] *spasje* [V] *voinas't* 'я вас спасла от войны' (55)
- (10) *munn tinet* [O, AccPl2] *pin'a* [V] 'я вас спасу' (51)

A felsorolt példákban feltűnik az 1. vagy 2. személyű személyes névmás kötött helye az állító mondatban: a névmás mindig az ige, vagy pontosabban az igei csoport előtt áll. Az ezekben a szerkezetekben érvényesült SOV-típusú szórend eltér a lapp általános szórendtől, amely SVO-típusú (Sammallahti 1998: 95).

3. A 3. személyű névmási tárgy

Az 1. és 2. személyű névmási koreferencia könnyen elemezhetőnek bizonyul, mert az 1. személyű névmásnak csak egy referense van. A 2. személyű névmásnak több referense is lehet, de ezek mindig egyértelműek a beszédhelyzet alapján. Ezzel szemben a 3. személyű koreferencia sokkal bonyolultabb, mert egy szövegben több 3. személyű koreferens nyelvi elem lehet. A 3. személyű névmások mindig igényelnek tartalmas NP-formában kifejezett antecedenst, mert az nem mutatható ki a beszédhelyzet alapján. A "Hiányos mondat", *pronominalizáció és a szöveg* című cikkükben Pléh Csaba és Radics Katalin a magyar 3. személyű névmások használatát vizsgálják. A két nyelvész abból a feltevésből indul ki, hogy az névmások használata és elhagyása mögött működni kell valamilyen szabályrendszernek, amely a nyelvi

elemek vonatkozásainak visszaállításához járul hozzá (Pléh–Radics 1976: 262). A szabályrendszer működési elveinek kimutatásához Pléh és Radics aszerint csoportosítják a koreferencia elemeit, hogy milyen a mondattani szerepe a két koreferens elemnek az első, illetve a második mondatban. A vizsgálat eredményeit táblázatban foglalják össze, amely érthetővé teszi, hogy a magyarban a 3. személyű antecendens esetében mikor \emptyset az anaforikus elem, mikor személyes névmás (ő, vagy annak valamelyik ragozott alakja) és mikor mutató névmás (Pléh–Radics 1976: 264).

Ezt a vizsgálati módszert követem én is, amikor a keleti lapp tárgyas szerkezet névmási vagy \emptyset elemeinek előfordulásait vizsgálom. Az elemzés során csak a második mondatbeli tárgyi NP-vel foglalkozom és annak a lehetséges antecendenseivel az első mondatban. A példák csoportosítása az antecendensek mondatbeli szerepe szerint történik. Az általam megvizsgált szövegekben nem találtam olyan példákat, amelyekben az antecendens határozói NP szerepet tölt be. Ezért csak az alanyi és tárgyi antecendensekkel rendelkező anaforákat írom le. Az elemzésnél a többes jegy [\pm többes] bizonyul relevánsnak. Ezenkívül az egyes számnál az élő jegy [\pm élő] a lényeges, szemben a többes számmal. A példákban szögletes zárójelben jelöltem az anafora és az antecendens mondatbeli funkcióját, az egymásra utaló elemeket viszont aláhúzással tüntettem fel.

3.1. Az antecendens alanyi NP-ként

3.1.1. Sg3 [-élő]: \emptyset

- (11) *рам* [S] *чоне, сонн кассес'с* [V] \emptyset [O] *ја руке* [V] \emptyset [O]. 'Мяч катился, она схватила его и спрятала.' (57)

3.1.2. Sg3 [+élő]: \emptyset vagy személyes névmás (sōn)

- (12) *Килте ниит'* [S] *Мар'ј Увван ниит' јил'е уч'с' сиитес'т', охте. жених sōn* [O, AccSg3] *лун'н'ин'* [V], *олте јев логта* [V] sōn [O, AccSg3]. 'Кильдинская девушка Марья Ивановна жила в небольшом селе. Женихи смеялись над ней, люди не считались с нею.' (54)
- (13) *а komandir* [S] *r'eggud'e. а sōn* [O, AccSg3] *kak'селлеу* [V] *колт n'етса*. 'Командир закричал. А его душат три немца.' (32)
- (14) *tel' tōn kan'н'с' puadd* [S]. *tonn sōn* [O, AccSg3] *port* [V]. 'Вот твой супруг, ты его корми.' (56)
- (15) *l'ai sām' олте* [S], *kohčes'* [V] \emptyset [O] 'L'ain был саамский человек, звали его Ляйн.' (44)

- (16) *a tamp'e keppš cãres't' niit* [S]. 'a vuai, ii lihce [V] Ø [O]? 'а там болеет царская дочь. А можно или нет ее вылечить?' (63)

3.1.3. Pl3. személyes névmás (sinet')

- (17) *bol'se nav'v't' [S] ii pãdla. en'd'is miije tugga olmit' kãk sinet'* [O, AccPl3] *kon'n'tev* [V]. 'Больше волк не приходил в стадо. Нам дали таких людей, которые истребляют волков.'
- (18) *e'x'teš pud'd'in' jenne ruhce* [S]. *sonn vãl'ti el'ki sinet'* [O, AccPl3] *kusxe* [V]. 'Однажды пришло много шведов. Он начал их угощать.' (44)

3.2. Az antecedens tárgyi NP-ként

3.2.1. Sg3 [-élő]: Ø

- (19) *tanna anta pãl* [O] ... *vãltam*. [V] Ø [O] 'Тогда отдам мяч... Возьму.' (58)
- (20) *vunčen' akkas't' l'eip kuska* [O], *rodjen'* [V] Ø [O] *mãst*. 'Достали у старушки кусок хлеба, бросили обратно.' (63)

3.2.2. Sg3 [+élő]: Ø vagy személyes névmás (sõn)

- (21) *olme liškei jer'k'* [O]. *sonn sõn* [O, AccSg3] *liškei* [V] *vuenčen'*. 'Человек поймал быка. Он его поймал для мяса.' (38)
- (22) *komandir* [O] *ron'hen. a munn vãl'te* [V] *sõn* [O, AccSg3] *keškud'd'e* [V] Ø [O], *kis's'e* [V] Ø [O] *mãst*. 'Командира ранили. И я взял его и понес, потянул обратно.' (32)
- (23) *Sel'jan miret'* [O] *kãbsez, sõn* [O, AccSg3] *kohčiš* [V] *Mãdren'*. 'Савельян засватал невесту, ее звали Матреной.' (48)
- (24) *munni uineškud'd'e ked'g' al'n' olme* [O], *muon uina* [V] Ø [O] *a vilja ii uin* [V] Ø [O]. 'Я заметил на камне человека, я вижу, а брат не видит.' (62)
- (25) *tel' parne jennes'* [O] *pes's'en' ja vig'g'en'* [V] Ø [O] *c'er'k've ruhket raija*. 'Тут ребята вымыли свою мать, унесли свою мать в церковь до похорон.' (166)

3.2.3. Pl3. személyes névmás (sinet')

- (26) *čer'krigge luhples't' čur'vet'* [S], *munni otram nila sinet'* [O, AccPl3] 'Отрежьте рога от телёнка и принесите мне, я их целиком проглочу.' (55)
- (27) *rãd'e pizet'* [O], *kel'tii* [V] *rast sinet'* [O, AccPl3]. 'Срубил сосны, расколол их пополам.' (42)

Az elemzés eredményeit a következő táblázatban foglaltam össze:

		A főnévi csoport szerepe az első mondatban					
		Alanyi rész			Állítmányi rész		
		Alanyi NP			Tárgyi NP		
		Sg		Pl	Sg		Pl
		– élő	+ élő		– élő	+ élő	
a főnévi csoport szerepe	Tárgyi NP	∅	∅	PersPron	∅	∅	PersPron
		(11)	(15) (16)	(17) (18)	(19) (20)	(24) (25)	(26) (27)
			vagy PersPron (12) (13) (14)			vagy PersPron (21) (22) (23)	

A táblázatot összevettem a Pléh és Radics táblázatával (1976: 264), pontosabban azzal a részével, amely az első mondatbeli antecedensek lehetséges második mondatbeli tárgyi anafórit mutatja. Az összevetés érdekes eredményeket hozott: a két táblázat adatai egybeesnek, ami arra utal, hogy a keleti lapp névmási vagy ∅ tárgy viselkedését hasonló mechanizmus működteti mint a magyarban. Ez azért érdekes különösképpen, mert a magyarban van tárgyazás is, a lappban viszont nincs.

Irodalom

- Balogh Judit 2000: A tárgy. In: Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Kiadó. Budapest. 414–422.
- Berrár, Jolán 1967: Az alárendelő szerkezetek A tárgyas szerkezetek. In: Benkő Loránd (szerk.): A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó. Budapest. 433–437.
- Dezső László 1969: A főnévi csoport. In: ÁNyT. 6. 25–158.
- Dressler, Wolfgang 1972: Einführung in die Textlinguistik. Niemeyer. Tübingen.
- Dugántsy Mária 2001: A magyar igeragozás tárgyi vonatkozásairól. In: FUD 8: 121–126.
- Kert, G. M. 1961: Образцы саамской речи. Издательство Академии наук. Петрозаводск.
- Kert, G. M. 1966: Саамский язык. In: Языки народов СССР. Финно-угорские и самодийские языки. Издательство Наука. Москва. 155–172.
- Kert, G. M.–Zajkov, P. M. 1988: Образцы саамской речи. Издательство Академии наук. Leningrad.
- Komlósy András 1992: Régensék és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan. I kötet. Mondattan. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kuruč, R. D. 1985: Саамско–русский словарь. Издательство Русский язык. Москва.
- Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Lotz János 1976: Szonettkoszorú a nyelvről. Budapest.
- Magga, Ole Henrik 1988: Studier I. Samisk infinitvsyntaks. Del I: Infinitivsetning. Akkusativ og infinitiv. Sámi Instituhtta. Oslo.
- Mosnikoff, Jouni–Sammallahti, Pekka 1991: Suomi–koltansaame sanakirja. Lää’dd–sääm’ sää’nnke’rjj. Girjegiisá, Ohcejohka.
- Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Universitetsforlaget. Oslo.
- Pléh Csaba–Radics Katalin 1976: “Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. In: ÁNyT. 9: 261–277.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji. Karasjok.
- Sziksainé Nagy Irma 1999: Leíró magyar szövegtan. Osiris Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001: A magyar nyelv szövegtana. Nemzeti Kiadó. Budapest.

Die Pronominalisation und die Verlassung des Objektes im Ostlappischen

Bei der Untersuchung der objektiven Konstruktion beruft man sich traditionell auf morfosyntaktische Kenntnisse. In der vorliegenden Arbeit versuche ich das pronominale Objekt im Lappischen vom Standpunkt der Textologie zu analysieren. Der referentiale Charakter der Personalpronomen ist auch innerhalb eines einzigen Satzes zu beweisen, aber zur ausführlichen Analyse gehört unbedingt die Untersuchung des ganzen Textes. Die Beschreibung des pronominalen Objektes ist nicht nur mit der Beschreibung des Hauptteiles der objektiven Konstruktion verbunden, sondern auch mit der Analyse des Nomens, auf das sich das Pronomen bezieht.

CHRISTINA ARMUTLIEVA

A műveltetés kifejezései a magyarban és a finnben

BALOGH Anita

1. Bevezetés

Tanulmányomban a magyar és a finn műveltetés formai jegyeit vizsgálom kontrasztív szempontból. A műveltetés meglehetősen tág fogalom, definiálása, a grammatikán belüli elhelyezése mai napig nincs tisztázva kellőképpen. Nem egyértelmű az sem, hogy a "műveltetés" terminus használatának egyáltalán vannak-e rendszeres formai követelményei, avagy a műveltetést tisztán szemantikai fogalomnak kell-e tartanunk. Dolgozatom első részében erre a kérdésre is kitérek, de a tanulmány főleg a finn és a magyar műveltető képzők sajátosságainak vizsgálatára tesz kísérletet, rámutatva bizonyos szabályszerűségekre, főként a finn nyelv műveltető képzőinek esetében.

A magyar nyelvtanok nagy része a műveltetés jelenségét általában az ige vagy a képzők, igeképzés stb. fejezetei alatt tárgyalják. Ebből következik, hogy általában csak a műveltető ige, műveltető képző stb. kifejezéseket használják, de a műveltetés jelenségét nem határolják körül. Mivel a jelenségről alkotott vélemények meglehetősen szerteágazók, célszerűnek tartom először a műveltetéssel kapcsolatos alapvető fogalmak tisztázását. Ez korántsem olyan egyszerű, hiszen mind a finn, mind pedig a magyar nyelvtanok igen következetlenül bánnak a terminusokkal. A kifejezések tisztázása után a dolgozat második részében bemutatom a finn és a magyar műveltető képzőket, végül a magyar *-(t)At* képzős szavak finn megfelelőit tekintem át.

2. Szemantikai vagy morfológiai fogalom?

A hagyományos nyelvléírás gyakorlatában a fogalom határai minden tekintetben meglehetősen szétfolyóak. Nyelvtanaink a műveltetés kategóriája alatt együtt tárgyalnak több különböző morfológiai viszonyt is, melyeknek ráadásul csak kisebb része tekinthető tényleges szinkrón rendszerbeli képzési folyamatnak. A magyar nyelvtanírói hagyomány (Mai magyar nyelv, Magyar grammatika stb.) például a következő alaksorok mindegyikének utolsó tagját az előtte megadott alakkal, alakpárral vagy annak egyik tagjával műveltető

viszonyban álló igének tekinti: $\emptyset \sim$ **-(t)At**: *ás* \sim *ás-at*, *köhög* \sim *köhög-tet*, **-(ik)** \sim **-(t)At**: *elkop-ik* \sim *elkop-tat*, $\emptyset \sim$ **-ít**: *feláll* \sim *feláll-ít*, **-Ul** \sim **-ít**: *bor-ul* \sim *bor-ít*, **-og** \sim **-dUl** \sim **-dít**: *for-og* \sim *for-dul* \sim *for-dít*, **-Ad** \sim **-ít**: *has-ad* \sim *has-ít*, **-Od(-ik)** \sim **-ít**: *csillap-odik* \sim *csillap-ít*, $\emptyset \sim$ **-t**: *csökken* \sim *csökken-t*, **-(ik)** \sim **-t**: *elenyész-ik* \sim *elenyész-t*, **-g** \sim **-dUl** \sim **-t**: *rán-g* \sim *rán-dul* \sim *rán-t*, $\emptyset \sim$ **-Aszt**: *függ* \sim *függ-eszt*, **-(ik)** \sim **-Aszt**: *boml-ik* \sim *boml-aszt*, **-Ad** \sim **-Aszt**: *porl-ad* \sim *porl-aszt*, **-Ód(-ik)** \sim **-Aszt**: *fejl-őd-ik* \sim *fejl-eszt*, **FŐNÉV** \sim **FŐNÉV-Aszt**: *lyuk* \sim *lyuk-aszt*, **-d(-ik)** \sim **-Vszt**: *für-d-ik* \sim *für-öszt*, **-(ik)** \sim **-Ajt**: *hull-ik* \sim *hull-ajt*, **-Ad** \sim **-Ajt**: *szal-ad* \sim *szal-ajt*, $\emptyset \sim$ **-Al**: *forr* \sim *forr-al*, **-(ik)** \sim **-IAI**: *ér-ik* \sim *ér-lel* (vö. Komlósy 2000: 217).

A felsorolt alakpárok teljesen eltérő képzőket tartalmaznak, az alaki viszonyok tehát nem nevezhetők egységesekeknek. Ráadásul a példák nagy része lexikailag régen rögzült alak. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a párok tagjai között leginkább valamiféle tartalmi elemet, jelentésviszonyt sejtethetünk. Ezt a jelentésviszonyt azonban mindegyik előbb felsorolt esetben egy-egy morfológiai szerkezetpár hordozza, amelyekben a műveltető tartalmú tag sohasem egyszerűbb felépítésű a másikonál (Komlósy 2000: 217).

A műveltetésnek a szemantikai tartalom felől kiinduló jellemzései arra támaszkodnak, hogy a tipikus műveltetés lényegi jegye önmagában is kerek, egyszerű (vagyis egyetlen predikátummal leírható) eseménynek az okozása (előidézése, kiváltása) egy új, az eredeti eseményben részt nem vevő szereplő által. Ebben a felfogásban a "műveltető" kifejezést a nyelvi formára nem utaló, tisztán szemantikai fogalomként alkalmaznánk, s a formájuktól függetlenül műveltetőnek (vagy inkább műveltető tartalmúnak) neveznénk azokat a nyelvi egységeket, amelyek megfelelnek ennek a tartalmi jellemzésnek. A műveltetés jelensége viszont nem lehet pusztán szemantikai, hiszen a szóban forgó jelentésviszony szisztematikus formai viszonyokkal is társul, azaz a műveltető tartalmú egység formája a vele megfelelő jelentésviszonyban álló másik egység szintaktikai vagy morfológiai alakjával valamilyen rendszeres kapcsolatba hozható (Komlósy 2000: 228).

3. Kauzatív, faktitív, permisszív igék

3.1. A műveltetés nem egy konkrét jelentésviszony elnevezése, hanem inkább több viszonyra utaló gyűjtőnév. Egyes nyelvtanok az *igazi*, *valódi műveltető igék*, ill. *tökéletlen* vagy *álműveltető igék* kifejezéseket is használják (vö. pl. MMNy. 19; MMNyR. I: 203). Komlósy András a műveltetésről írt tanulmányában (2000: 220) a műveltetés jelenségeire a nemzetközi szakirodalomban előforduló megnevezéseket használja. Eszerint három fő tartalmi viszonyt lehet elkülöníteni: *kauzatív* (okozó/előidéző); *faktitív* (tétető) és *per-*

misszív (megengedő/hagyó). Ha a kétféle terminológiát összevetjük, akkor Komlósy szerint a “valódi műveltetők” csoportjának magját a faktitívok képezik, a “tökéletlen műveltetők” pedig a kauzatív igék rokonai.

A magyarban beszélhetünk mind kauzatív, mind faktitív igékről, viszont a nemzetközi szakirodalom szerinti permisszív jelentésű igékről nem. Mindegyik előtt tisztázni kell, mit értenek a nyelvtanok az említett kifejezéseken. Először is azt kell megemlíteni, hogy mindhárom esetben igeképzésről van szó. A kauzatív és a faktitív igeképzésnek vannak hasonlóságai: mindkettő predikátumból képez igéket, mégpedig olyanokat, amelyek az eredeti predikátum argumentumai mellett egy új, tipikusan *ágens* (ritkábban természeti erő vagy egyéb) szerepű argumentumot is tartalmaznak. A létrejövő ige olyan eseményt jelöl, amelyben ez az új szereplő idézi elő az eredeti predikátummal leírható tényállást (Komlósy 2000: 218).

Példamondatok:

1.a <i>A leves sós.</i>	→ <i>Kati sózza a levest.</i>
1.b <i>A víz lefolyt.</i>	→ <i>Kati lefolyatta a vizet.</i>
1.c <i>A víz folyik.</i>	→ <i>Kati folytatja a vizet.</i>
2.a <i>Zoli táncol.</i>	→ <i>Kati táncoltatja Zolit.</i>
2.b <i>Zoli házat épít.</i>	→ <i>Kati házat épített Zolival.</i>

Ezekben a szerkezetekben a predikátumok: *sós, lefolyt, folyik, táncol, épít*; az *ágens: Kati*. Az első három példamondat kauzatív, az utolsó kettő pedig faktitív.

A műveltető szituációk összetett események, két részeseményből állnak, amelyek közül az egyik azonos az alapeseménnyel, a másik pedig nem más, mint ennek az alapeseménynek az előidézése, okozása. Az alapeseményt jelölő tetszőleges szófajú (tehát ige, melléknév, főnév, sőt egyéb kategóriájú is lehet, pl. 1.a) predikátum az *alapige*, az alapeseményt előidéző argumentum pedig az *okozó* (Komlósy 2000: 219).

Ha már említést tettünk a kauzatív és a faktitív igék közti hasonlóságokról, nem szabad megfeledkezni a tartalmi különbségekről sem. *Faktitív* igéről akkor beszélünk, ha már az eredeti predikátum is egy *ágens* cselekvését jelöli, s az új *ágens* tevékenysége abban merül ki, hogy az eredeti *ágenst* valamilyen módon ráveszi/rákényszeríti ennek a cselekvésnek az aktív elvégzésére (pl. 2.a, 2.b). *Kauzatív* igékről pedig akkor beszélünk, ha az eredeti predikátumnak nincs ilyen kényszerítő, *ágensi* szerepű argumentuma, továbbá a predikátummal leírható eseménynek vagy állapotnak a bekövetkeztét az új *ágens* “tevételesen”, az alapesemény szereplőit “fizikailag manipulálva” idézi elő. A permisszív tartalmú igék jelentése legkönnyebben a következ-

ző körülírással határozható meg: 'engedi/hagyja zajlani az alapigével jelölhető eseményt' (Komlósy 2000: 220).

Korábban már volt szó arról, hogy a magyarban csak a faktitív és a kauzatív (műveltető) igeképzés van jelen. Tisztán permisszív értelmű képzett igét a magyarban – talán az *ordíttatja/bömbölteti a rádiót*-típusú frazeologizmusok igéin kívül – aligha találunk. Vannak azonban olyan műveltető alakú igék, amelyek ehhez meglehetősen közelinek tűnő jelentéssel rögzültek, például: a) *áz-tat, csíráz-tat, kamatoz-tat, lebeg-tet, szünetel-tet, éhez-tet*; b) *várakoztat, szop-tat, legel-tet*.

Vegyünk egy példamondatot, *Mari búzát csíráztat*, és vizsgáljuk meg közelebbről! Észre kell vennünk, hogy ebben az esetben az alany (*Mari*) nem pusztán hagyja folyni az alapigével jelölhető eseményt (*csíráztat*), hanem valamelyest bele is avatkozik a dolgok menetébe. Bár nem közvetlenül ő idézi elő folyamatot (egy eseményeknél ez többnyire nem is állna módjában), de az események rendjét ő irányítja úgy, hogy az alapigével jelölt esemény mintegy "önmagától" végbe tudjon menni. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy ez az értelmezés csak akkor lehetséges, ha az alapige megfelelő típusú eseményt jelöl, tehát olyan állapotot, folyamatot, amelyet kedvező körülmények között az alany minden külső ráhatás nélkül (passzívan ld. a. vagy aktívan ld. b.), önmagától fejt ki. Az ilyen típusú igéket nevezi Komlósy "kvázipermisszív" igéknek (Komlósy 2000: 236).

A fentiekben csupán arra volt lehetőségem, hogy ismertessem a magyar nyelvtanok műveltetésre vonatkozó terminológiáját, mégis hozzá kell tennem, hogy ha a nemzetközi szakirodalomban előforduló kifejezéseket (kauzatív, faktitív, permisszív) használjuk, akkor sem merítjük ki, azt a jelentésmezőt, melyre összefoglalóan a *műveltetés* kifejezést szoktuk használni.

3.2. A finn nyelvtanok a faktitív megnevezés mellett/helyett inkább a *kuratív* (*kuratiivi*) kifejezést használják, valamint létezik a *teetoverbi* terminus is. Ez utóbbi kifejezés inkább általánosan a műveltető igéket foglalja magában, de többeknél csupán a faktitív (vagy kuratív) igéket jelenti. Tapasztalatom szerint a finn nyelvtanok meglehetősen következtlenül használják ezeket az elnevezéseket.

Megvizsgáltam a finn nyelvtanok műveltetésre vonatkozó terminushasználatát (pl. Hakulinen–Ojanen *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä*, Leena Kytömäki *Kuratiivikausatiivit*): a finn nyelvtanírók a kauzatív igéken (*kausatiivit*) alatt az ún. okozó-igéket (*aiheutusverbit*), a kuratív igéken (*kuratiivit*) pedig az ún. "tétető igéket" (*teetoverbit*) értik. A faktitív igék (a finn nyelvtanok szerint) egy részét képezik a kauzatív igéknek, ezért a két elnevezés egymás közti felcserélése nem helytálló.

A műveltetés jelenségét a finnben is főként az igeképzés alatt tárgyalják. A képzők alapján Leena Kytömäki a műveltetés négy nagy csoportját különíti el: 1) tisztán kauzatívok (*selvästi kausatiiveja*), 2) tisztán kuratívok (*selvästi kuratiiveja ~ teetoverbejä*), 3) határesetek (*rajatapauksia*), melyek azonban a mondatösszefüggésben világossá válnak, 4) olyan képzők, melyeket még a mondatösszefüggés segítségével se lehet sem az első, sem a második csoportba besorolni (Kytömäki 1978: 142–146).

1) Tisztán kauzatívok azok a (képzett) igék, melyekhez kötelezően két argumentum járul: egy okozó (*aiheuttaja*) és egy szenvedő (*kohde/kokija*). Ha az igéhez más névszók is tartozhatnak, ezek szerepüket tekintve helyhatározók vagy eszköznevek (*välineitä*) lehetnek. Ha a műveltető mondatot nem műveltetővé alakítjuk, akkor a kauzatív ige tárgyából a transzformált mondatban alany lesz, pl. *lämpö sulattaa lumen* 'a meleg megolvasztja a havat' – *lumi sulaa* 'a hó olvad'; *asia surettaa minua* 'a dolog elszomorít engem' – *minä suren (asiaa)* 'szomorkodom (a dolgon)'. A kauzatív ige a felszíni szerkezetben lehet alanytalan (pl. a pszichikai, fiziológiai igék esetén: *minua harmittaa / väsyttää* 'bosszús / fáradt vagyok'). A legfontosabb az, hogy az alapige alanyi szerepe a kauzatív szerkezet létrehozása után megváltozik.

2) A tisztán kuratív képzőkkel alkotott igék felszíni szerkezetüket tekintve legalább háromtagú igitípust képviselnek (pl. *X laulattaa Y:llä laulun* 'X Y-nal dalt énekeltet'; vagy *X laulatuttaa Z:llä Y:tä* 'X Z-vel megénekelte Y-t'). A cselekvőt (*toimija*) általában adesszívusszal (eszközhatározóval) fejezik ki, de amikor a mondatban két "tétető" ~ műveltető (*teettäjä*) van, egy közvetett és egy közvetlen, akkor a cselekvő tárgyesetben áll, pl. *Matti laulattaa Marilla Tiinaa* 'Matti Marival megénekelte Tiinát' (a közvetlen cselekvő *Tiina*, a közvetett cselekvő *Mari*). A kuratív ige alapszava (pl. *vetää – vedättää / vedätyttää*) mindig funkcionális. Bár a cselekvőt nem minden esetben tesszük ki, inherensen/impliciten mindig jelen van. Lényeges azonban az, hogy a kuratív ige alanya – műveltető-okozó (*teettäjä-aiheuttaja*) – maga nem vesz részt a cselekvésben, hanem annak kezdeményezője. A kuratív ige mellett is megjelenhet maga a szenvedő (*kohde*), melynek szerepe nem változik, hasonlóképpen az eszköz-, illetve helyhatározóhoz, pl. *Matti etsitti meillä neulaa lattialta taskulampulla* 'Matti zseblámpával tűt kerestett velünk a padlón' ~ *me etsimme neulaa lattialta taskulampulla* 'zseblámpával tűt kerestünk a padlón.'

A kétségkívüli kuratív igék esetében a műveltető mondatban mindenképpen jelen van az ige (általában adesszívusszal kifejezett) cselekvője, és a mondat alanya. A kuratív ige alanya, a "tétető" nem funkcionális. Minden

olyan igéből, mely megfelel az előbb felvázolt kritériumoknak, képezhető kuratív ige. Így a képzőt produktívnek mondhatjuk.

3) A mondatösszefüggésben világossá váló igékre néhány példa: *laulattaa* 'énekeltet', *aurattaa* 'nevetet', *itkettää* 'ríkat' stb. Bár mind az *itkettää*, mind a *aurattaa* igék általában kauzatívok, a következő mondatban kuratívok: *kansanrunoudentutkija voi itkettää perinteentaitajalla itkuvirsiä* 'a népköltészet kutató siratókat énekelte a hagyományörzőkkel.' Pontosan e csoport igéinél használják a kurativitást biztosító "fölsleges" képzőt (-*ttA* + *-ttA*), pl. *itketyttää* 'ríkattat', *laulatuttaa* 'énekeltetet', *auratuttaa* 'nevetetet'.

4) Problémásak a következő képzett igék: *elättää* 'eltart', *imettää* 'szoptat', *juottaa* 'itat', *kuljettaa* 'szállítat', *kylvettää* 'fürdet', *pesittä* 'fészkeltet', *porsittaa* 'fialtat', *syöttää* 'etet' stb. Elsőre ezeket az igéket kuratívoknak tekinthetnénk, mégis közelebb állnak a kauzatív igékhez, hiszen a képzett igék alanya is részt vesz a cselekvésben, nem csak a parancsot adja. A többi (tisztán) kauzatív igéktől abban különböznek, hogy az alapige alanya is létező. A legtöbb ilyen típusú képzett igében az alapige és a képzett ige alanya valamilyen módon együttműködik, pl. *kävellyttää* 'sétáltat', *kylvettää* 'fürdet', *syöttää lasta lusikalla* 'kanállal eteti a gyereket'. Ezekből az igékből is, az előző csoport mintájára, ún. fölsleges képzéssel tisztán kuratív igéket alkotunk, pl. *elätyttää* 'eltartat', *imetyttää* 'szoptattat', *juotattaa* 'itattat', *kuljetuttaa* 'hozattat' stb. Mielőtt azonban ezt a második képzést végrehajtanánk, az ige mélyszerkezetét egy absztrakt igés (pl. *antaa/sallia*) szerkezettel kell leképezni, ami azt jelzi, hogy a kérdéses ige se nem tisztán kauzatív, se nem kuratív (Kytömäki 1978: 142–146).

4. Műveltető képzők a magyarban és a finnben. Az alábbiakban a magyar és a finn műveltető képzőket veszem sorra.

4.1. A magyar nyelvtanok (vö. pl. MMNy. 19) általában így nyilatkoznak a műveltető képzők nagy részéről: 'elég ritka', már 'eltűnőfélben van', 'nem nagyon használják már szóképzésre', a 'gyakorisága csekély', valamint műveltető képzőink nagy része már csak lexikalizálódott formákban van jelen. Az alább felsorolt képzők közül valóban vannak olyanok, melyek már nem produktívok, vagy csak lexikalizálódott formákban találhatók meg, viszont egy részük ma is gyakori, produktív képző:

-(**t**)*at*/(**t**)*et*. A magyar műveltető képzők közül a legproduktívabb. Ezzel a képzővel főleg faktív jelentésű műveltető igéket képezhetünk, az alapszó tehát általában ige. A régebbi nyelvtanok különbséget tettek a két tőváltozat között (-*tat*/-*tet*; -*at*/-*et*) aszerint, hogy egy vagy többtagú igeihez járulnak,

pl. *rajzol-tat, felel-tet; ír-at, fest-et* (MMNy. 126). Bár a képző produktívnek mondható, sokszor lexikalizálódott alakokban fordul elő, pl. *biz-tat, bün-tet, foly-tat, igazol-tat, (meg)ill-et, hall-at, kockáz-tat, kopog-tat, nyom-tat, ok-tat, sir-at, származ-tat, tanít-tat, tol-at* (Komlósy 2000: 235).

-aszt/-eszt/-Vsz. Ritka, manapság már nem produktív képző. Általában improduktív tövekből képez műveltető igét, de megtalálhatjuk produktív töveken is. A képzővel rendszerint valamilyen állapotba jutást jelentő igéket képezhetünk (kauzatív jelentés), bár jelentése lehet faktitív is. Az alapszó elsősorban ige (pl. *ak-aszt, er-eszt, él-eszt, fejl-eszt, forr-aszt, für-ösz, függ-eszt, ill-eszt, porl-aszt, ugr-aszt*), de előfordulhat egy-két névszói alapszó is (pl. *hamv-aszt, lyuk-aszt*) (MMNy. 126).

-t. Ez is a ritkább, ma már nemigen termékeny képzőink közé tartozik. Okozást, vagy valamilyen állapotba jutást fejez ki. Gyakran járul *-an/-en* mozzanatos képzős hangutánzó és hangfestő igékhez, pl. *serken-t, csöppen-t, dobban-t, rán-t, terem-t, lobban-t, villan-t, elretten-t, elvesz-t* (MMNy. 126).

-ít. A képzőt manapság legtöbbször improduktív képzőkön találjuk meg. Származékai főként cselekvő jelentésűek, kauzatív illetve faktitív jelentés kevésbé figyelhető meg, csak a másik derivátummal összevetve pl. *hár-ít* (~ *hár-ul*), *bor-ít* (~ *bor-ul*), *széd-ít* (~ *széd-ül*), *szak-ít* (~ *szak-ad*), *csillap-ít* (~ *csillap-odik*), *gyarap-ít* (~ *gyarap-odik*). Produktív ige-tőhöz járul: *áll-ít, száll-ít* (MMNy. 126).

-dít. Gyakran improduktív ige-tővekhez kapcsolódik, meglehetősen ritka képző. Előfordulására csak kevés példát találhatunk: *for-dít* (*for-og/for-dul/for-dít*) (Komlósy 2000: 217).

-ajt/-ejt. Szinte elavult képzőnk, főként lexikalizálódott igealakokon találhatjuk meg, pl. *szak-ajt, vesz-ejt, szal-ajt, hull-ajt*. Az alapszó főként ige (MMNy. 126).

-(l)al/-(l)el. Ezek a képzők is improduktívok, de a következő szavakon még megfigyelhetők: *nev-el, növ-el, forr-al, fáj-lal, ér-lel* (MMNy. 126).

4.2. A következőkben a finn nyelvtanok által műveltetőknak tekintett képzőket tekintem át. Megállapítható, hogy bár nagy részük valóban produktív képző, sokszor nem műveltető, hanem cselekvő igéket hoznak létre.

-ta/-tä- A képzőt Lauri Hakulinen (1968: 219) produktív denominális és deverbális ige-képzőnek tartotta, mely jelentése elsősorban kauzatív, tehát az (intranszítív) alapszóval jelzett cselekvés okozása; ritkán kuratív (faktitív), ahol az alapszóval kifejezett (transzítív) cselekvés elvégeztetését (műveltetését) jelenti. Azonban előfordulására csak nagyon kevés – denominálisi – pél-

dát találunk: *jäättää* 'fagyaszt' < *jää* 'jég'; *täyttää* 'teletölt' < *täysi* 'tele' (Ikola 1977: 89).

-a/-ä-. Osmo Ikola *Nykysuomen käsikirja* című munkájában ezt a képzőt is műveltetőnek tekintette. Azonban, ha megfigyeljük a szavak jelentéstartalmát, megállapíthatjuk, hogy nem műveltető igeképzésről van szó, a képzés végeredményei cselekvő igék lesznek. A képzőnek Ikola szerint van mássalhangzós töve: *-t-*. A képző hangsúlytalan szótag magánhangzója után áll. Ez a képző voltaképpen a *-ta/-tä-* alakváltozata, vagy legalábbis azzal párhuzamos. A különbség köztük a (szuffixális) fokváltakozásban rejlik: mássalhangzóra végződő és hangsúlyos szótag magánhangzója után jelentkezik az erős fokú változat; hangsúlytalan szótag magánhangzója után a gyenge fokú változatnak kellene szerepelnie, amely azonban a *-t-* nyom nélkül eltűnt, így képzőként csupán *-a/-ä-* maradt. A *-t* csupán az ún. összevont igék (supistumaverbit) a mássalhangzós töveiben őrződött meg: *harjata* 'fésül', *harjatkoon* (ImpSg3) : *harjaa-n* (**harja,an*) (IndSg1); *erota* 'elválík', *erotkoon* : *eroan*. Ide sorolható az ismeretlen alapszavú igék csoportja is, pl. *hakkaan* : *hakatkoon* (Ikola 1977: 89–90).

-ista-/istä, -sta/-stä-. Ebbe a csoportba elsősorban a névszóból képzett igék tartoznak, melyek jelentése gyakran faktitív (tehát az alapszóval kifejezett cselekvés elvégzetését jelentő) vagy kauzatív, pl. *avustaa* 'segít' (< *apu* 'segítség'), *havainnollistaa* 'érezkeltet, szemléltet' (< *havainto* 'észrevétel'), *herrastaa* 'uraskodik' (< *herra* 'úr'), *hoikistaa* 'soványít' (< *hoikka* 'sovány'), *koneistaa* 'gépesít' (< *kone* 'gép'), *puhdistaa* 'tisztít' (< *puhdas* 'tisztá'), *säännöllistää* 'rendszeresít' (< *sääntö* 'szabály, rendszer'), *vahvistaa* '(meg)erősít' (< *vahva* 'erős') (Ikola 1977: 90).

-nta/-ntä-. Ezzel a képzővel elsősorban névszókból igét képezhetünk, melyek jelentése általában kauzatív pl. *halventaa* 'olcsóbbá tesz' (< *halpa* 'olcsó'), *harventaa* 'ritkít' (< *harva* 'ritka'), *heikontaa* 'gyengít' (< *heikko* 'gyenge'), *isontaa* 'nagyít' (< *iso* 'nagy'), *kylmentää* 'hűt' (< *kylmä* 'hideg'), *pehmentää* 'puhít' (< *pehmeä* 'puha'), *tyhjentää* 'ürít' (< *tyhjä* 'üres') stb. Bizonyos esetekben a *-ne-* képzővel alkotott igék továbbképzésének tekinthetjük, ahol második képzőként a *-ta/-tä-* áll, pl. *alentaa* 'csökkent' : *alenee*, *parantaa* 'javít' : *parenee* (Ikola 1977: 90).

-tta/-ttä- és **-tta-tta/-ttä-ttä-** képzőbokor. A finn műveltető képzők közül talán a legproduktívabb és leggyakoribb. Az ezzel a képzővel (képzőbokorral) alkotott szavak lehetnek kauzatívok, pl. *eksyttää* 'eltéveszt' (< *eksyä* 'eltéved'), *eläntää* 'eltart' (< *elää* 'él'), *idäntää* 'csíráztat' (< *itää* 'csírázik'), *imettää* 'szoptat' (< *imeä* 'szopik'), *juottaa* 'itat' (< *juoda* 'iszik'), *puhuttaa* 'beszéltet' (< *puhua* 'beszél'), *väsyttää* 'fáraszt' (< *väsyä* 'fárad'); vagy fakti-

tívák/kuratívák. pl. *ajattaa* 'vezettet' (< *ajaa* 'vezet'), *ammuttaa* 'lövet' (< *ampua* 'lő'), *annattaa* 'adat' (< *antaa* 'ad'), *etsittää* 'kerestet' (< *etsiä* 'keres'), *haattaa* 'hozat' (< *hakea* 'hoz'), *kutsuttaa* 'hívat' (< *kutsua* 'hív'), *käännättää* 'fordíttat' (< *kääntää* 'fordít'), *laitattaa* 'tetet' (< *laittaa* 'tesz'), *laulattaa* 'énekeltet' (< *laulaa* 'énekel'), *luettaa* 'olvastat' (< *lukea* 'olvas'), *ongittaa* 'horgásztat' (< *onkia* 'horgászik'), *piirrättää* 'rajzoltat' (< *piirtää* 'rajzol'), *tanssittaa* 'táncoltat' (< *tanssia* 'táncol'), *tapattaa* 'gyilkoltat' (< *tappaa* 'gyilkol'), *teettää* 'csináltat' (< *tehdä* 'csinál'), *uittaa* 'úszat, úsztat' (< *uida* 'úszik'), *uitattaa* 'úszattat, úsztattat' (< *uittaa* 'úszat, úsztat') stb.

Ha az első *-ttA-* képzőhöz még egy másik *-ttA-* képző is járul, akkor a szó jelentése mindenképpen kuratív lesz. Kytömäki szerint ezt a kurativitást a "felesleges" *-ttA-* képző biztosítja, bár egyes esetekben már az első képzés is kuratív igét eredményez pl. *lyöttää / lyöttää rahaa* 'pénzt kerestet / kerestetet'; néhol azonban a második képzőtől válik egyértelműen kuratívvá a szó, pl. *uittaa laivaa* 'hajót úszat' – *uitattaa laivaa lapsella* 'gyerekekkel úszat(tat)ja a hajót' (Kytömäki 1978: 147).

-o(i)tta- / -ö(i)ttä-. Az e képzővel alkotott szavak mind kauzatívák, mind kuratívák lehetnek, pl. *elävöittä* 'életre kelt' (< *elävä* 'élő'), *haaroittaa* 'elágazik' (< *haara* 'ág'), *hankaloittaa* 'nehezít' (< *hankala* 'nehéz'), *hiekoittaa* 'homokoz, homokkal beszór' (< *hieka* 'homok'), *imelöittää* 'édesít' (< *hieka* 'homok'), *kunnioittaa* 'tisztel' (< *kunnia* 'tisztelet'), *pahoittaa* 'megbánt, megsért' (< *paha* 'rossz'), *taksoittaa* 'megadóztat' (< *taksa* 'tarifa, díj, adó'), *terävöittää* 'élesít, éléz' (< *terävä* 'éles') stb. (Ikola 1977: 91).

-utta- / -yttä-. Mivel a képzőbokor tartalmazza a *-ttA-* képzőt, szintén produktív képzőről van szó melynek jelentése lehet kuratív és kauzatív egyaránt. Kuratív: *juoksuttaa* 'futtat' (< *juosta, juokse-* 'fut'), *kirjoittaa* 'írat' (< *kirjoittaa* 'ír'), *kävetyttää* 'sétáltat' (< *kävellä* 'sétál'), *lähetyttää* 'küldet' (< *lähettää* 'küld'), *luetuttaa* 'olvastattat' (< *luettaa* 'olvastat'), *odotuttaa* 'várat' (< *odottaa* 'vár'), *ratsastuttaa* 'lovagoltat' (< *ratsastaa* 'lovagol'), *sijoittaa* 'elhelyeztet' (< *sijoittaa* 'elhelyez'), *teurastuttaa* 'vágat' (< *teurastaa* 'levág'). Kauzatív: *aivastuttaa* 'tüszögtet' (< *aivastaa* 'tüszsent'), *hymyilyttää* 'mosolyogtat' (< *hymyillä* 'mosolyog'), *epäilyttää* 'gyanút támaszt' (< *epäillä* 'gyanít'), *naristuttaa* 'csikorgat, csikorogtat' (< *narista* 'csikorog'), *täristyttää* 'rezegtet' (< *tärsitä* 'rezeg') stb. (Hakulinen 1968: 230). Egyes esetekben kettős műveltető képzéssel van dolgunk, pl. *haetuttaa* 'hozat(tat)' (< *haetta* 'hozat'), *luetuttaa* 'olvastattat' (< *luettaa* 'olvastat').

-a(hd)utta- / -ä(hd)yttä-. Több összetevőből álló, produktív, mozzanatoskauzatív képzőbokor, pl. *elä(hd)yttää* 'éltet, élénkít' (< *elähtyä* 'feléled'), *hava(hd)uttaa* 'felrezzent' (< *havahtua* 'felrezzen'), *heila(hd)uttaa* 'lengtet' (<

heilahtua 'lendül', *ila(hd)uttaa* 'megörvendeztet' (< *ilahtua* 'megörül'), *pyörä(hd)yttää* 'megforgat' (< *pyörähtää* 'megfordul') (Ikola 1977: 91–92).

-(eh)ti/--(h)ti-. Ezzel a képzőbokkal névszókból képezünk igéket, melyek jelentése kauzatív, de jelenthetik az alapszóval kifejezett cselekvést vagy valamivel való ellátottságot is, pl. *elehtiä* 'gesztikulál' (< *ele* 'taglejtés'), *kadehtia* 'irigykedik' (< *kade* 'irigy'), *kahlehtia* 'bilincsbe ver' (< *kahleet* 'bilincs'), *murehtia* 'szomorkodik, bánkódik' (< *mureh* ~ *murhe* 'bú, bánat'), *huolehtia* 'gondoskodik' (< *huoli* 'gond, gondoskodás') (Ikola 1977: 92). Sok esetben nem műveltető, hanem gyakorító igeképzőről van szó.

-ais(e)-/-äis(e)-. Ma is igen produktív képző, a velük képzett szavak jelentése általában mozzanatos vagy kauzatív pl. *aukaista* 'nyit' : Sg1. *aukaisen* (< *auki* 'nyitott, nyílt'), *ilmaista* 'nyilvánosságra hoz' (< *ilmi* 'nyilvános, nyílt'), *julkaista* 'közzé tesz' (< *julki* 'nyilvános'), *nielaista* 'lenyel' (< *nielu* 'torok'), *oikaista* 'kiegyenesít' (< *oieta* 'kiegyenesedik') (Penttilä 1957: 310).

-i- ~ -(o)i/--(ö)i-. A képző azért szerepelhet a műveltető képzők listájában, mert jelentése ritkán kauzatív – *juhlia* 'ünnepel' (< *juhla* 'ünnep'), *kukkia* 'virágzik' (< *kukka* 'virág'), *märkiä* 'gennyedzik' (< *märkä* 'genny') – vagy faktitív – *suoria* 'egyesít' (< *suora* 'egyeses'), *uusia* 'újít' (< *uusi* 'új') – is lehet (Hakulinen 1968: 232).

-o-. A képző jelentése szintén csak ritkán lehet kauzatív, pl. rég. *haavoa* 'havoittaa; megsebesít', nyj. *hilloa* 'murskata' 'összezúz' (vö. *hilla* 'murska, sohjo; pép, zúzalék'), *kirjoa* 'díszít' (vö. *kirja* 'täplä, koristeiviiva; dísz') (Hakulinen 1968: 244).

5. A magyar -(t)At képző megfelelői a finnben

A műveltetés formai jegyeit kutatva több mint 200 magyar -(t)At képzős ige finn megfelelőit vizsgáltam, és ezek szerint csoportosítottam az anyagomat. A szóanyag összeállításához *A magyar nyelv szövegmutató szótára* (vö. Papp Ferenc 1969), *Magyar–finn szótár* (vö. Papp–Jakab 1993) és a *Suomen kielen perussanakirja* CD-rom változata (vö. Haarala 1997) nyújtott segítséget. Az esetek nagy részében a magyar műveltető képzős szónak műveltető értelmű szó vagy szószerkezet felelt meg. A finn megfelelők két nagy csoportra bonthatók: 1) az igével, illetőleg 2) a szószerkezettel visszaadható jelentésűek csoportjaira.

5.1. A magyar igének a finnben is ige felel meg:

-tta/-ttä-: *ajattaa* 'levágat' (< *ajaa* 'levág'); *ammuttaa* 'lövet' (< *ampua* 'lő'); *elättää* 'éltet' (< *elää* 'él'); *imettää jtkä* 'szoptat' (< *imeä* 'szopik'); *istuttaa* 'ültet' (< *istua* 'ül'); *kouluttaa* 'iskoláztat' (< *koulu* 'iskola');

taa 'hívat' (< *kutsua* 'hív'); *käännättää* 'fordíttat' (< *kääntää* 'fordít'); *luettaa* 'olvastat' (< *lukea* 'olvas'); *naurattaa jkta* 'nevettet' (< *nauraa* 'nevet'); *puhutaa jkta* 'beszéltet' (< *puhua* 'beszél'); *reputtaa* 'buktat' (< *reppu* 'háti-zsák'); *ripittää* 'gyóntat' (< *rippi* 'gyónás'); *syljettää* 'köptet' (< *sylkeä* 'köp'); *tanssittaa jkta* 'táncoltat' (< *tanssia* 'táncol'); *tutustuttaa* 'megismer-tet' (< *tutustua* 'megismerkedik'); *vaatettaa* 'öltöztet' (< *vaate* 'öltözet'); *vi-hittää* 'esket' (< *vihkiä* 'esket');

-oitta-, -otta-: *hajottaa* 'eloszlat' (< *haja-* 'szétszórt'); *ilmoittaa* 'tudat' (< *ilmi* 'nyílt, nyilvános'); *pakottaa jhk* 'késztet' (< *pakko* 'kényszer'); *rauhoit-taa jkta* '(meg)nyugtat' (< *rauha* 'nyugalom'); *sijoittaa jhk* 'fektet' (< *sija* 'hely'); *vieroittaa jstk* 'leszoktat' (< *vieras* 'idegen');

-utta-/yttä-: *ajeluttaa* 'levágat' (< *ajella* 'levág'); *askarruttaa* 'foglalkoz-tat' (< *askartaa* 'foglalatoskodik'); *harjoituttaa* 'foglalkoztat' (< *harjoittaa* 'foglalkozik'); *hauskutaa jkta* 'szórakoztat' (< *hauska* 'szórakoztató'); *hyp-päyttää jkh* 'beugrat' (< *hypätä* 'ugrik'); *imeyttää jllak* 'átitat' (< *imeä* fel-szív); *julkaisuttaa* 'megjelentet' (< *julkaista* 'közzétesz'); *juoksuttaa* 'futtat' (< *juosta* 'fut'); *kirjoituttaa jtk* 'írat' (< *kirjoittaa* 'ír'); *kuljetuttaa* 'vitet' (< *kulkea* 'jár'); *kävellyttää* 'sétáltat' (< *kävellä* 'sétál'); *lohduttaa* 'nyugtat' (< *lohtu* 'vigasz'); *maalauttaa* 'festet' (< *maalata* 'fest'); *muistuttaa jklle jtk* 'emlékeztet' (< *muistaa* 'emlékszik'); *nimityttää* 'hívat' (< *nimittää* 'hív, ne-vez'); *odotuttaa jkta* '(meg)várát' (< *odottaa* 'vár'); *ompeluttaa* 'varrat' (< *ommella* 'varr'); *palauttaa* 'visszajuttat' (< *palata* 'visszatér'); *teurastuttaa* 'vágat' (< *teurastaa* 'levág'); *todistuttaa* 'igazoltat' (< *todistaa* 'igazol'); *val-mistuttaa* 'csináltat' (< *valmistaa* 'csinál'); *värjäyttää* 'festet' (< *värjätä* 'fest');

-a(hd)utta-/ä(hd)yttä-: *elähdyttää* ~ *eläyttää* 'éltet' (< *elää* 'él'); *haihdut-taa* 'eloszlat' (< *haihtua* 'eloszlik'); *tukahduttaa* 'elhallgattat' (< *tukahtua* 'elhallgat'); *tyrehdyttää* 'megszüntet' (< *tyrehtyä* 'megszűnik'); *viihdyttää jkta* 'szórakoztat' (< *viihtyä* 'szórakozik');

-ta-/tä-: *hypittää* 'ugrat' (< *hypätä* 'ugrat'); *hävittää* 'eltüntet' (< *hävitä* 'eltűnik'); *juottaa jkta jllak* 'ítat' (< *juoda* 'iszik'); *käyttää* 'járat' (< *käydä* 'jár'); *liottaa* 'áztat' (< *liota* 'ázik'); *lyöttää* 'veret' (< *lyödä* 'ver'); *peittää* 'eltüntet' (< *peite* 'fedő, takaró'); *saattaa jhk* 'juttat' (< *saada* 'jut'); *syöttää* 'etet' (< *syödä* 'eszik'); *teettää* 'csináltat' (< *tehdä* 'csinál'); *uittaa* 'úsztat' (< *uida* 'úszik');

-(eh)ti-/-(h)ti + -tta-/ttä-: *talvehdittaa* 'teleltet' ~ (< *talvi* 'tél');

-a/-ä-: *silata* 'befuttat' (< *sila* 'lemez'); *verhota* 'öltöztet' (< *verho* 'lepel');

-ta-/tä-: *karistaa* 'hullat' (< *karista* 'hull'); *suristaa* 'búgat' (< *surista* 'búg'); *varistaa* 'hullat' (< *varista* 'hull'); *hidastaa* 'késeleltet' (< *hidas*

'lassú'); *paimentaa* 'legeltet' (< *paimen* 'pásztor'); *paljastaa* 'lebukat' (< *paljas* 'leplezetlen'); *poistaa* 'eloszlat' (< *pois* 'el, félre');

-ista-/istä-; -sta-/stä-: *höyrystää* 'párologtat' (< *höyry* 'pára'); *kiinnostaa* 'foglalkoztat; érdekel' (< *kiinto-* 'érdek, érdeklődés'); *käynnistää* 'bejárt' (< *käynti* 'járás');

-nta-/ntä-: *hälventää* 'eloszlat' (< *hälvetä* 'eloszlik'); *vaientaa* 'elhallgat' (< *vaieta* 'elhallgat'); *ylentää* 'előléptet' (< *ylä-* 'felső');

-(eh)ti/- (h)ti: *kiirehtiä* 'siettet' (< *kiire* 'sietség');

-aise-/äise-: *julkaista* 'megjelentet' (< *julki* 'nyilvános');

-i- ~ -(o)i/- (ö)i-: *ruokkia* 'etet' (< *ruoka* 'étel'); *koullia* 'iskoláztat' (< *koulu* 'iskola').

A magyar *-(t)At* képzős igéknek természetesen olyan finn megfelelői is vannak, melyeken nincs nyoma műveltető képzőnek vagy származékának. Ezek a formai vizsgálódás szempontjából kevésbé érdekesek, azonban kiváló anyagai egy esetleges szemantikai kutatásnak, pl. *imeä* 'szoptat', *kääntää* 'fordítat', *kätkeä* 'bújtat', *kietoa* 'beugrat', *lietsoa* 'fújtat', *painaa* 'nyomtat', *panna* (*maahan*) 'lefektet', *pestä* 'fürdet', *ratsastaa yli/poikki* 'átugrat', *riisua* 'vetkőztet', *siirtää jkn nimiin* 'ráírat', *sotkea* 'beugrat', *soveltaa* 'átültet', *tutkia* 'vizsgáztat', *vihkiä* (*yhteen*) 'összeesköt'.

5.2. A *-(t)At* képzős magyar igének a finnben szószerkezet felel meg. Az ezekben szereplő igéket műveltető segédigéknek nevezem, hiszen ezek az igék jelenlétükkel műveltetővé teszik az utánuk következő igét, vagy névszó előtt állva műveltető szerkezetet hoznak létre. Ezek a segédigés szerkezetek, többé-kevésbé kötött formájukkal a műveltetés újabb formai jellegzetességeire mutattak rá. A leggyakrabban előforduló segédigék a következők:

antaa: a) ~ + **az ige I. infinitívusza:** *antaa aavistaa* 'sejtet', *antaa elää* 'éltet', *antaa hypätä jhk* 'ugrat', *antaa käydä jssk* 'bejárt', *antaa kirjata/ lutteloida* 'beírat', *antaa kuulla* 'hallat', *antaa leikata* 'vágat', *antaa jkn odottaa* 'várákoztat', *antaa ommella* 'varrat', *antaa peittää/verhota* 'befuttat', *antaa soida* 'megszólaltat', *antaa surista* 'búgat', *antaa tehdä työtä* 'dolgoztat', *antaa jkn tuntea jtk* 'éreztet', *antaa viedä* 'elvitet'; b) ~ + **transzlatívusz:** *antaa muunnettavaksi/sovitetuksi/transponoiduksi* 'átírat', *antaa pestäväksi* 'kimosat', *antaa tiedoksi* 'tudat'; c) ~ + **különféle esetragos névszót tartalmazó idiómák:** *antaa aavistus jstk* 'sejtet', *antaa aiheita jhk* 'késztet', *antaa etsintäkuuluttaa* 'köröztet', *antaa jkllle pitkä syöttö* 'szöktet', *antaa reput jkllle* 'buktat', *antaa jkllle rintaa* 'szoptat'.

panna: a) ~ + **III. inf-ill.:** *panna istumaan* 'ültet', *panna istumaan vankilaan* 'leültet', *panna kasvi maahan kasvamaan* 'beültet', *panna jku makamaan jhk* 'ráfektet', *panna nukkumaan* 'lefektet'; b) ~ + **illatívuusz, allatívuusz:** *panna makuulle/vuoteeseen* 'lefektet', *panna painoa jllek* 'fektet', *panna toimeen äänestys* 'megszavaztat', *panna verolle* 'adóztat'.

saada: a) ~ + **III. infinitívuusz illatívuusza:** *saada kukoistamaan/menestymään* 'felvirágoztat', *saada loistamaan/hohtamaan* 'csillogtat', *saada mieltymään jhk* 'megkedveltet', *saada nauramaan* 'megnevettet', *saada nukkuamaan* 'altat', *saada pitämään jstk* 'megszerettet', *saada rakastamaan jkta* 'megszerettet', *saada soimaan* 'megszólaltat', *saada sopimaan keskenään* 'békéltet', *saada (sydän) sykähtämään* 'megdobogtat', *saada toinen paljastamaan salatut aikeensa* 'kiugrasztt', *saada tuntemaan* 'éreztet', *saada jku uskomaan* 'elhitet', *saada vaikenemaan* 'elhallgattat'; b) ~ + **névszót tartalmazó idióma:** *saada äänensä kuuluville* 'hallat'.

saattaa (< *saa-* + *-tta-*): a) ~ + **III. inf-ill.:** *saattaa itkemään* 'megríkat'; b) ~ + **illatívuusz:** *saattaa itsensä huonoon huutoon* 'lejárát', *saattaa itsensä jkn suosioon* 'megkedveltet', *saattaa poliisiin käsiin* 'lebuktat'; c) ~ + **translatívuusz:** *saattaa naurun alaiseksi* 'kinevettet'.

pitää: a) ~ + **inessívuusz ragos névszó:** *pitää työssä* 'dolgoztat', *pitää jkta nálässä* 'éheztet', *pitää toiminnassa/käynnissä* 'múködtet'; b) ~ + **allatívuuzsi vonzat:** *pitää seuraa jklle* 'szórákoztat', *pitää muistopuhe jklle* 'búcsúztat'; c) **speciális megoldás:** *pitää tutkinto/tentti* 'vizsgáztat'.

5.3. Az egyéb szerkezetek a formai vizsgálat szempontjából nem voltak különösebben érdekesek. Azonban az egyéb szerkezetek közül is jól elkülöníthető volt két csoport. Egyikben sem találtam segédigét, viszont az egyik csoport szerkezeteiben műveltető képzővel ellátott igék vannak, pl. *átültet* ~ *istuttaa* (< *istua* + *-ttA-*) / *siirtää jku toiseen paikkaan*, *ültet* ~ *kasvattaa* (< *kasvaa* + *-ttA-*) *jkn sydämeen* stb. Ezek a műveltetés formai jegyeinek kutatása szempontjából fontosabb szerkezetek voltak, hiszen azt mutatják, hogy műveltető képzős igék az utána következő szóval műveltető szószerkezetet alkothatnak (pl. *eláztat* ~ *liottaa irti postimerkki*). Az egyéb szószerkezetek másik csoportja olyan szerkezeteket tartalmaz, melyekben sem segédige, sem műveltető képzős ige nem szerepel (pl. *eláztat* ~ *kastella jku läpimäräksi*, *éltet* ~ *huutaa eläköötä*, *lejárát* ~ *pilata maineensa* stb.).

6. Összegzés

Összegezve az eddigieket elmondhatjuk, hogy a műveltetés formai jegyeit a finn nyelvben következőkben állapíthatjuk meg: 1) **műveltető képzők** és 2) **segédigés szerkezetek**. A műveltetés rendszeresen előforduló formai jegyei mellett léteznek szavak, ill. kifejezések, amelyek nem tartalmaznak műveltető képzőt, és olyan szerkezetek is, amelyekben nincs segédige, és nincs nyoma műveltető képzőnek sem, mégis műveltető jelentésűek. Ezek alkalmilag műveltetővé vált szavak, illetve szerkezetek.

Ez a dolgozat kimondottan csak a formai oldaláról közelítette meg a műveltetés jelenségét. A különböző képzők, segédigék jelenléte ellenére, azonban még nagyon sok kérdés megválaszolatlan maradt. Továbbra is kérdéses, hogy azok a szavak, amelyekben nincs nyoma műveltető képzőnek (pl. *imeä* 'szoptat', *kääntää* 'fordít', *painaa* 'nyomat', *riisua* 'vetkőztet' stb.), illetve nem található mellettük műveltető segédige (pl. *a páciensit meztelenre vetkőzteti a műtét előtt ~ riisua potilas alasti / paljaaksi ennen leikkausta*), hogyan válnak mégis műveltetővé. További vizsgálatok híján legfeljebb csak találgathatunk. Ezekre a kérdésekre, a szemantika területén kell keresni a választ. Ez azonban már egy következő dolgozat témájául kínálkozik.

Irodalom

- Balogh Anita 2002: A műveltetés formai jegyei a magyarban és a finnben. Kézirat.
- Benczedy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné 1996: A mai magyar nyelv. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (= MMNy.)
- Haarala, Risto 1997: CD-Perussanakirja (a Suomen kielen perussanakirja cd-rom változata). Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. 1997.
- Hakulinen, Lauri 1968: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Otava. Keuruu.
- Hakulinen, Auli–Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Hakulinen, Auli–Ojanen, Jussi 1976: Kielitieteen ja fonetiikan termistöä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Ikola, Osmo 1977: Nykysuomen käsikirja. Amer-yhtymä Oy. Espoo.
- Komlósy András 2000: A műveltetés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan, III. Morfológia. 215–291.

- Kytömäki, Leena 1978: Kuratiivikausatiivit. In: Rakenteita, juhlaKirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi. Turun Yliopiston suomalaisen ja yleisen kieli-tieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku. 129–150.
- Kytömäki, Leena 1989: Teettoverbi: johdon ja taivutuksen välimaastoa. In: Sananjalka 31. Suomen Kielen Seura. Turku. 61–80.
- Lengyel Klára 2000: Az ige. In: Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammati-ka. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 81–95.
- Papp Ferenc 1969: A magyar nyelv szövegmutató szótára. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Papp István 1993: Finn–magyar szótár. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Papp István–Jakab László 1993: Magyar–finn szótár. Akadémiai Kiadó. Bu-dapest.
- Penttilä, Aarni 1957: Suomen kielioppi. Werner Söderström Oy. Porvoo.
- Saukkonen, Pauli 1996: Suomen kielen johdinten typologiaa. In: CIFU-8/V. Jyväskylä. 163–167.
- Tompa József 1961: A mai magyar nyelv rendszere. Akadémiai Kiadó. Buda-pest. (= MMNyR)
- Tuomi, Tuomo 1972: Suomen kielen käänteissanakirja. Suomalaisen Kirjalli-suuden Seura. Helsinki.

The formation of causation in Hungarian and Finnish

The expression of "causation" is not a term for a concrete semantic relation, but is an umbrella term referring to more relations. On the basis of scientific terminology causation is divided to three different branches: *causative*, *factitive* and *permissive*. The causative and the factitive are present in Hungarian and Finnish. In most cases Hungarian applies these contextual relations with the use of affixes. The Finnish equivalents of Hungarian words which are constructed with one of the most productive affixes [-(t)at] supply much more diverse examples in Finnish.

Finnish equivalents of Hungarian words which are constructed by -(t)at affix, can be classified under the following four categories.

1. Verbs with causative affixes: eg. *táncoltat* ~ *tanssittaa* (< *tanssia* + *-ttA*) 'make sy dance', *megismertet* ~ *tutustuttaa* (< *tutustua* + *-ttA*) 'make acquainted', *írat* ~ *kirjoituttaa* (< *kirjoittaa* + *-uttA*) 'make sy write sg';

2. Verbs expressing action without causative affix: eg. *fordíttat ~ kääntää* 'make sy translate sg', *mosat ~ pestä* 'make sg washed', *nyomtat ~ painaa* 'make sg printed'.

3. Word constructions with auxiliaries: eg. *várákoztat ~ antaa odottaa* 'keep (sy)waiting', *megnevettet ~ saada nauramaan* 'make sy laugh', *ültet ~ panna istumaan* 'sit sy down', *dolgoztat ~ pitää työssä* 'make sy work'.

4. Others: these constructions don't involve any auxiliaries but some of them are verbs with causative affixes eg. *átültet ~ istuttaa* (< *istua* + *-ttA-*) / *siirtää toiseen paikkaan* 'reseat', *eláztat ~ kastella jku läpimäräksi* 'make drenched'.

ANITA BALOGH

A személyes névmások a permi nyelvekben és az őspermiben CSÚCS SÁNDOR

A dolgozat célja a személyes névmások körében az őspermi korban lezajlott változások bemutatása és ennek alapján az őspermi alakok rekonstruálása, levezetésük az esetleges előpermi előzményekből, illetve a mai folytatókhöz vezető nyelvtörténeti fejlődés felvázolása.

A személyes névmások paradigmája a mai permi nyelvekben:

votják

	Sg1.	Sg2.	Sg3.
Nom.	<i>mon</i>	<i>ton</i>	<i>so</i>
Acc.	<i>mone</i>	<i>tone</i>	<i>soje</i>
Gen.	<i>mīnam</i>	<i>tīnad</i>	<i>solen</i>
Abl.	<i>mīneštīm</i>	<i>tīneštīd</i>	<i>soleš</i>
Dat.	<i>mīnīm</i>	<i>tīnīd</i>	<i>solī</i>
Car.	<i>montek</i>	<i>tontek</i>	<i>sotek</i>
Adv.	<i>monja</i>	<i>tonja</i>	<i>soja</i>
Instr.	<i>monen, monenīm</i>	<i>tonen, tonenīd</i>	<i>soin</i>
Appr.	<i>monlañ</i>	<i>tonlañ</i>	<i>solañ</i>
	Pl1.	Pl2.	Pl3.
Nom.	<i>mi</i>	<i>ti</i>	<i>soos</i>
Acc.	<i>mi'eml̥z</i> <i>mi'emdī</i>	<i>ti'edl̥z</i> <i>ti'eddī</i>	<i>soosl̥z</i> <i>soostī</i>
Gen.	<i>mi'am</i>	<i>ti'ad</i>	<i>sooslen</i>
Abl.	<i>mi'eštīm</i>	<i>ti'eštīd</i>	<i>soosleš</i>
Dat.	<i>mi'eml̥ī, mi'em</i>	<i>ti'edl̥ī, ti'ed</i>	<i>soosl̥ī</i>
Car.	<i>mitek</i>	<i>titek</i>	<i>soostek</i>
Adv.	<i>mija</i>	<i>tija</i>	<i>soosja</i>
Instr.	<i>mi'eml̥n, mi'enl̥mī</i>	<i>ti'edl̥n, ti'enl̥dī</i>	<i>soosl̥n</i>
Appr.	<i>milañ</i>	<i>tilañ</i>	<i>sooslañ</i>

A votják személyes névmások a többi esetben általában nem ragozódnak. Az 1. és 2. személyben két fő van: *mon-* ~ *mīn-*, *ton-* ~ *tīn-*, *mi-* ~ *mi'*-, *ti-* ~ *ti'*-. Ezekben a személyekben néha az esetragok is szabálytalanok, illetve

pontosan nem állapíthatók meg. A 3. személyben a SgAcc kivételével a ragozás megegyezik a főnevekével. Az Acc.-ban, Dat.-ban és az Instr.-ban jelentkező kettős alakok közül az első a déli, a második az északi nyelvjárásokból származik. A mai irodalmi nyelvben mindkét alak használható és használatos.

További nyelvjárási változatok: Nom. Pl3. *sowos, sojos*, Acc. Pl1. G *mi'emestç*, MU *mi'emez*, Abl. Sg1. M *mīnīstīm*, MU *mīneškīm*, *mīniškīm*, Pl1. MU *mi'eškīm*, Pl2. MU *ti'eškīd*, Instr. Sg3. *sojin*, Iness. Sg3. G *sojaz* 'benne, abban' stb.

zürjén

	Sg1.	Sg2.	Sg3.
Nom.	<i>me</i>	<i>te</i>	<i>sijl</i>
Acc.	<i>menl</i>	<i>tenl</i>	<i>sijls</i>
Gen.	<i>menam, meam</i>	<i>tenad, tead</i>	<i>sīlln</i>
Abl.	<i>menšīm</i>	<i>tenšīd</i>	<i>sīlīs</i>
Dat.	<i>menīm, mem</i>	<i>tenīd, ted</i>	<i>sīlī</i>
Car.	<i>metlg</i>	<i>tetlg</i>	<i>sītlg</i>
Instr.	<i>meln</i>	<i>teln</i>	<i>sīln</i>
Appr.	<i>melañ</i>	<i>telañ</i>	<i>sīlañ</i>
Cons.	<i>mela</i>	<i>tela</i>	<i>sīla</i>
Comit.	<i>mekld</i>	<i>tekld</i>	<i>sīkld</i>
Iness.	<i>meīn</i>	<i>teīn</i>	<i>sīīn</i>
Elat.	<i>meīs</i>	<i>teīs</i>	<i>sīīs</i>
Illat.	<i>mel</i>	<i>tel</i>	<i>sīl</i>
Pros.	<i>meld</i>	<i>teld</i>	<i>sīld</i>
Trans.	<i>meti</i>	<i>teti</i>	<i>sīti</i>
Term.	<i>melç</i>	<i>telç</i>	<i>sīlç</i>
Egr.	<i>mešañ</i>	<i>tešañ</i>	<i>sīšañ</i>
	Pl1.	Pl2.	Pl3.
Nom.	<i>mi</i>	<i>ti</i>	<i>najl</i>
Acc.	<i>mijanls</i>	<i>tijanls</i>	<i>najls</i>
Gen.	<i>mijan</i>	<i>tijan</i>	<i>nalln</i>
Abl.	<i>mijanlīs</i>	<i>tijanlīs</i>	<i>nallīs</i>
Dat.	<i>mijanlī</i>	<i>tijanlī</i>	<i>nallī</i>
Car.	<i>mijantlg</i>	<i>tijantlg</i>	<i>natlg</i>
Instr.	<i>mijanln</i>	<i>tijanln</i>	<i>naln</i>
Appr.	<i>mijanlañ</i>	<i>tijanlañ</i>	<i>nalañ</i>
Cons.	<i>mijanla</i>	<i>tijanla</i>	<i>nala</i>

Comit.	<i>mijankld</i>	<i>tjankld</i>	<i>nakld</i>
Iness.	<i>mijanĭn</i>	<i>tijanĭn</i>	<i>naĭn</i>
Elat.	<i>mijanĭś</i>	<i>tijanĭś</i>	<i>naĭś</i>
Illat.	<i>mijanl</i>	<i>tijanl</i>	<i>nal</i>
Pros.	<i>mijanld</i>	<i>tijanld</i>	<i>nald</i>
Trans.	<i>mijanti</i>	<i>tijanti</i>	<i>nati</i>
Term.	<i>mijanlÇ</i>	<i>tijanlÇ</i>	<i>nalÇ</i>
Egr.	<i>mijanśań</i>	<i>tijanśań</i>	<i>naśań</i>

Mint a fenti táblázatból kiolvasható, a zürjén személyes névmásoknak két töve van: egy rövidebb és egy hosszabb, használatuk szabályai azonban az egyes személyekben eltérőek. Sg1-2: a hosszabb tő (*men-*, *ten-*) négy esetben (Acc., Gen., Abl., Dat.) használatos, a többi kázusban a rövidebb tő (*me-*, *te-*) áll. Pl1-2: a Nom.-ban a rövidebb tő (*mi-*, *ti-*), az összes többi esetben a hosszabb tő (*mijan-*, *tijan-*) szerepel. Sg-Pl3: a hosszabb tő (*sij-*, *naj-*) használatos a nominativusban és az accusativusban, a rövidebb (*śl-*, *na-*) az összes többi esetben. A nyelvjárásokban a bemutatottól többé-kevésbé eltérő paradigmák is előfordulnak. A votjákhhoz hasonlóan a zürjénben is vannak olyan alakok (pl. Sg1-2. Acc., Gen., Abl., Dat.), amelyek leíró szempontból nehezen vagy egyáltalán nem szegmentálhatók. Az ilyen alakok – érthető módon – általában nyelvtörténeti szempontból is problematikusak.

Zürjén nyelvjárási változatok:

- Nom. Pl1. KP *mijl*, PO *mejsz*, Pl2. KP *tijl*, PO *tejsz*, Sg3. V, VU, Pe., LU., Le., Ud., KP *sija*, PO *sija* ~ *sida*, Pl3. V, VU, Pe. *naja*, S *nijl*, Pe., Ud., KP *nija*, I *nĭa*, KP *nĭija*, Ud. *najlzda*, *nĭda*, *nijlzda*, *nĭjezda*, *sijlzda*, Lu. *nĭda*, *nĭdajas*, *sijajas*, PO *nija* ~ *nida*;
- Acc. Sg1-2. PO *menś*, *tenś*, Pl1-2. VU *mijantl*, *tijantl* ~ *tijannĭdl*, I *mijante*, *tijante*, Ud. *mijandl* ~ *mijannĭml* (s), *tijandl*, Vym *mijannĭml*, *tijannĭdl*, Sg3. Pe., Lu., Ud., KP *sijl*, I *sije* PO *sijś*, Pl3. I *nije*, KP *nijl*, *nĭjl*, Lu. *sijajasls*, PO *nijś*;
- Gen. Sg1. *mejam*, PO *menam* ~ *mejam*, Sg2. *tejad*, KP *tenat*, *teat*, *tejat*, PO *tenat* ~ *tejat*, Pl1-2. *mian*, *tian*, VU *milln* ~ *mijan*, Sg-Pl3. PO *silan*, *nilan*;
- Abl. Sg1-2. *menśĭm*, *menćĭm*, *meńćĭm*, Ud. *meśĭm*, KP, PO *menćim*, *tenćit*, Pl1-2. VU, Vym, I *mijansĭnĭm*, *tijansĭnĭd*, PO *mijańćin*, *mijanćinim*, *tijanćinim*;
- Dat. Sg1-2. *meĭm*, *mejĭm*, I *menum*, *men*, VU, VO, Pe., Ud. *men*, VU *min*, VU, I, Ud., Vym *ten*, VU *menĭĭ*, Pe. *tenĭĭ*, Ud. *teid*, KP *menĭm*, *tenĭt*, PO *menum*, *tenut*, Pl1-2. I, VU, Ud. *mijan*, KP *mijanll*, *tijanll*, PO *mijanls*, *mijanlu*, *mijanlun*, *tijanls*, *tijanlu*, *tijanlun*;

– Instr. Pl1-2. I *minanum, tinanĭd*, Ud. *minanĭm, tinanĭd*, Vym *miln, tiln*.

A két paradigma közötti legfeltűnőbb különbség az, hogy a votjában a személyes névmásoknak csak kilenc esete van, a zürjénben viszont teljes a paradigma. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a személyes névmások paradigmája az őspermiben sem volt teljes. Ezt a nézetet alátámasztja, hogy bizonyos esetalakok (Illat., Pros., Transit.) a zürjénben is ritkán használatosak (Rédei 1978: 71), illetve egyes zürjén nyelvjárásokban ma is hiányos a paradigma. A PO nyelvjárásban pl. nincs Instr., Iness., Illat., Appr., Transit., Term. (Lytkin 1961: 61). Számos híve van annak a nézetnek, amit az UR/FU alapnyelvvvel kapcsolatban Ravila így fogalmazott meg: “Es ist sogar sehr wahrscheinlich, dass bei Personalpronomina überhaupt keine Kasusbildung aufgetreten ist.” (Ravila 1950: 320, továbbá Rédei 1999: 98, Bartens 2000: 150). E nézet szerint a személyes névmások esetalakjai hosszú idő alatt, fokozatosan alakultak ki, tehát minél közelebb kerülünk a mai nyelvállapothoz, annál több esetalakkal számolhatunk. Az újabb és újabb esetalakok kialakulását sokkal könnyebb megmagyarázni (a főnévragozás analogikus hatásával), mint egy korábbi teljes paradigma hiányossá válását.

A személyes névmási tövek Sg-Pl1-2-beli megoszlása alapján úgy tűnik, hogy csak a Nom., Acc., Gen., Abl., Dat. és esetleg az Instr. esetalakjai származnak az őspermi korból. A többi alak feltehetőleg a votják és a zürjén különletében keletkezett.

Morfológiai szempontból a személyes névmások három csoportra oszthatók: a Sg-Pl3., a Sg1-2. és a Pl1-2. személyű alakok szinte teljesen azonosan viselkednek, illetve azonos módon keletkeztek, ez indokolja együttes tárgyalásukat.

A harmadik személyű alakokat (votják *so – soos*, zürjén *sijl – najl*) többen talán nem is tartják igazi személyes névmásoknak. Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy sem Uotila (1936), sem Rédei (1999) nem tárgyalja őket a személyes névmásokkal foglalkozó tanulmányában. Az UEW (453) is csak ?-lel kapcsolja a permi szavakat a FU *s" Sg3. személyes névmáshoz, a következő indoklással: “Fraglich ist, ob die perm. Wörter hierher gehören, weil sie – wahrscheinlich in urperm. Zeit – aus Demonstrativpronomina entstanden sein können. Letzten Endes können zwar sämtliche FU Personalpronomina aus Demonstrativpronomina hergeleitet werden, aber die Pluralbildung der perm. Pronomina (syrj. *nĭ, nijl, nija* usw., vgl. finn. *se* 'jener', Plur. *ne*) spricht für eine jüngere Pronominalabstammung.” Ezt a nézetet vallja R. Bartens (2000: 154) és Van Nes is (2001: 106, 113), aki így ír: “A permi nyelvek esetében azonban biztos, hogy a 3. személyű névmás eredetileg mu-

tató névmás volt, sőt még most is megvan e funkciója. Erre az a legfőbb bizonyíték, hogy a többes szám suppletív képzése csak a mutató névmásokra jellemző.”, illetve: “Hangtanilag valószínű, hogy a permi nyelvek Sg névmása a PU *s" névmásra vezethető vissza, de a többes szám suppletív képzése miatt ez nem biztos.”

Kétségtelen, hogy a permi 3. személyű személyes névmások ragozás tekintetében eltérnek a többi személyes névmástól, amennyiben szinte kivétel nélkül a főnévi esetragokat veszik fel, és az is kétségtelen, hogy a zürjén Pl3. névmás mutató névmási eredetű, továbbá, hogy a *so* és a *sijl* a mai permi nyelvekben (távolra) mutató névmásokként is funkcionálnak. Mindez azonban nem elég ahhoz, hogy a fenti magyarázattal kapcsolatos kételyeket eloszlassa. Mi okozza ezeket a kételyeket? 1. A permi névmások a feltett FU személyes névmás hangtanilag szabályos folytatói. Ez Van Nes véleménye is. 2. Ha csak az őspermiben jutottak a személyes névmási szerephez, akkor ezt megelőzően az őspermiben nem volt 3. személyű névmás. Ez nagyon valószínűtlen. Ha viszont mégis volt, akkor az csak a FU *s" személyes névmásból származó *sV alakú szó lehetett. Az pedig szintén valószínűtlen, hogy az őspermiben két azonos alakú (*sV), de különböző eredetű névmás lett volna, majd a mutató névmás kiszorította a vele azonos alakú személyes névmást, és átvette annak funkcióját. Ilyen változás egyrészt nem bizonyítható, másrészt túlságosan és feleslegesen bonyolult. 3. Még bonyolultabbá teszi a helyzetet, hogy az őspermi *sV mutató névmásnak nincsenek szabályos megfelelői a rokon nyelvekben, tehát még azt is fel kellene tennünk, hogy ez a névmás az őspermiben keletkezett. Erre vonatkozó bizonyítékkal azonban nem rendelkezünk.

A fenti ellentmondások úgy oldhatók fel, ha feltesszük, hogy a *s" névmásnak már az alapnyelvben megvolt mindkét funkciója (mutató és személyes névmás), és ezek változatlanul megőrződtek az őspermiben és a mai permi nyelvekben. Az őspermiben azonban megvolt a *na alakú, a FP alapnyelvből származó többes számú távolra mutató névmás is. Ennek egyes számú párja (UR **će* ~ *ći*) az őspermiből ismeretlen okból kiveszett, így ez a *se névmással alkotott párt. Az őspermiben tehát az lehetett a helyzet, hogy egyes számban a *se személyes és mutató névmás is volt, többes számban azonban személyes névmásként a szabályos *sejas 'ők', mutató névmásként pedig a *naje 'azok' volt használatos. A kettősség kétféle módon szűnt meg: a votjákban az első, a zürjénben a második alak általánosult mindkét funkcióban. Ez a magyarázat megoldja a Van Nes által felvetett problémát is: a *se névmásnak azért lehetett az őspermiben suppletív többes száma, mert mutató névmás (is) volt.

A másik lehetőség, hogy a finnugor eredetű **se* személyes névmás az ősspermi korban vette fel a mutató névmási funkciót a kiveszett UR **če ~ cí* mutató névmás pótlására. Ez utóbbinak speciális, **na* alakú többes száma volt, ami a funkcióváltás során az új mutató névmással alkotott párt. Ez a magyarázat kevésbé valószínű, mint az előző, mert a fejlődés iránya általában mutató névmás > személyes névmás.

Az ESK az ősspermire a Sg3. névmást **sĭ* alakban rekonstruálja és a votják *so* magánhangzóját *ʔ*-lel a *soku* 'akkor' típusú névmási határozószók hatásával magyarázza. Ez aligha fogadható el. Az idevonható szavakban (votják *soku ~ zürjén seki*, PO *siki* 'akkor', votják *somĭnda ~ zürjén smĭn* 'anynyi', votják *soĭn ~ zürjén setĭn* 'ott', votják *soz ~ zürjén siĭ, sĭĭ* 'úgy') a votjékban általában *o* áll. Ez az általam feltett ősspermi **e* szabályos folytatója. A zürjénben elsősorban *e*, *l*-t várnánk. Ezek néhány szóban mutatkoznak is, más alakokban azonban szórványos zártabbá válás eredményeként *i*, *ĭ* áll. Kettejük közül az *ĭ* látszik régebbinek, az *i* a rákövetkező *j* hatására keletkezhetett. A zürjén második szótagi *-jĭ ~ -ja* elem eredetével kapcsolatban több magyarázat is született. Szerebrennyikov (1963: 191) az *l*-t emfatikus partikulának, a *j*-t pedig hiátustöltő hangnak tartja. A nyelvjárási *a* pedig szerintem úgy keletkezett, hogy a többes számban az *l* az első szótag magánhangzójához asszimilálódott (*najĭ* > *naja*), majd ennek analógiájára megjelent az egyes számú alakban is. A Kövesi (1965: 140) és Rédei (1999: 97) a *j*-t uráli eredetű névmásképzőnek tartja. A magánhangzó eredetéről Rédei nem nyilatkozik, A. Kövesi szerint a "...véghangzós alak bizonyára a *-ja* partikula hatására terjedt el a névmási alakokban" (1965: 141). Az ESK mindkét hangot külön névmásképzőnek tartja.

Mindegyik magyarázat lehetséges, de egyik sem teljesen meggyőző. Az esetleges névmásképzős alaknak elősspermi eredetűnek kell lennie, mert kizárható az a lehetőség, hogy a feltett *j* képző a zürjén nyelv külön életében járult volna a szóhoz. Ebben az esetben viszont a votják alapján fel kell tennünk, hogy a névmásnak a ősspermiben két alakja volt: egy rövidebb (ősspermi **se*) és egy hosszabb (ősspermi **sej3*). Természetesen ez is lehetséges, csak az a zavaró, hogy a Sg1-2-ben valószínűleg a rövidebb alak volt használatos a Nom.-ban és a hosszabb a függő esetekben, a harmadik személyben viszont a zürjén alapján pont ennek a fordítottját kellene feltennünk.

A Szerebrennyikov-féle magyarázatnak az a gyöngéje, hogy egy *l* alakú emfatikus partikula más szavakban nem mutatható ki. Ezen kívül módszertanilag is vitatható, ha egy ismeretlen eredetű toldalékra minden további bizonyítás nélkül rámondjuk, hogy emfatikus partikula. Problematikus továbbá az is, hogy az első szótagi magánhangzó eredetileg centrális volt, a zürjén para-

digmában pedig (l. a táblázatot) két centrális magánhangzó között nincs hiátustöltő.

A *-jl*, *-ja* elem eredetének – mint láttuk – nincs egyértelmű magyarázata. Ezért talán megengedhető egy olyan kísérlet, amelyet magam sem tartok minden tekintetben kifogástalannak. Abból indulok ki, hogy a harmadik személyű névmáshoz mindkét permi nyelvben a szabályos főnévi esetragok kapcsolódnak egyetlen kivétellel: a votják Acc.-ban nem a főnévi, hanem a személyes névmási tárgyrag (*-e*) jelentkezik. Továbbá a zürjén Acc. töve *sij-*, nem pedig *sĭ-*, mint az összes többi függő esetben. Mint korábban már említettem, szerintem a őspermi **se* névmás, éppúgy mint mai votják és zürjén folytatói, személyes és mutató névmás is volt egyszerre. Elképzelhetőnek tartom, hogy ennek megfelelően kétféle Acc. alakja volt, személyes névmásként őspermi **seje* 'őt', mutató névmásként őspermi **sejes/sejez* 'azt', és személyes névmásként több esete nem is volt, szükség esetén a főnévi ragokkal ellátott mutató névmási alakokat használták. Majd a votjékban a személyes névmási Acc. általánosult, a zürjénben pedig a mutató névmási. Ezzel egyidejűleg a zürjén *sijl* – *sijls* pár első tagját Nom.-ként kezdték használni. Ezt az tette lehetővé, hogy az a *sijls*-hez képest kétségtelenül jelöletlen volt és ugyanakkor két szótagú, mint a harmadik személyű paradigma összes többi tagja. Ami a *j* elemet illeti, az lehetett eredeti névmásképző, de lehetett őspermi hiátustöltő is. Ez a magyarázat megold néhány problémát (pl. miért van a zürjén Nom.-ban hosszabb alak), de továbbra sem világos a szóvégi *-a* és a több nyelvjárásban is jelentkező *-da* elem eredete.

A Sg1-2. személyes névmások Nom. alakja a őspermiben *me*, *te* lehetett. Rekonstrukciójuk csak az esetleges szóvégi *n* tekintetében lehet problematikus. A legtöbb rokon nyelvben az egyes számú személyes névmások végén mutatkozó *n* névmásképző lehet. Azonban megoszlanak a vélemények arról, hogy mikor kapcsolódott ez az elem a névmástőhöz. Többen (pl. Collinder 1960: 407, 408, Sammallahti 1979: 38, Janhunen 1981: 232) már az UR alapnyelvre *n*-es alakokat rekonstruálnak, mások (pl. Hajdú 1973: 60, UEW 294, 539) *n* nélkülieket. A permi nyelvek szempontjából a kérdés eldöntése azért fontos, mert ha az őspermi az előpermiből *n*-es alakot örökölt, akkor meg kell magyaráznunk, hogy mikor, miért és hogyan tűnt el a zürjén Nom.-ból az *n*. A probléma nehézségét jól mutatja, hogy Uotila, aki néhány éven belül kétszer is foglalkozott vele, korábbi munkájában (Uotila 1933: 233) a zürjén *me*, *te* névmásokat eredeti képzőtlen alakoknak tartotta, később (Uotila 1936: 465) inkább az *n* eltűnésével számolt. Ezek után legjobbnak Honti (1997: 102) kompromisszumos megoldása tűnik. Ő **m"(n-)*, **t"(n-)* alakokat rekonstruál az alapnyelvre, vagyis – ha jelölésmódját jól értelmezem – a

Nom.-ban **m*", **t*", a függő esetekben **m*" *n*-, **t*" *n*- tövekkel számol. Ha elfogadjuk, illetve az őspermire is kiterjesztjük Honti elképzelését, akkor őspermi **me*, *men*-, **te*, *ten*- alakokat rekonstruálhatunk. Vagyis a tárgyalt személyes névmásoknak a őspermiben is két töve volt: egy rövidebb a Nom.-ban, és egy hosszabb a függő esetekben. Később a votjában a hosszabb tő a Nom.-ba is behatolt (az Acc.-ból), a zürjénben azonban megmaradt a kéttövűség. A hosszabb tő azonban csak azokban a függő esetekben használatos, amelyek a őspermi felbomlása előtt keletkeztek, a többi esetben a nominativusi tő szerepel. Ettől a szabálytól egyes zürjén nyelvjárások kisebb-nagyobb mértékben eltérhetnek.

A következő kérdés, amire választ keresünk: milyen függő esetei voltak a tárgyalt személyes névmásoknak a őspermiben, ezek mikor és hogyan keletkeztek és milyen folytatóik vannak a mai permi nyelvekben. A mai paradigmák összevetése, valamint a korábban említett szempontok alapján feltehetjük, hogy az Acc., Gen., Abl., Dat. és esetleg az Instr. alakok már az őspermiben megvoltak. Közülük az Acc. látszik a legrégebbinek: votják *mone*, *tone* ~ zürjén *menl*, *tenl* < őspermi *mene*, *tene* < előpermi *menem*, *tenem*. A klaszikus, Budenztól származó magyarázat szerint az ősi *-m* accusativusrag a permi nyelvekben lekopott, szerepét a tővéghangzó vette át, amit éppen új funkciója védett meg a lekopástól (Wichmann 1923: 159 kk., Uotila 1933: 176, 220, 1936: 475). Rédei szerint (1999: 99) a permi nyelvekben a személyes névmások legrégebbi esetalakja a dativus. Ugyanakkor a cseremisiz accusativust (pl. *mǎñǎm* 'engem') FP eredetűnek tartja. Ha ez így van, akkor a permi accusativusnak is FP eredetűnek kell lennie, tehát régebbi, mint az őspermiben keletkezett dativus. A mai votják, zürjén Acc. a feltett őspermi alakok szabályos folytatója.

A Gen., Abl. és Dat. alakokról Uotilának az a véleménye, hogy "...der Adessiv, Allativ und Ablativ (Az első két esetet ma genitivusnak és dativusnak nevezzük.) der singularen Personal-pronamina im Syrjänischen und Wotjakischen ursprünglich mit dem Inessiv, Illativ und Elativ der possessiven Deklination identisch sind." (1936: 472). Rédei (1999: 99–100) ezt az elképzelést annyiban módosítja, hogy csak a Gen. és Abl. (nála genitivus-ablativus) alakokat származtatja a birtokos személyragos esetragozásból, a Dat. szerinte névmástő + Px kapcsolata, tehát tulajdonképpeni esetragot nem tartalmaz. Én magam egy régebben írt, de csak 1999-ben megjelent cikkemben (Csúcs 1999: 30–31) még úgy véltem, hogy a tárgyalt alakok eredetileg névmástő + Cx + Px felépítésűek voltak (tehát pl. Sg1. Gen. **m3n3-l3n3-m*). Mivel azonban túl hosszúak voltak, hamar lerövidültek és tulajdonképpeni esetragjukat részben vagy teljes egészében elvesztették. Ezt a feltevést támogatja, hogy a

főnévragozásból származó *l* elem megvan a visszaható névmások ragozásában és a votják személyes névmások P11-2. alakjaiban, de semmilyen közvetlen bizonyítékunk nincs arra, hogy pl. a votják *mĭnam*, *tĭnad* ~ zürjén *menam*, *tenad* alakokban valaha is lett volna *l*. Ezért ma már kevésbé tartom valószínűnek az általam korábban javasolt megoldást, bár teljesen lehetetlennek sem.

Az Uotila–Rédei-féle elképzelés alakilag lehetséges, de funkcionálisan elég valószínűtlen, különösen a Gen. esetében. Rédei erről ezt írja: “A mintául szolgáló birtokos személyjeles esetek: zürj.-votj. inessivus-illativus: *-am*, *-ad*, pl. zürj. *kerkaam* ‘házamban, házamba’, *kerkaad* ‘házadban, házadba’, votj. *gurtam* ‘falumban, falumba’, *gurtad* ‘faludban, faludba’. Az *a* az illativusi zürj. *-l*, votj. *-e* (< PFU **k* lativusrag) allomorfiája, amely a birtokos személyjeles ragozásban a hol? és hová? kérdésre felelő esetragként általánosult. A személyes névmások genitivusába nem inessivusi, hanem még általános locativusi funkciójában hatolt be.” (Rédei 1999: 100). Csakhogy, mint a fentiekből is kiderül, az *-a*-nak sohasem volt általános locativusi funkciója, hiszen eredetileg is lativusrag volt. A személyes névmásoknak ráadásul nem is voltak lokális kázusai sem az őspermiben, sem korábban. (Ez Rédei véleménye is.) A mai zürjénben ugyan vannak, de ezek kései keletkezésűek és korlátozott a használatuk. Ebben az időben a főnévi esetrendszerben már volt Gen. (őspermi *-len*) és Dat. (őspermi *-lĭ*), miért nem azok hatoltak be a személyes névmások paradigmájába, miért pont az Iness.-Illat.

Még kevésbé valószínű Uotilának az a véleménye, hogy a votják *mĭnam*, *tĭnad* stb. alakokban eredetileg lett volna egy inessivusi *-n*, amely aztán a Px előtt eltűnt. Erre semmilyen bizonyíték nincs.

Úgy gondolom, hogy a problémát a Rédei dativus-magyarázataival kijelölt úton haladva kell megoldani. Ez azt jelenti, hogy feltevésem szerint sem a Gen., sem a Dat. alakokban nincs esetrag, hanem csak névmástő + Px. A közöttük lévő magánhangzónak kezdetben nem volt kommunikatív szerepe, ezért *a* is, *ĭ* is, sőt esetleg *e* is lehetett. Később az *ĭ*-s alak a főnévragozásbeli Dat. *-lĭ* rag magánhangzójának hatására a Dat. (őspermi *menĭm*), az *a*-s a Gen. (őspermi *menam*) jelölésére specializálódott. Hogy miért nem *e* áll ma a Gen. alakokban, azt nem tudjuk.

Az sem dönthető el, hogy melyik volt az eredeti funkció, illetve az is lehetséges, hogy a két funkció egyszerre alakult ki. A Px szerepe a nyomatékosítás lehetett, és erre akkor is szükség volt, ha azt akarták mondani, hogy “az enyém!”, meg akkor is, ha azt “nekem (add)!”. Figyelemre méltó és további kutatásra ösztönöz Rédei (1999: 99) megjegyzése az ősi ugor–permi areális kapcsolatról.

A mai zürjén Gen. *meam, tead*, Dat. *mem, ted* a gyors beszédben megrövidült másodlagos formák.

Az Abl. a másik két esetnél később keletkezett a főnévragozásban is, itt is. Őspermi alakja *menes̄tīm, tenes̄tīd* lehetett. Ez névmástó + Cx + Px szerkezetű. A Cx raghalmazással keletkezett: *ś* őspermi Abl.-Elat. ragból (< **ś* valahová tartozást, valahonnan származást kifejező melléknévképzől) és **t* UR Abl. ragból áll. Ez az alak akkor keletkezhetett, amikor a Cx még differenciálatlanul fejezte ki az ablativust és az elativust. Ezzel magyarázható, hogy a mai votják és zürjén alakok végződése megegyezik a birtokos személyragozott Elat. végződésével (votják *-is̄tīm, -is̄tīd*, zürjén *-śīm, -śīd*). A személyes névmási alakoknak azonban sohasem volt elativusi funkciója.

A votjában a Gen., Dat., Abl. alakokban a töben *ī* áll. A tőváltozat keletkezésének okát nem ismerjük.

A tárgyalt személyek instrumentálisának a votjában és egyes zürjén nyelvjárásokban van az ablativussal megegyező szerkezetű (tő + Cx + Px) formája: votják *mon-en-īm* 'velem', *ton-en-īd* 'veled', zürjén I, Ud. *me-n-am, te-n-ad*. Ezért lehetséges, hogy az Instr. alakok már az őspermi kor végén kialakultak a korábban keletkezett esetalakok mintájára (őspermi *men-en-am, ten-en-ad*). Az is lehetséges azonban, hogy ezek az alakok az egyes nyelvek különletében keletkeztek, a megfelelő és velük alakilag megegyező birtokos személyragos formák hatására, vö. votják *anaj-enīm* 'anyámmal', zürjén *voknam* 'fivéremmel'.

A P11-2. személyes névmások a őspermi-ben minden bizonnyal **mi*, **ti* alakúak voltak, és később sem változtak. Uráli előzményüket **m*", **t*" (UEW 294, 539), **me*/?**mä*, **te*/?**tä* (Janhunen 1981:273, 274), vagy **m*" *k*, **t*" *k* (Honti 1997: 102) alakban rekonstruálják. A permi alakok alapján sem a vokális minősége, sem a többesjel megléte vagy hiánya nem dönthető el, az őspermi alakok a felsoroltak közül bármelyik előzményből származhatnak.

A személyes névmások körében a legnagyobb problémát a P11-2. ragozott alakjai jelentik. A zürjénben annyiban egyszerűbb a helyzet, hogy csak a Gen. *mijan, tijan* alakokat kell megmagyarázni, az összes többi függő esetben ez használatos ragozási tőként. A votjában négy tő is jelentkezik. Ezek közül a nominativusi nem jelent problémát, a többiek pedig végső soron mind visszavezethetők a Dat. *mi'em, ti'ed* alakokra.

Az eddigi kutatások során a votják és a zürjén formákat külön-külön, egymástól elválasztva magyarázták és tudtommal senki sem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy visszavezethetők-e közös őspermi előzményre, illetve hogy ezeknek a névmásoknak az őspermiben voltak-e ragozott alakjai, s ha igen,

hogyan hangozhattak. Mielőtt megpróbálnánk válaszolni ezekre a kérdésekre, tekintsük át röviden az eddigi magyarázatokat.

Lytkin (1930b: 76–77) és A. Kövesi (1965: 141 kk.) a zürjén *mijan, tijan* -*jan* elemét többesjelnek tartja és a *pi* 'fiú' szó többes számú alakjával (*pijan*) kapcsolja össze. Ez a magyarázat a funkcióváltás miatt tűnik számomra nehezen elfogadhatónak. Uotila (1936: 468, 474–475) a *-jan -j-* hangját hiátustöltőnek tartja, az *-a-* szerinte azonos a Sg1-2. Gen. *-a-*jával, az *-n-* esetében pedig kétféle eredetet is lehetségesnek tart: vagy azonos az Iness. *-n-* ragjával, vagy pedig a zürjén többes számú birtokos személyragok *-n-* elemével. Ez utóbbi esetben az eredeti alakok azonos felépítésűek voltak, mint a Sg1-2. Gen. *Vagyis tó + Cx + Px: *mij-a-nĭm*. Ez az alak később lerövidült, lekopott a *Px -ĭm* eleme. Erre más példák is vannak, így keletkezett pl. a zürjén dial. Sg1. Dat. *men* alak korábbi *menĭm*-ből. Rédei (1999: 101) is ezt a, szerintem is plauzibilisnek tűnő magyarázatot fogadja el.

Ami a votják alakokat illeti, Uotila (1936: 469 kk.) szerint a *miĭam, tiĭad* eredeti Iness., a *miĭem, tiĭed* pedig Illat. éppúgy mint egyes számban, de azzal a különbséggel, hogy "Infolge von Systemzwang ist das *l* aus anderen Adessiv-, Allativ- und Ablativformen hierher eingedrungen." Az eredeti *l* palatalizációját a hangkörnyezettel magyarázza.

Rédei véleménye csak a Dat. tekintetében tér el Uotilától: "A dativusi *miĭem, tiĭed* < **miem, tied* nem tartalmaz esetragot, hanem névmástó + *Px* kapcsolatából áll." (1999: 101).

Saját elképzelésem Rédeién és Uotilán alapul, azzal a különbséggel, hogy – mint az egyes számban is – azonos eredetűnek tartom a Gen. és Dat. alakokat, továbbá hogy megkísérlem a votják és a zürjén formák összekapcsolását. Úgy gondolom, hogy korai ősspermi **miämĭ, *tiädĭ* alakokból kell kiindulni, amelyek a náluk korábbi Sg1-2. **menäm, *tenäd* mintájára keletkeztek, és kezdetben mind genitivusként, mind dativusként funkcionáltak. Feltevésem szerint az ősspermi kor folyamán az *ä* fokozatosan eltűnt a fonémarendszerből, *a*-vá vagy *e*-vé vált. A tárgyalt alakokban mindkét irányban lezajlott a hangváltozás, tehát kettős alakok keletkeztek: **miemĭ ~ miamĭ, *tiedĭ ~ tiadĭ*. A párhuzamos alakok között aztán lassan funkciómegoszlás alakult ki, az *a*-s alakokat (megint csak a Sg1-2. mintájára) elsősorban a Gen. kifejezésére kezdték használni. A majdani votják nyelv alapjául szolgáló ősspermi nyelvjárásban a funkciómegoszlás következetesen végbement (tehát **miamĭ* 'miénk', **miemĭ* 'nekünk'), a zürjén alapjául szolgálóban azonban az *a*-s alakok megtartották a Dat. funkciót is. Ennek bizonyítéka, hogy több zürjén nyelvjárásban (I, VU, Ud.) a *mijan, tijan* alakok mind a mai napig használatosak Dat. funkcióban is.

Az ősspermi kor végén újabb nyelvjárási változatok keletkeztek azáltal, hogy ekkorra az eredeti többes birtokos személyragok (*-*mĭ*, -*dĭ*, -*zĭ*) mellé (az eredetileg több birtokot jelölő alakokból) kialakult egy másik paradigma is (*-*nĭm*, -*nĭd*, -*nĭs*), amely aztán a zürjében kiszorította az eredetit. Ezek az új Px-ek a főnévragozás mintájára természetesen a személyes névmásokhoz is kapcsolódhattak, így az ősspermi kor végén egyrészt ősspermi Gen. **miamĭ*, *tiadĭ*, Dat. **miemĭ*, *tiedĭ*, másrészt ősspermi Gen-Dat. **mianĭm*, *tianĭd* alakokkal számolhatunk. Az előbbiek folytatói a votjákban, az utóbbiakéi a zürjében maradtak meg. A votjákban azután lekopott a felesleges, mert funkciótlan szóvégi magánhangzó. (A votják igeragozás Fut. Pl1. alakjában is eltűnhet a végmagánhangzó.) A zürjében pedig a tulajdonképpeni Px (-*ĭm*, -*ĭd*) kopott le a Rédei által kifejtett módon. Végül a votják alakokba bekerült a főnévragozásból a Gen. és a Dat. -*l*- eleme, amely azután palatalizálódott és egyben a hiátust is megszüntette. A zürjében ez a szerep egy hiátustöltő -*j*- hangnak jutott. Ezek az elemek tulajdonképpen már a ősspermiben megjelenhettek, de ezt a feltevést sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Sőt elvben az is lehetséges, hogy a votjákban történt *-*j*- > -*l*- hangváltás, vagy a zürjében *-*l*- > -*j*-, hiszen mindkettőre van néhány biztos példa. Ezek a feltevések azonban túlságosan és feleslegesen bonyolulttá tennék teóriámat.

Az Abl. alakok az egyes számhoz hasonlóan névmástő + Cx + Px szerkezetűek voltak, ahol az esetrag megegyezett az egyes számban használatossal. Ennek bizonyítékai a votják *miĕstĭm*, *tiĕstĭd* mellett az olyan zürjén nyelvjárási alakok, mint VU, Vym, I *mijanšĭnĭm*, *tijanšĭnĭd*, PO *mijanćinim*, *tijanćinit*. Itt ősspermi *mieštĭmĭ*, *tieštĭdĭ* tehető fel. Ezekből a fent ismertetett módon a votják alakok közvetlenül levezethetők. A zürjében az eredeti névmástövet az egész paradigmában uralkodóvá vált *mijan*, *tijan* szorította ki.

Ami az instrumentalist illeti, a szintén névmástő + Cx + Px szerkezetű votják *miĭ-en-ĭmĭ*, *tiĭ-en-ĭdĭ* és a zürjén I *mi-na-num*, *ti-na-nĭd*, Ud. *mi-na-nĭm*, *ti-na-nĭd* alakok ősspermi eredetre utalnak. A ősspermi alak *mi-en-ĭmĭ*, *ti-en-ĭdĭ*, illetve *mi-na-nĭm*, *ti-na-nĭd* lehetett, az előbbit a votják, az utóbbit a zürjén alapjául szolgáló nyelvjárásban használhatták. Az alakpárok közül az előbb említettek a régebbiek, az utóbbiakban a Cx a zürjén-típusú birtokos személyragozott Instr. hatására keletkezett és természetesen a Px-ek is zürjén-típusúak.

“Sen uskominen, että tieto on saavutettu on vaarallista. Sen uskominen, että tieto on lopullisesti saavutettu on erittäin vaarallista.” (Veszélyes azt hinnünk, hogy megszereztük a tudást, és nagyon veszélyes azt hinnünk, hogy megszereztük a végleges tudást.) Ez a taoista mondás Auli Hakulinen és Fred Karlsson kiváló finn mondattanának (Nykysuomen lauseoppia. Helsinki,

1988) mottója. Osztvá ezt a felfogást, én sem gondolom, hogy kimondtam volna a végső szót a permi személyes névmások bonyolult nyelvtörténeti problémáival kapcsolatban. Azt remélem azonban, hogy az itt elmondottak alapján kialakuló vita mégis közelebb visz bennünket az igazi tudáshoz.

Irodalom

- Bartens 2000: Raija Bartens, Permiläisten kielten rakenne ja kehitys. Helsinki. MSFOu. 238.
- Collinder 1960: Björn Collinder, Comparative Grammar of the Uralic Languages. Stockholm. 416 l.
- Csúcs 1999: Csúcs, Sándor, Zur Morphonologie der permischen Personalnomina. In: FUM 21/22: 27–34.
- ESK = В. И. Лыткин–Е. И. Гуляев, Краткий этимологический словарь коми языка. Москва, 1970.
- Hajdú 1973: Hajdú Péter, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. 2. kiadás. Budapest 180 l.
- Honti 1997: Honti, László, Numerusprobleme (Ein Erkundungszug durch den Dschungel der uralischen numeri). In: FUF 54: 1–126.
- Janhunen 1981: Juha Janhunen, Uralilaisen kantakielen sanastosta. In: JSFOu. 77: 219–274.
- A. Kövesi 1965: A. Kövesi Magda, A permi nyelvek ősi képzői. Budapest. 432 l.
- Lytkin 1930b: V. I. Lytkin, A többes szám *-jas (-jos)* és *-jan* képzői a permi nyelvekben. In: Nyr. 59: 76–77.
- Lytkin 1961: В. И. Лыткин, Коми-язвинский диалект. Москва, 228 l.
- Ravila 1950: Paavo Ravila, Zur Geschichte der Deklination der Personalnomina in den uralischen Sprachen. In: MSFOu. 98: 311–323.
- Rédei 1978: Rédei Károly, Chrestomathia Syrjaenica. Budapest, 197 l.
- Rédei 1999: Rédei Károly, A finnugor személyes névmások történetéhez. In: Ugor Műhely 1997. szeptember 17–19. Вр. 94–109.
- Sammallahti 1979: Pekka Sammallahti, Über die Laut- und Morphemstruktur der uralischen Grundsprache. In: FUF 43: 22–66.
- Szerebrennyikov 1963: Б. А. Серебrenниов, Историческая морфология пермских языков. Москва, 391 l.
- Uotila 1933: T. E. Uotila, Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. Helsinki (MSFOu. 65).
- Uotila 1936: T. E. Uotila, Zur Deklination der Personalnomina in den permischen Sprachen. In: NyK 50: 464–476.

UEW = Rédei Károly (szerk.), Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–III. Budapest, 1986–1991.

Van Nes 2001: Frans Van Nes, A permii nyelvek 3. személyű névmásairól. In: Szófejtő műhely 1988. szeptember 8–10. Bp. 106–116.

Wichmann 1923: Yrjö Wichmann, Zur permischen Grammatik. In: FUF 16: 146–163.

Die Personalpronomina in den permischen Sprachen und im Urpermischen

Die wichtigeren Feststellungen des Aufsatzes sind die Folgenden:

- Im Urpermischen sind die Personalpronomina in Formen von **me* (*men-*), **te* (*ten-*), **se*, **mi*, **ti*, **sejas* rekonstruierbar.
- Das Pronomen **se* im 3. Person hat auch als Demonstrativpronomen funktioniert, sowie in den heutigen permischen Sprachen, und vermutlich auch schon in der finnisch-ugrischen Grundsprache. In dieser Rolle ist aber seine Pluralform **naje* gewesen. Die Fortsetzung dieser Form ist heute das syrjänische *najl* 'sie, die'.
- Die Deklination der Personalpronomina ist im Urpermischen mangelhaft gewesen, ausser der Form von Nominativ hat die Sprache nur die Formen von Akkusativ, Genitiv, Dativ, Ablativ und vielleicht Instrumental verfügt. Am Ende der urpermischen Zeit könnte die Deklination der Personalpronomina das folgende Bild zeigen:

Nom.	<i>me</i>	<i>te</i>	<i>se</i>	<i>mi</i>	<i>ti</i>	<i>sejas</i>
Acc.	<i>mene</i>	<i>tene</i>	<i>seje</i>	?	?	?
Gen.	<i>menam</i>	<i>tenad</i>	<i>selen</i>	<i>miamĭ</i> ~	<i>tiadĭ</i> ~	<i>sejaslen</i>
Dat.	<i>menĭm</i>	<i>tenĭd</i>	<i>sellĭ</i>	<i>miemĭ</i>	<i>tiedĭ</i>	<i>sejaslĭ</i>
Abl.	<i>meneštĭm</i>	<i>teneštĭd</i>	<i>seleś</i>	<i>mieštĭmĭ</i>	<i>tieštĭdĭ</i>	<i>sejasleś</i>
Instr.	<i>menenam</i>	<i>tenenad</i>	<i>sejen</i>	?	?	<i>sejasen</i>

- Wie es in der Tabelle sichtbar ist, beinhalten die Genitiv- und Dativformen von Sg. 1-2 Pronomina kein Kasussuffix, zum Pronomenstamm hat sich das entsprechende Px gebunden, zur Unterscheidung der Kasus hat der ursprüngliche Auslautvokal gedient.
- Die Deklination der Pronomina im 3. Person ist mit der Deklination des Substantivs identisch gewesen.
- Das Paradigma der Pl. 1-2. Pronomen ist schwer rekonstruierbar. Es ist möglich, dass die frei wechselnden Formen (*miamĭ* ~ *miemĭ*) undifferenziert den Genitiv und den Dativ ausdrücken könnten.

Passzív képzők a norvégglappban

DUSNOKI Gergely

1. Bevezetés

A passzíválás a lappban elsősorban morfológiai szinten, képzők segítségével történik. Az erre a célra szolgáló morfémákat többen csoportosították már, főként formai szempontok alapján (vö. Bartens 1989: 304–307; Lakó 1986: 113; Nickel 1990: 225–229; Korhonen 1981: 333, 336, 340, 341 etimológiai magyarázatokkal). Szemantikai alapú rendszerezést Pekka Sammallahti végzett (1998: 115–116). Teljes körű összefoglalást ad a témáról Schlachter (1954–1957).

Ebben az írásban a passzív képzős igéket egy korábban (Dusnoki 2002) létrehozott rendszerbe próbálom beilleszteni. Ez a rendszer arra az elvre épül, hogy minél egyszerűbben leírhatóvá váljon a norvégglapp igeképzés, mind szerkezeti, mind szemantikai szempontból. Az egyszerűsítéssel azonban mindig akadnak gondok. A passzíválás során bekövetkező változás már nem ábrázolható csak az alapszó és a képzett ige jelentésének viszonyával, itt egész szószerkezetek vagy mondatok relevánsak. Emiatt a korábbi kiinduló jelölést $[f(x)]$ (vö. Dusnoki 2001, 2002) ki kellett bővíteni úgy, hogy legalább az ágensi és patienszi szerepek láthatóvá váljanak $[y(\text{Ag}) f(x) z(\text{Pat})]$.

A passzív ige bizonyos tulajdonságait táblázatban ábrázoltam. Ennek célja az áttekinthetőség, ill. annak szemléletessé tétele, hogy az azonos alakú képzők más-más jegyeket vehetnek fel, míg különböző formákhoz kapcsolódhatnak azonos tulajdonságok. A táblázat kategóriái Sammallahti szóhasználatán alapszanak; ő hat fő jellemzőt különböztet meg: az alapige tranzitív-sága; az alany élő vagy élettelen mivolta; az ágens minősége, ami szerint lehet egy ige ágens nélküli, burkolt (underlying) ágensű – amikor az ágens csak a beleértés szintjén jelenik meg –, és lehet kifejezett (overt) ágensű – ekkor az ágens alakilag is megjelenhet. Három képző esetében fontos az ágensi vagy patienszi irányultság, mely arra vonatkozik, hogy rendelkezik-e

az alany plusz ágensi vagy patiensi töltettel. Pl. patiensi irányultságú *čuohppasit* 'to be amenable for cutting, to be cut easily (because of the quality of the object)', ill. ágensi irányultságú *čuohpahit* 'to lend itself for cutting (according to the opinion of the agent)' (< *čuohppat* 'to cut; leikata; vág')¹ (Sammallahti 1998: 115). (A képzők tulajdonságait egy közös táblázatba foglalom, vö. 4. pont.)

2. A passzív jelentésű igék képzésében résztvevő egyszerű képzők

2.1. S1: -ojV-

a) Automatív passzív igék (nincs beleértett ágensük): $y(\text{Ag}) f(x) z(\text{Pat}) \rightarrow z(\text{Pat})$ magától $f(x)$, vagy $z(\text{Pat}) f(x)$ -szé válik, pl. *gul'lot* 'to be audible; kuulla; hallatszik' (< *gullat* 'to hear; kuulla; hall'), *oidnot* 'to be visible; näkyä; látszik' (< *oaidnit* 'to see; nähdä; lát'), *dihhtot* 'to be manifest; olla tiedossa; vmi köztudott, ismert' (< *diehtit* 'to know, to be aware of'), *vuššot* 'to get boiled; tulla keitetyksi; megfő' (< *vuoššat* 'to boil; keittää; főz'), *adnot* 'to be useful; tulla käytetyksi; használatba kerül' (< *atnit* 'to use') (Sammallahti 1998: 115). — *Gulloje(V)-go bohccot(S) doppe, gos don ledjet ikte?* 'Hallatszottak(V)-e rének(S) ott, ahol tegnap voltál?'; *Doppe gullui(V) ikte biel-lu(S)*. 'Tegnap onnan csengettyű(S) hallatszott(V).'; *Sávzzat(S) oidnui(V) ikte váre nalde*. 'Tegnap a hegy tetején bárányok(S) látszottak(V) (voltak láthatók).'; *Bohccot(S) gal eai dihtto(V) dan várís*. 'A rének(S) azon a hegyen bizony nem fordulnak elő(V).' (Sammallahti 1972: 102–103); *gal dat báikkis vuššon(V) viidni(S) ii borah, go lea eara fidnemis²* 'hjemmebrent brennevin er da ikke verdt å drikke, smaker da ikke, når annet er å få; bizony azt az ott-hon főzött(V) pálinkát(S) nem issza senki, ha van más' (Nielsen 1932: bor"-hit).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	+
alany élő	+/-
burkolt (underlying) ágens	–
lehet kifezett (overt) ágens	–
ágensi irányultság	–
patiensi irányultság	–

¹ A jelentéseket több nyelven tüntetem fel, mivel egy nyelv gyakran nem képes a lapp megfelelő jelentését visszaadni.

² A Nielsen által közölt adatokat az új helyesírás szerinti átírásban adom meg.

b) Agentatív passzív igék (kaphatnak illatípusban álló ágenst): $y(\text{Ag}) f(x) z(\text{Pat}) \rightarrow z(\text{Pat}) f(x)$ -szé válik [$y(\text{Ag})$ hatására]³, pl. *bel'kot* 'to be scolded; joutua jkun haukkumaksi, sättimäksi; megugatottá válik, megugatattik' (< *bealkit* 'to scold; haukkua, sätitiä; ugat'), *bor'rot* 'to be eaten; tulla syödyksi; vkit megesznek' (< *borrat* 'to eat; syödä; eszik'), *cábmot* 'to be beaten up; tulla pieksetyksi; vkit megvernek' (< *cábmít* 'to beat up, piestä, megver') (Sammallahti 1998: 115) — *miessi(S) borruí(V) gumpii(AgIII)* 'renkalven blev opett av ulven; a borjút(S) megette(V) a farkas(Ag) (tkp. a borjú megéttett a farkas által)', *cábmui(V) boadnjasis(AgIII)* 'hun fikk bank av mannen sin; megveretett(V) a férje(Ag) által' (Nielsen 1932: *bor'rot, cab'mut*).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	+
alany élő	+
burkolt (underlying) ágens	+
lehet kifezett (overt) ágens	+ III
ágensi irányultság	–
patiensi irányultság	–

c) Intranszítív igékből képezhető nem-agentatív passzív igék, melyek kapnak (ember, vagy nem-ember) alanyt, de nincs (sem kifezett sem Burkolt) ágensük: $[y(\text{Pat})] f(x) \rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$, vagy $y(\text{Pat}) f(x)$ -szé válik, pl. *borgot* 'become covered with snow; peittyä lumeen; behavazódik' (< *borgat* 'to snow in windy weather; pyryttä; kavarogva havazik'), *fir'rot* 'to fall over a precipice and get killed; suistua (jyrkanteeltä); vkit leütnek, felbukik és meghal' (< *fierrat* 'to roll down; vieria, suistua; gurul, elesik, felbukik'), *fadnot* 'to get spoiled by being stretched out; venyä (epätasaisesti, esim. pingotetusta taljasta); tönkremegy mert ki van nyújtva' (< *fatnat* 'to get stretched; venyä, kinyúlik') (Sammallahti 1998: 116) — *mu luottat(S) leat borgon(V) doppe* 'mine spor er tilføket der, f: jeg har ikke vært der på svært lenge; a nyomaimat(S) befúttat(V) a hó (nem voltam ott nagyon hosszú ideje)' (Nielsen 1932: *bor'gut*).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	–
alany élő	+/-
burkolt (underlying) ágens	–
lehet kifezett (overt) ágens	–
ágensi irányultság	–
patiensi irányultság	–

³ A jelentésváltozások bemutatásánál a szögletes zárójel a fakultatív kitehetőséget jelöli.

2.2. S1: -s-

a) Patiens orientált nem-agentatív passzív igéket képez (alanyos de ágens nélküli igék): $y(\text{Ag}) f(x) z(\text{Pat}) \rightarrow z(\text{Pat}) f(x)$ helyzetbe kerül/kényszerül, pl. *čuohppasit* 'to be amenable for cutting, to be cut easily (because of the quality of the object); könnyen vágható' (< *čuohppat* 'to cut; leikata; vág'), *juohkásit* 'to be able to be divided, to divide (intr.); jakaantua, jakautua; szétválik, oszlik' (< *juohkit* 'to divide (tr.); jakaa; oszt'), *čatnasit* 'to be able to be tied, to have ties (with something); sitoutua, joutua sidotuksi; összekötődik, vmit összekötnek' (< *čatnat* 'to tie, sitoa, kötöz') (Sammallahti 1998: 115) — *golut(S) juohkasedje(V) buohkai ala* 'utgiftene fordelte sig på alle, a kiadások(S) megoszlanak(V) mindenki között'; *steammat(S) juohkasedje(V) dan golbmásii* 'stemmene fordelte sig på de tre, a tövek(S) háromfelé oszthatók(V)' (Nielsen 1934: *juokk"sit*).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	+
alany élő	+/-
burkolt (underlying) ágens	-
lehet kifezett (overt) ágens	-
ágensi irányultság	-
patiensi irányultság	+

2.3. S1: -uvva-

a) Automatív passzív igék (nincs beleértett ágensük): $y(\text{Ag}) f(x) z(\text{Pat}) \rightarrow z(\text{Pat}) f(x)$ -szé válik, pl. *čuolbmadvvat* 'to get into a knot; solmeentua; özszezsomózódik, összegabalyodik' (< *čuolbmadit* 'to tie one knot; solmia (keran); köt egy csomót' Sammallahti 1998: 115; 'get into knots, also of sinews which get knotty from rheumatism', Nielsen 1932: *čuol'bm"duvv"t*).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	+
alany élő	+/-
burkolt (underlying) ágens	-
lehet kifezett (overt) ágens	-
ágensi irányultság	-
patiensi irányultság	-

b) Intranszítív igékből képezhető nem-agentatív passzív igék, melyek kapnak (ember, vagy nem-ember) alanyt, de nincs (sem kifejezett, sem burkolt) ágensük: $y(\text{Ag}) f(x) \rightarrow z(\text{Pat}) f(x)$ helyzetbe kerül/kényszerül, pl. *idjaduvvat* 'to have to spend the night (somewhere); joutua yön yllättämäksi; ráesteledik vkire' (< *idjadit* 'to spend the night (somewhere); yöpyä; megaludni vhol'), *sevnnjoduvvat* 'to get overtaken by the darkness; joutua pimeän yllättämäksi; ráesteledik vkire' (< *sevnnjodit* 'to get dark, pimentyä, besötétedik') (Sammallahti 1998: 116) — *dasa idjaduvaimet*(V IndPraetP11) *ja muohhtiluvaimet* 'der kom natten over oss, og snevær; ott esteledett(V) ránk (tkp. ott esteled-tünk), és hóvihar tört ránk' (Nielsen 1934: *iggj"duvv"t*).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	–
alany élő	+/-
burkolt (underlying) ágens	–
lehet kifezett (overt) ágens	–
ágens irányultság	–
patiensi irányultság	–

2.4. S1: -h-

a) Ágens orientált passzív igék (ágens nélküli igék): $y(\text{Ag}) f(x) z(\text{Pat}) \rightarrow z(\text{Pat}) f(x)$ -re alkamassá válik/ alkalmas, pl. *čuo hpahit* 'to lend itself for cutting (according to the opinion of the agent); soveltua tai kelvata leikattavaksi; levágásra megfelelő' (< *čuo hppat* 'to cut; leikata; levág'), *borahit* 'to have a pleasant taste; maistua, soveltua syödyksi; ehető' (< *borrat* 'to eat; syöä; eszik'), *čanahit* 'to lend itself for tying; soveltua sidottavaksi; kötözésre megfelelő' (< *čatnat* 'to tie; sitoa; kötöz') (Sammallahti 1998: 115) — *jogo čuo hpaha*(V) *dat náhkki*(S)? 'kan det skinnenet mon skjæres op (f: er det tørt nok)?; vágható(V) már az a bőr(S), (azaz elég száraz-e)?' (Nielsen 1932: *ču-opp"tit*), *gal dat báikkis vuššon viidni*(S) *ii borah*(V), *go lea eara fidnemis* 'hjemmebrent brennevin er da ikke verdt å drikke, smaker da ikke, når annet er å få; bizony azt a házipálinkát(S) nem issza(V) senki (tkp. nem iható), ha van más' (Nielsen 1932: *bor"tit*).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	+
alany élő	+/-
burkolt (underlying) ágens	+
lehet kifezett (overt) ágens	–
ágens irányultság	+
patiensi irányultság	–

2.5. S2: -al-

Az *-al-* nem passzív képző, azonban passzív jelentésű összetett képzők elemeként előfordul, ezért érdemes itt feltüntetni. Dusnoki (2002: 64–65) alapján a következő funkciói lehetnek:

a) $f(x) \rightarrow$ gyorsan, hirtelen, kicsit $f(x)$, pl. *borrat* 'syödä; eszik' \rightarrow *borralit* 'syödä nopeasti; gyorsan bekap vmit', *jápmi* 'kuolla; meghal' \rightarrow *jápmilit* 'kuolla äkkiä; hirtelen meghal'.

b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ kezdi $f(x)$ -et, pl. *suhkat* 'soutaa; evez' \rightarrow *suhkalit* 'lähteä soutamaan; elmegy evezni', *vázzit* 'kävellä, sétál' \rightarrow *vázzilit* 'lähteä kävelemään, mennä pois; elindul, sétálni megy'.

c) $f(x) \rightarrow$ egyszer $f(x)$, pl. *goaikut* 'tippua; csepeg' \rightarrow *goikalit* 'tipauttaa; cseppen', *čoalkit* 'kalkuttaa, kolkuttaa; kalapál' \rightarrow *čoalkalit* 'kolauttaa; odaüt'.

d) $f(x) \rightarrow$ többször, gyakran, folyamatosan $f(x)$, pl. *addit* 'antaa; ad' \rightarrow *addalit* 'annella; adogat', *báhčit* 'ampua; lő' \rightarrow *báhčalit* 'ammuskella; lődöz'.

e) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})/(\text{Pat}) f(x)$ ugyanakkor $z(\text{Ag})/(\text{Pat}) f(x)$, pl. *oaidnit* 'nähdä; lát' \rightarrow *oaidnalit* 'nähdä toisensa; egymást látni'.

f) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ próbálja $f(x)$ -et, pl. *oastit* 'ostaa; vásárol' \rightarrow *oastalit* 'yrittää saada ostetuksi; próbál megvásárolni vmit'.

Az összes *-l-* képzőalak az erős fokú tövekhez járul.

3. A passzív jelentésű összetett képzők**3.1. -halla-: S1: -h- + S2: -l-**

Patiens orientált agentatív passzív igék (lehet illatípuszban álló ágensük): $y(\text{Ag}) f(x) z(\text{Pat}) \rightarrow z(\text{Pat}) f(x)$ -szé válik [$y(\text{Ag})$ által], pl. *gávnnahallat* 'to get caught (when stealing etc.); paljastua, joutua ilmi; kiderül, lelepleződik' (< *gávndat* 'to find, löytää, talál'), *oainnahallat* 'to be seen (against one's will); tulla nähdyksi (esim. pahantekossa); vkit meglátnak (pl. bünözés közben)' (< *oaidnit* 'to see; nähdä; lát'), *bealkkahallat* 'to be scolded (because of one's own actions); joutua jkun haukkumaksi; vkit megugatnak' (< *bealkit* 'to scold, haukkua, ugat'), *bovdehallat* 'to be invited (by chance, without a clear cause, unexpectedly etc.)' (< *bovdet* 'to invite') (Sammallahti 1998: 115). Továbbá: *gáskkáhallat* 'joutua jnk puremaks; vkit megharapnak' (< *gáskit* 'purra, harap') — *okta olmmái(S) gávnnahalai(V) ruoššaide(Ag)* 'russerne traff på en mann; egy emberre(S) az oroszok(Ag) találtak(V) rá'; *gávnnahalai(V) IndPraetSg3) njuovvamin bohcco* 'han blev overrasket i ferd med å slakte renen; rajtakapták(V) rénvágás közben' (Nielsen 1932: *gawn"t"ll"t*). *Mun(S) gáskkáhallen(V) bahás beatnagii(Ag)*. 'Jeg bli bitt av en sint hund; megharapott(V) engem(S) egy dühös kutya(Ag).' (Nickel 1990: 228).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	+
alany élő	+/-
burkolt (underlying) ágens	+
lehet kifezett (overt) ágens	+ (III)
ágensi irányultság	-
patiensi irányultság	+

3.2. -uvvojV- S1: -uvv(a)- + S2: -ojV-

A szakirodalomban ez a képzőbeker sehol nincs különálló részekre felbontva. Azt, hogy itt mégis kételemű képzőként tárgyaljuk a következők indokolják: a) hangtani szempontból lehetséges, mivel az -uvva- *a*-ját az -ojV- *o*-ja helyettesíti; b) Sammallahti egy -uvva- < PS *-uovl- < FS *-ovi- etimológiát tételez fel (1998: 93), szemben Korhonenel, aki az -uvva-nak csak az *u* elemét tartja eredetinek, a -vva- pedig szerinte csak a páros szótagú *a*-töví igékhez hasonulást segítette (1981: 341). Ugyanezt az elvet követi Korhonen az -uvvojV- esetében is: “a páratlan szótagú tövekhez járuló -uvvo(j)- allomorfnak pleonazmus: az -o(j)- végződés bővült a *v* segítségével kétszótagossá” (1981: 333). Mivel a lappban máshol nem fordul elő a -v- ilyenfajta páros szótagúra kiegészítő szerepben, véleményem szerint indokoltabb Sammallahti etimológiáját elfogadni, és az -uvvojV- első tagjaként is az -uvva-t feltételezni. Ezt erősíti az is, hogy az -ojvvo-ban az -oj- képzőelem után *u* áll, annak ellenére, hogy a paradigma más helyein -oji-/-oje-/-ojea- a vokálissal kiegészülő képző. Nem közvetlen bizonyíték, de ugyanezen elképzelés mellett szól az is, hogy az -ojV- és az -uvva- egy-egy típusa (a 2.1.a. és a 2.3.a. alatt láthatók) jelentésében és funkciójában megegyezik, illetve hogy az -ojV- illatípuszi alakú kifejezett ágensével szemben az -uvvojV- és -ojuvvojV- ágense lokatívuszt kap.

a) Agentatív passzív igék (kaphatnak lokatívuszból álló ágenset): *y*(Ag) *f*(x) *z*(Pat) → *z*(Pat) *f*(x)-szé válik [*y*(Ag) által], pl. *čuolbmadvot* ‘to get tied with a knot’ (< *čuolbmadit* ‘to tie one knot’) (Sammallahti 1998: 115), *almmuhuvot* ‘tulla ilmi; megjelenik’ (< *almmuhit* ‘julkaista; megjelentet’). — *Go deavddát dán skovi, de maid dohkkehat ahte du dieđut*(S) *almmuhuvvojit*(V). ‘Ha kitöltöd ezt az űrlapot, azt is elfogadod, hogy az információid(S) nyilvánossá válnak(V).’ (Registerenskovvi).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	+
alany élő	+/-
burkolt (underlying) ágens	+
lehet kifezett (overt) ágens	+ (Loc)
ágensi irányultság	-
patiensi irányultság	-

b) Intranszitiv igékből képezhető nem-agentatív passzív igék, melyek csak bizonyos élettelen alany mellett állhatnak (tehát csak harmadik személyű egyes, ritkán többes számú alakok mellett) és nincs kifejezett ágensük (a pszichológiai/burkolt [underlying] ágens ember). Az ilyen típusú jelentésváltozás szemléltetéséhez nincsen elegendő példamondat, melyek alapján meg lehetne mutatni a lényeges vonásokat. Egy példa Sammallahtitól: *čuoigga-duv'vot* 'to ski in a leisurely way' (< *čuoiggadit* 'to ski in a leisurely way' < *čuoigat* 'to ski' (1998: 116).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	-
alany élő	-
burkolt (underlying) ágens	+
lehet kifezett (overt) ágens	-
ágensi irányultság	-
patiensi irányultság	-

3.3. -ojuvvojV- S1: -ojV- + S2: -uvv(a)- + S3: -ojV-

E képzőbokróról Korhonen véleménye a következő: "a páros szótagú igék hosszabb passzív alakja pedig a páratlan szótagú igék passzívjának példájára, analógiás úton született" (1981: 333).

a) Agentatív passzív igék (kaphatnak lokatívuszban álló ágenst): y(Ag) f(x) z(Pat) → z(Pat) f(x) állapotban van [y(Ag) szempontjából], pl. *gul'lojuv'vot* 'to be heard (by somebody); vmi/vki hallható' (< *gullat* 'to hear; kuulla; hall'), *oidnojuv'vot* 'to be seen (by somebody); vmi/vki látható' (< *oidnit* 'to see, nähdä, lát') (Sammallahti 1998: 116). — *Eanandoalus oidnojuvvojit*(V IndPresPl3) *nissonolbmot*(S) *riggodahkan servvodahkii*. 'I landbruket ansees kvinner som nyttige for landbrukssamfunnet og samfunnet forøvrig; a földművelésben látható(V) nők(S) gyarapítják a társadalmat.' (Ođđa dieđut 2002).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	+
alany élő	+/-
burkolt (underlying) ágens	+
lehet kifezett (overt) ágens	+ (Loc)
ágensi irányultság	-
patiensi irányultság	-

b) Intranszitiv igékből képezhető nem-agentatív passzív igék, melyek csak bizonyos élettelen alany mellett állhatnak (tehát csak harmadik személyű egyes, ritkán többes számú alakok mellett) és nincs kifezett ágensük (a pszichológiai/burkolt [underlying] ágens ember). Ahogyan fentebb, a példák hiánya itt is megakadályozza a jelentésváltozás szemléltetését. Sammallahtinál két példa akad: *vulgojuv'vot* 'to leave; lähteä; indul' (< *vuolgit* 'to leave; lähteä; indul'), *ellojuv'vot* 'to live' (< *eallit* 'to live') (Sammallahti 1998: 116). Az általam gyűjtött anyagból is csak egy biztosan ide tartozó mondatot emelhetünk ki: *Vulgojuvvo(V) das ahte [...]* 'induljunk(V) ki abból, hogy...' (Rådēhusa áshus 2000: 945. 7§).

Passzív tulajdonságok:

alapige tranzitív	-
alany élő	-
burkolt (underlying) ágens	+
lehet kifezett (overt) ágens	-
ágensi irányultság	-
patiensi irányultság	-

4. Összegzés

A következő táblázat szemlélteti az összes passzív képző fő tulajdonságait. A további célok közül a legfontosabb az, hogy nagy korpuszból gyűjtött példák alapján bővíthetővé és kiegészíthetővé váljon ez a rendszer.

	-ojV-			-s-	-uvva-		-h-	-halla-			-uvvojV-		-ojuv- vojV-
alapige tranzitív	+	+	-	+	+	-	+	+	+	-	+	+	
alany élő	+/-	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	-	+/-	-	
burkolt (un- derlying) ágens	-	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	
lehet kifezett (overt) ágens	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	
ágensi irányultság	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	
patiensi irányultság	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	

Irodalom

- Bartens, Hans-Hermann 1989: Lehrbuch der saamischen (lappischen) Sprache. Hamburg. Helmut Buske Verlag.
- Dusnoki Gergely 2001: Az *-uvvat* elemű összetett igeképzők a norvégglappban. In: FUD 8: 127–132.
- Dusnoki Gergely 2002: A norvégglapp kéttagú igei képzőbokrok. In: FUD 9: 61–80.
- Keresztes László 1996: Gondolatok a finn passzívumról. In: Hungarologische Beiträge 6: 19–30. Jyväskylä.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000: A szóképzés. In: Strukturális magyar nyelvtan III. Morfológia (szerk: Kiefer Ferenc). Budapest. Akadémiai Kiadó. 137–164.
- Komlósy András 2000: Sajátos igecsoportok a magyarban. In: Strukturális magyar nyelvtan III. Morfológia (szerk: Kiefer Ferenc). Budapest. Akadémiai Kiadó. 229–245.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Helsinki. SKS.
- Kulonen, Ulla-Maija 1989: The Passive in Ob-Ugrian. MSFOu 203. Helsinki. SKS.
- Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Budapest. Tankönyvkiadó.

- Magga, Ole Henrik 1978: Oanehis sámegiel oahppa. Guovdageaidnu. Sámi Instituhtta.
- Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk [Oslo]. Universitetforlaget.
- Nielsen, Konrad 1932–1938: Lappisk Ordbok – Lapp Dictionary I–III. Oslo. H. Aschenhoug & Co.
- Ođđa Diedut: Dato: 03.05.2002. http://www.nsi.no/Publikationer/Publications_Diedut/Diedut_2001-05_SJ.htm
- Ráddehusa ásahus 2000. 945. 7§ <http://www.finlex.fi/lains/saami/20000369.pdf>
- Registrerenskovvi: Sámi- ja eamiálbmotguoski dutkan. <http://www.uit.no/ss-web/dutkan/formsa.htm>
- Ruong, Israel 1943: Lappische Verbalableitung dargestellt auf Grundlage des Pitelappischen. Uppsala. Almqvist & Wiksells Boktryckeri A.-B.
- Sammallahti, Pekka 1972: Saamen kielen oppikirja. [Helsinki].
- Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji, Saamelais–suomalainen sanakirja. Ohcejohka. Jorggaleaddji Oy.
- Sammallahti, Pekka 1998: Saami Languages. An Introduction. Kárášjohka. Davvi Girji OS.
- Saukkonen, Pauli 1995: Suomen kielen johdinten typologiaa. In: CIFU-8/V: 163–167.
- Schlahter, Wolfgang 1953–1957: Lappische Passivsyntax I–III. In: Ural–Altaische Jahrbücher XXV: 179–208; XXVI: 149–171; XXIX: 2–32. Wiesbaden. Otto Harrassowitz.

Die Passivsuffixe im Norweglappischen

Im Lappischen geschieht die Bildung von passiven Verben vor allem auf dem Gebiet der Morphologie, dabei mit der Hilfe von Suffixen. In der vorliegenden Arbeit versuche ich, die passiven Verbe in ein schon früher entwickeltes System (Dusnoki 2002) einzuordnen. Das Prinzip dieses Systems ist die möglichst einfachste Beschreibung der norweglappischen Verbbildung nicht nur von dem strukturellen, sondern auch vom semantischen Standpunkt. Dazu habe ich Pekka Sammallahtis Einordnungssystem benutzt, das auf semantischen Prinzipien beruht (1998: 115–116). Die von Sammallahti für relevant gehaltenen Standpunkte sind mit der Hilfe von Tabellen beschrieben, deren Zusammenfassung im Punkt 4. zu finden ist. Das nächste wichtige Ziel

wäre, auf Grund der gesammelten Beispiele ein noch ausführlicheres System zu entwickeln.

GERGELY DUSNOKI

A mordvin bibliafordítás terminológiájáról

FÁBIÁN Orsolya

Mordvin nyelvű írásos emlékek a kezdetektől

Az első mordvin nyelvű írásos feljegyzések a 17. század végéről valók. Ezek javarészt idegen utazók által összegyűjtött szójegyzékek és etnográfiai leírások. Olyan szövegek, amelyeket mordvinok írtak, fordítottak, csak a 18. század utolsó harmadában születtek. Közülük a legjelentősebb Damaszkini püspök többnyelvű szótára 1785-ből. Az ekkortájt keletkezett művek főként erza nyelvjárásban születtek, pl. *A Nyizsegorodi egyházi szeminárium munkássága* (1788), *Rövid katekizmus* (1788), *Szent történet* (1790), *A hit szimbóluma* (1791), *Beszélgetésekől mordvinra való fordításra kiragadott szavak* (1791). Néhány szójegyzék és fordítás megjelent moksza nyelvjárásban is, pl. Pallas *Latin-mordvin szójegyzéke* (1768), T. G. Maszlenyickij *Topográfiai leírás a szimbirszi tartományról* című művének fordítása (1785), I. Rehbindertől a *Mordvin szavak fordítása* (18. sz. második fele), valamint *A Kazanyi szeminárium művészetéről* (1795) (Feoktyisztov 1968 és 1976 alapján).

Az irodalmi nyelv alapjául szolgáló műveket később, csak a 19. században kezdtek kiadni. Ezek a szövegek – miként az Oroszországban élő többi finnugor nép első irodalmi alkotásai – szoros kapcsolatban állnak a keresztény hittérítéssel és az iskoláztatással.

Hittérítés és iskoláztatás a mordvinok lakta területeken

A mordvin nép megkeresztelkedése hosszú folyamat eredménye, melynek végkifejlete a mordvinoknak az orosz államhoz való csatolása volt. A mordvinok közti hittérítésről már a 16. század elejéről maradtak fenn írásos dokumentumok. Ebben az időben mordvin területeken is kolostorok és templomok épültek, a környező földeket különböző területekre osztották, és egész falvakat rendeltek hozzájuk. A kolostorok és templomok kiterjedt hittérítői tevékenységet folytattak, s különféle módon próbálták megtéríteni a közeli falvak mordvin lakosságát. A moksák és erzák nem látták szívesen a kereszténység terjesztőit. Többször betörték a kolostorok területére, raboltak, fosz-

tozottak. A hatalom ráébredt, hogy erőszakkal nem tudja a mordvinokat megkeresztelni, ezért Fjodor Alekszejevics cár 1681. évi rendeletében minden megkeresztelkedőnek hat évre adó- és egyéb kedvezményeket ígért. A kedvezmények hatására néhányuk fel is vette a keresztséget, de közeledésük a keresztény hithez pusztán formális volt, s a régi életük szerint éltek tovább. A minél gyorsabb keresztelés érdekében folytatódott a mordvinok erőszakos térítése és áttelepítésük orosz, ill. a pravoszláviát már felvett idegenajkú népek közé (Moksin 1998: 147–151). A cári uralom azonban továbbra is gyors és tömeges hittérítést követelt, aminek a következményeként a mordvinok fellázdáltak. A nyizsegorodi járás tyerjusevói körzetében például két évig (1743–1745) tartott az ellenállás. A felkelés leverése után a lakosságot megkeresztelték. Később, a 19. sz. elején (1804–1810 között) még egy nagyobb lázadás zajlott Tyerjusevóban. A katonaság időlegesen felszámolta a felkelést, de a tüzek más formában, a régi valláshoz való visszatérés szellemében újra és újra fellobbantak (Moksin 1998: 159).

A térítési folyamathoz hozzátartozott az iskolák létesítése is. Az első írásos emlékek tanúsága szerint az első nem orosz nyelvű iskolák az idegenajkú gyerekek számára Kazanyban 1707–1709 között jöttek létre (Feoktyisztov 1976: 115). Az oktatás azonban szervezett keretek közt csak a 19. sz. második felében indult meg Nyikolaj Ilminszkij vezetésével. Ilminszkij elképzelése az idegenajkúak oktatásáról (1870) az orosz állam egyik fontos kérdésévé vált. A fő szempont az volt, hogy az idegenajkúakat kezdetben saját anyanyelvükön kell oktatni – ez alkalmas módszer lehetett az iszlám előretörésének feltartóztatására is. Ha egyszer egy nép erősen tapad az “orosz” hithez, akkor e feltevés szerint a nyelvi asszimiláció előbb vagy utóbb bekövetkezik. Ez volt az első eset, hogy az orosz ortodox egyház a balti tartományoktól keletre nem orosz nyelven szólalt meg. Kazanyban egy tatár nyelvű keresztény mintaiskolát (1863) és egy misszionárius társaságot (1867) létesítettek. Ez a társaság egy sor egyházi iskolát nyitott az idegenajkú gyermekek számára, s megkülönböztetett figyelmet fordított a szent történetek, az imák és egyházi énekek tanítására. A mordvinok számára létesített első ilyen iskola 1883-ban nyílt meg, s 1892-ig még nyolc hasonló intézmény létesült (Moksin 1998: 172).

Később Ilminszkij és támogatói több népnek cirill betűs ábécét is összeállítottak vagy a meglévőt tökéletesítették, és ezek segítségével nemcsak vallásos irodalmat, hanem iskolai tankönyveket, szótárakat és nyelvtanokat is megjelentettek. Támogatták az anyanyelvi iskolákat, és hogy biztosítsák a tanárellátást, 1872-ben létrehoztak egy pedagógiai szemináriumot is, szintén Kazanyban (Taagepera 2000: 72). 1876-ban létrejött egy speciális fordítói hivatal is Ilminszkij vezetésével, ahol többek között mordvin nyelvre is fordít-

tottak. Itt készült például: *Máté evangéliuma* 1882, *Lukács evangéliuma* 1890, *Az Ó- és Újszövetség szent történetei* 1880–83, *Erza-mordvin ábécés könyv* 1884, *Főbb egyházi ünnepek* 1888, *Imák és templomi énekek* 1890 (erzál); *Lukács evangéliuma* 1891, *Imák és húsvéti egyházi énekek* 1891, *A Rusz megkeresztelése* 1891 (moksál).

A mordvin és az orosz biblia

A biblia egyes részeinek, elsősorban az Újszövetségnek mordvinra való fordítása csak a 19. sz. elején kezdődött meg. Az első teljes fordítás 1821–27 között erza és moksa dialektusban is megjelent (Décsy 1965: 101). A moksa változat egy része (*Lukács evangéliuma*) csak 1891-ben látott napvilágot. Ezek a fordítások jelentik az irodalmi nyelvek kialakulásának kezdeteit.

Érdekesség, hogy az Újszövetség 1821–27-es fordítása időben egybeesett a modern orosz biblia fordításával. Mivel mindkettő központi kezdeményezésre készült (bizonyára egy helyen, nagyjából ugyanazoknak az embereknek a részvételével), valószínűnek tartom, hogy az erza fordítás során több olyan szókapcsolatot is felhasználtak, amelyeket egyenesen az orosz nyelvből, ill. az orosz bibliafordításból vettek át. Erre azonban nemcsak ebben a korai fordításban láthatunk példát. Ezért fontosnak tartom, hogy röviden ismertessem az orosz bibliafordítások történetét, melyről bővebben Mukina ír 1991-es tanulmányában.

Az első orosz nyelvű bibliafordítást Ernst Glück készítette 1690-ben a lutheranizmus Oroszországban való elterjesztése érdekében. Ezután legalább száz évig nem esett szó a biblia orosz irodalmi nyelvre fordításáról. 1812-ben Péterváron hozták létre azt a Biblia Társaságot, melyet 1816-ban maga I. Sándor cár utasított a biblia lefordítására. Ezután a Pétervári Teológiai Főiskolán hozzáálltak a munkához, melynek eredménye az 1818-ban megjelent négy evangélium, majd 1822-ben az egész Újszövetség lett. A fordítás különlegessége abban állt, hogy a szöveg párhuzamosan két nyelvváltozatban került nyomtatásba, az egyik az egyházi szláv, a másik pedig az élő “nagy-orosz” nyelv volt. Az Ószövetséget csak 1820-ban kezdték fordítani.

Egy fél évszázaddal később, 1867-ben a Szent Zsinat újból elrendelte a teljes biblia orosz nyelvre fordítását, ennek következtében 1868-ban megjelent a biblia első része, majd folyamatosan napvilágot látott a többi rész is. A teljes kiadás 1875-ben fejeződött be. 1876-ban jelent meg a Zsinat által is jóváhagyott, teljes egykötetes orosz biblia, amely mind a mai napig használatos az orosz nép körében.

Az oroszországi demokratizálódási folyamatok egyik eredményeképpen az 1990-es években több evangéliumfordítás és egy gyermekek számára író-

dott gyerekbiblia-fordítás is megjelenhetett mordvinul is: Márk evangéliuma 1995-ben erzául és moksául, Máté evangéliuma 1998-ban erzául, Lukács evangéliuma 1996-ban erzául és 1997-ben moksául látott napvilágot. Ezen kívül elkészült a Biblia képekkel is illusztrált fordítása gyerekek számára erza (1993) és moksa (1999) nyelvjárásban. A fordításokat külföldi segítséggel – Helsinkiben és Stockholmban – készítették.

Az erza és moksa evangéliumfordítások vizsgálata

Az evangéliumok nyelvi elemzése során különböző evangéliumfordításokat használtam, mind erza, mind moksa nyelvjárásban. Az evangéliumfordítások egymástól időben is elkülönülnek, hiszen többféle korai fordításhoz sikerült hozzájutnom, s ezeken kívül rendelkezésemre álltak egyes újabb fordítások is (l. mordvin nyelvű evangéliumok).

A nyelvi anyag feldolgozása sok helyütt gondot okozott, mivel az evangéliumfordítások más korokból származnak, más helyen és más személyek készítették. Ezért nyelvezetük sem lehetett egységes. Ez bizonyos szempontból szerencsés is, mert így egy szó megfeleléseire több változatot kapunk, de nem biztos, hogy minden esetben adatolható egy-egy szó előfordulása, pontosan az evangéliumok hiányzó fordításai miatt. Viszont a különböző kiadások alapján könnyebben meghatározható, melyik fordítás törekszik inkább a saját, vagyis mordvin szavak használatára, és azokat milyen alakokban használja, s az is kiderül, hogy mely fordítások hagyják meg a szövegben inkább az oroszból átvett szavakat. A mordvin szavak és kifejezések vizsgálatakor megpróbáltam ezeket szó szerint magyarra fordítani. A szótárak ebben nem mindig voltak segítségemre, mert még az újabbakban (ERV 1993, MRV 1998) sem szerepel a hitélet terminológiája. Az is megnehezítette a vizsgálatot, hogy a szó köznapi jelentése az egyházi szövegekben sokszor más jelentést kapott, pl. mdE *noldams* 'elenged, szabadon bocsát', de az evangéliumokban 'megbocsát' jelentése van.

Keresztes László mutat rá arra (2001: 131), hogy a mordvin evangéliumfordítások koronként eltérő nyelvújítási törekvéseket tükröznek. A 19. század eleji munkákban sok példát találunk az önálló szóalkotásra, a század végén és a 20. század elején készült fordításokban több az orosz terminológia, míg a modern fordítások ismét a nyelv szókészletének megújítására törekszenek. Az általam vizsgált nyelvi anyag igazolja e megállapítást.

A választott nyelvi anyag

A továbbiakban a *kegyelem*, *kegyes*, *kegyesség*, *irgalom*, *jóakarát* és *megbocsát*, *megszán*, *megkönnyörül* szavak erza és moksa megfelelőit vizsgálom a

koronként eltérő evangéliumfordításokban. A mordvin példákat egy orosz evangéliumfordítással is összevettem (vö. Новый Завет 1968), így könnyebben fellelhetők az esetleges átvételek, ill. tükörfordítások. A szavak ilyen csoportosítását indokolta, hogy az *irgalmasság* és a *bűn* fogalmán keresztül összekapcsolhatók. Tágabb jelentésmezejüket tekintve mindegyik szó jelentésében benne foglaltatik az 'irgalmasság' fogalma is.

or. *благодать* 'kegyelem'

mdE	(korai fordítások)	<i>паромаксомо, паро, благодать, паро вал</i>
	(mai fordítás)	<i>чансть, седей лембе</i>
mdM	(korai fordítások)	<i>благодать, цебярь вал, пара максома</i>
	(mai fordítás)	<i>максомс пароши, пара вал</i>

A korai erza fordításokban a *благодать* 'kegyelem' szónak három megfelelője van, ezek gyakorisága között jelentős különbségek rejlenek: a *paro* (Jn 1.16) és *paro val* (Lk 4.22) csak egy-egy ízben fordul elő, minden más esetben a *paromaksomo* alakot használták a fordítók. Ez tükörfordításnak tűnik: mdE *paro* 'jó' + *maksomo* 'adás' ~ or. *благодать* 'kegyelem' < *благо* 'jólét, üdv, haszon' + *дать* 'adás'. A *paro val* 'jó szó' is tükörfordítás, vö. or. *слово благодати* 'a kegyelem szava'. Az újabb, 1996-os fordításban a *kegyelem* szó előfordulásainak helyén (Lk 1.30, Lk 2.40) egyaránt használják a *čanst'* 'kegyelem, áldás, boldogság' és a *šed'ej lembe* (< *šed'ej* 'szív' + *lembe* 'mellég') kifejezéseket. Egy helyen a *čanst' val* 'a kegyelem szava' szókapcsolat áll (Lk 4.22).

A 19. sz-i moksa fordításokban is fordításonként eltérő szóhasználatot találunk, azonban ez meglehetősen egységes egy evangéliumfordításon belül: két helyen (Lk 1.30, Lk 2.40) az oroszról átvett *благодать* 'kegyelem' szót találjuk, egyhelyütt (Lk 4.22) pedig a *čebär* 'szép, kedves, jószívű' és *val* 'szó' szavakból létrejött szókapcsolat áll (~ mdE *paro val*). Az 1901-es evangéliumfordítás következetesen a *parä maksäma* 'jó adomány' kifejezést alkalmazza. Az 1997-es fordításban két változat fordul elő: *paräši* 'jószág' (< *parä* + -ši- nomenképző) (Lk 1.30) és *parä val* 'jó szó' (Lk 4.22).

or. *благочестивый* 'istenfélő; kegyes'

mdE	(korai fordítások)	<i>парочестной ~ парочестный, нек паро (ломань)</i>
	(mai fordítás)	<i>мельень ваньця</i>
mdM	(korai fordítások)	<i>цебярь</i>
	(mai fordítás)	<i>улемс ванфты</i>

Az 1821-es erza evangéliumfordításban (Lk 2.25) az orosz *благочестивый* 'istenfélő; kegyes' megfelelője *paročest'ėn* < *paro* 'jó' + *čest'* 'őszinte, becsületes' (< or. *честный*). Az 1889-es fordításban egyszerűen a *pek paro* 'nagyon jó' szókapcsolat szerepel. Az 1996-os verzióban ehelyütt (Lk 2.25) a *mleñ vaniça* (< *mel'* 'kívánság, hangulat' + *vaniça* 'néző, őrző' kifejezés szerepel.

Az 1891-es moksa fordítás a *päk cebär* 'nagyon jószívű' szókapcsolatot használja, az 1997-es pedig: *Škajeñ kojeñ vanfti* 'az Úr szokásait őrző', vagyis a keresztény törvényeket betartó ember. A kifejezésben a *vanftoms* ige áll folyamatos melléknévi igenévi alakban (Lk 2.25).

or. милостыня 'könyöradomány, alamizsna' itt: 'kegyesség'

mdE (korai fordítások) *милостыня*
(mai fordítás) *важодема* (< *важодемс*)

Az orosz *милостыня* 'könyöradomány, alamizsna' (Mt 6.1) szó helyett a korai fordításokban nem találtak erza megfelelőt. Az új fordításban viszont igen: *važod'ema* 'segítség, támasz, munka; adomány'.

A Máté evangéliumfordítás hiánya miatt nincs moksa megfelelője.

or. милость 'kegyelem, irgalom'

mdE (korai fordítások) *милость*
(mai fordítás) *седеймарямо*
mdM (korai fordítások) *милость*
(mai fordítás) *паромьяль, ляпе седи*

A korai erza evangéliumokban általában az oroszból átvett *miłošt'* 'kegyelem' szó szerepel. Az újabb fordításokban összetétellel találkozunk: *šed'ej-mařamo* (< *šed'ej* 'szív' + *mařamo* 'megérezés, érzés'). A szóösszetétel révén így egy 'kegyelem, irgalom' jelentésű, bibliai értelemben használt új szó jön létre. Ezek az összetételek az újabb szótárakban még nem találhatók meg.

Az 1891-es moksa evangélium egyrészt használja az orosz *miłošt'* szót, de emellett párhuzamosan már megjelenik a *cebär* 'jó, jószívű' is. Az 1997-es fordítás nagyon változatos képet mutat: a *miłošt'* mellett szerepel benne a *parämäl'* (< *parä* 'jó' + *mäl'* 'szándék, gondolat') jelentésű szavak összetételéből keletkezett új szó; ill. a *l'äpä šed'i* (< *l'äpä* 'gyengéd' + *šed'i* 'szív) szókapcsolat – ez utóbbi valószínűleg tükörfordítás, vö. or. *милосердие* 'könyörületesség'.

or. благоволение 'jóakarát, jószándék'

mdE	(korai fordítások)	<i>паро олянь, паро мель</i>
	(mai fordítás)	<i>паро арсема-мель</i>
mdM	(korai fordítások)	<i>пара воля</i>
	(mai fordítás)	<i>седу ваймама</i>

A két korai erza evangéliumban egymástól eltérő, de orosz hatásra keletkezett változatokat találunk: *паро оля* 'jó akarát, szándék, szabadság' (< *паро* 'jó' + *оля* 'szabadság') ~ or. *благоволение* (1821); ill. *паро мел* 'jókedv, kívánság' (< *паро* 'jó' + *мел* 'kedv') (1889). Az újabb fordításban a szövegben nem jelenik meg a szó megfelelője, hanem lábjegyzetben közlik a szószerinti fordítást. Itt a *паро мел* szókapcsolat kibővül a 'kívánság, vágy, gondolat' jelentésű *арсема* szóval.

Az 1891-es moksa evangéliumfordításban – hasonlóan a korai erzához – a *парә воля* (< *парә* 'jó' + *воля* 'akarát, szabadság') szókapcsolatot találjuk. Az újkeletű fordításban a *седі ваймама* (< *седі* 'szív' + *ваймама* 'pihenés, nyugalom') szavakból alkotott szókapcsolat szerepel.

or. прощать ~ простить 'megbocsát, elenged (bűnt, adósságot)'

mdE	(korai fordítások)	<i>кадомс (пандома), нолдамс (нежеть), нолдавомс, нолтлемс, простямс (пандома)</i>
	(mai fordítás)	<i>нолдамс ~ чумо ~ чумо-тапавкс, нолдамс-простямс, ванськавомс</i>
md	(korai fordítások)	<i>простямс креф, простиндамс,</i>
M		<i>простиндакинемс</i>
	(mai fordítás)	<i>нолдамс, нолдамс пеже/шума</i>

A korai erza evangéliumfordításokban a 'megbocsát' kifejezésére legtöbbször a *noldams* 'elenged, szabadon bocsát' szót használják. Gyakori az ige továbbképzett változata is, leggyakrabban a *-le-* gyakorító igeképzővel bővített változat (*noltlems*), ill. előfordul még a *-vto-* cselekvő-műveltető igeképzővel képzett *noldavtoms* ige is. A szó bibliai jelentése valószínűleg már a régiségben is nemcsak az 'elenged' jelentést tartalmazta, hanem benne foglaltathatott akár a 'megbocsát' jelentéstartalom is. Emellett gyakori az oroszról átvett *простить* már erzává vált *proštams* 'megbocsát, elenged' formája is. Az új fordításokban is szinte minden esetben a *noldams* igét találjuk.

Az 1901-es moksa fordítás csak az oroszról átvett *простить* 'megbocsát, elenged' moksa *proštams* 'megbocsát, elenged' formát használja. A korábbi, 1891-es fordításban pedig ennek a *-nd-* gyakorító képzős *proštindams* és *-kšňä-* gyakorító-folyamatos igeképzővel ellátott *proštindakšňäms* alakja fordul elő.

Az új fordítás a *noldams* 'elenged, szabadon bocsát' és *no'lams* 'elenged, szabadon bocsát' alakváltozatokat használja.

or. *сжалиться ~ умилосердиться* '(meg)szán, itt: megkönyörül'

mdE	(korai fordítások)	<i>жалямс, улемс милостивой, милость, теемс милость, марямс жаль</i>
	(mai fordítás)	<i>седей марятомс ~ сягордомс ~ ризакадомс, улемс седеймарикс</i>
md	(korai fordítások)	<i>ужьяльдемс</i>
M	(mai fordítás)	<i>арамс ужьялькс, ужьяль, ужьяльдемс</i>

A korai erza fordításokban általános az orosz *жалеть* igéből azonos jelentéssel átvett, de már a mordvin igékre jellemző végződésű *žal'ams* 'megsajnál, megszán'. Használják még az ugyancsak orosz eredetű *miłošt'* 'kegy, kegyelem' és *miłošt'ivoj* 'kegyelmes, kegyes' szavakat is. Az újabb fordításokban előfordul a már ismert *šed'ejmaři* 'együttérző' szóösszetétel is, de nagyobb részt a *šed'ej* és valamilyen érzékelést kifejező ige – *mařatoms* 'kicsit fáj', *šagordoms* 'szomorkodik, búsul, fáj', *řizakadoms* 'megkeseredik' – kapcsolatával találkozhatunk.

A moksa evangéliumokban az *u¹/₂äl'd'äms* 'megsajnál, megszán' ige használatára is van példa, de inkább az *arams u¹/₂äl'ks* 'szánalmassá, sajnálatossá válik' kifejezést alkalmazzák a korábbi és az újabb fordítások egyaránt.

or. *помиловать* 'megkönyörül'

mdE	(korai fordítások)	<i>улемс милостивой, милость, ваномс, ванськавтомс, паро потмо, жалямс</i>
	(mai fordítás)	<i>улемс седеймарицякс ~ седеймарикс, путомс седеймарямо, чевтемемс седееть</i>
md	(korai fordítások)	<i>пара потма, ужьяльдемс, ваномс</i>
M	(mai fordítás)	<i>лездомс кельги седисонза, ужьяльдемс</i>

A régi erza evangéliumok nagy többségben az orosz eredetű *miłošt'ivoj* 'kegyes, kegyelmes, elnéző' szót a létigével kapcsolják össze. Két esetben előfordul a *vanoms* 'néz, őriz' és *vanškvavtomс* 'megtisztít, megszabadít' igék használata is. Több helyen előfordul az orosz *жалеть* igéből átvett *žal'ams* is. Az újabb erza fordítások általában – hasonlóan az *irgalom* fordításához – a *šed'ejmařamo*, *šed'ejmařiца* összetételeket kapcsolják össze a létigével.

A régi moksa fordítás a *vanäms* 'néz, őriz' és az orosz eredetű *u¹/zäl'däms* 'megsajnál, megszán' igét használja. Az új fordításban is az *u¹/zäl'däms* 'megsajnál, megszán' ige szerepel.

Nyelvújítási módszerek az evangéliumfordításokban

A nyelvújítási módszerek összefoglalásához Keresztes László rendszerét veszem alapul (Keresztes 2001). Utalásokat a neologizmusok létrejöttére már korábban is tettem, itt az időben eltérő képzési módokat a korai evangéliumok esetében **A**-val, az új fordításoknál pedig **B**-vel jelzem.

1. Új jelentésben vagy új jelentésárnyalattal használatos szavak:

mdE **A** *noldams* 'megbocsát'; **B** *čanšt* 'kegyelem'; *važoděma* 'adomány';
mdM **B** *noldams* 'megbocsát'.

2. Szóképzéssel létrejött új, biblikus használatú szavak:

mdE **A** *noltl'ems* 'megbocsát' (< *nold-* tő + *-l'e-* gyakorító igeképző);
noldavtoms (< *nolda-* tő + *-vto-* cselekvő-műveltető igeképző);
prošt'l'ems 'megbocsát' (< *prošt'-* tő + *-l'e-* gyakorító igeképző);
mdM **A** *užäl'däms* 'megsajnál, megszán' (< *užäl'ams* 'megsajnál, megszán');
prošt'indams 'megbocsát' (< *prošt'-* tő + *-nd-* gyakorító képző);
prošt'indakšňäms 'megbocsát' (< *prošt'inda-* tő + *-kšňä-* gyakorító-folyamatos igeképző); **B** *paräši* 'kegyelem' (< *parä* + *-ši-* elvont főnév képző); *užäl'däms* 'megsajnál, megszán' (< *užäl'ams* 'megsajnál, megszán');
noldaftäma 'megbocsátás' (< *nolda-* tő + *-ftä-* műveltető igeképző).

3. Kopulatív (összefoglaló) összetételek:

mdE **B** *noldams-proštams* 'megbocsát';
mdM nem találtam példát.

4. Egyéb összetételek:

mdE **A** *paromaksomo* 'kegyelem, irgalom' (< *paro* 'jó' + *maksomo* 'adás');
paročest'én 'kegyes, istenfélő' (< *paro* 'jó' + *čest'én* 'őszinte, becsületes'); **B** *šed'ejmařamo* 'irgalom', *šed'ejmaři* 'irgalmas',
šed'ejmařića 'irgalmas' (< *šed'ej* 'szív' + *mařams* 'érezni');
mdM **B** *parämäl* 'irgalom' (*parä* 'jó' + *mäl* 'kedv').

5. Alkalmi szókapcsolatok a speciális bibliai terminusok visszaadására:

mdE **A** *paro val* 'a kegyelem szava ~ igéje'; *paro ol'a* 'jóakarát'; **B** *šed'ej lembe* 'a szív melege ~ kegyelem'; *meleň vanića* 'szándék őrzője ~ istenfélő'; *šed'ej mařatoms* 'kicsit fáj a szív ~ megszán'; *šed'ej šagordoms* 'búsul a szív ~ megszán'; *šed'ej řizakadoms* 'meg-

keseredik a szív ~ megszán’;

mdM **A** *tijäms cebär* ’jót tesz ~ irgalmasan cselekszik’; *päk cebär* ’nagyon jó ~ irgalmas, kegyes’; *parä vol’a* ’jóakarát’.

6. Az orosz alapján létrejött tükörfordítások, tükörszavak:

mdE **A** *paromaksomo* ’jó adomány ~ kegyelem’ (< *благодарать*); **B** *čev-temems sed’enzenze* ’meglágyítja szívét ~ könnyörül’ (< *умилосердиться*);

mdM **B** *l’äpä sed’i* (*l’äpä* ’gyengéd’ *sed’i* ’szív’ < *милосердие*).

7. Az orosz szó átvétele:

mdE **A** *miłošt’* ’kegyelem’ (< or. *милость*); *miłostiña* ’adomány’ (< or. *милостыня*); *miłošt’ivoj* ’kegyes’ (< or. *милостивый*); *žal’ams* ’megszán’ (< *жалеть* ’megszán’); *prošt’ams* ’megbocsát’ (< or. *простить*);

mdM **A** *miłošt’* ’kegyelem’ (< or. *милость*); *blagodat’* ’kegyelem’ (< or. *благодарать*); *prošt’ams* ’megbocsát’ (< or. *простить*); **B** *bäslavams* ’megáld’ (< *благословить* ’megáld’).

Nemcsak az új, hanem az egyes korai fordításokban is jól megfigyelhetők bizonyos nyelvújítási törekvések. Az egyes szóalkotási módszerek áttekintése is világos képet ad arról, hogy már a korai fordításokban is működött – talán tudatosan – a biblia szókincsének megújítása, illetőleg az orosz terminusok mordvinra cserélése. Némely szóalkotási módszer produktívabb volt korábban, mint például a szóképzés, de gyakran éltek az orosz terminusok tükörfordításával is. A korai evangéliumfordítások próbálkozásait nem tekintjük eredménytelennek, annak ellenére, hogy egyes szavak teljesen kivesztek a használatból, viszont néhány szó olyan jelentésváltozáson ment keresztül, ami mai napig is él és használatos is a nyelvben.

Az újabb evangéliumfordítások bizonyossága szerint ezekben a szóösszetétel és az alkalmi szókapcsolatok használata a jellemzőbb. Láthatjuk, hogy az újabb fordítások nem használnak oroszról átvett szavakat, hanem inkább ezek fordítására vagy a fogalmak körülírására törekcszenek.

Irodalom

Bartens 1999: Raija Bartens, *Synti suomalais–ugrilaisissa kielissä*. In: FUD 6: 15–28.

- Biblia 1994: Biblia. A Magyar Biblia Társulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. Budapest.
- Biblikus Teológiai Szótár 1972. Szerk: Xavier Léon-Dufour, Jean Duplacy, Augustin George, Pierre Grelot, Jacques Guillet, Marc-François Lacan. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- Décsy 1965: Décsy Gyula, Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, 1965. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- ERV: Эрзянь–рузонь валкс. Москва, Русский язык, Дигора, 1993.
- Feoktyisztov 1968: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. Москва, Наука.
- Feoktyisztov 1976: А. П. Феоктистов, Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. Москва, Наука.
- Keresztes 1990: Keresztes László, Chrestomathia Morduinica, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Keresztes 2001: Keresztes László, Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban. In: Néprajz és nyelvtudomány XLI/1. Mikola emlék-könyv. Szeged. 129–132.
- Moksin 1998: Н. Ф. Мокшин, Религиозные верования мордвы. Издание 2-ое. Саранск, Мордовское Книжное Издательство.
- MRV: Мокшень–рузонь валкс. Москва, Русский язык, Дигора, 1998.
- Mukina 1991: И. В. Мукина, И. Я. Яковлев – переводчик Библии. In: Вестник Чувашского Университета, 1991/1: 64–75.
- Nemeskürty 1990: Magyar Biblia-fordítások, Hunyadi János korától Pázmány Péter századáig. Nemeskürty István: Bevezető. Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- Новый Завет 1968: Новый Завет господа нашего Исуса Христа, Издание Всесоюзного Совета евангельских христиан – баптистов, Москва.
- Taagepera 2000: Rein Taagepera, A finnugor népek az orosz államban. Budapest, Osiris Kiadó.

A felhasznált mordvin nyelvű evangéliumok

erza

Господань минекъ Исусань Христань Святой Евангеля, Матфей, Марко, Лука и Ёаннь пельдесть. Сёрмадозь эрзянь келсэ. Пецятазь ярмакъ велга Россиянь Библейскоень Промксонь. Петербургсэ. Типографіасо Николаень Гречань 1821 іень.

Лукань коряс евангелия ды апостолтнень тевест, Библиянь ютавтомань институтось, 1996. Стокгольма–Хельсинки.

Марконь сёрмадовт евангелия, Библиянь ютавтомань институтось, 1995. Стокгольма–Хельсинки.

Матвеень коряс евангелия, Библиянь ютавтомань институтось, 1997. Стокгольма–Хельсинки.

Matveiste svätoi jevangel'a, das Evangelium des Matthäus ersä-mordwinisch revidiert von F. J. Wiedemann, London, 1865.

Святое Евангеліе Господа нашего Иисуса Христа отъ Луки, На Эрзянскомъ наречіи Мордовскаго языка, изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества, Казань, 1889.

moksa

Лукань коряс евангелия, Библиянь ётавтома институтсь, 1997. Стокгольма–Хельсинки.

Марконь коряс евангелия, Библиянь ётавтома институтсь, 1995. Стокгольма–Хельсинки.

Святое Евангеліе Господа нашего Иисуса Христа отъ Луки, На мокшанскомъ наречіи мордовскаго языка, изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества, Казань, 1891.

О терминологии перевода мордовской библии

Первычные переводы библии на мордовский язык готовились в 18-ом веке, и только после этого начали появляться книги христианской веры и литературы.

Переводческие работы мордовской библии или точнее только Нового Завета начались в 1821 г. рядом с переводом русской библии великорусского языка. Следующие переводы вышли в свет в начале 20-ого века, перед революцией. А самые новые переводы, изготовлены при помощи финского и шведского переводческого общества библии, появились в самом конце 20-ого века.

К исследованию материала я выбрала специальные для языка библии термины (*благодать, благочестивый, милость, милостыня, умилосердиться, помиловать, прощать грехи*), и сравнивала слова разных времён. После сравнения вариантов, я нашла следующие методы обновления языка библии: слова в новом значении; словообразование; копула-

тивный метод словосложения; словосложение в новом значении; прямой перевод от русского.

ОРШОЯ ФАБИАН

Egy degrammatikalizációs folyamat az udmurtban: *make* 'valami (htlan nm.) > izé (fn.)'

FEJES László

Míg a lexikális elemek, a fonetikai-fonológiai jelenségek grammatikalizálódása (a nyelvtani rendszerbe való beépülése) gyakori és jól megfigyelhető folyamat, az ellenkező irányú fejlődésre igen kevés példánk akad. Éppen ezért érdemes rögzíteni minden ilyen megfigyelhető jelenséget. A következőkben az udmurt *make* 'valami' jelentésű határozatlan névmás 'izé, dolog' jelentésű főnévvé fejlődését szeretném bemutatni. Mivel a szakirodalomban megfelelő példamondatokat nehéz fellelni (l. lejjebb), a példamondatokat magam alkotam és anyanyelvi adatközlőkkel¹ ellenőriztettem, ill. javítottam ki.

1. A *make* határozatlan névmás

Az udmurt többféle határozatlan névmást ismer. Az általunk vizsgált típus a megfelelő jelentésű kérdőszó és a *ke* enklitikum kapcsolatából áll:² *kytyn* 'hol' : *kytyn ke* 'valahol', *ku* 'mikor' : *kuke* 'valamikor' stb. A főnévi értékű határozatlan névmások a következők: *kin ke* 'valaki', *make*, *mar ke* 'valami'.³ A *ma* és a *mar* 'mi?' kérdőszók egyenértékűek, a szakirodalom szerint közöttük használatbeli különbség nincs, akárcsak a határozatlan névmási alakokban. A főnévi értékű határozatlan névmások felvehetnek esetragokat, a többes szám jelét és birtokos személyjelet is: az inflexióos morféimák a kérdő névmás tövéhez kapcsolódnak, és ezeket követi a *ke* enklitikum. A határozatlan névmást akkor használják, amikor egy adott dolgot (személyt, helyet, időt stb.) nem tudnak vagy nem akarnak pontosabban megnevezni.

¹ Adatközlőim voltak: Rogyionova Aljona (Vavozsi járás), Ignatyeva Olga (Alnasi járás) és Jefremov Dmitrij (Kijaszi járás). Segítségüket ezúttal is köszönöm.

² Az itt használt átírásban az *y* a felső nyelvállású centrális magánhangzót, az *ö* a középső nyelvállású centrális magánhangzót jelöli. Minden más esetben a jelölés megegyezik a Csúcs 1990-ben használtakkal.

³ Az egybe- vagy különírás tekintetében a legújabb udmurt helyesírási szabályzatot (Tarakanov 2002) követem. A 64. § szerint a *ke* külön írandó, kivéve a *make* esetét (a kivételt nem indokolják). Ugyanakkor a szószedetben a *kuke* is egybeírva szerepel.

Néhány példamondat: *Petyr tolon maje ke baštiz.* 'Péter tegnap vett valamit.' *Tynad majed ke uramyn.* 'Van valamid az utcán.' *Lavkayš maos ke baštiz.* 'Valami(ke)t vett a boltban.'

2. A *make* főnév

A *make* főnév mellett nem létezik **marke* alak. Morfológiailag abban különbözik a határozatlan névmástól, hogy az inflexiós morfémákat a végén veszi fel, azaz a kérdőnévmási tő és az enklitikum már nem bontható fel, egységes tövet alkot; ahol a kérdő névmás és a főnév eltérő alakú toldalékot vesz fel, ott a főnévre jellemző toldalékot találjuk. Ezzel a morfológiai viselkedésével elkülönül a határozatlan névmásoktól, és a főnevekhez hasonlónak válik. Használati köre is megváltozik: akkor használják, amikor a beszélőnek nem jut eszébe a szükséges szó.

Néhány példamondat: *Petyr tolon makejez baštiz.* 'Péter tegnap megvette az izét.' *Tynad makejed uramyn.* 'Az izéd az utcán van.' *Lavkayš makeos baštiz.* 'Izéket vett a boltban.'

3. A degrammatikalizációs folyamat jellemzése

A *make* alakú határozatlan névmás, ill. főnév elkülönülése egyértelműen szóhasadás következtében ment végbe. Nem szabad elfelejteni, hogy a szövegben leggyakrabban előforduló, toldalékoltalan alakjuk egybeesik, így ilyen mondatokban elkülönítésük szinte lehetetlen. Nem sokat segít ilyenkor a jelentés sem, hiszen a szöveggörnyezetből nem egyértelmű minden esetben, hogy miért nem nevezi meg a beszélő pontosabban az adott dolgot.

Figyelemreméltó az is, hogy ebben az esetben nem is a két szó szorosabb értelemben vett jelentése különbözik egymástól, hiszen mindkettőt használhatjuk gyakorlatilag bármelyik főnév helyett:⁴ jelentésük rendkívül tág. A valódi különbség a két szó használatában rejlik. A hasadás valószínűleg úgy indult meg, hogy a *make* alakot használni kezdték abban az esetben, amikor nem jutott eszükbe a megfelelő szó, a *marke* alakot viszont nem. Ezzel a *make* ebben a jelentésében kezdett elkülönülni a többi határozatlan névmástól. Ennek következtében, amikor ragozni kellett, már nem úgy ragozták, mint egy határozatlan névmást, hanem úgy, mint egy főnevet.

A hasadás ill. a degrammatikalizáció elengedhetetlen feltétele volt az a körülmény, hogy az udmurtban a határozatlan névmások és a főnevek inflexiója különbözik. Ha ez nem így lenne, a folyamat nem mehetett volna végbe.

⁴ Annak, hogy mit helyettesíthetünk be főnévi értékű névmással vagy 'izé'-jelentésű főnevekkel, nem szemantikai korlátai vannak: olyan dolgokat nevezhetünk meg így, amelyekre egyébként főnevekkel utalunk (vagy utalhatnánk, ha lenne megfelelő szó a nyelvben).

4. A kérdés további kutatásáról

Tudomásom szerint a fent leírt jelenséggel a korábbi szakirodalomban egyáltalán nem foglalkoztak. Adatközlőim egybehangzó állítása szerint az irodalmi norma nem ismeri el a *make* főnevet. Ennek az is lehet az oka, hogy az irodalmi normák eleve megpróbálják ignorálni az 'izé' jelentésű, pongyola beszédre jellemző szavakat, ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a degrammatikalizáció nem ment végbe minden nyelvjárásban (vagy a nyelvjárások többségében), ezért nem vált az irodalmi norma részévé.

Adatközlőim mind ismerték a jelenséget, de mindannyian periferikusnak ítélték. A példamondatok grammatikusságáról első hallásra időnként ellentmondóan nyilatkoztak. Állításuk szerint a *make* 'izé' jelentésben való használata, főnévi ragozása különösen a kukmori nyelvjárásra jellemző. (Mindez természetesen csak a személyes benyomásuk, melyet kukmori ismerőseik nyelvhasználata alapján alakítottak ki, nem kutatási eredmény!)

Ugyanakkor azt is elmondták, hogy van(nak) olyan nyelvjárás(ok), ahol a határozatlan névmásokat ugyanúgy ragozzák, mint a főneveket, azaz mindig a *kinke*, *make* után állnak az inflexiós morfémák. (Sajnálatos, de a legfontosabb dialektológiai munkák névmásokról szóló fejezeteiben (Keľmakov–Saarinen 1994: 115–122; Keľmakov 1998: 135–140) ezekről a változatokról nem esik szó.) Ilyen jelenséggel az Izsevszk körüli Zavjal járásból érkező ismerőseiknél tapasztaltak. Természetesen ezekben a nyelvjárásokban az alakítási elkülönülés lehetetlensége miatt nem számolhatunk a degrammatikalizációval, mégis lehetséges, hogy ezek a nyelvjárások szerepet játszottak a hasadásban. Elképzelhető, hogy a hasadás a kétféle határozatlan névmás-ragozás határán indult meg, ahol a két paradigmásor találkozott. Ezt a feltételezést természetesen csak nyelvföldrajzi kutatások igazolhatják.⁵

Megpróbáltam idevágó adatokat keresni a publikált kukmori és zavjali nyelvjárási szövegekben. A kukmori (Keľmakov–Saarinen 1994: 298–312; Keľmakov 1998: 249–256) szövegekben egyetlen főnévi határozatlan névmást sem találtam. A zavjali (Keľmakov 1990: 24–164; Keľmakov–Saarinen 1994: 236–244; Keľmakov 1998: 205–208) szövegekből egyedül az első, igen bő szöveganyagban találtam néhány példát: *kin ke* (5), *mar ke* (1), *make* (3), *mais ke*⁶ (1). Látható, hogy határozatlan névmások igen ritkán fordulnak elő a szövegekben, és túlnyomó többségükben akkor is alapalakjukban. A teljes megvizsgált szöveganyagban mindössze egy toldalékolt határozatlan névmást találtunk. Feltételezhető, hogy műfaji okai is vannak annak, hogy a szö-

⁵ A kukmori és a zavjali terület távolsága valószínűtlenné teszi, hogy a folyamat Izsevszk környékén indult, de Kukmor környékén érte el a tetőpontját.

⁶ Fonologikusan: *maiz ke*.

vegben ennyire kevés a határozatlan névmás. Az 'izé' jelentésű *make* egyszer sem bukkan fel, talán a szövegek stilizálása miatt nem is várhatnánk a felbukkanását.

Az idevágó adatok ritkasága miatt valószínűleg akkor sem állna rendelkezésünkre mérvadó mennyiségű tényanyag, ha az összes eddig publikált nyelvjárási szöveget átnéznénk. Éppen ezért a *make* főnévi ragozásának vizsgálatához új, elsősorban élőnyelvi, társalgási szövegeket tartalmazó korpuszra lenne szükségünk. Még biztosabb módszer lenne célirányosan, speciális kérdőívvel kutatni a jelenséget.

Irodalom

- Csúcs 1990: Csúcs Sándor, *Chrestomathia Votiacica*. Tankönyvkiadó, Bp.
Kel'makov 1990: V. K. Kel'makov, *Obrazcy udmurtskoj reči*. Udmurtskij Institut Istorii, Jazyka i Literatury UrO AN SSSR, Iževsk.
Kel'makov 1998: V. K. Kel'makov, *Kratkij kurs udmurtskoj dialektologii*. Izdateľstvo Udmurtskogo universiteta, Iževsk.
Kel'makov–Saarinen 1994: Valentin Kel'makov–Sirkka Saarinen, *Udmurtin murteet*. Turun Yliopiston Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turku–Iževsk.
Taranov 2002: I. V. Taranov (otv. red.), *Udmurt kylyn šoner gožjaškonja kyll'ukam*. Rossijskaja naukaosja akad'emija, Ural' űuket, Istorijaja, kylja no űit'eraturaja inst'itut, Iževsk.

A degrammaticalization process in Udmurt

The indefinite pronoun *make* 'something', consisting of the interrogative pronoun *ma* 'what?' and the enclitic element *ke* 'some', taking inflectional morphemes after its first element, has developed into a noun *make* 'what-its-name; a thing the name of which the speaker does not remember at the moment' taking inflectional morphemes at the end. The last is not normative and its dialectal distribution is also unclear.

LÁSZLÓ FEJES

A magyar nyelv eredetkérdései (Eredmények és kihívások a finnugrisztikában¹)

KERESZTES László

0. Bevezetés

Előadásomban szeretném röviden vázolni a magyarországi finnugrisztika immár két évszázados történetének főbb eredményeit, valamint a közeljövő kutatási trendjeit, kihívásait és lehetőségeit. (A finnugrisztikát tágabb értelemben az uralisztika helyett is használom, ugyanígy a finnugor nyelvek alatt általában az uráli nyelveket is értem.) Főként a nyelvtudomány oldaláról érvelek. Tisztában vagyok azzal, hogy egy tudomány képviselőjének nem illik más tudományterületeken tévelyegnie, mégis meg kell tennem észrevételeimet a társtudományok eredményeiről, hiszen a finnugrisztika (uralisztika) mára komplex tudománnyá vált, amelyben az irodalomtörténet, a művelődéstörténet, a történettudomány végre felzárkózott a már régen interdiszciplináris keretekben kutató nyelvtudomány, folklorisztika, etnográfia és régészet, valamint a fizikai antropológia kutatóinak élgárdájához. Az utóbbi évtizedekben új részdiszciplinák önállósodtak: népzene-kutatás, néptánc-kutatás, sámánizmus-kutatás, és nagy várakozással tekinthetünk korunk tudományára, a humán-genetikára is.

1. Hagyományos területek: a nyelvrokonság bizonyításának módszere

A magyar nyelv finnugor eredetét, a világ nyelvei között elfoglalt helyét már jó kétszáz évvel ezelőtt sikerült megnyugtató módon tisztázni. Noha a finn és a magyar közötti összefüggéseket már a 17. század második felében felvetették (Martinus Fogelius, Michael Wexionius-Gyldenstolpe), a kézira-

¹★ Köszönet illeti mindazokat a kollégákat, akik írásos megjegyzéseikkel, tanácsaikkal, kritikáikkal segítették jelen előadásom megformálását (Bakró-Nagy Marianne, Berta Árpád, Csúcs Sándor, Fejes László, Havas Ferenc, Makkay János, Maticsák Sándor, Pusztay János, Róna-Tas András, Voigt Vilmos, továbbá a 2003 januárjában tartott piliscsabai finnugor szeminárium összes résztvevője). – Fő vonalaiban elhangzott az MTA Közgyűlésén, 2003. május 5-én.

tos feljegyzések a maguk korában nem váltak ismertté. A finnugor nyelvrokonság bizonyítása a 18. század végéig váratott magára. Sajnovics János (1770), majd Gyarmathi Sámuel (1799) latin nyelvű értekezéseikben ekkor rakták le a történeti-összehasonlító nyelvtudomány alapjait, és a 19. század elejének indogermanistái (Jakob Grimm, Franz Bopp), majd ugyanennek az évszázadnak a második felében az újgrammatikus iskola képviselői munkálták ki a nyelvrokonság bizonyításának módszereit és argumentumait.

Komparáció: Köztudott, hogy bármely két nyelv, még ha azokat a földgolyó legtávolabbi zugában beszéljük is, tartalmazhat hasonló elemeket. A hasonlóság származhat egyrészt a nyelvek egyetemes tulajdonságaiból, másrészt egybeesésből, konvergens fejlődésből, amely egymástól függetlenül vezet hasonlóságra, és amely legtöbbször a véletlen műve. Az egymás szomszédságában vagy közelségében élő, főként ugyanazon területen, areában fejlődő nyelvek közötti közvetlen kölcsönhatás jóvoltából a fogalmakkal és tárgyakkal együtt nyelvi elemek is vándorolhatnak egyik nyelvből a másikba. Ennek legnyilvánvalóbb példái a jövevényszavak. A mélyreható areális kapcsolatok a nyelv szókincsén kívül észlelhetők a nyelvtanban is. Mindezek a jelenségek (univerzálék, konvergencia és diffúzió) bármely két nyelv közötti hasonló elemek sokaságát eredményezhetik.

Két nyelv közötti hasonlóságnak azonban lehetnek **nyelvgenetikai** okai is (és ez nem tévesztendő össze a humángenetikával!): az ilyen egyezések mélyebben gyökereznek, mint a fenti három jelenségből adódó hasonlóságok, és úgy magyarázhatók, hogy a vizsgált nyelvek közös ősrre mennek vissza. A **történeti-összehasonlító nyelvészet** azokat a nyelvi elemeket kutatja, amelyek visszavezethetők erre az ún. alapnyelvre. E módszer teremtette meg az elméleti alapot a tudományos etimologizáláshoz. A nyelvrokonság bizonyításának első számú érve eszerint a közös alapszókincs, amelynek tagjai meghatározott, szabályosan ismétlődő különbségek révén egyeztethetők. Ugyanígy szükséges a nyelvrokonság bizonyításához a közös nyelvtani rendszer, majd harmadsorban figyelembe vehetők a tipológiai egyezések is. Ezzel a módszerrel sikerült kétséget kizáróan bizonyítani az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek rokonságát, és ezzel párhuzamosan az uráli/finnugor nyelvcsaládba tartozó rokon nyelvek egymáshoz való viszonyait. A bizonyítottan uráli/finnugor nyelvcsalád tagjait a következő oldalon lévő táblázat tartalmazza.

A nyelvrokonság fokai természetesen különbözők lehetnek. Vannak olyan rokon nyelvek, amelyeket a beszélők jól megértenek (például a skandináv nyelvek, amelyek tkp. egy nyelvnek nyelvjárásai, vagy pl. a szláv nyelvek), de zömmel vannak olyanok is, amelyekről csak a nyelv kutatók tudják kimu-

tatni a rokonságot (szláv–újlatin–germán nyelvek rokonsága, még távolabb a nyugati indoeurópai és a keleti indo-iráni: hindi/urdu, újperzsa stb.). Távoli rokon nyelvek esetében tehát nem a hasonlóságok, hanem a szabályos megfelelések a döntők! A laikusokat természetesen nem könnyű meggyőzni arról, hogy két szó akkor is rokon lehet, ha egyetlen hangjuk sem egyezik (m. *ég* ‘Himmel’ ~ fi. *sää* ‘Wetter’, m. *fa* ~ fi. *puu* id.). Párhuzamot lehet találni az emberi rokonság köréből: a testvérek, sőt az ikrek sem mindig hasonlóak, mégis rokonok.

Az uráli nyelvcsalád

külső név	belső név	összefoglaló elnevezések		
(h)ungarus	~ magyar			
vogul	~ manysi	obi-ugor	ugor	FINNUGOR
osztják	~ hanti			
zürjén (permják)	~ komi	permi	finn-permi	
votják	~ udmurt			
cseremisiz	~ mari	volgai		
mordvin	~ erza, moksa			
lapp	~ számi			
finn	~ suomi	balti finn		
karjalai (karél)	~ karjala, livvi			
izsór	~ inkerikko			
vót	~ vad'd'a			
vepsze	~ veps			
észt	~ eesti			
lív				
jurák	~ nyenyec	északi	SZAMOJÉD	
jenyiszeji szamojéd	~ enyec			
tavgi	~ nganaszan			
osztják szamojéd	~ szölkup †kamassz †mator	déli		

Rekonstrukció: Fontos felismerés, hogy a nyelv (is) változik. Az évezredek során nemcsak a szavak hangteste, hanem a nyelvtani elemek is megváltoznak, sőt a változások sora kihathat a nyelv típusára is. A történeti nyelvészet az összehasonlítás révén megkísérli kikövetkeztetni a szavak és a nyelvtani rendszerek előzményeit. A rekonstrukció természetes nyelvi alakulatok

(hangok, toldalékok) kikövetkeztetésére törekszik. A rekonstrukción azonban nem tekinthető tényleges nyelvi elemnek, hanem az etimológiai tudásunk extraktuma, amelynek alapján a nyelvész “látja” a mai tényleges formákat. A leveskockához hasonlítható, amely forró vízbe dobva felidéri a marhahúsleves aromáit, de az igazi levestől és zöldségtől készült étel az igazi! A rekonstrukció ismert eljárás a paleoantropológiában is: néhány csontból nemcsak a csontváz rekonstruálható, hanem megfelelő mennyiségű lelet alapján akár a test izomzata is. Nem biztos azonban, hogy a neandervölgyi ősember magára ismerne rekonstruált “szobra” alapján.

1.1. Etimológia: történeti-összehasonlító nyelvészet, hangtörténet, alak- és mondattörténet

A 19. században még nem állt a kutatók rendelkezésére elegendő anyag a rokon nyelvekből. Szöveggyűjtés céljából elsőnek Reguly Antal jutott el obi-ugor és mordvin rokonainkhoz. Az őt követő nyelvész, néprajzos, antropológus utazók (Munkácsi Bernát, Pápay József stb.) jóvoltából akkor friss nyelvi anyag került a későbbi kutatók asztalára. A magyarok és a finnek – már az összehasonlító nyelvészet elméletével és a fonetikus transzkripció eljárás gyakorlatával felvértezve – nemes versenyt vívtak az anyaggyűjtésben. (E tekintetben a finnek az orosz birodalom alattvalóiként jelentős előnyre tettek szert.) Ennek alapján lendültek föl az etimológiai kutatások. Noha az etimológiának voltaképpen nincsenek általános érvényű, határozott elméleti alapjai (vö. Aulis J. Joki 1970, Kiss Lajos 1976), az etimológia gyakorlata látványos eredményeket produkált etimológiai szótárak formájában. A magyarországi finnugor etimológiai kutatások a 20. század második felében megjelent két hatalmas munkában tetőztek: *A magyar szókészlet finnugor elemei* (főszerk. Lakó György), majd az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* (főszerk. Rédei Károly). Ezekkel párhuzamosan a finneknél is nagyszabású etimológiai szótárak jelentek meg. Ezzel szemben szinte teljesen hiányoznak a kisebb finnugor nyelvek etimológiai szótárai, azok pedig, amelyek megjelentek, igen vázlatosak és néhányszor teljesen szakszerűtlenek.

Az alapnyelvi magánhangzók rekonstrukciós vitái a magyarok és a finnek között kompromisszummal végződtek, a mássalhangzó-rendszer rekonstrukciójának néhány részlete vár még tisztázásra. Jelentős eredménynek ítélem, hogy a kisebb előtanulmányok és részletkérdések kidolgozása mellett megkezdődött az egyes kisebb nyelvcsoportok, ill. leánynyelvek hangrendszerének fonológiai aspektusú történeti áttekintése. Magyarországi finnugristák munkájaként monografikus feldolgozásra került az obi-ugor vokalizmus története, a mordvin mássalhangzók kialakulása.

Az etimologizálással párhuzamosan hagyományosan a hangtani kutatások részesültek előnyben, de születtek komplex monográfiák hang- és alaktörténeti kérdésekről is: a cseremisiz nyelvétörténet alapjai, a szamojéd nyelvek története, a permi nyelvek történeti nyelvtana, az obi-ugor nyelvek konzonzantizmusa és morfológiája, valamint egy-egy értekezés a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról és az obi-ugor nyelvek történeti fonotaxisáról is. Tüzetes összefoglaló munka született a finnugor nyelvrokonság történeti és kultúrtörténeti háttéréről, fogadtatásáról, irodalmi és kulturális visszhangjáról. Az egyes rokon nyelvek szerkezetét és rendszerét bemutató kresztomátiasorozat jó szolgálatot tett a nyelvtanulásban.

A morfémák hangtestének rekonstruálása mellett sikerült meghatározni a morfémák kapcsolódási rendjét, de paradigmasorok rekonstruálására nem születtek kísérletek. Minthogy szövegek rekonstruálását nem lehet tudományosan megoldani, a szintaxis kérdéseinek vizsgálatára nem volt lehetőség. A nyelvtani elemek összefűzésének tanulmányozásából főleg tipológiai következtetéseket lehetett levonni.

1.2. Areális nyelvészet és nyelvtipológia

A huzamosan egymás mellett élő nyelvekben az érintkezések során évszázados intervallumokban mérve kialakulhatnak olyan egyező vonások, amelyek a nyelv szerkezetében és tipológiai vonásaiban okozhatnak rokonságszerű egyezéseket. A 20. század utolsó harmadában a finnugrisztika figyelme ilyen kérdésekre irányult, pl. a Közép-Duna-vidék nyelveinek kölcsönhatását, a skandináv vagy a balti area nyelveinek egyezéseit, és nem utolsósorban a Középső-Volga-vidék különböző nyelveinek átfedéseit vizsgálták behatóan. A nyelvi kontaktusok kérdései természetesen már korábban is terítékre kerültek, nemcsak a hagyományos nyelvi elemek vizsgálatában, hanem az onomasztikai kutatásokban is. Az areális kontaktusok kérdését sikeresen kapcsolták össze a nyelvtipológiával.

A nyelvhasználatnak a történeti-összehasonlító nyelvészettől különböző másik ága a nyelvtipológia, amely a nyelvek szerkezeti összevetésével foglalkozik abból a célból, hogy megállapítsa egyfelől a nyelvek univerzális vonásait, másfelől azokat a nagy szerkezeti típusokat, amelyekbe a világ nyelvei besorolhatók. Az azonos típusba tartozásból azonban nem lehet következtetni a nyelvek rokon voltára. A tipológiai egyezéseknek a nyelvrokonság bizonyításában legfeljebb negatív szerepe lehet: ha két nyelv nem azonos típusba tartozik, akkor rokonságuk igazolásakor a történeti-összehasonlító módszernek még ezt a körülményt is meg kell tudnia magyaráznia.

1.3. Jelentés

Az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* rekonstrukciókat ad meg címszóként. Az általános jelentéstan eredményeit a szójelentések rekonstruálásában kamatoztatták a szerkesztők, mivel a hangalak mellett a jelentést is rekonstruálták. A szemantikai kérdések vizsgálata azonban sohasem tartozott a finnugrisztika preferált területei közé.

1.4. Névtan

Nem tartozik szorosan a finnugor nyelvészeti stúdiumok közé, bár nyelvészeti képzettség nélkül nem művelhető. Személynevek nem rekonstruálhatók a régi korokra, a helynévanyag etimologizálása és tipizálása viszont mindig kedvelt területe volt a nyelvtörténészeknek. Ehhez természetesen szükség van ugyanazokra a hangtörténeti ismeretekre, amelyeket a köznevek eredetének megfejtése közben kell ismernie a nyelvésznek. A helynevek vizsgálatának tágabb értelemben nagy szerepe van a történeti, sőt az őstörténeti kutatásokban is.

1.5. Őstörténet

A nyelvrokonság egy nép történetében egy biztos szálát jelent a múltba. A mi magyar anyanyelvünk finnugor volta azt jelenti, hogy népünk egy részének ősei arról a vidékről költöztek a Kárpát-medencébe, ahol az alapnyelvet beszélő közösség lakott. A 19. század első felétől kezdve kezdték tudományosan, komplex módszerrel meghatározni ezt a területet. A nyelvemlékes kor előtti nyelvtörténeti kronológia két fő forrásból építkezik: a nyelvészetből, továbbá a régészetből. E két tudományág édes testvérek.

A nyelvészeti kronológia relatív. Az egyes alapnyelvi szintek kialakulásának és a leánynyelvek szétválásának egymásutánja hang- és alaktani újítások segítségével határozható meg. Az uráli nyelvcsalád ágainak szétválását, egymáshoz fűződő kapcsolatát ma már megnyugtatóan tisztázták. A relatív nyelvészeti kronológia másik pillérét a különböző nyelvekből kölcsönzött jövevényszórétegek képezik: a finnugor nyelvcsalád esetében az indoeurópai nyelvcsalád jelenti a legfontosabb támpontot. Őseink akkor kerülhettek kapcsolatba az osztatlan indoeurópai alapnyelvvvel, amikor az uráli nyelvcsalád már szétvált ősszamojéd és finnugor ágra; a legrégebbi indoeurópai eredetű jövevényszavak ui. hiányoznak a szamojéd nyelvekből, azaz a szamojéd nyelvek kiválása után kerültek a finnugor alapnyelvbe. Az indoeurópai nyelvcsaládból a finnugor együttélés időszakában különült el nyelvileg az ősiráni (ősárja) ág, amelynek szavai bekerültek a finnugor alapnyelvbe (pl. *fi. sata*, m. *száz*). Az ősiráni nyelvi forma hatása még akkor is tartott, amikor később a finnugor alapnyelv felbomlott ugor és finn-permi ágra, sőt még ké-

sőbb a finn-volgai korban is. A finn-permi ág korszakolásában tehát jelentős szerepet játszik az indoiráni jövevényszó-anyag.

A régészet korszakoló szerepe is lehet relatív, hiszen a retrospektív, vizs-
szakövetkeztető eljárás az egyes régészeti kultúrák egymásutániságát vagy
inkább egymáselőttiségét deríti ki, ezeket egymáshoz viszonyítja. Lehet
azonban a régészet alapján abszolút kronológiát is kialakítani. A radiocarbon
(C-14) izotóp vizsgálati módszer segítségével ui. elég nagy pontossággal
meghatározható egy-egy régészeti lelet abszolút kora. Nagy hátránya a régé-
szetnek, hogy a leletekből – az antropológiához hasonlóan – nem lehet egye-
nesen következtetni etnikumra és nyelvi hovatartozásra, ezért a régészeti kul-
túráknak etnikumhoz és nyelvhez kötése igen nagy óvatosságot igényel.

A nyelvészeti argumentumok és a pollenanalízis alapján vázolt Urál-vidé-
ki őshazahipotézis akkor igazolható, ha azon a területen található egy olyan
egységes régészeti kultúra, amely összhangba hozható az uráli populációval.
Az urál-kámai neolitik régészeti kultúra nagyjából fedi a nyelvészeti módszer-
rel meghatározott őshaza területét. Kimutatható, hogyan alakult ki belőle az a
fésűs kerámia kultúra, amely a Kr.e. 3. évezredtől kezdve az Uráltól nyugat
felé kezdett terjeszkedni és az időszámításunk kezdetéig eljutott a Baltikumig
és benépesítette az észak-oroszországi tajga- és tundraöveget. Ez a kultúra
egy olyan díszítőtechnikáról kapta a nevét, amely egy fésűszerű tárggyal ké-
szített díszítést eredményezett, az agyagedényeken továbbá e népesség to-
temállatainak, a vízimadaraknak stilizált ábrázolása látható, ezért a finnugo-
rokat képletesen a vízimadarak népének is nevezték. Az ábrázolásoknak el-
sődlegesen tehát kultikus funkciójuk lehetett, ebből fejlődött az esztétikai, dí-
szítő szerepük, végső soron pedig gyakorlatilag a kerámia alaposabb kiégeté-
sét szolgálták. A hiedelmek kutatásának, a kozmogóniának és mitológiának, a
folklórnak és a néprajztudománynak is mint társtudományoknak ugyancsak
fontos szerepe van az őstörténetkutatásban.

Az 1960-as évek magyarországi őstörténeti kutatások és viták eredményei
alapján a kérdés nyugvópontra jutott. Az iskolai tankönyvekben ma is nagy-
jából ez az álláspont található.

1.6. Antropológia

Az embertani típusok vizsgálatára a 19. század közepétől gondoltak. A
kutatók a finnugor ősnép antropológiai vonásait azonban nem tudták rekonst-
ruálni, mivel az őshazában élő népesség keverék lehetett. Az 1980-as évek-
ben a vércsoport-vizsgálatoktól várták a csodát. A nagy érdeklődéssel várt
kutatások nem vezettek kézzel fogható eredményekre. A négy vércsoport az
Rh-faktorokkal kombinálva arra derített fényt, hogy az emberek vére volta-

képpen egyedi vonásokat mutat, a nagy számok statisztikájából pedig nem lehetett látványos áttörést elérni. Napjainkban a humángenetikai kutatásoktól várunk perdöntő eredményeket.

1.7. Kultúrtörténet

Középkori eredetmondáink a szkíta, majd a hun származást hirdették, igaz csak az Árpád-házi királyok, valamint a nemesség származását illetően, a jobbágyság és általában a köznép kimaradt a történetírás lapjairól. Különösen a székelység önazonosságtudatának kialakításában volt nagy szerepe a hun legendának. Később idegen mintára előkerült a bibliai származás gondolata: Noé fiai közül Sém (Szem), Hám (Kam) és Jáfet (Jafet) közül az európai népek Jafetre, és ennek fiaira, Gógra és Magógra vezették vissza eredetüket, de több más bibliai vonal is felmerült, sőt egyenesen Ádám és Éva édenkertje is az őshazajelölt helyek között szerepelt. Akár a dicső, nagy népek leszármazottaként, akár a bibliai ős utódaiként a magyaroknak is helyük lett a világ népeinek, s főként Európa nemzeteinek a sorában. A nyelv eredetének felfogása tehát egyfajta értékítéletet jelentett bizonyos korokban.

Nem csoda, hogy a magyar nemesi közvélemény ezek után felháborodással fogadta Sajnovics közlését, amelynek jóvoltából Árpád népének letéteményesét olyan népekkel rokonították, amelyeknek nem volt sem múltja, sem jelene, de jövője sem kecsegtetett szép reményekkel. A finnugor rokonság iránti ellenszenv aztán később is meghatározott időszakokban, érzelmi vagy politikai felhangokkal meg-megújult. A 19. század végén Vámbéry támadása a finnugor rokonság ellen “ugor–török háború” néven vonult be a tudománytörténetbe. Vámbéry végül helyt adott Budenz érveinek, és elállt a török–magyar nyelvrokonság hirdetésétől. A nyugati, főként a tengerentúli magyar emigráció körében a sumér és szittyá rokonság a legnépszerűbb, bár – főként a székely rovásírás mentén – a török, hun és avar származás kérdése is állandóan napirenden van a sajtóban és médiában. A két világháború között nagyrészt a fasiszmus térhódításának hatására merült fel “a turáni gondolat”, amely a középpázsiai népekkel való rokonságot hirdette, és egész kis hun–magyar–indiai őstörténetet kreált. A 20. század utolsó harmadában a dáko-román kontinuitás aztán ismét felerősítette a finnugor rokonság ellenes hangokat. Az érzelmi és sokszor politikai színezetű mozgalmak főként azokban az időszakokban erősödtek meg, amikor a magyarság önazonosságtudatában zavar és gyengeség mutatkozott. Lelke mélyén minden nép szeretne különbnek látszani szomszédjánál, a szolga uránál vagy a beosztott főnökénél. A finnugrisztikát hol Habsburg-propagandának kiáltották ki mondván, hogy a német Bu-

denzet azért ültették az osztrákok a magyarok nyakára, hogy a veszett szabadságharc után a finnugor hipotézissel letörje a büszke magyarok öntudatát. Napjainkban pedig bolsevik találmánynak bélyegzik a finnugrisztikát, amelynek az volt a célja, hogy a veszett világháborút követő szovjet megszállás és kommunista diktatúra után a magyaroknak és a Szovjetunió népeinek testvéri barátságát hirdesse és szentesítse.

2. Kétségek: megdőlt-e a finnugor nyelvrokonság?

A magyar nyelv finnugor eredetét ismét és ismét kétségbe vonják, s mi finnugristák nem mehetünk el szó nélkül nyelvünk finnugor eredetével szembeni, egyre fokozódó és szaporódó ellenséges nézetek mellett.

Kik azok, akik leginkább kételkednek a finnugor nyelvrokonságban? Mindenekelőtt azok, akik nem tudják vagy nem akarják tudomásul venni a nyelvrokonság és a néprokonság közti alapvető különbséget; azok, akik nem látják be, hogy a nyelv (is) változik; továbbá azok, akik nem hiszik, hogy a nyelvészet is egy megtanulandó szakma: a legelvakultabb kételkedők nem rendelkeznek a nyelvészeti kutatásokhoz (is) szükséges legalapvetőbb, egzakt módszertani ismeretekkel sem. A kételkedők sorába tartoznak a) a sok idegen nyelvet ismerők, akik elhitetik magukkal, hogy kompetensek a kérdésben azon az alapon, hogy tudnak nyelveket; b) a külföldön, főleg a tengeren túl élő, főleg nem humán értelmiségi magyarok (mérnökök, orvosok, fizikusok), és hatásukra már a hazaiak is politikai felhangokkal; c) művészek (szobrászok, építészek, művészettörténészek, zenészek) pedig érzelmi indítatással; d) és sajnos újabban már a fentiek ösztönzésére történelem, sőt magyar szakos tanárok is. Az utóbbi csoport, a tanárok gárdája a legaggasztóbb, hiszen ők azok, akik az iskolai oktatásban a tankönyvektől eltérően félretájékoztatják a tanulókat, sőt a tekintélyelvű iskolában meg is követelhetik tőlük az “új, forradalmi” ismeretek elsajátítását. A média is vevő a szenzációs tanokra, és ami a rádióban vagy a tévében elhangzik, azt “illik komolyan venni”.

A finnugor nyelvrokonság nem dőlt meg és nem is fog megdőlni, hiszen a fent felsorolt uráli/finnugor nyelvek mellett nincs másik olyan nyelv a világon, amelyből ki lehetne mutatni a magyarral közös alapszóincset és nyelvtani rendszert az összehasonlító módszer bizonyítási kritériumai szerint, ráadásul még tipológiai egyezések tekintetében is megfelelne. A finnugor (uráli) nyelvek rokonsága tudományosan bizonyított tény, a magyar nyelv finnugor volta nem értékítélet, és nem is hit vagy meggyőződés vagy esetleg népszavazás kérdése, ráadásul – szerencsére – nem is ideológiai vagy politikai áramlatok függvénye! Ezzel összefüggésben fontosnak tartanám a tudománytörténeti műveltség fejlesztését és terjesztését az iskolában és a médiában.

3. A közelmúlt tudományos polémiái

A tudományoknak természetesen nem minden tézise örök érvényű, így a finnugrisztikában is vannak vitás kérdések, amelyek új érvek és módszerek segítségével új megvilágításba kerülnek. Az uráli alapnyelv szétválásának kronológiáját tekintve jelentős új eredményt hoztak a finn Jorma Koivulehto kutatásai (vö. összegyűjtött írásai: Koivulehto 1999). A másik vita az ún. családfa-modellről folyik, amely az uráli/finnugor nyelvek kialakulásának menetét és egymáshoz való viszonyát szemlélteti. A családfa-modellt már korábban is kritizálták, és megpróbálták bokorral vagy fésűvel helyettesíteni. A hullámmodell sem újkeletű a rokonsági viszonyok szemléltetésére.

E viták alapján kialakult őshazahipotézisek és kontaktuselméletek eredményei még korántsem kristályosodtak ki, így ezeket még túl korai volna az iskolai tananyagba beépíteni.

A millicentenárium Magyarországon is ismét reflektorfénybe állította az őstörténeti kérdéseket. A magyar tudósok zöme a hagyományos felfogás mellett érvelt és érvel.

4. Új távlatok és feladatok

Tudományszakunk szerencséjére fő kutatási tevékenységünk nem korlátozódott és nem is fog korlátozódni a dilettáns nézetekkel való vitákra. Egy biztos: új rokon nyelveket már nem fedezhetünk föl, régi, finnugor írásos dokumentumok fölbukkanása sem várható. A romantikus, hagyományos és a purista, csak leíró vagy összehasonlító nyelvészeti finnugrisztikán túl a szocio-ökológiai finnugrisztikával is számolni kell, amely pl. a finnugor nyelvek eltűnését és e népek asszimilációját vizsgálja, de feladatunknak kell kitűzni azt is, hogy a veszélyeztetett, a kihalás szélén élő vagy vegetáló kisebb finnugor népek tudatára ébredjenek anyanyelvük és kultúrájuk értékeinek, hogy nekik is szükségük, sőt joguk van arra, hogy anyanyelvükön tanulhassanak, művelhessék a tudományokat, intézhessék ügyeiket és gyakorolhassák vallásukat. A finnugrisztikának tágabb értelemben fel kell vállalnia ezt a jószándékú politikai szerepet is, és tanácsokkal, tapasztalatok átadásával egyengetni a kisebb finnugor népek útját emberi jogaik érvényesítéséhez.

A következőkben vázolom a lehetőségeket és teendőket a közeljövő finnugrisztikai kutatásaiban.

4.1. Fonotaxis és morfoszintaxis

A hagyományosnak számító hangtani és etimológiai szintézisek után még tovább kell kutatni a fonémakapcsolódás leíró és történeti aspektusait. A

morfémakapcsolódások történeti vetületei jó eredményeket ígérnek a szóalakok formálódásának tisztázásában. Az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* és az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* kijelölték az irányt az egyes rokon nyelvek etimológiai szótárainak összeállításához, így készül már a mordvin és a lapp etimológiai szótár, de szükség volna a permi nyelvek és a cseremisz szóanyag etimológiai szintéziseire is. Ezek olyan szakterületek, amelyekhez nem feltétlenül kell anyanyelvi kompetencia, ám annál nagyobb szakmai tudás szükséges. E tekintetben még a középnyagyságú rokon nyelveink anyanyelvi kutatóihoz képest is jelentős előnnyel rendelkezünk.

4.2. Új nyelvészeti irányzatok (tipológia, univerzálékutatás, areális nyelvészet, valenciaelmélet, kognitív nyelvészet, konceptuális szemantika stb.) alkalmazása

A modern nyelvészeti irányzatok alkalmazása csak részben történt meg a finnugor nyelvek kutatásában. A magyar, finn és észt anyanyelvű kutatók e téren igen szép eredményeket értek el, és várható, hogy a közepes finnugor nyelvek kutatói is felzárkóznak az anyanyelvi kompetenciát igénylő munkához. Itt mindenképpen nemzetközi összefogásra lesz szükség. Az önálló államisággal nem rendelkező finnugor nyelveket szinte napjainkig csak úgy tanulhattuk, hogy a nyelvi adatok bizonyító anyagot szolgáltatassanak a nyelvhasználatához. Az oroszországi rokon népek elérhetősége ma már csak pénzkérdés. Az említett kresztomátiasorozat mellett már most égető szükség lenne modern, gyakorlati nyelvkönyvekre, amelyek révén, gyakorlati nyelvismeretekkel felvértezve utazhatna ki a gyűjtő nyelvész-kutató a terepre. Örömdetes kezdeményezés az erza-mordvin nyelvkönyv és a votják nyelvkönyv. Legalább zürjén és cseremisz nyelvkönyvet is össze kellene állítani, de *horribile dictu* nem lenne baj, ha születnének vogul és osztják vagy akár szamojéd nyelvkönyvek is. Mindehhez természetesen fel kellene használni a kontrasztív nyelvészet eredményeit és kidolgozni a kontrasztív nyelvtanokat a magyar és a kisebb finnugor nyelvek viszonylatában. A szemantikai vizsgálatok terén, valamint a finnugor onomasztikai kutatásokban is ígéretes eredmények várhatók. Kívánatosnak tartom a nyelvtipológiai vizsgálatok megélénkülését, és a tudománytörténeti kérdések továbbgondolását is.

Nagy előrelépés lenne, ha folytatódna az ösztöndíjas és kutatócseré. Fontos lenne, hogy fiatal, különböző finnugor anyanyelvű kutatók és tanáraik hosszabb időt tölthetnének magyarországi egyetemeken, ahol megtanulnának magyarul, és a magyaron keresztül megismerkednének a kognitív nyelvészet, a konceptuális szemantika, a valenciaelmélet stb. alkalmazásával).

4.3. Számítógépes adatbázisok kialakítása

Korunk munkaeszköze, a szövegszerkesztő, a szkennel; a táblázatkezelő és az adatrendező programok alkalmazása már megkezdődött. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében az UEW anyagának statisztikai feldolgozását elvégezték, a Széchenyi-terv keretében pedig megkezdődött a komplex urallisztikai adatbázis kialakítása is. Készülnek a morfológiai elemző programok a kisebb finnugor nyelvekre. Ennek a generációnak a feladata, hogy a latin mellékjeles és a cirill betűs szövegek egyaránt szkennelhetők és gépileg elemzhetők legyenek. A kutatók ezúton szinte korlátlan anyagmennyiséghez juthatnának, bővíthető alak- és tőtárak születnének, amelyeknek alapján fonémastatisztikai, fonotaktikai, lexikai, morfológiai, szintaktikai és képzőtanulmányok készülhetnének. Az adatbázisokat természetesen nem kellene könyvformában megjelentetni, hanem “csak” a kutatóhelyek gépi kompatibilitását kell kialakítani és az elektronikus hozzáférést kell biztosítani. Az oroszországi kisebb finnugor nyelvek kutatása szempontjából egy ilyen bővíthető adatbázis-rendszer hatalmas, szinte kiapadhatatlan forrást jelentene. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a számítógép nem módszer, hanem csak eszköz a tudományos munkában!

4.4. Terepmunka nemzetközi összefogással

A “hozott anyagon” kívül elengedhetetlen a helyszíni terepmunka is. A jelenlegi oroszországi körülmények között ez nem jár kisebb áldozatokkal, mint a 19–20. század fordulóján. Bízunk benne, hogy a nyelvrokonainkhoz történő kiutazás valamikor csak egyszerű rutinművelet lesz!

4.5. Az irodalmi nyelvek

Közismert tény, hogy a legtöbb oroszországi kisebb finnugor rokonunk az orosz többség szorításában vergődő minoritást képez. A jelenlegi körülmények ismeretében utópiának tűnik, hogy valamikor e kisebbségi nyelvek az orosz mellett második működő államnyelv rangjára emelkedjenek. Az erre való igény talán nyelvrokonaink értelmiségi rétegeiből is hiányzik, hiszen sokszor találkozunk olyan finnugor házaspárokkal, akiknek gyermekei egy szót sem tudnak anyanyelvükön, csakis oroszul beszélnek. Elég bizarrnak tűnhet az a szituáció, amelyben egy külföldi, aki mondjuk Magyarországon egy gyakorlati nyelvkönyvből megtanul erza-mordvinul, valamelyik szaranszki boltban ezen a nyelven kíván kommunikálni. Ez nemcsak a kisebbségi lét kiszolgáltatottságából és érzetéből származik, hanem egyszerű, praktikus oka van: nincs kiművelt irodalmi nyelv, amely alkalmas lenne – a hétköznapi társalgási szituációkon túl – szolgálni a közösséget az oktatás, a tudomány, az állam- és közigazgatás, valamint a jog terén. A nyugat-európai nemzeti nyelv-

vek születésében jelentős szerepe volt a bibliafordításoknak, amely szükségessé tett mindenütt egyfajta nyelvújítási tevékenységet. Az első finnugor nyelvű evangéliumfordítások az 1820-as években készültek, ezeket követték a századforduló fordításrevíziói, valamint az evangéliumokhoz kapcsolódó újszövetségi részek fordításai vagy tartalmi kivonatai. A szovjet korszakban ezek a művek a tiltott könyvek listájára kerültek. Az 1990-es években finn és svéd kezdeményezésre megindult a munka, több oroszországi finnugor kolléga elárulta baráti beszélgetés közben, hogy benne van a fordítói gárdában. Ennek eredményeképpen született egy egységes, a gyermekek számára készített fordítás mind az ó-, mind az újszövetségi könyvekből az oroszországi finnugor nyelveken. A kis falvakban a gyerekek ma is finnugor anyanyelvüket sajátítják el először, tehát hozzájuk kell eljuttatni anyanyelvükön a bonyolult, nehezen felfogható bibliai szövegeket. Ehhez szívós és tudatos nyelvújító munkára van szüksége a fordítóknak, hiszen orosz terminológiával nem operálhatnak még ebben az életkorban. A finnek, észtek és mi magyarok már végigjártuk ezt a göröngyös utat, így tapasztalatainkat készek vagyunk átadni finnugor testvéreinknek. A nyelvészeti terminológia kidolgozása már megindult, és tervezzük a finnugor bibliafordítások, és ilyenformán az irodalmi nyelvek történetének kutatását is.

Tágabb értelemben ide kívánczik az a megjegyzés, hogy a kisebb finnugor népek irodalmának kutatását is az illető finnugor nyelven született szép-irodalmi művek alapján célszerű folytatni.

4.6. Kiadványok és rendezvények

A publikációs lehetőségekre az utóbbi időkben nem lehet panasz, hiszen a tudományos munkák javarés�ének megjelentetésére meg lehet teremteni az anyagi feltételeket. A finnugrisztika szakfolyóirata, a Nyelvtudományi Közlemények ismét rendszeresen megjelenik, a debreceni és a szegedi egyetemek aktáit is évente publikálják. Az ELTE és a Szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola sorozatai imponáló tempóban látnak napvilágot, és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem is megindította finnugrisztikai sorozatát. Igen fontos lenne, ha a doktori értekezéseket sem az egyetemek vagy az Akadémia kéziratárának pora lepné. Fiatal kutatók szép számmal vannak, és várható, hogy számuk az évek során növekedni fog. Bátorításra, biztatásra, buzdításra és egy kis odafigyelésre lenne csak szükségük ahhoz, hogy ők szerepeljenek a (nemzetközi) konferenciákon, előadásaik megjelenjenek, majd a rendszeres kutatáshoz hozzászokva eredményeik legjavát nemzetközi publikációs fórumokon is közlétegyék.

A nemzetközi kutatás koordinálásában az eredmények mérésében értékesnek bizonyultak az ötévenként megrendezett nemzetközi finnugor kongresszusok, amelyeken a nyelvészek mellett hagyományosan néprajzosok, folkloristák és népzene kutatók, irodalomtörténészek és fordítók, valamint történészek és régészek is részt vettek. 2005-ben Joskar-Olában, a cseremiszek köztársaságában (Mari El) rendezik a tizediket. 2010-ben, amikor a rotáció elvét követve ismét Magyarországra lesz a rendezés joga és kötelezettsége, komoly erőfeszítésekbe fog kerülni a mozgalom megújítása. A kongresszusi elvek modernizálására mindenképpen szükség lesz, és ez már a fiatalabb generáció bölcs belátására hárul.

5. A magyar nyelv eredete a modern tudományok tükrében

5.1. Nyelvrokonság és néprokonság

Egy nép nyelvének története őstörténetének fontos és stabil része, de nem egésze. A finnugor eredetű magyar nyelv folyamatos megőrződését két és fél ezer éven át az tette lehetővé, hogy, hogy “az eredeti magyar etnikum mindig alapvetően töretlen folytonosságban élt, és ezt a nyelvet mindig számottevő mennyiségű, alapjaiban önálló történeti: gazdasági, kulturális, társadalmi létű népi tömegek vitték tovább” (vö. Benkő 1997: 167). Az a finnugor nyelvi forrás, amely a különváláskor és a vándorlások kezdetén néhány cseppel megindult, az idők folyamán patakká, majd széles folyóvá duzzadt, mígnem jelenlegi helyzet elérve hatalmas tóvá szélesedett: Európa 15. legnagyobb nyelve. Ennek a folyamannak a forrásig való visszakövetése a magyar nép egy részének biztos történelmét jelenti. Futása közben e folyóba számos patak és folyó torkollott, az idegen hatások azonban a nyelvtani szerkesztés tekintetében alapvetően nem változtatták meg nyelvünket; a változások legfeljebb a szókincsben jelentkeznek.

Az anyagi kultúra forrásainak kinyomozása bonyolultabb feladatot jelent. Új tárgyak, fogalmak befogadására a magyarság mindig nyitott lehetett. Ha egy nagyobb közösség befogad például egy fazekas családot, amely szép, új használati tárgyakat, díszítést honosít meg, a tárgyi környezet gyorsan megváltozik, ugyanakkor nyelvileg néhány tucat szón kívül más innováció nemigen történik. Ugyanígy közkedvelté válhat egy-egy mítosz vagy mesemotívum, egy-egy szép melódia is szájról szájra vándorol, de a nyelv kevésbé érzi meg e változásokat. A régészeti leletek retrospektív vizsgálata alapján hasonlóképpen elég messzire mehetünk vissza a magyarság történelmében. A szellemi kultúra kialakulásának felderítése viszont körülményesebb. Egy-egy nagyobb közösséggel való kapcsolatok kétségkívül más irányba viszik a ma-

gyarság történelmének szálait. Az eredeti neolit finnugor kultúra már az ugor korban átváltozott nomád lótarassá, majd nomád állattartó, végül letelepült földművelő életmóddá. Az animisztikus finnugor hiedelemvilágból sem maradt semmi, helyébe léptek a táltosok, majd a honfoglalás után a nyugati kereszténység teljesen kiszorította és elhomályosította az ún. ősvallás nyomait is. Finnugor dallamokat nem is sikerült rekonstruálni, a legrégebb pentaton és kvintváltó dallamkincsünk is legfeljebb a vándorlások utolsó fázisából való. A népszokások kutatása természetesen igen fontos terület, ám a paprikáscsirke receptjéből, a szőlőlugasok futtatásából, a búboskemencék formáiból messzemenő őstörténeti következtetések nem vonhatók le. Ezekből a magyar nyelvnek japán, ujjur stb. nyelvrokonságára semmiképpen nem lehet következtetni. A nyelvrokonságot nem szabad összemenni a népek, anyagi és szellemi kultúraformák rokonságával. A nyelv változásai lassabbak, több generáció életében lassan és fokozatosan mennek végbe. Nem lenne életképes az a közösség, amelyben a nagyszülő nem értené meg unokáját és fordítva.

5.2. Humángenetika

Az emberi gének ezzel szemben keverednek. Egy-egy idegen ember génei egycsapásra megváltoztathatják egy család utódainak genomját. Az emberek és populációk genetikai rokonsága nem azonos a nyelvek genetikai összefüggéseivel. Az előbbi a néprokonság, az utóbbi a nyelvrokonság. A gyerekek vagy az egyik, vagy a másik nyelvet, esetleg mindkettőt elsajátítják, huzamosan keveréknyelv azonban nem jön létre. Korunk tudománya, a humángenetika egy nép őstörténetének sok megválaszolatlan kérdésére adhat választ, legalábbis ezt reméljük. Az anyai ágon öröklődő mitochondriális DNS alapján kimutathatók a genetikai összefüggések.

A humángenetikai DNS-vizsgálatokkal szemben nagy az elvárás. A jelenlegi genetikai kutatások kitűnően alkalmazhatók az apasági vizsgálatban, a kriminalisztikában, sőt sikerült megtalálni az öztali jegkorszaki múmia egyenesági leszármazottját is Angliában. Sok és megbízható anyagra lesz szüksége a kutatóknak ahhoz, hogy nagyobb populációk rokonságát is kimutassák. A kapott eredményeket a nyelvészeknek tovább kell elemezniük és értelmezniük, hiszen mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a génekből nyelvi hovatartozásra nem lehet következtetni. A gének legfeljebb az egyedek azon képességét garantálják, hogy az egyetemes emberi logikai és kommunikációs rendszert, amit nyelvnek nevezünk, el tudják sajátítani. Azt, hogy melyik nyelvet vagy nyelveket sajátítja el egy gyermek, már nem örökítik, ez már az egyén szociális környezetének a függvénye.

5.3. A nyelvrokonság és a számítógép

Az egyes nyelvek egymáshoz való viszonyát már számítógépes algoritmusokkal is megkísérelték bizonyítani. A számítástechnika egzaktságához nem férhet kétség, csak hogy minden attól függ, mit táplálunk be a gépbe és mire vagyunk kíváncsiak. Az egzakttság ellenére nagy a csúsztatás lehetősége. Félő, hogy olyan típusú eredmények jönnek majd ki, mint bizonyos Biblia-vizsgálatokból...

5.4. A globális kor kihívásai egy nemzeti tudománynak

Manapság a tudomány művelésére, a tudományágak zömére a globális kérdések felvetése és az interdiszciplinaritás mint a kérdésekre adandó válaszok keresésének útja jellemző. Ez áll a finnugrisztikára is. Ilyen kérdések az uráli nyelvcsalád felbomlása és a leánynyelvek fejlődésének útjai. Ezekből a világ nyelveinek általános fejlődési tendenciáira vonhatók le tanulságok. E kérdéskör szerves folytatásának kínálkozik a magyar nyelv kialakulása és fejlődése. A magyar nyelv közel háromezer éves önálló fejlődéstörténetével az Európában jelenleg beszélt nyelvek között az egyik legősibb nyelvnek tekinthető, amely amellett hogy finnugor voltában megtartotta ősi szerkezetét, plasztikusan igazodott a mindenkori kommunikáció támasztotta szükségletekhez. A nyelvújítás, nyelvtervezés és -fejlesztés kérdéseiben a magyar (finn és észt) nyelvújítás tapasztalatait felajánlhatjuk az oroszországi kis finnugor népek irodalmi és nemzeti nyelveinek kialakításához, hiszen az Európai Unió egyik fontos feladata a kis lélekszámú népek és kultúrájuk megőrzése. A globalizációnak és integrációnak emellett nyelvészeti, kultúrantropológiai, sőt aktuálpolitikai vonatkozásai is lehetnek. A nyelvi technológiák alkalmazása, az informatika külön kihívást jelent a finnugrisztikának. E téren is vannak teendőink és kötelezettségeink.

Egyetlen fizikai vagy csillagászati probléma sincs predestinálva arra, hogy éppen egy magyarországi kutató oldja meg. Ugyanakkor egy finnugrisztikai kérdés vizsgálata magától értetődően magyar (vagy más finnugor anyanyelvű) kutatóra vár, hiszen számunkra adott a tudományos apparátus, amely ezeket a kutatásokat lehetővé, s ezzel köteleességünké teszi. A finnugor népek képviselői a magyarokra mindig külön figyeltek, de ritkán nézhetek föl ránk. A mi nemzeti tudományunk és a tágan értelmezett finnugrisztikánk eredményei ma is tiszteletnek örvendenek náluk. Ezt hatékonyan meg kellene őriznünk.

6. Összegzés

Előadásomat annak tudatában állítottam össze, hogy a finnugrisztika komplex diszciplína, és legbiztosabb pillére a nyelv. Mi magyarok a magyart

tartjuk anyanyelvünknek, tehát finnugor nyelven beszélünk, ez egyúttal a Magyar Köztársaság hivatalos, nemzeti nyelve. A magyarság történetének egyik biztos szála, amely a nyelv finnugor (uráli) eredetének vizsgálatával vezet vissza a legtávolabbi múltba. A nyelvrokonság azonban nem azonos a néprokonsággal, a nyelv története tehát nem azonos a nép történetével. A nyelvészeti kutatás mellett a társtudományok kutatóinak figyelmet kell fordítaniuk még az anyagi kultúra (régészet, néprajz) és a szellemi kultúra (folk-lór, mitológia, zene stb.) kialakulásának mozzanataira, és nem utolsó sorban a biológiai előzmények kutatására, így figyelembe kell vennünk és nyelvészetiileg értelmeznünk kell a humánogenetika eredményeit is.

Bár a visszapillantó tükör torz és kusza képet mutat, nem kell megijednünk attól, hogy a teljes valóság talán sohasem ismerhető meg tisztán. Optimistán kell előre tekintenünk, mert nincs szégyellnivalónk. "Halszagú" finnugor rokonaink egy része (finnek, lappok) már csaknem egy évtizede tagjai az EU-nak, és várnak bennünket is, hogy lobbit alkothassanak velünk az indoeurópai népek tengerében. Nem kell tehát attól félnünk, hogy keleti származásunk miatt leszünk az Unióban másodrangú állampolgárok. Nem a múltunk meghamisításával vagy megmásításával kell megszépítenünk származásunkat. Nem érdemes önazonossági tudatunkat mesevilágba andalítani. Nem szabad elfelejtenünk, hogy finnugor nyelvünk két és félezer éve átsegítette őseinket a vándorlások rögös útjain, és talán ez az egyetlen és legősibb örökségünk, amely híven mutatja, kik voltunk, kikkel találkoztunk az úton, mit tanultunk az idegenektől. Inkább csodálkozzunk azon, hogy anyanyelvünk fennmaradt a Kárpát-medencében is, nyilván azért, mert életképes, használható kommunikációs eszköznek bizonyult minden időben, és mindig képes volt megújulva felnőni legfőbb feladataihoz. A mostoha történelmi körülmények között is megmaradhattunk magyar anyanyelvűnek, és nem jutottunk az egyesek által írgyelt "dicsőbb" népek (szkíták, szarmaták, hunok és avarok stb.) sorsára, akik korábban ugyanitt szinte nyomtalanul elenyésztek. Magyar nyelvünk fenntartása nélkül ma már talán azt sem tudnák Európa népei, ki is volt és hogyan is nevezte magát a nyugati forrásokban fel-felbukkanó és a hunokkal azonosított *hungarus* nép.

A tudomány képviselőinek – és itt nemcsak a nyelvészekre gondolok – kiemelkedően fontos szerepük van abban, hogy segítsenek a megismerésben, az előítéletek lebontásában, s ezáltal megakadályozzák, hogy a tudományt ideológiák, hamis tudatok alátámasztására lehessen fölhasználni. (Vö. Pusztay 1995: 51.)

A valódi nemzeti öntudat ma már sehol sem működik valódi nemzeti tudományok és ezek eredményeinek a társadalom tudomására hozatala nélkül.

Mi sokszor tanulhattunk volna a rokon népektől. Finn és észt vonatkozásban ma ismét ez a helyzet, mert nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ezek a társadalmak éppen nemzeti tudományaik fejlesztése, a közművelődéssel történő összekapcsolása révén őrizhették meg vagy vívhatták ki szabadságukat. E népekkel való rokonságunkat nem szégyellnünk, hanem fokozottan ápolnunk kell!

A finnugor kutatásokban főleg a finnek és a magyarok nemes versenyt folytattak a kezdetek óta. A terepmunkában sajnos – a kezdeti sikerek után – alulmaradtunk, hiszen a finn kutatók mint a cári Oroszország alattvalói könnyebben eljutottak a kisebb finnugor népek lakóhelyére. Később, amikor kedvezményezettek lehettünk volna, sajnos a Szovjetunióval sem sikerült olyan kapcsolatokat kiépíteni, amelyek keretében a szakembereink eljuthattak volna a rokon népekhez. A 90-es évek nyitása révén sikerült megszervezni néhány kutatóutat, ám megfelelő állami támogatás híján a pénzforrásaink elapadtak. Szűkebb szakmánk nincs kedvezményezett helyzetben, s ez táptalajt ad a tudománytalan nézetek terjedésének. Remélem és kívánom, hogy szakmánknak sikerüljön kilábalnia hazai marginális helyzetéből. A finnugrisztika marginális helyzetének megszüntetéséhez tudatosítani kell, hogy ez nem csupán a finnugor rokon nyelvekkel és népekkel foglalkozó tudományág, hanem szűkebb értelemben része az egyetemes nyelvtudománynak, tágabb értelemben pedig a modern kulturális antropológiai tudományoknak.

A közeljövő feladata lesz a régmúlt hagyatékát előítéletek nélkül ismét részekre bontani, elemezni, értékelni, ártértékelni, s ennek alapján komplex módon, ismét több tudományág összehangolt tevékenységével új szintézist teremteni...

Irodalom

- Benkő Loránd 1997: A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik. In: Kovács László és Veszprémy László (szerk.): Honfoglalás és nyelvészet. Balassi Kiadó, Bp. 163–176.
- Carpelan, Christian et al. (ed.) 2001: Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archeological Considerations. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 242, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Domokos Péter 1998: Szkítiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. 2., átdolgozott kiadás. Universitas Kiadó, Budapest.

- Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Bp.
- Hajdú Péter 1981: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Tankönyvkiadó, Bp.
- Honti, László 1995: Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. CIFU-8/I. H. Leskinen, ed. Jyväskylä: Moderatores, 53–82.
- Honti László 2000: Az uráli/finnugor “ősnyelv”-ről. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. Bp.
- Janhunen, Juha 1999: Euraasian alkukodit. Pohjan poluilla: Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. P. Fogelberg, ed. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki. 27–36.
- Joki, Aulis J. 1970: Az etimológiai kutatás mai helyzete. Magyar Nyelv 66: 4–12.
- Kiss Lajos 1976: Az etimológiai kutatások újabb fejlődése külföldön. Nyelvtudományi Értekezések 89. Akadémiai Kiadó, Budapest. 27–47.
- Koivulehto, Jorma 1999: Verba mutuata. Quae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis reliquerint (ed. Klaas Ph. Ruppel). Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 237. Finnisch-Ugrische Gesellschaft, Helsinki.
- Laakso, Johanna–Grünthal, Riho 2001: A finnországi finnugrisztika helyzete és jövője. (Vitaindító. 2001. márc. 15.) Helsinki.
- Nemeskürty István 2002: Mi történt velünk? Szabad Tér, Bp.
- Pusztay János 1977: Az “ugor–török háború” után. Magvető Kiadó, Bp.
- Pusztay János 1995: Nyelvrokonság és nemzeti tudat. Dissertationes Savarienses. Savaria University Press, Szombathely.
- Rédei Károly 1998: Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. In: Magyar Őstörténeti Könyvtár II. Balassi Kiadó, Bp.
- Róna-Tas András 1978: A nyelvrokonság. Gondolat, Bp.
- Veres, Péter 1996: The ethnogenesis of the Hungarian people. Problems of ecologic adaptation and cultural change. Occasional Papers of Anthropology 5. Bp.

The Questions of Origins of the Hungarian Language-Achievements and Challenges in Finno-Ugric Studies

1. Proving the Finno-Ugric relationship. Finno-Ugric studies is a **complex discipline**: besides linguistics it includes archeology, ethnography, folklore, anthropology, human genetics, cultural history, etc. Comparative

linguistics clarified the Finno-Ugric (Uralic) origins of the Hungarian language over 200 years ago (cf. Sajnovics 1770, Gyarmathi 1799).

Method: comparison (comparing related languages), reconstruction (deduction of parent linguistic elements).

Reasons for similarity: universal features of languages (instrument of thinking and social communication); syncretism of linguistic elements (development in the same direction or coincidence); migration of linguistic elements (loan words); language genetic community (common parent language).

Arguments in proving linguistic relatedness: common basic vocabulary (on the basis of regular agreement); grammatical system; language typology **collectively**.

Achievements: the most developed areas of historical-comparative linguistics: a) historical phonetics (etymological dictionaries); b) historical morphology and syntax (historical grammars of related languages); c) semantics; d) areal linguistics and language typology; e) onomastics; f) early history ("Urheimat": original home, migration, contacts).

2. Doubts. Who questions the fact that Hungarian is a Finno-Ugric language? Those who know several foreign languages, mainly overseas Hungarians; they have also influenced Hungarian intellectuals (from other disciplines outside the humanities), artists, certain teachers of history and even teachers of Hungarian. Reasons for doubt: lack of detailed linguistic knowledge, political and/or emotional motivation. Academic **debates** of the recent past: chronology of the split of the parent language, the way daughter-languages emerged and their relations to each other (the family tree model).

3. New perspectives and tasks in Finno-Ugric research: Besides the traditional and purist fields of research, socio-ecological research also needs to be done. This examines e.g. the assimilation of Finno-Ugric languages. We have to provide scientific arguments and methodological aid to the minor Finno-Ugric peoples to recognise the value of their own language and culture. **Tasks:** **a)** further consideration of traditional linguistic topics, **b)** application of new linguistic trends, **c)** creating databases and automatic word-form analysing programmes, **d)** fieldwork, **e)** research into and development of the literary language of the minor Finno-Ugric peoples, and development of their own awareness of their value as nations, **f)** international publications and events, **g)** developing and spreading scientific historical education in schools and through the media.

4. Summary. Finno-Ugric studies is an interdisciplinary branch of knowledge with language as its firmest pillar. It is one of the sure threads in the history of the Hungarians, which leads back to the remotest past via an examination of the Finno-Ugric (Uralic) origins of the language. Language relatedness is, however, not identical with relatedness of the peoples. Scholars of related branches of knowledge have to pay attention not only to linguistic research, but also to elements in the development of material culture (archaeology, ethnography), and spiritual culture (folklore, mythology, music, etc.) as well as to the findings of human genetics.

Our profession proper is in a rather unfavourable situation nowadays, which itself encourages non-academic attitudes and opinions. To end the marginalisation of Finno-Ugric studies we have to make people aware that it is not simply a discipline dealing with the Finno-Ugric related languages and peoples exclusively, but it is also part of universal linguistics in a narrower sense, as well as of modern cultural anthropology in a broader sense.

LÁSZLÓ KERESZTES

Az udmurt–magyar, magyar–udmurt műfordításról

KISS Antal

A. Ny. Uvarov köszöntése
70. születésnapja alkalmából.

A kisebb uráli népek irodalmi közül az udmurt irodalomról tudunk a legtöbbet, hiszen Domokos Péter több tanulmányban, s egy nagy monográfiában (1975) is foglalkozott vele. Rajta kívül újabban talán A. Ny. Uvarov magyarra fordított rövid tanulmányai tájékoztathatnak az udmurt irodalom tegnapi és mai helyzetéről (1985), irodalmi folyóiratokról (1987). Vagy újabb tanulmányai közül az udmurt irodalom kezdeteiről (udmurt nyelven 1994), vagy a 90-es években jelentkező új irodalmi irányzatokról (orosz nyelven 1996). Az érdeklődők jól használhatják Jávor Jenő (1975, 1995) és Kozmács István bibliográfiáit (1999–2000) is.

Az udmurt és a magyar irodalom kapcsolatáról is többen írtak. Ilyenek például F. Jermakov érdekes írásai a Szovjet Irodalomban (1980, 1985), vagy A. Ny. Uvarov bevezető tanulmánya (udmurt nyelven) egy Udmurtiában kiadott magyar antológiában (1997).

Magyarországon különösen az 1970-es években jelent meg több olyan antológia, amely az udmurt irodalomból fordított anyagot is tartalmaz. Ilyenek például – a teljesség igénye nélkül – a következők: Képes Géza, *Napfél és éjfélfél* (1972), *Vatka meg Kalmez* (1974), *Medveének* (1975), *Hozott isten, holdacska* (1979). A fordítók között híres költőket találunk, olyanokat is, akik egyben kitűnő műfordítók, mint például Illyés Gyula, Nagy László – aki Kedra Mitrej Vadászdalának kézirat fordítását még egy humoros rajzzal is ellátta (Nagy László: Kísérlet a bánat ellen. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1980. 44.lap) –, Weöres Sándor, Ágh István, Buda Ferenc, Képes Géza, Rab Zsuzsa, Bede Anna, Tandori Dezső, Veress Miklós, nyelvészeket, irodalomtörténészeket, mint például Domokos Péter, Kótyuk István, D. Máta Mária, Bóka László, olyanokat, akik kevésbé ismertek, de több fordításuk is van, mint például Hideg Antal, Kovács István, és vannak közöttük olyanok, akik csak egy-két fordítással szerepelnek, mint Makai Imre, Zalavári Anikó, Nyilasy Balázs, Orsovai Emil stb. E sorok írója is próbálkozott az udmurt nyelv-

ből való fordítással (Alföld 31[1980/8]: 36–45). A fordításokat, különösen a versfordításokat most ne értékeljük, fogadjuk el azt, amit Kányádi Sándor mond, hogy “verset fordítani nem lehet, de muszáj” (Kányádi 1999: 6). Természetes, hogy vannak közöttük olyanok, amelyek az egyszerűségükben is szép szövegeket feldíszítik, még szebbé teszik (Asalcsi Oki: *Az idő*), vagy egyenértékűek az eredeti szöveggel (Asalcsi Oki: *Azt kérdezted tőlem*), vagy kevésbé tudják visszaadni az eredeti szöveg formai és tartalmi szépségeit. Jávori bibliográfiáiban egyébként még nem szerepelhet az, hogy Kányádi Sándor is fordított Gerd Kuzebaj verseiből (Kányádi 1999).

Kányádit azért is fontos megemlíteni, mert – tudtommal – ő az egyetlen olyan magyar alkotó, akinek egyik műve – *Oki Asalcsi balladája* – az udmurt kultúra hatására született. A folyóiratbeli publikálás után a vers megvan Kányádinak a *Sörény és koponya* című kötetében, s bekerült a *Finnugor kalauz* című egyetemi tankönyv második kiadásába is. Kányádi az 1960-as, 1970-es évek Romániájában élve, és jól ismerve a költőkkel szembeni elvárásokat valóban rokon sorsot látott az Asalcsi Okiében, a költőnő bátor döntésében. Asalcsi Oki sorsával (és Gerd Kuzebajével) Kányádi a Domokos Péter által szerkesztett *Medvének* című antológiában ismerkedett meg: “annyira megrendített ennek a votják leánynak balladába illő élete-sorsa, hogy meg is írtam. Oki Asalcsi orvostanhallgató volt, majd szemészorvos lett, a nagy híró Filatov professzornak volt a tanítványa. Írt két füzetnyi verset, Gerd lefordította oroszra. *Miről dalol a votják nő* címmel jelent meg. Ezeket az akkor írott verseit adják ki szülőföldjén mindmáig, újra s újra. Mert Gerd letartóztatása után letette a tollat. Többet nem írt. Volt bátorsága elhallgatni” (Kányádi 1999: 397–398). Kányádi verse Anatolij Uvarov műfordításában ismertté vált Udmurtiában is.

Anatolij Nyikolajevics Uvarov (1933–) számára nem teljesen ismeretlen a magyar nyelv, maga is költő, gyakorlott műfordító és irodalomtörténész, aki szerencsésen birkózott meg például Kölcsy Himnuszának a fordításával is (Kiss 2003: 128–133). Domokos az említett irodalomtörténetében még csak felsorolásokban említi (1975: 460, 499). Ez utóbbi helyen csak annyit írva, hogy “erős szatirikus tehetségnek mutatkozik, verses fabuláival Luzsanyin örökébe lép”. A Világirodalmi Lexikonban (16. kötet, 1994) azonban már sokkal árnyaltabban mutatja be. Legtöbbet magyarul talán Salánki Zsuzsa köszöntőjéből (2003) tudhatunk meg Uvarovról. E sokoldalú alkotó többször járhatott már hazánkban. Először turistaként, majd írószövetségi ösztöndíjjal. 1983-ban a Debreceni Nyári Egyetemen is tanult magyarul. Kányádi Sándornak ezzel a versével Debrecenben ismerkedett meg. Mint ahogy Juhani Nagy János kérdéseire válaszolva elmondta (1983): “a legbüszkébb... Pe-

tőfi-fordításaimra vagyok. Ez a kötet 1975-ben jelent meg Izsevszkben, s 1977-ben a második kiadás is hamar elfogyott. Tulajdonképpen Petőfi Sándor költészete szerettette meg velem a magyar nyelvet”. Sok, gyermekeknek írt verset fordított (Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Várnai Zseni, Nemes Nagy Ágnes stb). Földeák Ivánnak mondta 1983-ban: “A nyelvi rokonságnak köszönhető-e, vagy a felfogásbeli közelségnek, az udmurt gyermekek is szívükbe zárták őket. A ritmus, a rím, a vers zenéjének átadása fáradságos, de örömteli munkát jelentett nekem”. Jávori a bibliográfiájában csak egy Uvarov-verset jelez, amely – Bede Anna fordításában – magyarul olvasható (1993): *Isten, óvd meg...* Mivel az öt versszakra tagolódó 20 soros versben a nyolcszor előforduló ’óv’ igét a fordító ötször óv-nak, háromszor pedig áld-nak fordította, ezért nem véletlen, hogy ez az ünnepélyes, komoly, imaszerű vers a magyar költészet hatását sejteti, emlékeztet Kőlcsey Himnuszára.

Nézzük azonban Kányádi Sándor versét (Kányádi 1989) és ennek az Uvarov-féle műfordítását (az 1997-ben kiadott magyar antológiából):

Oki Asalcsi balladája	Ашалъчи Оки сярысь баллада
vannak vidékek kietlen messziségekbe veszetten vidékei az őshitnek ahová utak nem visznek	Вань чалмыт эльёс дуннеын, Кыдёкын соос, ышыгын, Вашкала оскон ин улын, Сюресьёс урдсын, палэнын.
5. de eltalál visszaréved behunyt szemmel is a lélek nyomra lel a szó a dallam kötése köt oldhatatlan csángónál is csángóbb éren	Бышыгез адже дун лул-визь, Со кынем синмын но уг изь, – Утчано азьзэ со шедьтоз, Чанго гур нуоз но вуттоз.
10. oki asalcsi nővérem véremmel egy vér ki verset két megyényi népnek szerzett két megyének két kötetnyi verset s utána letenni	Вань отын ;ыжы-выжые, Ашалъчи Оки апае. Со гождяз удмурт шаерлы, Кык книга кузьмаз дорезлы. Нош кылбур гождян тылызэ Палэнтіз, мыгтíz виль ужзэ.
15. váltani a tollat késre sztetoszkópra és szikére megmaradni néma társnak híven ahhoz kit bezártak kuzebáj gerd csöndjét önként	Стетоскоп но скальпель кияз Со кутíz. Калыксэ эмъяз. Оскымон кылиз туж сілы Пытсэтын ранзись эшезлы. Герд чалмиз... Оки ас сюлмаз
20. vállalni de nem az önkénynt életen át hallgatással	Зібетэз каргаз но ужаз. Даурез ортчиз Хож, чалмыт,

	dacolni az elnyomással
köldök-néző európa
honnan is tudhatta volna	Адзонлы оз сётскы йыгмыт.
Нош Европа гажаз ассэ,
Аслэсьтыз гинэ гогызэ,
Окиез шат со валалоз,
25.	nem lett belőle botránykő
mért nem dalol a votják nő
csak ki érte csak ki élte
s két megyényi kicsi népe
csak ők tudják csak mi tudjuk	Оло куаляк луоз но паймоз,
Тодыса улэп кылемзэ,
КырЗамысь чутрак дугдэмзэ.
Кин уліз – тодэ, со гинэ,
30.	még álmunkban is motyogjuk
el mert hallgatni s gyógyított
meghódoltat és hódítót
életen át hallgatással
szembeszállt az elnyomással	Ас ёзэз тодэ, ми – туннэ
Валаськом вот пыр: чалмыны
Со дісьтіз. Кутскиз эмъяны.
Со лутьяз ваньзэ юн сюлмын:
Кин вормиз, кин вал вормемын.
35.	csángónál is csángóbb áron
oki asalcsi nővérem
két fényképed csokor versed
ennyid maradt rám s a merszed
hogy legalább a családnak	Со уліз урем кырЗанэн,
Ваче син йөнтэм зібетэн.
Ашальчи Оки, апае,
Кык тусыд но кык книгаед,
Соосты сюлмам возисько,
40.	elmondjam a balladátat.	Тон сярэсь дорам кырЗасько.

Kányádi versében az áradó balladát nem lassítja, korlátozza sem a versszakokra való tagolás, sem a központosítás, sem a nagybetűs verssorkezdés vagy a tulajdonnevek nagybetűs írása. A szöveget nyolcszótagú sorokra bontja, két-két sort páros rímekkel kapcsolva össze. A rímelés változatos, a balladába kevésbé illő tiszta rímek mellett találunk ragrímeket, asszonáncokat (egyetlen helyen – 35-36. sor – ilyen megoldást is: *áron – nővérem*). A ritmust többnyire a felező nyolcasok határozzák meg, ezek monotóniáját azonban mesterien törik meg az inkább “logikai ritmizálást” követelő sorok (például: *oki asalcsi nővérem | véremmel egy vér ki verset*). A vers tengelye, fő mondanivalója a 18–20. sorokban van. Bizonyos ismétlődő elemek előtte és utána is megtalálhatók. Ilyen a megszólítás (10. és 36. sor), a *csángónál is csángóbb* (9. és 35.), a *két megye* (12. és 28.), a *két kötetnyi vers – csokor vers* (13. és 37.) s ilyennek kellene lennie a *mer(észel)* igének is, amely csak a 31. sorban van meg, s így hiányzik a *letenni, váltani, megmaradni, vállalni, dacolni* főnévi igenevek alaptagja. A magyar vers részletesebb elemzésétől most eltekintünk.

Uvarov nagyon pontosan fordította a versformának a rímelést és a szótagszámot illető részét (a 26. sorban levő *ua* és *uo* kapcsolatokat kettőshangzónak tekintve). A régebbi költői gyakorlatnak megfelelően azonban nagybetű-

vel kezdi a verssorokat, s – ami még fontosabb – jelzi a tagmondatok, mondatok határát. A tulajdonneveket nagybetűvel kezdi. Oki neve nem kétszer, hanem jobban kiemelve, négyszer fordul elő a fordításban. Nem sikerült a – kétségtelenül igen nehéz – *csángónál is csángóbb* szerkezet lefordítása, s a *csángó* szó is csak egyszer található (*csángó falu*) a fordításban. Talán ebben az esetben is indokolt lett volna az antológia végén a magyarázatok között megjegyzést fűzni a szóhoz, mint ahogy ez több más vers (Bornemisza, Kölcsey, Petri György stb.) esetében is történt az ismeretlen nevekkel vagy történelmi eseményekkel kapcsolatban. A nyolc szótagú sorokat könnyebb volt fordítania Uvarovnak, mint Kölcsey Himnuszát, a fordítás is pontosabb. Idézzünk két részt! Az első a vers “tengelye” jól sikerült: “*Hú maradt nagy tisztelettel | a börtönben szenvedő társához. | Gerd elhallgatott ... Oki is bú-sult | Az elnyomást átkozta, és dolgozott.*” A vers befejező soraiból viszont nagyon hiányzik a *mersz* és a *legalább* szavak fordítása, valamint a *ballada*(i sors)ra való utalás: “*Két képed és két könyved, | Ezeket a szívemben tartom, | Terólad otthon énekelek*”. A fordítás – a mondatokra tagolás eredményeképpen – világosabb, személyhez kötöttebb, mint az eredeti: a vers első részében levő említett főnévi igeneveket például Uvarov határozott igealakokkal fordította.

Örülünk annak, hogy az udmurt kultúra indítékot adott egy magyar költőnek arra, hogy ezt a versét megírja, és örülünk annak, hogy ez a vers Uvarov értő fordításában az udmurt olvasóhoz is eljutott. Kányádi is járt Udmurtiában, többek között azért, “hogy vodkát locsolhassak Oki Asalcsi sírjára, és hogy magnószalagra mondjam a verset, Anatol Uvarov (Anti öcsém) fordítása mellé” (Kányádi 1999: 398). Jó lenne egyszer ezt a magnószalagot is meghallgatnunk. Úgy látszik, hogy a 70 éves költő és műfordító továbbra is aktívan dolgozik. Ez derül ki Salánki Zsuzsa köszöntőjéből, s abból is hogy az *Asalcsi* (Kosbor) című udmurt nyelvű társadalmi–politikai és irodalmi–művészeti folyóirat egyik legutóbbi számának (2003/1) színes, hátsó borítóján látható Uvarov és egy szép, új műfordítása. Kívánunk jó egészséget, töretlen munkakedvet.

Irodalom

Domokos Péter 1975: Az udmurt irodalom története. Akadémiai Kiadó. Bp.
 Дунай тулкымъес – Кам ярдурын [Duna hullámok a Káma partján]. Magyar irodalmi antológia. Szerk. Vjacseszlav Ar-Szergi és Kozmács István. Udmurt Egyetemi Kiadó. Izsevszk, 1997.

- Földeák Iván 1983: Irodalmunk külföldi barátai. Anatolij Uvarov. Új Tükör. 1983. okt. 16.
- Jávori Jenő 1975: A finnugor népek irodalmának bibliográfiája. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadása. Budapest.
- Jávori Jenő 1995: Az uráli népek irodalmának bibliográfiája (1975–1994). Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 5. Szombathely.
- Jermakov, Foma 1980: Udmurt–magyar irodalmi kapcsolatok. Szovjet Irodalom 6 (1980/2): 148–152.
- Jermakov, Foma 1985: Magyar témák a modern udmurt költészetben. Szovjet Irodalom 11 (1985/8): 128–131.
- Juhani Nagy János 1983: Kultúrkövetségben. Petőfi udmurt fordítója. Hajdú–Bihari Napló 1983. augusztus 13.
- Kányádi Sándor 1989: Sörény és koponya. Csokonai Kiadó. Debrecen.
- Kányádi Sándor 1999: Csipkebokor az alkonyatban (Kányádi Sándor egybe-rostált műfordításai). Magyar Könyvklub kiadása. Budapest.
- Kiss Antal 2003: Kölcsey Ferenc: Hymnus (udmurt nyelven). In: *Permistica et Uralica. Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére.* PPKÉ BTK Finnugor Tanszék. Piliscsaba. 128–133.
- Kozmács István 1999–2000: Bibliográfia a permi népek nyelvének, történetének és irodalmának ismeretéhez (1990–99). *NéprNyelvt.* 40: 131–182.
- Salánki Zsuzsa 2003: Anatolij Nyikolajevics Uvarov, a magyar irodalom udmurt követe, Kalevala-fordító 70 éves. *Finnugor Világ* VIII/2: 16–17.
- Uvarov, A. Ny. 1985: Tegnap és ma. Az udmurt irodalomról. *Szovjet Irodalom* 11 (1985/6): 163–166.
- Uvarov, A. Ny. 1987: Molot – az udmurt irodalmi folyóirat. *Szovjet Irodalom* 13 (1987/9): 173–176.
- Uvarov, A. Ny. 1994: Югдытисьёс. Удмурт литературалэн кылдэмез сярысь очеркъёс [Felvilágosítók. Tanulmányok az udmurt irodalom kezdeiről]. “Todon” Kiadó. Izsevszk.
- Uvarov, A. Ny. 1996: Новые тенденции в удмуртской литературе. *CIFU* 8/VII: 210–215.
- Uvarov, A. Ny. 1997: Кусыпъёсмы кыдёкын, лутьёсмы матын [A földrajzi távolság nagy közöttünk, de lélekben közel állunk]. In: *Дунай тулкымъёс – Кам ярдурын* [Duna hullámok a Káma partján]. Izsevszk. 7–12.

О переводе с удмуртского на венгерский язык и с венгерского на удмуртский (Поздравление А. Н. Уварова с 70. днём рождения)

Статья познакомит с венгерскими литературоведами и переводчиками удмуртской литературы, и анализирует удмуртский перевод (*Ашальчи Оки сярысь баллада*) стихотворения венгерского поэта Шандор Каньяди (*Oki Asalcsi balladája*). Стихи переведены на удмуртский известным поэт-литературоведом, переводчиком: Анатољем Уваровым.

АНТАЛ КИШШ

Dialect Use and the Social Construction of Identity

Harri MANTILA

1. What things have been ignored in Finnish research on linguistic variation?

Since the 1970s, plenty of research on sociolinguistic variation has been carried out in Finland. In 1975, a project funded by the Academy of Finland was launched to study the changes in modern spoken Finnish. The project aimed to identify the changes that were taking place in spoken Finnish as a consequence of the rapid process of urbanization. It was postulated that the old local dialects would disappear and be replaced by new spoken standard Finnish. Increasingly distinctive social dialects were also expected to emerge. (Pilot study report 1976: 11–12.) Several reports concerning the findings of this project were published at the Universities of Jyväskylä, Tampere and Turku. Master's and licentiate's theses were also produced in other universities by applying the same methodology and the same data collection methods. In 2001, the number of student assignments accomplished in the Universities of Helsinki, Turku, Tampere, Jyväskylä, Joensuu and Oulu totalled approximately 250. The data for most of these papers had been collected by interviewing, and the number of informants per paper had varied notably, the maximum being several tens of people. On the whole, however, thousands of hours of speech produced by thousands of informants have been recorded for the study of variation in modern spoken Finnish. Several doctoral dissertations dealing with this topic were also published in the 1980s and 1990s (e.g. Nuolijärvi 1986, Nahkola 1987, Palander 1987 and Mantila 1992). Kaisu Juusela wrote a review of the research done in the 1980s and 1990s on the variation of modern spoken Finnish (1994).

In the research on the changes and variation of modern spoken Finnish, the most commonly used extralinguistic variables have been age and sex. Less attention has been given to the significance of social status and type of occupation. (See, however, Paunonen 1995: 26–28.) Dialectal and user-spe-

cific variation studies have largely ignored situational variation. There are hence abundant findings available on the dialectal variation of modern spoken Finnish, and these findings can be considered reliable because of the large quantities of data analyzed. We therefore know precisely which features of current spoken Finnish are giving way to which expansive features, and which features linguistically differentiate between the genders. We also know which features are geographically and socially neutral and which are more informative of the speaker's background. On the whole, the spoken Finnish of the early 21st century is notably different from the visions presented in the mid-1970s. Most obviously, there is a lot of variation, and the differences have not been levelled off to the extent predicted. The variation is also manifested on different conditions.

Finnish variation research has been largely based on the Labovian tradition of explaining linguistic variation by social variables. This means that the speaker's linguistic choices are approached as markers and manifestations of his or her social background and peer group. For example, regular use of the interconsonantal parasite vowel (e.g. *kolome* 'three', *lehemä* 'cow' pro *kolme*, *lehmä*) has been interpreted as typical of an informant who is an elderly male from rural Ostrobothnia. Informants have also been considered as groups. Age and sex groups have been differentiated and their mutual differences analyzed. Less attention has been given to individual motivation, although marked differences between idiolects have been repeatedly reported. Some researchers have recently pointed out that the use of dialect should be primarily considered a message and a way to produce different social identities. This means that identities are something produced by linguistic choices rather than reflections of membership in a given or assumed group. (Coupland 1988: 95–96; Cameron 1995: 15–17.)

Identity, awareness and attitudes have also been presented in Finnish research as explanatory factors underlying variation (Nuolijärvi 1986b; Mielikäinen 1981: 113–124). Nevertheless, the variation of modern spoken Finnish still involves a number of largely unanswered questions. We do not know why certain linguistic features are labelled in a certain way, or why certain features disappear, while others gain ground. I will here discuss some aspects of social identity that may explain the behaviour of certain linguistic features. I will start from the assumption that human beings construct their social identities by their behaviour and by making linguistic choices. Such identities may be predominantly or partly rural, urban (including, more specifically, residence in the Helsinki region), correct and masculine. These qualities, in turn, imply various meanings. In Finnish culture, for example,

rural people are considered direct, genuine, honest and often also inherently Finnish. Identities may also be combined in complex ways. For example, masculinity and ruralism are interrelated, as are also certain provincial features.

2. Dialectal map of modern spoken Finnish by different identities

I suggested in my previous papers (Mantila 1997) that the efforts to explain the variation of spoken language should start from linguistic features rather than varieties. After all, the different local varieties of spoken language are very difficult to define and delimit, especially now that the overall situation is made increasingly complex by the prevalence of standard Finnish and the numerous expansive features of modern spoken language. If, however, we use actual linguistic features as our starting-point, we already have quite detailed information about their variation. I reviewed the research published on the variation of the most central features of spoken language in the 1980s and 1990s and formulated a five-point classification of the features of spoken Finnish.

The first category includes features that do not appear to show marked social variation and occur in spoken language throughout Finland. These features include incongruence between the 1st and 3rd person plural (e.g. *me mennään* 'we go' pro *me menemme*, *ne menee* 'they go' pro *he menevät*), loss of word-final *i* (*kaks* 'two' pro *kaksi*), loss of the latter component of *i*-final diphthongs (*punanen* 'red', pro *punainen*) and certain personal (*mä, sä, se* 'I, you, he/she' pro *minä, sinä, hän*) and demonstrative (*tää, toi, nää, noi* 'this, these', pro *tämä, tuo, nämä, nuo*) pronouns. The second category includes dialectal features of wide geographic distribution, which are certainly familiar to all Finns because they are ultimately characteristic of most Finnish dialects. The most typical features of this kind are the interconsonantal parasite vowel (e.g. *kolome* 'three', *lehemä* 'cow' pro *kolme, lehmä*) and primary gemination (e.g. *tekkee* 'makes', *talloon* 'into the house' pro *tekee, taloon*). They show social variation in towns, but are relatively stable in the country. These features occasionally also occur in public speech by, for instance, TV and radio speakers.

The third category consists of increasingly common colloquialisms. These features have been derived from old vernacular dialects, and they are currently gaining ground in spoken Finnish in all parts of the country. They show distinct social variation, being favoured notably more by women than men. The increasingly common features of spoken language are also prevalent in the Helsinki region. A typical example is the

monophthongization of *A*-final vowel combinations in post-initial syllables (e.g. *taloo* 'house + partitive' pro *taloo*). Other features classifiable into this category, though with some reservation, are the loss of word-final *A* (e.g. *täs talos* 'in this house' pro *tässä talossa*), *tt* instead of standard Finnish *ts* (*kattoo* 'to see' pro *katsoa*) and the loss of the weak grade of *t*, especially after *h* (*yhen, lähen* 'one + genitive, I go' pro *yhden, lähden*).

The fourth category consists of distinctively provincial features. They belong to a certain provincial dialect, but are recognized by most Finns. Typically, these features are rapidly disappearing from urban language. They are still used in rural areas, but are acquiring a social label even there. In accordance with examples typically quoted to illustrate the sociolinguistic theory, these features occur most often in the language of men. Typical provincial features in current Finnish include the diphthongization in Savo dialects and the intervocalic *h* in post-initial syllables in Peräpohjola dialects. The fifth category consists of local features that are becoming more common. These differ from the increasingly common features of spoken language in that they are locally more limited or more peripheral and only spread within limited areas. One feature of this kind is the 1st person singular pronoun *mie*. (For more information about this classification, see Mantila 1997: 1–23.)

Since many of the features of modern spoken Finnish have been thoroughly studied and their variation can be modelled as presented above, we can justifiably assume that these features also clearly construct social identity. As far as I can see, speakers of modern Finnish may include in their everyday speech different features, depending on how they wish to represent themselves. After all, identity is a social concept that comes about discursively in interaction and keeps changing. (For this, see Hall 1999: 248–252.) The following diagram includes some key attributes of social identity and some the linguistic features that tend to construct them. I would like to underline that my presentation is partly hypothetical and lacks quantitative proof, unlike the above five-point classification of features of spoken language.

**Rural
Masculine
Direct, genuine
Finnish**

Features of the second and fourth categories, e.g. parasite vowel, primary gemination, diphthongization

**Correct
Educated**

Only features of written language, e.g. *ts* and *i*-final diphthongs in post-initial syllables

and *h* of Peräpohjola dialects

	Neutrality Features of the first category, e.g. incongruence of the 1 st and 2 nd person plural	
Rural Direct, genuine Funny Features of the fifth category, e.g. <i>mie</i>		Urban (Helsinki) Young Feminine Features of the third category e.g. monophthongization of <i>A</i> -final diphthongs in post-initial syllables and loss of word-final <i>A</i> .

Figure 1.

Distribution of the key features of modern spoken Finnish by social identities.

2.1. Rural, masculine, Finnish

On the left side of the figure, there are two categories of ruralism. As far as I can see, based on the findings on the variation of modern spoken Finnish, it can be assumed that we have two kinds of ruralism that can be expressed linguistically. The category in the left upper corner is one of negative ruralism, manifested as stigmatized rural features and, less conspicuously, the widely spread features of rural dialects, i.e. the categories two and four in my classification. The reason for this conclusion is that these features are generally used more by men than by women, and the gender differences of some features may be tens of percentage points (e.g. Nuolijärvi 1986: 92–96; Mantila 1997: 20–21). Even in the public, these dialectal features are mostly used by men. We have singers like Jaakko Teppo, who use dialectal language in their lyrics. I cannot think of a single female counterpart.

Various distinctive provincial stereotypes also seem to be related to masculinity and ruralism. It seems that features of especially Ostrobothnian and Southern Ostrobothnian dialects are favoured by men. Nuolijärvi already pointed out in her doctoral dissertation in 1986 that the local dialect had been retained best by Southern Ostrobothnian men (221). In my own licentiate's thesis, I studied the spoken language of Parkano located on the borderline between Southern Ostrobothnian and Häme dialects. I discovered that women avoided especially features typical of the Southern Ostrobothnian dialect. For example, the post-initial intersyllabic *h* had been retained in

44.1% of occurrences of working-aged men but only in 1.8% of women. The Ostrobothnian representation of *eA* as *iA* was used in 36.8% cases of working-aged men and only 11.7% of women. (Mantila 1988: 128–131, 135–137.)

As I already pointed out, identity is constructed discursively. The factors that construct a person's social identity are represented in language. The representation of Ostrobothnian background and masculinity by means of certain dialectal features appears to be an established practice in Finnish culture. We had a good example of this during the Salt Lake City Winter Olympics, when the Finnish Broadcasting Corporation used ex-champion skier Juha Mieto as an expert commentator along with the regular commentators. His public image has been that of an honest Finnish rural man, and his skiing career in the 1970s and 1980s gained him the reputation of a national hero. When speaking in public, Juha Mieto always uses genuine Southern Ostrobothnian dialect, and that was what he also did while commenting on the Salt Lake City Olympics. It is hard to imagine a woman in this role, or even a man speaking some other dialect. In this way, the Finnish media continue to re-tell the great story of Finnish and Ostrobothnian men, which is an indispensable part of Finnish discourse. Identities are shaped by such actions, but they reciprocally also shape human behaviour – in this case they attribute to certain linguistic features their social meaning.

Identity construction is probably a largely unconscious process, but there is also evidence to suggest that some individuals produce their identity consciously by using certain features of spoken language. In the early 1990s, I studied Peräpohjola dialects and their most distinctive feature, i.e. the post-initial intersyllabic *h*. On the basis of its variation, I classified post-initial *h* as a stigmatic feature and a provincial label, which also appears to be a suitable signal of masculinity. One of my informants was a man from Pello born in the 1950s, who told about his own speech as follows (see Mantila 1992: 203–204): *Joskus oikein vasiten koitan sitä, korostaa että se vain tulis se hoo sieltä, esile ja ne, ne omat sanat aina että mitä meillä on semmosia.* 'Sometimes I try quite purposely to highlight my way of using *h* and whatever special words we have.'

2.2. Positive and modern ruralism

In the bottom left corner in the figure is positive and modern ruralism. It seems that the features of local dialects that are currently expansive are used by people who have a favourable attitude towards their ruralism and consider themselves vigorous, genuine and direct. A typical example of this identity is

the 1st person singular *mie*. It is originally a feature of south-eastern Finnish dialects and Peräpohjola dialects. Recently, however, it has been adopted by new local and social groups of speakers. Pajarinen, who studied Liperi dialect in Northern Karelia, pointed out that, of the alternative 1st person pronouns, *minä*, *miä*, *mä* and *mie*, the latter was being used in 97.9% of the cases of young speakers and in 48.0% of the cases of old speakers. A nearly equal proportion of older speakers pronouns (47.0%) represented the standard Finnish variant *minä*. The change was being carried out by women, as the proportion of old womens *mie* was 72.0%, while the corresponding percentage of men was 19.8%. It should be pointed out, however, that the number of informants in Pajarinen's study was very small (1990: 41–42). Although this is a feature of rural dialects, its age and gender variation is directly opposite to that of the class four features discussed above, which are declining and mostly occur in men's speech.

The personal pronoun *mie* is also stereotypically provincial. Being part of south-eastern dialects, it implies all things considered Karelian, which are more or less opposite to the above-mentioned stereotypic Ostrobothnian attributes. In Finnish discourse, Karelian people are implicitly cheerful, active, open and talkative. This identity also has a well-known public representative similar to Juha Mieto. The former Speaker of Parliament Riitta Uosukainen often uses Karelian dialect in public, and her statements have occasionally also been quoted in their dialectal form in the media (e.g. *Iltalehti*, 1 July 1997). The *mie* pronoun is occasionally also used by persons with no connections to Karelia or Peräpohjola (see also Hurttu 1999: 82). The pronoun *mie* is used specifically in situations where the speaker wants to prove him- or herself brisk and active, for example *Nytpä mie otan ja teen tämän homman!* 'I will now get down to this matter!'

Kemppainen, in her *pro gradu* research (2202: 24–26) analyzed the MTV3 program *Bingolotto* and the language of its speaker Piia Koriseva. While speaking in the program, Koriseva uses almost all the possible variants of the 1st person singular pronoun that occur in Finnish. Each of the different variants, however, seems to serve a specific purpose in the structure of the program and in the speaker's actions. When Koriseva addresses the TV audience as a representative of her institution and employer, she often uses the standard Finnish variant *minä*. When she speaks to her guests in the studio, she generally uses *mä(ä)*, which was classified as a neutral and common feature of spoken language above. Occasionally, however, she also uses *mie*. She seems to use *mie* when she suspects having made a mistake or hesitates about something. In Piia Koriseva's speeches, therefore, the subject

of uncertain action is *mie*. Why should this be so, and how is this related to the social construction of reality? My explanation is that, by using the *mie* variant, Koriseva adopt the role of a cheerful and straightforward country girl, who will be excused minor blunders while appearing on a TV show.

2.3. Youthful, dynamic and feminine urbanism

In the bottom right corner of my figure is modern, dynamic urbanism. Based on the variation in modern spoken Finnish, the third category in my classification is characterized by rapidly spreading features. According to general sociolinguistic models, these features are especially common in the language used in towns and built-up areas, and the change is quickest among women. I placed Helsinki in brackets, because all features of this group are also known in the Helsinki region. As far as I can see, the identity-constructing meaning of these features is obvious and supported by evidence from several studies on the variation of modern spoken Finnish. The study of Kananen on the spoken language of senior secondary school students, vocational school students and age-matched unemployed adolescents revealed the highest frequency of these features in the language of female senior secondary school students. Trade school students and unemployed adolescents used more features of the local dialect, and their gender differences were not so marked, either. (1994: 80.)

We can also find examples from Finnish media concerning the significance of the increasingly common features of spoken language in constructing identity. In the late 1990s, TV 2 was running a Finnish serial called *Kummeli*. In its sketches, the male actors always spoke the Häme dialect of the Tampere region. In one type of sketches, however, the main characters posed as outgoing city girls Tuija and Satu. This affected their language: the typical features of Northern Häme dialects were replaced by the loss of final *A* and some other spreading features of spoken Finnish. The stereotype and caricature of a trendy young urban woman would not have been convincing without these linguistic choices. This example also shows that the social significance of these features is at least partly conscious.

2.4. Correctness and neutrality

In the top right corner of the figure is standard language with its inherent correctness. In Finland, it is not common for people to speak fully standardized Finnish. One reason for this is the tolerance of the language community towards the variation of spoken language, and another reason is that standardized written Finnish includes some artificial features quite alien to vernacular language. Speech that is fully compatible with standardized

written Finnish is relatively rare in Finland, and is mostly used in formal situations and the media. Some Finns may, however, use correct standard Finnish even in spontaneous situations. This is also a very distinctive social signal. (See Nuolijärvi 1986b: 168–170.)

The features classified as common and neutral are in the middle of the figure. They hence cover the largest area, as most Finns currently speak a neutral language of this kind. Overlapping this field of neutral general Finnish are all the above-mentioned types of social identity, and I assume that speakers use their situational sensitivity to switch from one part of the field to the other, depending on the kind of identity they wish to construct and the persons they are interacting with.

3. Conclusions

In this paper, I have outlined the social hierarchy of some features of modern spoken Finnish and the way these features are used by speakers as indicators and markers of their identity. We have a lot of sociolinguistic research on variation, and we know quite accurately the behaviour of the key features of spoken language as well as their social variation and increasing or decreasing prevalence. The community of modern Finnish speakers, however, shows that the use of various features of spoken language is no longer indicative of the speaker's home locality and social background, but may rather reflect his or her identity and personality. Certain linguistic features involve different meanings, showing the speaker to be negatively or positively rural, active, urban, modern, masculine, feminine or correct, etc. Some old features of vernacular dialects may have acquired meanings related to these qualities and identities. Speakers of Finnish may consciously choose to use such features even when they lack any real contacts with their geographic origin. The modelling of the variation of modern spoken Finnish from the viewpoint of social identity construction is a new challenge for Finnish sociolinguistics.

References

- Cameron, Deborah 1995: *Verbal hygiene*. Routledge, London and New York.
Coupland, Nikolas 1988: *Dialect in use. Sociolinguistic variation in Cardiff English*. University of Wales Press, Cardiff.
Esitutkimusraportti 1976: *Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus*. Research group Aila Mielikäinen, Heikki Paunonen ja Matti Suojanen.

- Hall, Stuart 1999: Identiteetti. Finnish translation Mikko Lehtonen and Juha Herkman. Vastapaino, Tampere.
- Hurttu, Heikki 1999: Variaationitutkimuksen myytit ja stereotypiat. – Kirjoituksia sociolingvistiikasta (ed. Urho Määttä, Pekka Pälli and Matti K. Suojanen). Folia Fennistica et Linguistica 22. University of Tampere. Iltalehti 1.7.1997.
- Juusela, Kaisu 1994: Variation as a theme in Finnish dialectology and sociolinguistics in recent years. – Fenno-Ugrica Suecana 12. Tidskrift för finsk-ugrisk forskning I Sverige. Department of Finnish, University of Stockholm.
- 1989: Törmäsmurteen variaatiosta. Jälkitavujen *i*-loppuisen diftongin edustus Töysän murteessa. SKS, Helsinki.
- Kananen, Terttu 1994: Kyllä mä piän itteäni täytenä oululaisena. Oululaisnuorten puhekielestä. Pro gradu thesis, Department of Finnish, Sámi and Logopedics, University of Oulu.
- Kemppainen Piia 2002: Tullee puhuttua taas iham mitä sattuu. Murrepiirteet neljässä televisio-ohjelmassa. Pro gradu thesis, Department of Finnish, Sámi and Logopedics, University of Oulu.
- Mantila, Harri 1988: Parkanolaisten seksolektit. – Kielitieteellisiä muistoonpanoja 2. Publications of the Department of Finnish and Sámi 29, University of Oulu. Ed. Merja Karjalainen. 120–138.
- 1992: Ei tääläkhän senthän jokkaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa. SKS, Helsinki.
- 1997: Johdanto. – Pohjoissuomalaisen puhekielen sociolingvistinen variaatio. Ed. Seija Makkonen and Harri Mantila. Publications of the Department of Finnish, Sámi and Logopedics 8, University of Oulu. 1–23.
- Mielikäinen, Aila 1981: Murre, kielenkäyttäjät ja asenteet. – Nykysuomalaisen puhekielen murros. Publications of the Department of Finnish 24, University of Jyväskylä. Ed. Aila Mielikäinen. 91–127.
- Nahkola, Kari 1987: Yleisgeminaatio. Ääntenmuutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta. SKS, Helsinki.
- Nuolijärvi, Pirkko 1986a: Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen. SKS, Helsinki.
- 1986b: KIELIYHTEISÖN VAIHTO JA MUUTTAJAN IDENTITEETTI. SKS, Helsinki.

- Pajarinen, Jaana 1995: Liperin murre vuonna 1990. Muuttuuko kivenpyörittäjienkin kieli. Pro gradu thesis, University of Helsinki.
- Palander, Marjatta 1987: Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio. SKS, Helsinki.
- Paunonen, Heikki 1995: Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta. Department of Finnish, University of Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Névszói morféma-alternációk az erza-mordvinban

MATICSÁK Sándor

A mordvin ragmorfémák kapcsolódási szabályai bonyolultak. A magánhangzók hangszíne által előírt palatoveláris illeszkedés mellett fontos szempont a tővégi mássalhangzó palatalizáltsága; zöngés vagy zöngétlen volta; a tővégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció; valamint a mássalhangzó-torlódás megléte is. Ezek közül egyedi, a mordvinra sajátosan jellemző a palatális/nem palatális mássalhangzó oppozíció,¹ amely sokszor a palatoveláris oppozíciót is felülírva a legfontosabb kapcsolódási szabállyá emelkedik. Az alábbiakban előbb áttekintem a szakirodalomban megjelenő következtetlenségeket (amelyek egyrészt a szinkron és diakron szempont keveredéséből, másrészt a cirill betűs lejegyzés problémáiból adódnak), majd megkísérlek egy *egységes* szempontrendszert kidolgozni az erza indeterminatív singularisi esetragok kapcsolódási szabályainak leírására.

Az oroszországi (mordvin) kézikönyvek, grammatikai összefoglalók a tő és a rag kapcsolódási szabályainak leírása során sokszor következtelenek. Meglátásom szerint a két legsúlyosabb probléma a tő és a rag közötti magánhangzó megítélésben (tővéghangzó vagy a rag része?) és – a cirill betűs átírás jellegéből adódóan – a helyesírási, illetőleg hang- és alaktani szempontok keveredéséből származnak.

Az 1980-ban megjelent összefoglaló kézikönyv (Grammatika 1980) szerint a rag vagy -C alakú, vagy mássalhangzós kezdetű, s a mássalhangzóra végződő szavak töve a ragozás során bizonyos szuffixumok előtt egy magánhangzóval egészül ki; e felfogás szerint pl. a *vir* 'erdő' a kéttövű névszókhoz sorolható be: Nom. *vir*, Dat. *vir-ñeñ*, Prol. *vir-ga* stb., ill. Gen. *vir-e-ñ*, Lat. *vir-e-v* (Grammatika 154). Az utóbbi két rag előtti magánhangzó minősége a tő vokálisától, ill. a tővégi mássalhangzótól függ. A palatális/veláris magán-

¹ Az ősmordvinban az alapnyelvi palatoveláris magánhangzó-illeszkedés – velarizált magánhangzók keletkezése, második (és további) szótagi magánhangzók redukciója és az első és második szótag határán lévő mássalhangzó palatalizálódásának következtében – megbomlott, s egy új illeszkedés, a – Rédei szóhasználatával – szótagilleszkedés vált meghatározóvá. Ehhez Keresztes szerint "a palatalizált és a palatalizálatlan mássalhangzók harmóniája is kapcsolódik, mint például a többes jel esetében: E *sur-t* 'ujjak', *kar-t* 'háncsbocskorok'..." (Keresztes 1983: 366–368; Rédei 1982: 176; 1984: 229; vö. továbbá Zaicz 1993: 428–243; 1998: 190).

hangzó, ill. kemény/lágy mássalhangzó oppozícióból adódó ragváltozatok mellett e kézikönyv – sajátosan keverve az ortográfiai és fonetikai-morfológiai szempontokat – még egy kategóriát bevezet, a cirill betűs lejegyzésben elkülönülő *ə* és *e* betűk (!) használatát. Nézetük szerint az *-o-* a veláris hangrendű szavakban a szóvégi kemény és az ún. páratlan mássalhangzóhoz kapcsolódik (*ulav* 'szekér' : *ulavo-ń*, *san* 'ér' : *sano-ń*); a cirill ábécében *e*-vel jelölt betű [je] a lágy mássalhangzóra és *j*-re végződő (akár veláris hangrendű) szavakhoz (*umar* 'almafa' : *umaře-ń*) és a palatális hangrendű, páratlan konzonánsra végződő szavakhoz járul (*loman* 'ember' : *lomaře-ń*, *lej* 'folyó' : *leje-ń*, *kev* 'kő' : *keve-ń*). A palatális hangrendű, de kemény páros mássalhangzóra végződő szavakhoz *ə* [e] betű (?!) kapcsolódik: *vergiz* 'farkas' : *vergize-ń*, *nartemks* 'üröm' : *nartemkse-ń*). Hasonló szellemben írják le a lativus, a translativus és a comparativus kapcsolódási szabályait is: *utom* 'csűr' : *utomo-v*, *vir* 'erdő' : *viře-v* (*vupe-в*), *univeršitet* : *univeršitete-v* (*yhubepcy memə-в*); *ejkakš* 'gyerek' : *ejkakšo-ks*; *venč* 'csónak' : *venče-ška* (Grammatika 155–159).

Hasonló szellemiséget követ a 2000-ben megjelent erza nyelvű kézikönyv is (Eřzań keř). A genitivus, lativus, translativus és comparativus ragjaként a magánhangzó nélküli szuffixumokat adják meg (*-ń*, *-v*, *-ks*, *-ška*) ám a mintaparadigmákban következetlenül jelölik a vokálist: hol kötőhangzóként (*keď* 'kéz' : *keď-e-ń*, *keď-e-ks*; *oš* 'város' : *oš-o-ks*, *oš-o-ška*), hol tővéghangzóként (*ošo-ń*, *ošo-v*). Ebben a könyvben is gondokat okoz a cirill átírás: a mordvin tőtantól kissé idegen a *леў* : *ле-е-нь* megközelítés; s a vizsgált esetragok leírása során itt is felbukkan a kétféle *e* betű (Eřzań keř 2000: 78–82).

Ez a koncepció még furcsább a nem orosz nyelvű leírásokban. Az 1983-ban megjelent Moszin–Bajuskin féle nyelvkönyv (Ersämordvan oppikirja) az erza alakokat cirill betűkkel jegyzi le. Ez a nyelvkönyv a fentebbiekben vázolt ragkapcsolódási koncepciót követi, ennek eredményeképp például a genitivus leírása kapcsán a következő olvasható: "c) sidevokaalin *e* väilityksellä, jos vartalon viimeinen äänne on liudentunut dentaali...", d) sidevokaalin *ə* väilityksellä, jos vartalon viimeinen äänne on liudentumaton dentaali..." [c) *e* kötőhangzóval kapcsolódik, ha a tő utolsó hangja lágy dentális, d) *ə* kötőhangzóval, ha a tő utolsó hangja kemény dentális] (47).

A cirill betűs átírás és a palatalizált mássalhangzók léte között feszülő ellentétet Abramov 2002-ben megjelent egynyelvű értelmező (és ragozási) szótárában logikus, ámde sajátos módon próbálja meg feloldani: *кед|ь*, *-ьсе*, *-ень*, *-не*. Abramov javára írandó, hogy nála a vokális egyértelműen a rag része.

Ami a nem mordvinok által jegyzett szakirodalmat illeti: Alo Raun (1988: 100–101) a magánhangzó nélküli alakokat sorolja fel (Gen. *-ń*, Illat. *-v* és *-s*, Translat. *-ks*, Comp. *-ška* – sőt, az ablativus ragjai közül csak a *-do*, *-to*, *-d'e*, *-t'e* variánsokat tünteti fel, kihagyva a *-de* és *-te* alternánst), s mivel a példái-ban csak magánhangzóra végződő szavak (*kudo* 'ház', *vele* 'falú') szerepelnek, így tulajdonképpen megkerüli a problémát. A Chrestomathia Morduinica részben a kötőhang-koncepciót – *kal* 'hal' : *kal-o-ń*, *keď* 'kéz' : *keď-eń* (Gen.); *karks* 'öv' : *karks-o-ks*, *piks* 'kötél' : *piks-e-ks* (Translat.) – részben viszont a tövéghangzó-elméletet – *oš* 'város' : *ošo-v*, *viř* 'erdő' : *viře-v* (Lat.); *karks* : *karkso-ška* (Comp.) – követi (Keresztes 1990: 54–55). Mészáros Edit nyelvkönyve (1998: 17, 18, 31, 77) a leíró szempontot helyezi előtérbe: *mastor* 'föld, ország' : *mastor-oń*, *lomań* 'ember' : *lomań-eń* (Gen.); *oš-ov*, *viř-ev* (Lat.); *vaz* 'borjú' : *vaz-oška*, *lej* 'folyó' : *lej-eška* (Comp.); *ruz* 'orosz' : *ruz-oks*, *šved* 'svéd' : *šved-eks* (Translat.). Ugyancsak ezt az elvet követi Zaicz Gábor összefoglaló tanulmányában (1998: 191–194): a magánhangzó a rag része, vö. *viř-eń*, *viř-ev*.

A ragkapcsolódási szabályok vizsgálatához szóvégmutato szójegyzékeket készítettem. Egyrészt az 1995-ben Turkuban Jaana Niemi és Mihail Moszin szerkesztésében megjelent erza–finn szótár anyagából,² másrészt pedig az Eržan Mastor című újság 1998–2002 közötti számainak internetes oldalaiból (85 cikk, 8715 szóalak) készítettem a *tergo* szójegyzéket, így tehát a szótöveket és a ragozott alakokat egyaránt be tudtam vonni a vizsgálatba. Mivel mindkét anyag sok orosz eredetű (illetve orosz közvetítéssel az elmúlt évtizedekben bekerült idegen) szót tartalmaz, ennek révén lehetőség nyílt az újabb lexikai elemek ragozási vizsgálatára is. A szavak magyar jelentését főként Mészáros Edit és Raisza Sirmankina 1999-ben megjelent erza–magyar szótára alapján adom meg.

* * *

Az esetragok kapcsolódási szabályainak leírásához öt megkülönböztető jegyet vettem figyelembe:

- a) a tő magánhangzóra vagy mássalhangzóra végződik;
- b) a tő egy mássalhangzóra vagy mássalhangzó-kapcsolatra végződik;
- c) az utolsó szótagi magánhangzó palatális vagy veláris;
- d) a szóvégi mássalhangzó palatális vagy nem palatális (lágy vagy kemény);
- e) a szóvégi mássalhangzó zöngés vagy zöngétlen.

² A szótár anyagának számítógépre viteléért ehelyütt mondok köszönetet Fábíán Orsoljának és Fodor Györgynek.

Nem vizsgáltam a csonkulás esetét. Egyrészt azért, mert míg az a–e) esetben a szóba jöhető ragok közül a *tő* jellegzetességei alapján “választódik ki” a megfelelő, addig a csonkulás csak a *tőben* végbemenő változást jeleníti meg. Másrészt pedig az 1993-ban megalkotott új, morfématurkröztető helyesírás a *pando* ‘domb’ : *pand-so* típus helyett a *pando* : *pando-so*, nem csonkuló alakváltozatot tette meg normatívnak.

Mindezen jegyek alapján a tövek és esetrag kapcsolatát a következőképpen lehet vázolni:

1. Genitivus

- a) A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció megkülönböztető jegy. A szóvégi magánhangzó után *-ń* rag áll (*moda* ‘föld’ : *moda-ń*, *kize* ‘nyár’ : *kize-ń*, *ki* ‘út’ : *ki-ń*, *kargo* ‘daru’ : *kargo-ń*). Mássalhangzó után a rag *-Vń* alakú (*keď* ‘kéz’ : *keď-eń*, *ki’ej* ‘nyírfa’ : *ki’ej-eń*; *kal* ‘hal’ : *kal-oń*, *kuz* ‘lucfenyő’ : *kuz-oń*). Ugyanez a szabály érvényes az orosz eredetű (idegen)³ szavakra is: *kvarťira* ‘lakás’ : *kvarťira-ń*, *benzín-eń*, *klub-oń*.
- b) A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *kel* ‘nyelv’ : *kel-eń*, *lokšej* ‘hattyú’ : *lokšej-eń*, *lomań* ‘ember’ : *lomań-eń*; *kal* ‘hal’ : *kal-oń*, *san* ‘ér’ : *san-oń*, *tarad* ‘faág’ : *tarad-oń* – *ird’eks* ‘borda’ : *ird’eks-eń*, *keńkš* ‘ajtó’ : *keńkš-eń*, *venč* ‘csónak’ : *venč-eń*; *alks* ‘alj, alap’ : *alks-oń*, *kanst* ‘teher’ : *kanst-oń*, *karks* ‘öv’ : *karks-oń*, *panst* ‘kantár’ : *panst-oń*, *vaks* ‘arasz’ : *vaks-oń*.

³ Nagyon nehéz meghatározni, az újabb keletű jövevényszavak közül milyen kritériumok alapján lehet egy szót még orosznak vagy már mordvinnak minősíteni. Az idegenszerűség megszűnésének egyik fő kritériuma a hanghelyettesítés (pl. *č* > *ć*: *grač* ‘varjú’ > *grać*, *čarka* ‘serleg’ > *ćarka*); a melléknévképző elmordvinosítása (*bednij* ‘szegény’ > *bednaj*, *mudrij* ‘bölcs’ > *mudraj*), vagy a szóvégi *-a* betoldása (*ćentr* ‘központ’ > *ćentra*, *stolb* ‘oszlop’ > *stolba*). Idegennek, be nem illeszkedőnek tűnnek azok a szavak, amelyek szerkezetére csak kevés mordvin analógiát lehet találni, ilyen pl. a CCVC szerkezet (*brat* ‘testvér’, *plan* ‘terv’, *vrač* ‘orvos’, de md. *skal* ‘tehén’); CCVCVC (*flańel*, *globus*, *stakan* ‘pohár’, de *prévej* ‘okos’); CCVCCV (*břitva* ‘borotva’, *kl’ukva* ‘áfonya’) stb. Nehéz azonban meghatározni azoknak a szavaknak a státuszát, amelyek változtatás nélkül is beillenek a mordvin nyelvi rendszerbe (*pika* ‘lándzsa’, *rana* ‘seb’, *vek* ‘század’). Ebben a cikkben mechanikusan mordvinnak ítélem azokat a szavakat, amelyek az utóbbi évtized erza–orosz, orosz–erza szótáraiban (Szerebrennyikov–Buzakova–Moszin 1993; Niemi–Moszin 1995; Mészáros–Sirmankina 1999) helyet kaptak. Ez az elv tagadhatatlanul merev, de ugyanakkor fontos vizsgálati szempont az is, hogy az orosz eredetű szavak mennyiben vetik alá magukat a tanulmányban vázolt kapcsolódási szabályoknak.

- c) A hangrend megkülönböztető jegy: *sed* 'híd' : *sed'-eń*, *viř* 'erdő' : *viř'-eń*, *eżem* 'pad, lóca' : *eżem-eń*, *kiļej* 'nyírfa' : *kiļej-eń*, *veřgiz* 'farkas' : *veřgiz-eń* – *ksnav* 'borsó' : *ksnav-oń*, *por* 'kréta' : *por-oń*, *tarad* 'faág' : *tarad-oń*, *ulav* 'szekér' : *ulav-oń* (de ezt a szabályt felülírja a palatalizált/nem palatalizált mássalhangzók oppozíciója, vö. a következő ponttal).
- d) A szóvégi mássalhangzó palatalizáltsága megkülönböztető jegy:
t – t': *kanst* 'teher' : *kanst-oń*, *komfort* : *komfort-oń* – *gat* 'fahíd' : *gat'-eń*, *kroat* 'ágy' : *kroat'-eń*, *vlašt* 'hatalom' : *vlašt'-eń*;
d – d': *lad* 'szokás' : *lad-oń*, *tarad* 'faág' : *tarad-oń* – *vožd* 'vezér' : *vožd'-eń*;
s – ś: *karks* 'öv' : *karks-oń* – *lavś* 'bölcső' : *lavś'-eń*;
z – ź: *kolhoz* : *kolhoz-oń* – *kńaź* 'herceg' : *kńaź'-eń*;
c – ć: *abzac* 'bekezdés' : *abzac-oń* – *grać* 'fekete varjú' : *grać'-eń*, *koklać* 'bóbita' : *koklać'-eń*;
n – ń: *kolgan* 'koponya' : *kolgan-oń*, *zakon* 'törvény' : *zakon-oń* – *kšumań* 'torma' : *kšumań'-eń*, *lomań* 'ember' : *lomań'-eń*;
l – l': *kal* 'hal' : *kal-oń*, *val* 'szó' : *val-oń* – *kał* 'fűzfa' : *kał'-eń*, *żał* 'szánalom' : *żał'-eń*;
r – r': *doktor* : *doktor-oń*, *mastor* 'föld ország' : *mastor-oń* – *kař* 'nyír-héjbocskor' : *kař'-eń*, *umař* 'alma' : *umař'-eń*.
- e) A szóvégi mássalhangzó zöngéssége nem megkülönböztető jegy:
p – b: *drap* 'vastag darócszövet' : *drap-oń* – *klub* : *klub-oń*⁴;
t – d: *panst* 'kantár' : *panst-oń*, *soldat* 'katona' : *soldat-oń* – *lad* 'szokás' : *lad-oń*, *tarad* 'ág' : *tarad-oń*;
t' – d': *keret* 'eke' : *keret'-eń*, *kroat* 'ágy' : *kroat'-eń* – *ked* 'kéz' : *ked'-eń*, *ved* 'víz' : *ved'-eń*;
s – z: *karks* 'öv' : *karks-oń*, *kiks* 'vonal' : *kiks-eń* – *kolhoz* : *kolhoz-oń*, *veřgiz* 'farkas' : *veřgiz-eń*;
š – ź: *ļevš* 'faháncs' : *ļevš'-eń* – *kež* 'harag, düh' : *kež'-eń*.

2. Lativus

- a) A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció megkülönböztető jegy.
 A szóvégi magánhangzó után **-v** rag áll (*moda* 'föld' : *moda-v*, *pakša* 'me-

⁴ Az oroszban a szóvégi zöngés mássalhangzók zöngétlenednek, tehát az orosz jövevényszavak a zöngés/zöngétlen oppozíció bemutatásában nem mindig tűnnek szerencsésnek. Az etimológiai-helyesírási elvek ugyanakkor a *klub* : *klub-oń* ragozást sugallják, s nem a [klup] : *klub-oń* relációt.

ző : *pakša-v*, *čírě* 'széle vminek' : *čírě-v*, *veľe* 'falu' : *veľe-v*, *kudo* 'ház' : *kudo-v*; *bjuro* 'iroda' : *bjuro-v*). Mássalhangzó után a rag **-Vv** alakú (*venč* 'csónak' : *venč-ev*; *viř* 'erdő' : *viř-ev*; *klub* : *klubov*, *kolhoz*: *kolhoz-ov*, *mastor* 'föld, ország' : *mastor-ov*, *oš* 'város' : *oš-ov*).

- b)** A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *kal* 'fűzfa' : *kal-ev*, *ľej* 'folyó' : *ľej-ev*, *meňel* 'égbolt' : *meňel-ev*, *viř* 'erdő' : *viř-ev* – *čaňst* 'boldogság' : *čaňst-ev*, *venč* 'csónak' : *venč-ev*; ill. *jon* 'oldal irány' : *jon-ov*, *mastor* 'föld ország' : *mastor-ov*, *oš* 'város' : *oš-ov*, *tarad* 'ág' : *tarad-ov*, *utom* 'csűr' : *utom-ov* – *jonks* 'oldal' : *jonks-ov*, *kamakš* 'záfog' : *kamakš-ov*, *karks* 'öv' : *karks-ov*, *kavalalks* 'hónalj' : *kavalalks-ov*.
- c)** A hangrend megkülönböztető jegy: *keľ* 'nyelv' : *keľ-ev*, *ľej* 'folyó' : *ľej-ev*, *venč* 'csónak' : *venč-ev*, *viř* 'erdő' : *viř-ev* – *kal* 'hal' : *kal-ov*, *mastor* 'föld ország' : *mastor-ov*, *oš* 'város' : *oš-ov*, *utom* 'csűr' : *utom-ov* (de ezt a szabályt felülírja a palatalizált/nem palatalizált mássalhangzók oppozíciója, vö. a következő ponttal).
- d)** A szóvégi mássalhangzó palatalizáltsága megkülönböztető jegy:
t – t': *avgust* 'augusztus' : *avgust-ov*, *soldat* 'katona' : *soldat-ov* – *čaňst* 'boldogság' : *čaňst-ev*, *d'ogot* 'kátrány' : *d'ogot-ev*;
d – d': *sad* 'kert' : *sad-ov*, *tarad* 'ág' : *tarad-ov* – *vožd* 'vezér' : *vožd-ev*;
s – s': *jonks* 'oldal' : *jonks-ov*, *karks* 'öv' : *karks-ov*, *kosmos* : *kosmos-ov* – *lavš* 'bölcső' : *lavš-ev*, *zapis* 'írás, feljegyzés' : *zapis-ev*;
z – ž: *kolhoz* : *kolhoz-ov* – *kňaz* 'herceg' : *kňaz-ev*;
l – ľ: *jondol* 'villám' : *jondol-ov*, *kal* 'hal' : *kal-ov*, *kovol* 'teknő' : *kovol-ov* – *festival* : *festival-ev*, *kal* 'fűzfa' : *kal-ev*, *meňel* 'égbolt' : *meňel-ev*;
r – ř: *azor* 'gazda, úr' : *azor-ov*, *mastor* 'föld ország' : *mastor-ov* – *kavor* 'porc' : *kavor-ev*, *viř* 'erdő' : *viř-ev*;
n – ň: *jon* 'oldal, irány' : *jon-ov* – *daň* 'adó' : *daň-ev*.
- e)** A szóvégi mássalhangzó zöngéssége nem megkülönböztető jegy:
t – d: *aeroport* 'repülőtér' : *aeroport-ov*, *institut* : *institut-ov*, *soldat* 'katona' : *soldat-ov* – *tarad* 'ág' : *tarad-ov*;
t' – d': *čaňst* 'boldogság' : *čaňst-ev* – *ved* 'víz' : *ved-ev*;
s – z: *jonks* 'oldal' : *jonks-ov*, *karks* 'öv' : *karks-ov*, *klass* 'osztály' : *klass-ov*, *kosmos* : *kosmos-ov* – *kolhoz* : *kolhoz-ov*;
š – ž: *kamakš* 'záfog' : *kamakš-ov*, *oš* 'város' : *oš-ov* – *čuž* 'árpa' : *čuž-ov*.

3. Inessivus

- a)** A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció nem megkülönböztető jegy: *piře* 'kert' : *piře-se*, *sel'me* 'szem' : *sel'me-se*; *lopa* 'falevél' : *lopa-so*,

moro 'ének' : *moro-so* – *ked* 'kéz' : *ked-se*, *kil'ej* 'nyírfa' : *kil'ej-se*; *kal* 'hal' : *kal-so*, *ulav* 'szekér' : *ulav-so*. Kivétel az *on* 'álm' szó inessivusa: *on-sne*.

- b)** A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *kem* 'csizma' : *kem-se*, *lokšej* 'hattyú' : *lokšej-se*, *vajgel* 'hang' : *vajgel-se*; *jarmak* 'pénz' : *jarmak-so*, *por* 'kréta' : *por-so* – *čevks* 'fahasáb' : *čevks-se*, *kańšt* 'kender' : *kańšt-se*, *kařks* 'bocskorzsinór' : *kařks-se*, *piks* 'kötél' : *piks-se*; *kanst* 'teher' : *kanst-so*, *konkurs* 'verseny' : *konkurs-so*, *soks* 'síléc' : *soks-so*, *vaks* 'arasz' : *vaks-so*. Az egyszerűsítés elvén alapul az -ss végű jövevényszavak kapcsolódása: *klass* 'osztály' : *klasso*.
- c)** A hangrend megkülönböztető jegy: *inéved* 'tenger' : *inéved-se*, *ked* 'kéz' : *ked-se*, *kem* 'csizma' : *kem-se*, *kev* 'kő' : *kev-se*, *kil'ej* 'nyírfa' : *kil'ej-se*, *l'em* 'név' : *l'em-se*, *meńel* 'mennybolt' : *meńel-se*, *piře* 'kert' : *piře-se*, *přev* 'ész' : *přev-se*, *šedej* 'szív' : *šed'ej-se*, *šel'me* 'szem' : *šel'me-se*, *sivel* 'hús' : *sivel-se*, *ver* 'vér' : *ver-se*, *vij* 'erő' : *vij-se* – *kal* 'hal' : *kal-so*, *moro* 'ének' : *moro-so*, *očko* 'teknő' : *očko-so*, *ol'a* 'szabadság' : *ol'a-so*, *oš* 'város' : *oš-so*, *paća* 'kendő' : *paća-so*, *pakša* 'mező' : *pakša-so*, *škola* 'iskola' : *škola-so*, *sur* 'ujj' : *sur-so*, *tarka* 'hely' : *tarka-so*, *tumo* 'tölgyfa' : *tumo-so*, *ulav* 'szekér' : *ulav-so* (de ezt a szabályt felülírja a palatalizált/nem palatalizált mássalhangzók oppozíciója, vö. a következő ponttal).
- d)** A szóvégi mássalhangzó palatalizáltsága megkülönböztető jegy:
- t – t'*: *avtomat* 'automata' : *avtomat-so*, *inst'itut* 'intézet' : *inst'itut-so* – *gat* 'fahíd' : *gat-se*, *krovat* 'ágy' : *krovat-se*, *vlašt* 'hatalom' : *vlašt-se*;
- d – d'*: *zavod* 'üzem' : *zavod-so* – *vožd* 'vezér' : *vožd-se*;
- s – ś*: *avtobus* : *avtobus-so*, *soks* 'síléc' : *soks-so* – *lavś* 'bölcső' : *lavś-se*, *śokś* 'ősz' : *śokś-se*;
- z – ź*: *kolhoz* : *kolhoz-so* – *kńaź* 'fejedelem' : *kńaź-se*;
- c – ć*: *abzac* 'bekezdés' : *abzac-so* – *grać* 'fekete varjú' : *grać-se*, *koklać* 'taréj' : *koklać-se*;
- l – l'*: *kal* 'hal' : *kal-so*, *tol* 'tűz' : *tol-so*, *val* 'szó' : *val-so* – *kał* 'fűzfa' : *kał-se*, *gospital* 'kórház' : *gospital-se*, *žał* 'szánalom' : *žał-se*;
- n – ń*: *kolgan* 'koponya' : *kolgan-so*, *rajon* 'körzet' : *rajon-so* – *gavań* 'kikötő' : *gavań-se*, *kšumań* 'torma' : *kšumań-se*, *lomań* 'ember' : *lomań-se*;
- r – r'*: *mastor* 'föld' : *mastor-so*, *sur* 'ujj' : *sur-so* – *kař* 'nyírhéjcipő' : *kař-se*, *lamař* 'zelnicegy' : *lamař-se*, *umař* 'alma' : *umař-se*;

továbbá: *koj* 'szokás' : *koj-se*, *muzej* 'múzeum' : *muzej-se*, *žoj* 'csobogás' : *žoj-se*.

- e) A szóvégi mássalhangzó zöngéssége nem megkülönböztető jegy:
- t – d*: *kanst* 'teher' : *kanst-so*, *parlament* : *parlament-se* – *tarad* 'ág' : *tarad-so*, *pojezd* 'vonat' : *pojezd-se*;
- t' – d'*: *keret* 'eke' : *keret-se* – *ked* 'kéz' : *ked-se*;
- s – z*: *avtobus* : *avtobus-so*, *kiks* 'vonal' : *kiks-se* – *kolhoz* : *kolhoz-so*, *veřgiz* 'farkas' : *veřgiz-se*;
- š – ž*: *šokš* 'ősz' : *šokš-se* – *řivež* 'veríték' : *řivež-se*;
- š – ž*: *oš* 'város' : *oš-so* – *garaž* : *garaž-so*.

4. Elativus

- a) A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció nem megkülönböztető jegy: *piře* 'kert' : *piře-ste*, *šelme* 'szem' : *šelme-ste*; *armija* 'hadsereg' : *armija-sto*, *čuvto* 'fa' : *čuvto-sto*, *moro* 'ének' : *moro-sto* – *ked* 'kéz' : *ked-ste*, *kiřej* 'nyírfa' : *kiřej-ste*, *meňel* 'mennybolt' : *meňel-ste*; *kal* 'hal' : *kal-sto*, *jarmak* 'pénz' : *jarmak-sto*, *žurnal* 'újság' : *žurnal-sto*.
- b) A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *ked* 'kéz' : *ked-ste*, *kem* 'csizma' : *kem-ste*, *lokšej* 'hattyú' : *lokšej-ste*; *por* 'kréta' : *por-sto*, *sur* 'ujj' : *sur-sto*, *ulav* 'szekér' : *ulav-sto*; ill. *čevks* 'fahasáb' : *čevks-ste*, *kaňšt* 'kender' : *kaňšt-ste*, *kařks* 'bocskorzsínór' : *kařks-ste*, *piks* 'kötél' : *piks-ste*; *kanst* 'teher' : *kanst-sto*, *vaks* 'arasz' : *vaks-sto*. Szabálytalan az -ss végű jövevényszavak kapcsolódása: *klass* 'osztály' : *klassto*.
- c) A hangrend megkülönböztető jegy: *ked* 'kéz' : *ked-ste*, *kel* 'nyelv' : *kel-ste*, *kev* 'kő' : *kev-ste*, *meňel* 'mennybolt' : *meňel-ste*, *veře* 'falú' : *veře-ste*, *viř* 'erdő' : *viř-ste* – *čuvto* 'fa' : *čuvto-sto*, *jarmak* 'pénz' : *jarmak-sto*, *kal* 'hal' : *kal-sto*, *kov* 'hónap' : *kov-sto*, *mastor* 'föld' : *mastor-sto*, *očko* 'teknő' : *očko-sto*, *on* 'álom' : *on-sto*, *oš* 'város' : *oš-sto*, *tumo* 'tölgyfa' : *tumo-sto* (de ezt a szabályt felülírja a palatalizált/nem palatalizált mássalhangzók oppozíciója, vö. a következő ponttal).
- d) A szóvégi mássalhangzó palatalizáltsága megkülönböztető jegy:
- t – t'*: *inst'itut* 'intézet' : *inst'itut-sto* – *gat* 'fahíd' : *gat'-ste*;
- d – d'*: *zavod* 'üzem' : *zavod-sto* – *vožd* 'vezér' : *vožd'-ste*;
- s – š*: *soks* 'síléc' : *soks-sto* – *šokš* 'ősz' : *šokš-ste*;
- z – ž*: *kolhoz* : *kolhoz-sto* – *kňaz* 'fejedelem' : *kňaz'-ste*;

- c – ć:* *abzac* 'bekezdés' : *abzac-sto* – *koklać* 'taréj' : *koklać-ste*;
l – ḷ: *kal* 'hal' : *kal-sto*, *tol* 'tűz' : *tol-sto* – *kał* 'fűzfa' : *kał-ste*, *żał* 'szá-
 nalom' : *żał-ste*;
n – ṇ: *kolgan* 'koponya' : *kolgan-sto*, *rajon* 'körzet' : *rajon-sto* – *kšumań* 'torma' : *kšumań-ste*, *lomań* 'ember' : *lomań-ste*;
r – ṛ: *mastor* 'föld' : *mastor-sto*, *sur* 'ujj' : *sur-sto* – *kaŕ* 'nyírhéjcipő' :
kaŕ-ste, *umaŕ* 'alma' : *umaŕ-ste*.

e) A szóvégi mássalhangzó zöngéssége nem megkülönböztető jegy:

- t – d:* *kanst* 'teher' : *kanst-sto*, *parlament* : *parlament-ste* – *tarad* 'ág' :
tarad-sto, *pojezd* 'vonat' : *pojezd-ste*;
t' – d': *keret* 'eke' : *keret-ste* – *keď* 'kéz' : *keď-ste*;
s – z: *avtobus* : *avtobus-sto*, *kiks* 'vonal' : *kiks-ste* – *kolhoz* : *kolhoz-sto*,
veŕgiz 'farkas' : *veŕgiz-ste*;
ś – ź: *śokś* 'ősz' : *śokś-ste* – *łiveź* 'veríték' : *łiveź-ste*;
š – ž: *oš* 'város' : *oš-sto* – *garaž* : *garaž-sto*.

5. Prolativus

- a) A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció megkülönböztető jegy.
 A szóvégi magánhangzó után **-va** rag áll (*kudo* 'ház' : *kudo-va*, *lopa* 'fale-
 vél' : *lopa-va*, *očko* 'teknő' : *očko-va*, *tumo* 'tölgyfa' : *tumo-va*, *veŕe* 'falú' :
veŕe-va), míg a mássalhangzót **-ga**, ill. **-ka** szuffixum követi (*kal* 'hal' :
kal-ga, *keď* 'kéz' : *keď-ga*, *łej* 'folyó' : *łej-ga*, *seď* 'híd' : *seď-ga*, *viŕ*
 'erdő' : *viŕ-ga* – *oš* 'város' : *oš-ka*, *piks* 'kötél' : *piks-ka*).
- b) A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *mastor*
 'föld' : *mastor-ga*, *oš* 'város' : *oš-ka* – *mact* 'verem' : *mact-ka*, *piks*
 'kötél' : *piks-ka*.
- c) A hangrend nem megkülönböztető jegy: *keď* 'kéz' : *keď-ga*, *łej* 'folyó' :
łej-ga, *piks* 'kötél' : *piks-ka*, *seď* 'híd' : *seď-ga*, *veŕe* 'falú' : *veŕe-va*, *viŕ*
 'erdő' : *viŕ-ga* – *kal* 'hal' : *kal-ga*, *kudo* 'ház' : *kudo-va*, *očko* 'teknő' :
očko-va, *oš* 'város' : *oš-ka*, *pakśa* 'mező' : *pakśa-va*, *tumo* 'tölgyfa' :
tumo-va.
- d) A szóvégi mássalhangzó palatalizáltsága nem megkülönböztető jegy: *kal*
 'hal' : *kal-ga*, *kał* 'fűzfa' : *kał-ga*; *sad* 'kert' : *sad-ga*, *seď* 'híd' : *seď-ga*.
- e) A szóvégi mássalhangzó zöngéssége megkülönböztető jegy. Zöngétlen
 mássalhangzóhoz **-ka** (*karks* 'öv' : *karks-ka*, *mact* 'verem' : *mact-ka*, *oš*
 'város' : *oš-ka*, *pesok* 'homok' : *pesok-ka*), zöngéshez pedig **-ga** (*kal* 'hal' :

kal-ga, kal' 'fűzfa' : kal'-ga, ked' 'kéz' : ked'-ga, kil'ej 'nyírfa' : kil'ej-ga, sed' 'híd' : sed'-ga, vir' 'erdő' : vir'-ga) rag járul.

6. Dativus

- a)** A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció részben megkülönböztető jegy. A magánhangzós szótó után mindig **-néń** rag áll (*at'a 'öreg' : at'a-néń, ava 'nő' : ava-néń, ki 'út' : ki-néń, kona 'melyik' : kona-néń, l'ija 'másik' : l'ija-néń, mir'd'e 'férj' : mir'd'e-néń, pa'la 'ing' : pa'la-néń, pa't'a 'nővér' : pa't'a-néń, tumo 'tölgyfa' : tumo-néń, vejke 'egy' : vejke-néń*), míg a mássalhangzóra végződő szavak után a szuffixum lehet **-neń** és **-néń**: *kal 'hal' : kal-neń, piks 'kötél' : piks-neń; kal' 'fűzfa' : kal'-néń, poj 'nyárfa' : poj-néń, sóks 'ősz' : sóks-néń, t'ev 'dolog, munka' : t'ev-néń, vir' 'erdő' : vir'-néń.*
- b)** A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *kal 'hal' : kal-neń, ked' 'kéz' : ked'-néń, vir' 'erdő' : vir'-néń – keńks 'ajtó' : keńks-néń, penč 'kanál' : penč-néń, piks 'kötél' : piks-neń, sóks 'ősz' : sóks-néń, vlašt' 'hatalom' : vlašt'-néń.*
- c)** A hangrend nem megkülönböztető jegy: *ked' 'kéz' : ked'-néń, penč 'kanál' : penč-néń, piks 'kötél' : piks-neń, t'ev 'dolog, munka' : t'ev-néń, vel'e 'falú' : vel'e-néń, vir' 'erdő' : vir'-néń – jalga 'barát' : jalga-néń, kal 'hal' : kal-neń, kal' 'fűzfa' : kal'-néń, očko 'teknő' : očko-néń, oj 'vaj' : oj-néń, pa'la 'ing' : pa'la-néń, pa' 'dézsa' : pa'-néń, pa't'a 'nővér' : pa't'a-néń, poj 'nyárfa' : poj-néń, sóks 'ősz' : sóks-néń, tumo 'tölgyfa' : tumo-néń.*
- d)** A szóvégi mássalhangzó palatalizáltsága megkülönböztető jegy:
- t – t': at'let 'atléta' : at'let-neń, soldat 'katona' : soldat-neń, stud'ent 'diák' : stud'ent-neń – vlašt' 'hatalom' : vlašt'-néń;*
- d – d': od 'új' : od-neń – ked' 'kéz' : ked'-néń;*
- s – s': kiks 'vonal' : kiks-neń, soks 'síléc' : soks-neń – sóks 'ősz' : sóks-néń;*
- z – z': paz 'isten' : paz-neń, ve'rgiz 'farkas' : ve'rgiz-neń – k'naž 'herceg' : k'naž-néń;*
- l – l': kal 'hal' : kal-neń – kal' 'fűzfa' : kal'-néń;*
- r – r': in'azor 'fejedelem' : in'azor-neń, pion'er 'úttörő' : pion'er-neń – pa' 'dézsa' : pa'-néń, vir' 'erdő' : vir'-néń; továbbá oj 'vaj' : oj-néń, poj 'nyárfa' : poj-néń; t'ev 'dolog, munka' : t'ev-néń.*
- e)** A szóvégi mássalhangzó zöngéssége nem megkülönböztető jegy:
- t – d: žurnal'ist 'újságíró' : žurnal'ist-neń – od 'új' : od-neń;*

<i>ť – ď:</i>	<i>keret</i> 'eke' : <i>keret-ńeń</i> – <i>ked</i> 'kéz' : <i>ked-ńeń</i> ;
<i>s – z:</i>	<i>piks</i> 'kötél' : <i>piks-neń</i> – <i>paz</i> 'isten' : <i>paz-neń</i> ;
<i>ś – ź:</i>	<i>śoks</i> 'ősz' : <i>śoks-ńeń</i> – <i>kńáz</i> 'herceg' : <i>kńáz-ńeń</i> ;
<i>š – ž:</i>	<i>keńkš</i> 'ajtó' : <i>keńkš-ńeń</i> – <i>emež</i> 'zöldség' : <i>emež-ńen</i> .

7. Ablativus

- a) A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció részben megkülönböztető jegy. A magánhangzós szótó után mindig **-ďe/-do** rag áll (*aradži* 'nincstelenség' : *aradži-ďe*; *piče* 'fenyő' : *piče-ďe*, *piře* 'kert' : *piře-ďe*, *veľe* 'falú' : *veľe-ďe* – *kudo* 'ház' : *kudo-do*, *moda* 'föld, talaj' : *moda-do*, *přa* 'fej' : *přa-do*, *škola* 'iskola' : *škola-do*; *tumo* 'tölgyfa' : *tumo-do*), míg a mássalhangzóvégűek ragja **-de/-ďe/-do/-te/-ťe/-to** lehet (*veřgiz* 'farkas' : *veřgiz-de*, *viřez* 'bárány' : *viřez-de*; *kem* 'csizma' : *kem-ďe*, *medal* 'érem' : *medal-ďe*; *kal* 'hal' : *kal-do*, *kardaz* 'udvar' : *kardaz-do*; *piks* 'kötél' : *piks-te*, *končert* : *končert-te*; *ťev* 'munka' : *ťevťe*; *jarmak* 'pénz' : *jarmak-to*, *oš* 'város' : *oš-to*).
- b) Az erzában a szóvégi mássalhangzó-torlódás utolsó konzonánsa csak az idegen (orosz) eredetű szavakban lehet zöngés. Az általam összeállított szóvégmutató szójegyzékben *-g, -v, -z, -ź, -ž, -j, -m, -n-, -ń, -l, -ľ, -r* és *-ř* utótagú tővégi mássalhangzó-kapcsolatot nem találtam, a *-b* végűekre is csak kettőt (*gerb* 'címer', *gorb* 'púp'). Mintegy tucatnyi a *-d* végű (*absurd*, *bil'liard*, *dramaturg* stb.), ill. akad *-ď* végű is (*vožd* 'vezér'). Mivel az erzában a *-d* és *-ď* végűek csak zöngétlen mássalhangzóval kezdődő ablativusi ragot vehetnek fel (lásd az e. pontban írottakat), így gyakorlatilag a mássalhangzó-torlódáshoz kapcsolódó szuffixum csak **-te/-ťe/-to** lehet, ennek értelmében e jelenséget tekinthetjük részben megkülönböztető jegynek. Zöngétlen konzonásra végződő mássalhangzó-torlódások: *piľeks* 'fülbevaló' : *piľeks-te*; *keńkš* 'ajtó' : *keńkš-ťe*, *komš* 'hús' : *komš-ťe*, *ľevš* 'faháncs' : *ľevš-ťe*, *śoks* 'ősz' : *śoks-ťe*, *ťerť* 'béklyó' : *ťerť-ťe*, *venč* 'csónak' : *venč-ťe*; *čakš* 'fazék' : *čakš-to*, *ejkakš* 'gyerek' : *ejkakš-to*, *soks* 'síléc' : *soks-to*, *śolt* 'tó' : *śolt-to*.
- c) A hangrend megkülönböztető jegy: *veřgiz* 'farkas' : *veřgiz-de*, *viřez* 'bárány' : *viřez-de*; *čev* 'aprófa' : *čev-ďe*, *ežem* 'pad, lóca' : *ežem-ďe*, *kiľej* 'nyírfa' : *kiľej-ďe*, *peľ* 'felhő' : *peľ-ďe*, *piče* 'fenyő' : *piče-ďe*, *piře* 'kert' : *piře-ďe*, *ťev* 'dolog, munka' : *ťev-ďe*; *piľeks* 'fülbevaló' : *piľeks-te*; *keńkš* 'ajtó' : *keńkš-ťe*, *ľevš* 'faháncs' : *ľevš-ťe*, *ťerť* 'béklyó' : *ťerť-ťe* – *kardaz*

'udvar' : kardaz-do, kudo 'ház' : kudo-do, lov 'hó' : lov-do, seća 'makk' : seća-do, tarvaz 'sarló' : tarvaz-do, tulo 'dugó' : tulo-do, tumo 'tölgyfa' : tumo-do, vakan 'tál' : vakan-do, val 'szó' : val-do; ejkakš 'gyerek' : ejkakš-to, oš 'város' : oš-to, sod 'korom' : sod-to, soks 'síléc' : soks-to, sólt 'tó' : sólt-to, tarad 'faág' : tarad-to (de ezt a szabályt felülírja a palatalizált/nem palatalizált mássalhangzók oppozíciója, vö. a következő pontban írottakkal).

d) A szóvégi mássalhangzó, ill. a szó palatalizáltsága megkülönböztető jegy:

1) **-de** ~ **-d'e**: pioner 'úttörő' : pioner-de, vergiz 'farkas' : vergiz-de, vi rez 'bárány' : vi rez-de – čev 'aprófa' : čev-d'e, ežem 'pad, lóca' : ežem-d'e, kal 'fűzfa' : kal-d'e, kavor 'porc' : kavor-d'e, kem 'csizma' : kem-d'e, kil'ej 'nyírfa' : kil'ej-d'e, koj 'szokás' : koj-d'e, oj 'vaj' : oj-d'e, par 'dézsa' : par-d'e, pel 'felhő' : pel-d'e, piče 'fenyő' : piče-d'e, pi re 'kert' : pi re-d'e, rož 'rozs' : rož-d'e, sovoń 'agyag' : sovoń-d'e, t'ev 'dolog, munka' : t'ev-d'e, umař 'alma' : umař-d'e, viř 'erdő' : viř-d'e (a veláris hangrendű, nem palatális mássalhangzót tartalmazó szavak ablativusa **-do**: kal-do, kardaz-do, lov-do); 2) **-te** ~ **-t'e**: obed 'ebéd' : obed-te, piks 'kötél' : piks-te, pi l'eks 'fülbevaló' : pi l'eks-te – keńkš 'ajtó' : keńkš-t'e, l'evš 'faháncs' : l'evš-t'e, šokš 'ősz' : šokš-t'e, t'ekš : t'ekš-t'e, t'erť 'béklyó' : t'erť-t'e, venč 'csónak' : venč-t'e (a veláris hangrendű, nem palatális mássalhangzót tartalmazó szavak ablativusa **-to**: karks-to, oš-to, soks-to).

e) A szóvégi mássalhangzó zöngéssége megkülönböztető jegy:

-te/-de: piks 'kötél' : piks-te, pi l'eks 'fülbevaló' : pi l'eks-te – vergiz 'farkas' : vergiz-de, vi rez 'bárány' : vi rez-de;
-t'e/-d'e: komš 'hús' : komš-t'e, šokš 'ősz' : šokš-t'e – araž 'szükség, hiány' : araž-d'e, rož 'rozs' : rož-d'e;
-to/-do: karks 'öv' : karks-to, soks 'síléc' : soks-to; oš 'város' : oš-to – kardaz 'udvar' : kardaz-do, ruz 'orosz' : ruz-do, tarvaz 'sarló' : tarvaz-do; garaž : garaž-do.

Mivel az erzában az egymás mellé kerülő azonos zöngés mássalhangzók zöngétlenednek, tehát a *-d* és a *-d'* után sem állhat ugyanolyan mássalhangzó (vö. Bubrih 1953: 22–23; Keresztes 1990: 35), a tővégi *t* : *d* és *t'* : *d'* oppozíciók zöngés párja nem rendelődik alá a zöngésségi kapcsolódási szabálynak: konc'ert : konc'ert-te, sólt 'tó' : sólt-to, mact 'verem' : mact-to; d'ogot' 'kátrány' : d'ogot'-te; de lad 'szokás' : lad-to, tarad 'faág' : tarad-

to; *ked* 'kéz' : *ked-t'e*, *med* 'méz' : *med-t'e*, *sed* 'híd' : *sed-t'e*, *selved* 'könny' : *selved-t'e*.

8. Abessivus

- a) A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció megkülönböztető jegy. A szóvégi magánhangzó után **-vt'eme/-vtomo** rag áll (*lepe* 'égerfa' : *lepe-v'teme*, *pil'ge* 'láb' : *pil'ge-v'teme*, *sel'me* 'híd' : *sel'me-v'teme* – *kudo* 'ház' : *kudo-vtomo*, *pra* 'fej' : *pra-vtomo*, *sudo* 'orr' : *sudo-vtomo*), míg a mássalhangzót (a v-nélküli) **-teme/-t'eme/-tomo** szuffixum követi (*kiks* 'vonal' : *kiks-teme*, *vergiz* 'farkas' : *vergiz-teme*; *ked* 'kéz' : *ked-t'eme*, *kil'ej* 'nyírfa' : *kil'ej-t'eme*, *t'ev* 'dolog, munka' : *t'ev-t'eme*; *kal* 'hal' : *kal-tomo*, *sur* 'ujj' : *sur-tomo*, *tarad* 'faág' : *tarad-tomo*). Ugyanez a szabály érvényes az idegen szavakra is: *pioneer* 'úttörő' : *pioneer-teme*; *klub* 'klub' : *klub-tomo*, *traktor* 'traktor' : *traktor-tomo*.
- b) A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *vergiz* 'farkas' : *vergiz-teme* – *lezks* 'haszon' : *lezks-teme*, *piks* 'kötél' : *piks-teme*, *vizks* 'szégyen' : *vizks-teme*; *kel* 'nyelv' : *kel-t'eme* – *ken'ks* 'ajtó' : *ken'ks-t'eme*; *sur* 'ujj' : *sur-tomo* – *potmaks* 'fenék' : *potmaks-tomo*;
- c) A hangrend megkülönböztető jegy: *ked* 'kéz' : *ked-t'eme*, *kem* 'csizma' : *kem-t'eme*, *kiks* 'vonal' : *kiks-teme*, *kil'ej* 'nyírfa' : *kil'ej-t'eme*, *lepe* 'égerfa' : *lepe-v'teme*, *piks* 'kötél' : *piks-teme*, *pil'ge* 'láb' : *pil'ge-v'teme*, *sed* 'híd' : *sed-t'eme*, *sel'me* 'szem' : *sel'me-v'teme*, *t'el'e* 'tél' : *t'el'e-v'teme*, *t'ev* 'dolog, munka' : *t'ev-t'eme*, *vel'e* 'falú' : *vel'e-v'teme*, *vergiz* 'farkas' : *vergiz-teme*, *vir* 'erdő' : *vir-t'eme* – *kal* 'hal' : *kal-tomo*, *kudo* 'ház' : *kudo-vtomo*, *lopa* 'falevél' : *lopa-vtomo*, *lov* 'hó' : *lov-tomo*, *o'cko* 'teknő' : *o'cko-vtomo*, *o's* 'város' : *o's-tomo*, *pak'sa* 'mező' : *pak'sa-vtomo*, *pra* 'fej' : *pra-vtomo*, *saraz* 'tyúk' : *saraz-tomo*, *sudo* 'orr' : *sudo-vtomo*, *sur* 'ujj' : *sur-tomo*, *tarad* 'faág' : *tarad-tomo*, *traktor* 'traktor' : *traktor-tomo*, *tumo* 'tölgyfa' : *tumo-vtomo*, *utom* 'csűr' : *utom-tomo* (de ezt a szabályt felülírja a palatalizált/nem palatalizált mássalhangzók oppozíciója, vö. a következő ponttal).
- d) A szóvégi mássalhangzó palatalizáltsága megkülönböztető jegy: *piks* 'kötél' : *piks-teme*, *pioneer* 'úttörő' : *pioneer-teme*, *vergiz* 'farkas' : *vergiz-teme* – *pej* 'fog' *pej-t'eme*, *pre'v* 'ész' *pre'v-t'eme*, *vajgel* 'hang' *vajgel-t'eme*, *kil'ej* 'nyírfa' : *kil'ej-t'eme*, *sed* 'híd' : *sed-t'eme*, *t'ev* 'dolog, munka' : *t'ev-t'eme*; *oj* 'vaj' : *oj-t'eme*, *umar* 'alma' : *umar-t'eme* (a veláris hangrendű, nem palatális mássalhangzót tartalmazó szavak ablativusa **-tomo**: *kal-tomo*, *sur-tomo*).

- e) A szóvégi mássalhangzó zöngéssége nem megkülönböztető jegy:
- p – b:* *kalejdoskop* : *kalejdoskop-tomo* – *klub* : *klub-tomo*;
t – d: *kanst* 'teher' : *kanst-tomo* – *tarad* 'ág' : *tarad-tomo*;
t' – d': *keret* 'eke' : *keret-t'eme* – *keď* 'kéz' : *keď-t'eme*;
s – z: *kiks* 'vonal' : *kiks-teme* – *veřgiz* 'farkas' : *veřgiz-teme*;
ř – ž: *oš* 'város' : *oš-tomo* – *garaž* : *garaž-tomo*.

9. Translativus⁵

- a) A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció részben megkülönböztető jegy. A magánhangzós szótó után mindig **-ks** rag áll (*moro* 'ének' : *moro-ks*, *očko* 'teknő' : *očko-ks*, *šelme* 'szem' : *šelme-ks*, *tumo* 'tölgyfa' : *tumo-ks*, *vaľma* 'ablak' : *vaľma-ks*, *veľe* 'falú' : *veľe-ks*), míg a mássalhangzóra végződők suffixuma (**-ks**)/**-eks**/**-oks**: *kal* 'hal' : *kal-ks*, *viř* 'erdő' : *viř-ks*; *keď* 'kéz' : *keď-eks*, *penč* 'kanál' : *penč-eks*; *oš* 'város' : *oš-oks*, *ejkakř* 'gyerek' : *ejkakř-oks*.
- b) A szóvégi mássalhangzó-torlódás részben megkülönböztető jegy. Az egyszerű mássalhangzóra végződő szavak translativusa ingadozhat (lásd az idevágó lábjegyzetben írottakat): *kal* 'hal' : *kal-ks*, *kem* 'csizma' : *kem-eks*, *oš* 'város' : *oš-oks*, a torlódást viszont mindig **-Vks** követi: *penč* 'kanál' : *penč-eks*, *šokř* 'ősz' : *šokř-eks*, *ejkakř* 'gyerek' : *ejkakř-oks* (de ezt a sza-

⁵ A kézikönyvek, grammatikák e kérdésben nem teremtenek világos helyzetet. A Grammatika (159) nem foglal állást ("в словах с согласной основой перед морфемой -кs может появляться гласный звук"). A Moszin–Bajuskin-féle nyelvkönyv szerint (70–71) a magánhangzós alak csak akkor fordul elő, ha a tő utolsó hangja zöngétlen mássalhangzó vagy *z* (*piks-eks*, *stud'ent-eks*, *penč-eks*, *ejkakř-oks* – a szerzők a mássalhangzó-torlódást nem tekintik fontos jegynek –, *tarvaz-oks*, *kardaz-oks*, *veřgiz-eks*, *řivež-eks* – Moszinék a cirill átírás miatt nem különböztetik meg a *z/ž* hangokat), minden más esetben a magánhangzó nélküli verzió használatos: *kar'-ks*, *kal-ks*. Keresztes (1990: 55) megkülönbözteti az egy mássalhangzóra (*kal-ks*) és a mássalhangzó-kapcsolatra (*karks-o-ks*) végződő szavakat. Zaicz (1998: 193) példaparadigmájában a *viř-ks* alak szerepel. Az Eřzan kel' szerint (82) viszont a **-ks** csak magánhangzós tőhöz kapcsolódhat, mássalhangzós tő után mindig a **-Vks** alak áll: *por-o-ks*, *pař-e-ks*, *peľ-e-ks*, *kem-e-ks*, *kev-e-ks*. Mészáros (1998: 18) ehhez igazodva egyértelműen a magánhangzós változatok mellett foglal állást: *ruz-oks*, *ńemeč-eks*, *řved-eks*. – Perdöntő erejű lehet a gyakorlati vizsgálat: az Eřzan Mastor internetes anyagában több mint 70 -C végű translativusi alakot találtam, ezek kivétel nélkül magánhangzóval kapcsolódnak! (Valószínűnek tartom, hogy fontos tényező a **-ks** nomenképzőtől való elkülönülés.) Mindezek alapján szabályosnak a **-Vks** változatot tekintem, de a megkülönböztető jegyek leírása során figyelembe veszem az ingadozásokat is.

bályt felülírja a palatalizált/nem palatalizált mássalhangzók oppozíciója, vö. a következő ponttal).

- c) A hangrend megkülönböztető jegy: *himik* 'vegyész' : *himik-eks*, *kel* 'nyelv' : *kel-eks*, *pel* 'felhő' : *pel-eks*, *seřej* 'magas' : *seřej-eks*, *tejtěr* 'lány' : *tejtěr-eks*, *těv* 'munka' : *těv-eks* – *gorńipov* 'boglárika' : *gorńipov-oks*, *jarmak* 'pénz' : *jarmak-oks*, *jat* 'ellenség' : *jat-oks*, *kulak* : *kulak-oks*, *on* 'álmom' : *on-oks*, *por* 'kréta' : *por-oks*, *tatar* : *tatar-oks*, *uroz* 'árva' : *uroz-oks*.
- d) A szóvégi mássalhangzó palatalizáltsága megkülönböztető jegy:
t – t': *jat* 'ellenség' : *jat-oks*, *fakt* 'tény' : *fakt-oks* – *smust* 'jelentés' : *smust-eks*;
d – d': *lad* 'szokás' : *lad-oks* – *vozd* 'vezér' : *vozd-eks*;
s – ś: *soks* 'síléc' : *soks-oks* – *śokś* 'ősz' : *śokś-eks*;
z – ź: *uroz* 'árva' : *uroz-oks* – *kńaż* 'herceg' : *kńaż-eks*;
n – ń: *on* 'álmom' : *on-oks*, *špion* : *špion-oks* – *lomań* 'ember' : *lomań-eks*;
r – r': *orgańizator* 'szervező' : *orgańizator-oks*, *por* 'kréta' : *por-oks*, *tatar* : *tatar-oks* – *bogatiř* 'hős' : *bogatiř-eks*, *pař* 'dézsa' : *pař-eks*;
 továbbá: *guj* 'kígyó' : *guj-eks*, *koj* 'szokás' : *koj-eks*.
- e) A szóvégi mássalhangzó zöngéssége nem megkülönböztető jegy:
t – d: *artist* : *artist-eks* – *logoped* : *logoped-eks*;
t' – d': *smust* 'jelentés' : *smust-eks* – *vozd* 'vezér' : *vozd-eks*;
k – g: *jarmak* 'pénz' : *jarmak-oks* – *pedagog* : *pedagog-oks*;
s – z: *karks* 'öv' : *karks-oks* – *uroz* 'árva' : *uroz-oks*;
š – ź: *ejkakš* 'gyerek' : *ejkakš-oks* – *čuž* 'árpa' : *čuž-oks*.

A translativus *-ks* ragja alakilag egybeesik a *-ks* nomenképzővel. A fentebb vázolt kapcsolódási alapszabályok a rag legtöbbször a mássalhangzóra végződő szótó után *e/o* magánhangzóval bővül, míg a képző közvetlenül a mássalhangzós tőhöz járul, pl. *aťamařks* 'cseresznyefa' < *aťamar* 'cseresznye', *bugořks* 'halom' < *bugor* 'halom', *gubonks* 'dombos, halmos' < *gubon* 'domb', *ińzejks* 'málnabokor' < *ińzej* 'málna', *jonks* 'oldal, irány' < *jon* 'fél, oldal', *kařks* 'nyírhéjcsipő fűzője' < *kař* 'nyírhéjcsipő', *ketks* 'karkötő' < *ked* 'kéz', *lomks* 'zelnicefa' < *lom* 'zelnice', *lomźorkks* 'zelnicefa' < *lomźor* 'zelnice', *mastorkks* 'padló' < *mastor* 'föld, talaj', *meńelks* 'időjárás' < *meńel* 'égbolt', *ńetks* 'szár, (fű)szál' < *ńed* 'szár', *nud'ejks* 'nád, nádas' < *nud'ej* 'nád', *pelks* 'rész, részlet' < *pel* 'fél', *vajgelks* 'visszhang' < *vajgel* 'hang', *valks*

'szótár' < *val* 'szó'. (Lényegét tekintve ugyanez a kapcsolódási szabály jellemzi az igéből képzett főneveket is: az igező magánhangzójának kiesése után -C + ks hangkapcsolat jön létre, pl. *ađeřavks* 'karcolás' < *ađeřa-* 'kapar', *amol'davks* 'kimert folyadék' < *amol'da-* 'merít', *anel'ks* 'kényeztetés' < *anel'a-* 'megvendégel', *čařkot'ks* 'fogalom' < *čařkod'e-* 'ért', *čikorks* 'csikorgás' < *čikordo-* 'csikorog', *čovorks* 'keverék' < *čovořa-* 'kever, összekever', *eskel'ks* 'lépés' < *eskel-* 'sétál, lép', *inze'tks* 'forgács' < *inzed'e-* 'gyalul', *koporks* 'korty' < *kopořa-* 'hörpint', *nulgot'ks* 'utálatos' < *nulgođe-* 'utál', *vačkot'ks* 'ütés' < *vačkod'e-* 'megüt' stb.)

A kapcsolódási szabályok alapján tehát az erzában elkülönül a képző és a rag:⁶ *sur* 'ujj' > *sur-oks* (translat.) – *surks* 'gyűrű'; *meňel'* 'égbolt' > *meňel'eks* (translat.) – *meňel-ks* 'időjárás'; *pižol* 'berkenye' > *pižol-oks* (translat.) – *pižol-ks* 'berkenyefa' stb. Ugyanakkor a magánhangzövetű névszók között homonímia áll fenn: *leňge* 'hárs' > *leňgeks* translat. és 'hársfa', *vařga* 'kesztyű' > *vařgaks* translat. és 'kesztyű', *višňa* 'cseresznye' > *višňaks* translat. és 'cseresznyefa' stb.

10. Comparativus⁷

a) A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció részben megkülönböztető jegy, a rag a magánhangzós tövek után mindig **-ška** (*ava*

⁶ A moksában viszont: *kev-ks*, *lomaň-ks*, ott tehát a helyzet sokkal bonyolultabb.

⁷ A kézikönyvek a comparativus kapcsolódási szabályainak leírása során sem egységesek. A Grammatika 1980 nem foglal egyértelmű állást: "суффикс компаратива -шка может присоединяться непосредственно к основе слова или посредством гласной" (158). Az Eržan' ke' a magánhangzó nélküli változatot fogadja el: "Sonže suffikseks karmi u'eme -ška, konaš poladovi vulluvoň'eň šulmavkstomo: *kuz-ška*" [a -ška szuffixum kötőhang nélkül kapcsolódik a tőhöz] (81). A Chretomathia Morduinica a másállhangzó-torlódást emeli ki: "a [comparativus] rendszerint a szó alapalakjához járul, csak a másállhangzó-kapcsolatra végződő szavak bővülnek magánhangzóval" (Keresztes 1990: 55). Moszin–Bajuskin a következő szabályt írja le: "sanoissa, jotka päättyvät konsonantteihin z, s, t, ž, š, č, on pääteen edellä sidevokaali" [a z, s, t, ž, š, č másállhangzóra végződő szavakban a rag előtt van kötőhangzó] (73). Mészáros Edit nyelvkönyvében a comparativust a genitívus megalkotásával kapcsolja össze: "kapcsolódásának szabályai a genitívuséval egyeznek: *vaz-oška* 'borjúnyi'" (77). – Láthatjuk tehát, hogy a leíró nyelvtanok két mozzanatot tekintenek egyértelműnek: a magánhangzóra, illetőleg a másállhangzó-torlódásra végződő szavak és a rag kapcsolódását. Az egy másállhangzóra végződő szavak közül a kézikönyvek példaanyagában és az Eržan Mas-tor szövegében egyaránt előfordulnak kötőhangzós és anélküli alakok. A megkülönböztető jegyek taglalása során a rendszerszerűséget, azaz a genitívus, latívus és translátívus kapcsolódásával megegyező szabályokat tekintem alapesetnek, de mindenütt kitérek az ingadozó alakok bemutatására is.

'nő' : *ava-ška*, *kańsoro* 'kendermag' : *kańsoro-ška*, *kavto* 'kettő' : *kavto-ška*, *kilo* 'kilogramm' : *kilo-ška*, *kolmo* 'három' : *kolmo-ška*, *koto* 'hat' : *koto-ška*, *kudo* 'ház' : *kudo-ška*, *minuta* 'perc' : *minuta-ška*, *ńedŕ'a* 'hét' : *ńedŕ'a-ška*, *pando* 'domb' : *pando-ška*, *piče* 'fenyő' : *piče-ška*, *sati* 'elég' : *sati-ška*, *šatko* 'szikra' : *šatko-ška*, *šelme* 'szem' : *šelme-ška*, *vajgelbe* 'verszta' : *vajgelbe-ška*, *valma* 'ablak' : *valma-ška*), a mássalhangzóra végződők között pedig rendszeresen (vö. a 7. lábjegyzetben írottakat) - **Vška** (*lej* 'folyó' : *lej-eška*, *rivez* 'róka' : *rivez-eška*; *kolhoz* : *kolhoz-oška*, *vaz* 'borjú' : *vaz-oška*), ugyanakkor -**ška** alakokkal is találkozhatunk: *kal* 'hal' : *kal-ška*, *ked* 'kéz' : *ked-ška*, *kemeń* 'tíz' : *kemeń-ška*, *kev* 'kő' : *kev-ška*, *kotgemeń* 'hatvan' : *kotgemeń-ška*, *kov* 'hónap' : *kov-ška*, *lomań* 'ember' : *lomań-ška*, *vir* 'erdő' : *vir-ška*). A szóvégi szibiláns után általában van kötőhangzó: *čas* 'óra' : *čas-oška*, *oš* 'város' : *oš-oška* (de: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-ška*).

- b)** A szóvégi mássalhangzó-torlódás részben megkülönböztető jegy. Az egyszerű mássalhangzóra végződő szavak comparativusa ingadozhat (lásd fentebb), a torlódásos végűeké viszont mindig -**Vška** alakú: *kańšt* 'kender' : *kańšt-eška*, *komś* 'hús' : *komś-eška*, *penč* 'kanál' : *penč-eška*, *piks* 'kötél' : *piks-eška*, *reps* 'tarlórépa' : *reps-eška*, *śoks* 'ősz' : *śoks-eška*, *velks* 'takaró' : *velks-eška*, *venč* 'csónak' : *venč-eška*; *karks* 'bocskor' : *karks-oška*, *mact* 'pince' : *mact-oška*, *soks* 'síléc' : *soks-oška*.
- c)** A hangrend – a magánhangzós szuffixum kapcsolódása során – megkülönböztető jegy: *lej* 'folyó' : *lej-eška*, *penč* 'kanál' : *penč-eška*, *piks* 'kötél' : *piks-eška*, *rivez* 'róka' : *rivez-eška*, *venč* 'csónak' : *venč-eška* – *karks* 'bocskor' : *karks-oška*, *kolhoz* : *kolhoz-oška*, *mact* 'pince' : *mact-oška*, *soks* 'síléc' : *soks-oška*, *vaz* 'borjú' : *vaz-oška*.
- d)** A szóvégi mássalhangzó palatalizáltsága a kötőhangzót tartalmazó szuffixum kapcsolódásakor megkülönböztető jegy: *kańšt* 'kender' : *kańšt-eška*, *komś* 'hús' : *komś-eška*, *śoks* 'ősz' : *śoks-eška* – *karks* 'bocskor' : *karks-oška*, *mact* 'pince' : *mact-oška*, *soks* 'síléc' : *soks-oška*. A kötőhangzó nélküli variációkban nem megkülönböztető jegy: *kal* 'hal' : *kal-ška* – *kal* 'fűzfa' : *kal-ška*.
- e)** A szóvégi mássalhangzó zöngéssége nem megkülönböztető jegy: *mact* 'pince' : *mact-oška* – *akkord* : *akkord-oška*; *karks* 'bocskor' : *karks-oška*, *soks* 'síléc' : *soks-oška* – *kolhoz* : *kolhoz-oška*, *vaz* 'borjú' : *vaz-oška*; *oš* 'város' : *oš-oška* – *čuž* 'árpa' : *čuž-oška*.

11. Illativus

- a) A szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció nem megkülönböztető jegy, a rag mindig **-s**: *či* 'nap' : *či-s*, *čokšne* 'este' : *čokšne-s*, *čuvto* 'fa' : *čuvto-s*, *ije* 'év' : *ije-s*, *kize* 'nyár' : *kize-s*, *kudo* 'ház' : *kudo-s*, *mirďe* 'férj' : *mirďe-s*, *pile* 'fül' : *pile-s*, *přa* 'fej' : *přa-s* – *kal* 'hal' : *kal-s*, *keď* 'kéz' : *keď-s*, *keskav* 'zsák' : *keskav-s*, *luv* 'alap, szám' : *luv-s*, *mastor* 'föld' : *mastor-s*, *od* 'új' : *od-s*, *vakan* 'tál' : *vakan-s*, *val* 'szó' : *val-s*.
- b) A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *lomań* 'ember' : *lomań-s*, *luv* 'alap, szám' : *luv-s*, *mukor* 'tuskó' : *mukor-s*, *oš* 'város' : *oš-s*, *peľ* 'felhő' : *peľ-s*, *přev* 'ész' : *přev-s*, *sojuz* 'szövetség' : *sojuz-s*, *šeděj* 'szív' : *šeděj-s*, *veď* 'víz' : *veď-s* – *kirks* 'kör' : *kirks-s*, *konkurs* 'verseny' : *konkurs-s*, *mact* 'pince' : *mact-s*. Egyetlen kivételt találtam, a szóvégi **-ss** után a rag magánhangzóval bővül: *klass* 'osztály' : *klass-os*. Ezt azonban különálló csoportnak nem vettem fel, mivel a szóvégmutato szójegyzék tanúbizonysága szerint csak néhány orosz/idegen eredetű szó végén állhat e gemináta: *kompress*, *kompromiss*, *kongress*, *kross*.
- c) A hangrend nem megkülönböztető jegy: *keď* 'kéz' : *keď-s*, *mirďe* 'férj' : *mirďe-s*, *pile* 'fül' : *pile-s*, *veľe* 'falu' : *veľe-s*, *vir* 'erdő' : *vir-s* – *kal* 'hal' : *kal-s*, *očko* 'teknő' : *očko-s*, *oš* 'város' : *oš-s*, *tumo* 'tölgyfa' : *tumo-s*, *umar* 'alma' : *umar-s*, *vakan* 'tál' : *vakan-s*.
- d) A szóvégi mássalhangzó palatalizáltsága nem megkülönböztető jegy:⁸
<i>t – tʹ</i> :	<i>dokument</i> : <i>dokument-s</i> – <i>gošt</i> 'vendég' : <i>gošt-s</i> ;
<i>d – dʹ</i> :	<i>od</i> 'új' : <i>od-s</i> – <i>veď</i> 'víz' : <i>veď-s</i> ;
<i>s – ś</i> :	<i>kirks</i> 'kör' : <i>kirks-s</i> – <i>zapis</i> 'írás, felirat' : <i>zapis-s</i> ;
<i>z – ž</i> :	<i>vergiz</i> 'farkas' : <i>vergiz-s</i> – <i>kňaz</i> 'herceg' : <i>kňaz-s</i> ;
<i>l – lʹ</i> :	<i>val</i> 'szó' : <i>val-s</i> , – <i>keľ</i> 'nyelv' : <i>keľ-s</i> , <i>peľ</i> 'felhő' : <i>peľ-s</i> ;
<i>r – rʹ</i> :	<i>mastor</i> 'föld' : <i>mastor-s</i> – <i>mukor</i> 'tuskó' : <i>mukor-s</i> , <i>vir</i> 'erdő' : <i>vir-s</i> .
- e) A szóvégi mássalhangzó zöngéssége nem megkülönböztető jegy:
<i>t – d</i> :	<i>mact</i> 'pince' : <i>mact-s</i> – <i>od</i> 'új' : <i>od-s</i> ;
<i>tʹ – dʹ</i> :	<i>kańšt</i> 'kender' : <i>kańšt-s</i> – <i>keď</i> 'kéz' : <i>keď-s</i> ;
<i>s – z</i> :	<i>kirks</i> 'kör' : <i>kirks-s</i> – <i>sojuz</i> 'szövetség' : <i>sojuz-s</i> ;
<i>š – ž</i> :	<i>keńkš</i> 'ajtó' : <i>keńkš-s</i> – <i>garaž</i> : <i>garaž-s</i> .

⁸ A palatális *ś* "foglalt", a determinatív ragozás nominativusi alakjának szuffixuma.

Az egyes esetragok megkülönböztető jegyeinek összefoglaló táblázatai:⁹

		Genitivus (-ń, -eń, -oń)		Lativus (-v, -ev, -ov)	
a)	-V / -C	+	<i>moda-ń</i> : <i>keł-eń</i> <i>kal-oń</i>	+	<i>moda-v</i> : <i>keł-ev</i> <i>kal-ov</i>
b)	-C / -CC	-		-	
c)	-V- pal/vel	+	<i>piks-eń</i> : <i>utom-oń</i>	+	<i>piks-ev</i> : <i>utom-ov</i>
d)	-C pal/nonpal	+	<i>kał-eń</i> : <i>kal-on</i>	+	<i>kał-ev</i> : <i>kal-ov</i>
e)	-C zö/zł	-		-	
		Inessivus (-se, -so)		Elativus (-ste, -sto)	
a)	-V / -C	-		-	
b)	-C / -CC	-		-	
c)	-V- pal/vel	+	<i>kem-se</i> : <i>sur-so</i>	+	<i>kem-ste</i> : <i>sur-sto</i>
d)	-C pal/nonpal	+	<i>kał-se</i> : <i>kal-so</i>	+	<i>kał-ste</i> : <i>kal-sto</i>
e)	-C zö/zł	-		-	
		Prolativus (-va, -ga, -ka)		Dativus (-neń, -ńeń)	
a)	-V / -C	+	<i>moda-va</i> : <i>kał-ga</i> <i>oś-ka</i>	(+ <i>ava-ńeń</i> : <i>poj-ńeń</i>)	<i>piks-neń</i>
b)	-C / -CC	-		-	
c)	-V- pal/vel	-		-	
d)	-C pal/nonpal	-		+	<i>kał-ńeń</i> : <i>kał-neń</i>
e)	-C zö/zł	+	<i>kał-ga</i> : <i>oś-ka</i>	-	
		Ablativus (-de/-d'e/-do/-te/-t'e/-to)		Abessivus (-vt'eme/- vtomo/ -teme/-t'eme/-tomo)	
a)	-V / -C	(+ <i>-do/-d'e</i> : 6 ragvált.)		+	<i>oł'a-vtomo</i> : <i>kał-tomo</i>
b)	-C / -CC	(+ 6 ragvált. : <i>-to/-te/-t'e</i>)		-	
c)	-V- pal/vel	+	<i>piks-te</i> : <i>oś-to</i>	+	<i>piks-teme</i> : <i>oś-tomo</i>

⁹ A csak részben megkülönböztető jegyeket (+) jellel, a translativus és a comitativus ingadozó alakjait a rendszerszerűség (azaz a genitivushoz hasonló szabályok) szempontja alapján + jellel vettem fel.

d) -C pal/nonpal	+	<i>kel'-d'e</i>	:	<i>ver'giz-de</i>		+	<i>kal'-t'eme</i>	:	<i>kal-tomo</i>
e) -C zö/zt	+	<i>kal-do</i>	:	<i>oš-to</i>		-			

		Translativus (-ks, -eks, -oks)			Comparativus (-ška, -eška, -oška)			
a) -V / -C	+	<i>moro-ks</i>	:	<i>ked'-eks</i> <i>oš-oks</i>	+	<i>kilo-ška</i>	:	<i>lej-eška</i> <i>vaz-oška</i>
b) -C / -CC	+	<i>kel'-ks</i>	:	<i>piks-eks</i>	+	<i>ked'-ška</i>	:	<i>piks-eška</i>
c) -V- pal/vel	+	<i>t'ev-eks</i>	:	<i>por-oks</i>	+	<i>piks-eška</i>	:	<i>soks-oška</i>
d) -C pal/nonpal	+	<i>šokś-eks</i>	:	<i>soks-oks</i>	+	<i>šokś-eška</i>	:	<i>soks-oška</i>
e) -C zö/zt	-				-			

Illativus (-s)

a) -V / -C	-
b) -C / -CC	-
c) -V- pal/vel	-
d) -C pal/nonpal	-
e) -C zö/zt	-

		Gen	Lat	Iness	Elat	Prol	Dat	Abl	Abe	Trs	Com	Illat
a)	-V / -C	+	+	-	-	+	(+)	(+)	+	+	+	-
b)	-C / -CC	-	-	-	-	-	-	(+)	-	+	+	-
c)	-V- pal/vel	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-
d)	-Cpal/nonpal	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-
e)	-C zö/zt	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-

A megkülönböztető jegyek nem egyforma erővel vesznek részt a szabályok megalkotásában: a három legfontosabb szempont a szóvégi magánhangzó/mássalhangzó oppozíció és a palatoveláris illeszkedés, valamint a speciálisan a mordvinra jellemző mássalhangzó-illeszkedés. Ezeknél lényegesen ki-

sebb szerepe van a szóvégi mássalhangzó-torlódásnak, illetőleg a zöngés/zöngétlen oppozíciónak. Ami pedig az egyes ragokat illeti: nincs egységes minta, egy-egy ragkapcsolódási alcsoportot legfeljebb két rag alkot (genitivus és lativus; inessivus és elativus; translativus és comitativus). A legtöbb szempontot az ablativus kapcsolódása során kell figyelembe venni, míg a legkevesebb problémát az illativus okozza.

Irodalom

- Abramov 2002: К. Г. Абрамов, Валонь ёвтнема валкс. Саранск.
 Vubrih 1953: Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск.
 Erzáń kel' 2000: Эрзянь кель. Морфология. (Отв. редактор: Д. В. Цыганкин.) Саранск.
 Erzáń Mastor: <http://www.erzia.saransk.ru/arhiv>
 Grammat'ika 1980: Грамматика мордовских языков. (Под редакцией Д. В. Цыганкина.) Саранск.
 Keresztes 1983: Keresztes László, Palatalizáció és megőrző tendencia a mordvinban. In: NyK 85: 361–368.
 Keresztes 1990: Keresztes László, Chrestomathia Morduinica. Budapest.
 Mészáros 1998: Mészáros Edit, Erza-mordvin nyelvkönyv. Szeged.
 Mészáros–Sirmankina 1999: Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. Szeged.
 Moszin–Bajuskin 1983: М. В. Мосин–Н. С. Бажушкин, Ersämordvin oppikirja. Helsinki.
 Niemi–Moszin 1995: Jaana Niemi–Mihail Mosin, Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turku.
 Raun 1988: Alo Raun, The Mordvin Language. In: Denis Sinor (ed.), The Uralic Languages. Leiden–New York–København–Köln. 96–110.
 Rédei 1982: Rédei Károly, Beitrag zur Vokalharmonie im Erza-Mordwinischen. In: SFU 18: 176–177.
 Rédei 1984: Rédei Károly, Phonologische Analyse des Erza-Mordwinischen. In: Péter Hajdú–László Honti (hrsg.), Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Budapest. 209–230.
 Szerebrennyikov–Buzakova–Moszin 1993: Б. А. Серебренников–Р. Н. Бузакова–М. В. Мосин, Эрзянско–русский словарь. Эрзянь–рузонь валкс. Саранск.
 Zaicz 1993: Hangrend és illeszkedés a mordvinban. In: Hajdú Péter 70 éves. Budapest. 427–432.

Zaicz 1998: Zaicz Gábor, Mordva. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic Languages*. London–New York. 184–218.

Морфемные алтернации имен в эрзянском языке

Как соединяются конечные окончания имен в мордовском, это сложный вопрос, на что в настольных книгах не даются точные ответы. Существует две главные непоследовательности в следовании морфем: как рассудить о гласном звуке между корнем и окончанием; а как переписать их (по правилам правописания или с точки зрения фонологии и морфологии).

К анализу правил соединения конечных суффиксов я сделал *a tergo*-словник выбранного материала. Чтобы записать эти правила, я разделил слова по пяти отличительным знакам: а) в конце корня стоит гласный или согласный; б) в конце корня стоит один согласный или соединение двух согласного; в) гласный конечного слога палатальный или велярный; г) в конце корня стоит палатализованный или непалатализованный согласный; д) в конце корня стоит глухой или шумный согласный звук.

По выше проведенным отличительным знакам можно разделить следующие подтипы.

		Gen	Lat	Iness	Elat	Prol	Dat	Abl	Abe	Trs	Com	Illat
а)	-V / -C	+	+	-	-	+	(+)	(+)	+	+	+	-
б)	-C / -CC	-	-	-	-	-	-	(+)	-	+	+	-
в)	-V- пал./вел.	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-
г)	-C пал./непал.	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-
д)	-C глух./ шумн.	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-

Три самых главных подтипа из отличительных знаков: оппозиция гласных и согласных звуков в конце слова; гармония гласных по признакам палато-велярности; гармония согласных звуков, характерно только для мордовского языка.

Если подвести итоги по поднятому вопросу, то видно, что значительно меньшую роль играет стечение согласных в конце, и оппозиция глухих и шумных согласных звуков чем остальные варианты. И если посмотреть конечные окончания, кажется, нет основной модели. Разные подтипы строятся не более чем по двум конечным окончаниям (Gen – Lat, Iness – Elat, Trasl – Com). Надо обратить особое внимание на соединение окончания аблатива, относительно соединения иллатива трудные случаи не обнаруживаются.

ШАНДОР МАТИЧАК

Még egyszer *isten** szavunk eredetéről (tekintettel az észak-eurázsiai nyelvekre)

RÉDEI Károly

*A piarista Jelenits Istvánnak 70. születésnapjára
baráti szeretettel és köszöntéssel.*

1. Az uráli nyelvek többségében az 'isten; Gott' és az 'ég; Himmel' fogalom megnevezése ugyanazon szavakkal történik. Lássuk az ebbe a szemantikai körbe tartozó etimológiai csoportokat:

1. Obi-ug. **tōram* 'Himmel, Gott' → vog. (Steinitz, WogVok. 171, GOV 190) TJ *tāram*, AK *tĕram*, P *tĕrämt* (Pl.), Szo. *t"ram* 'Himmel, Gott' | osztj. (DEWO 1472) V Vj. *toram*, Trj. J *t%ram*, DN Ko. Kr. Ni. Serk. *turam*, Kaz. *thram*, O *toram* ua. Az obi-ugor nyelvekben a szó gyakran a vog. *numi* 'felső; das obere, Ober-', osztj. *num* ua. előtaggal együtt fordul elő: vog. É *numi-tUram* 'főisten; Hauptgott'; osztj. (DEWO 989) V Vj. *num toram*, DN *num turam*, Serk. *nŭm turam*, Kaz. *nŭm thram* 'höchster (Himmels-)Gott; Himmel'.

2. FU **ilma* 'Himmel, Wetter; Gott' → finn *ilma* 'Luft, Wind; Wetter, Witterung', *Ilmari, Ilmarinen* 'Gott des Himmels' | votj. Sz. *ín (ínm-)* 'Luft, Himmel', *ínmar* 'Gott' | zürj. *jen (jenm-)* 'Gott, Heiligenbild, Himmel', KP *jen (je•nm-)* 'Gott' | osztj. Ko. *itām* 'Welt, Himmelsstrich; Wetter, Witterung', (Karj., közli Wichm.: FUF 15/1915: 40) Ko. *num-itām*, O *num-ilām* 'Himmel, Himmels-gott' (+ lapp, vog. 'Himmel, Wetter, Luft' értelemben) (UEW 81–2).

3. FV **juma* 'Himmel; Gott' → finn *jumala* 'Gott' (> lapp N *ibmel*, L *jupmēl*, K Kld. *jimmel*, A *jummel*) | ??mord. (Strahlenberg, közli SKES) *Jumi: Jumishipas* [Z: *jumi-ši-pas*] 'mordvalaisten jumalia; mordwinische

* A kisbetűs *isten* írásmód a köznévként, a nagybetűs *Isten* a tulajdonnévként való használatot jelöli.

Götter'; *jon*: E *jondol*, M *jondul* 'Blitz'| cser. KH *j̄lm̄l̄*, U *jumo* 'Gott'; B *jumo* 'Himmel; Obergott' (UEW 638).

4. U **nu-mz* 'das Obere; Himmel, Gott' → szamjur. O *n̄m%*, Nj. *n̄m* 'Himmel; im Himmel wohnender höchster Gott'; szelk. Ta. *nop*, Ke. *nom* 'Himmel', N *nop*, *nõp* 'Gott, Wetter, Welt' (+osztj., vog. 'ober, das Obere' és kam. 'Himmel, Wetter, Donner' koib., mot., tajgi 'Himmel' jelentésben) (UEW 308).

5. Votj. (Munk.) Sz. *kwaЗ*, Sz. K *kwaž* 'idő; Wetter', (Wichmann–Korhonen) G B M J MU Uf. *kwaž* 'Wetter'; (G MU auch) Luft; (G B auch) Gott', (URSzl. 1983) *kwaž* 'погода, (диал.) господь, бог'. – A votj. *kwaž* ismeretlen eredetű szó.

Ebbe a szemantikai csoportba tartozik a szamjen. (Mikola: SUA. 36/1995: 175) B *ηa* 'Himmel, Gott' szó is.

A fenti szócsoporthoz arról tanúskodnak, hogy az uráli nyelvekben – a magyar és a mordvin kivételével – az 'ég' és az 'isten' fogalmát ugyanaz a szó fejezi ki. A szajáni szamojéd nyelvekből (koib., mot., tajgi) nincsenek megbízható adataink. Valamennyi szó ősi időből való (uráli, finnugor, finn-volgai, obi-ugor kori). A megnevezésben az a szemlélet rejlik, hogy a világmindenség teremtője és ura az égben lakozik. Ez a szemléletmód avagy hitbeli felfogás közös a primitív (pogány) és a tételes – isteni kinyilatkoztatású – vallásokban (zsidó vallás, kereszténység, iszlám).

2. A mord. E *paz*, *pas*, M *pavas* 'Gott' korai ősrja jövevényszó: vö. ieur. **bhāgos*: óind *bhāgaA* 'Herr, Zuteiler, av *baγa-*, óperzsa *baga-* 'Gott, Herr', or. *βοz*, ukr. *bih* (gen. *bóha*), bolg. *bog* ua. (Joki: MSFOu. 151/1973: 301; Vasmer, REtWb. 1/1976: 98; Katz; in: Freundliche Grüße zur Halbzeit. Festschrift für Johannes Bechert. Bremen, 1981: 27; Rédei, IdgUrSprachkont. 1986: 55).

Az 'ég' és az 'isten' fogalomnak az összekapcsolása és azonosítása, következőképpen ugyanazzal a szóval való kifejezése más nyelvekben, illetőleg nyelvcsaládokban is előfordul. Így van pl. a török nyelvekben: tel. *tāñä-rä*, ojr. *tāñäri*, kaz.-tat. *tāñri*, *tKri*, bar., kom., csag., ujj. *tāñri*, jak. *tañara*, oszm., trkm. *tanry* 'Himmel, Gott', csuv. *torl̄*, *tur̄l̄* 'Gott, Heiligenbild', kačatürk *tēḡl̄r*, kojb. *tēger*, *tiger*, sór *tāgrä*, *tāgri*, szag. *tegr̄i* 'Himmel, Gott'. A délnyugati türk nyelvekben az első szótagban *a*, a többi nyelvben pedig *ä* van. Az északkeleti türkből a szó bekerült a déli szamojédba: kam. *lēgar*: l.-ma/ 'Kirche' (vö. kača *tēgārep* ua., *ep* 'Haus, Zelt'), kar. *tere* 'Gott, Him-

mel'. Vö. Joki MSFOu. 103/1952: 354–355; Räsänen, EtWbTürkSpr. 1969: 474.

E szócsalád megvan a mongolban is: irodalmi mong. *teŋri*, *tenggeri*, *tŋri* 'die Gottheit, die Geister des Erd- und Himmelsraumes; der Himmel', burját *teŋere*, *teŋeri*, *teŋer* 'Himmel', kalm. *teŋgr* 'ciel, firmament, état de l'atmosphère, temps; divinite' (Joki: i.h.; Räsänen: i.h.)

A tör.-mong. *täŋri* 'Himmel, Gott' a szino-koreai nyelvcsoporthoz (nyelvszövetségből?) való átvétel lehet: szino-koreai *thjĀn-li* 'the eternal principle according to which a question is strictly decided' = 'heavens's clerk, the Emperor', dél-koreai *čhjĀlli*, észak-koreai *thjĀnni*, *thjĀlli* ua. A kínai szóösszetétel alkotóelemei: 1) mandarin *t'ien*, kant. *t'īn* < ókínai, archaikus kínai *t'ien* 'heaven, sky; weather; light, day; nature; God'; 2) mand. *li*, kant. *lei* < ókínai *lji* (> japán *ri*) < archaikus kínai *lōag* 'to cut jade according to veins; regulate; reason; rules, law; principle, doctrine, reason' (Ramstedt: MSFOu. 95/1949: 282; Joki: i.h.; Räsänen: i.h.)¹ Az ősi kínai vallás szerint az 'ég' és 'istenség' fogalmát ugyanaz a szó fejezte ki: *t'ien* 'Himmel und Himmels-gott der alten Chinesen' (Brockhaus; l. még Szimonidesz, A világ vallásai 1928/1988: 172 kk.; H. von Glasenapp, Az öt világvallás 1984: 148 kk.). A taoizmus istenei közül kiemelkedik *Sang-ti* 'az ég-isten'; ehelyett sok szövegben a *Tien* 'égbolt' szerepel a világ legfőbb principiumaként (von Glasenapp: i.m. 149; P. Á: História 1999/9–10: 8). A kínai *t'ien* szó van meg egyebek közt a *Tiansan* 'hegység Belső-Ázsiában' földrajzi névben (jelentése: 'mennyei – azaz égbenyúló hegyek' (Kiss Lajos, Földrajzi nevek etimológiai szótára 1988/2: 644) és a *Tien-An-Men* 'a Mennyei Béke tere (Peking) térelnevezésben is. – Vajon a sumer *dinir* (*digir*) 'isten' összefügghet-e a tör.-mong. *täŋri* 'ég; isten' szóval? Sumer → koreai/kínai → török-mongol avagy koreai/kínai → sumer; a sztyeppei török-mongol a sumer felé való szóvándorlás szempontjából aligha jöhet szóba.

Fodor István "Az eurázsiai sztyeppe népei" című dolgozatában (História 1999/9–10: 26) a sztyeppe népek vallásáról többek közt ezt írja: "Hitviláguk az ősi samanizmus egyik válfaja volt; a Napot s az Egek urát tisztelték. Ezért vallásukat tengrizmusnak is nevezik, mivel a Ég urának neve *Tengri* volt. A birodalom határainak kiterjesztésével e hiedelem is messze terjedt, nyomát megtaláljuk a kelet-európai sztyeppén is."

¹ A szino-koreai nyelvcsoporthoz (nyelvszövetség?) terminus arra utal – ami egyébként a vonatkozó szakirodalom alapján köztudott –, hogy a kínaiiban szépszájú "altaji" (koreai, török, mongol) jövevényszó van és viszont (vö. Janhunén, Manchuria, MSFOu. 222/1996: 163–167).

Az 'ég' és az 'isten' fogalom egymásra vonatkozását bizonyítja a lat. *deus* (rég. *deivos*) 'Gott' etimológiája is: óind *dēvā* 'himmlisch, göttlich, Gott', av. *daēva* 'Dämon, Teufel' stb. < ieur. **deiuos*/**deiwos* 'Gott, Himmlischer' (Mayrhofer, KEWA 2/1963: 63–64; Walde-Hofmann, LatEtWb. 1/1982: 345–346). A finn *taivas* (gen. *taivaan*) 'Himmel' ugyanezen szócsalád balti vagy árja ágából való átvétel lehet (vö. SKES, SSA).

Az oszét iron TM*uaw*, digor *χucaw* 'бор' valamelyik kaukázusi nyelvből való kölcsönzés, vö. lezg *χucar* 'бор': ebben a szóban a *χuc* többes számi alakja lexikalizálódott egyes számban, vö. perzsa *yazdān* 'die Verehrten' (Plur.) → 'Gott (Sing.); grúz *χucesi* 'старейшина, священник' (a **χucsi* vagy **χuca* felsőfoka). A szócsalád összefügg a *ca* 'небо' szóval (Abaev 4/1989: 255–256). A perzsa *yazdān* oszét megfelelője (digor *izæd*, iron *zæd*) ma 'Genius, himmlischer Geist' értelemben használatos.

3. Az 'ég' és az 'istenség' összekapcsolása, illetőleg egymásra vonatkoztatása – annak ellenére, hogy a két fogalmat külön szó fejezi ki – a magyarban is megvan. *Ég* 'Himmel, Himmelreich' szavunknak átvitt értelemben 'Isten; Gott' jelentése is van: *a jó ég tudja, adja az ég, hála az égnek* (ÉrtSz.). Különös figyelmet érdemel a többes számi alak használata: *az egekre kérlek, szent egek!* (egyes számban is: *szent ég!*) (ÉrtSz.); ('mennyország' értelemben:) *Egek ékessége* (Szűz Máriáról szóló róm. katolikus ének kezdete).

Ménny szavunk elsősorban vallási 'mennyország; Himmelreich' értelemben használatos, de a költői nyelvben konkrét 'ég; Himmel' jelentése is van (ÉrtSz.). Addig a *menny* földre hinti Balzsamának harmatit (Fazekas Mihály: Nyári esti dal); csattan a *menny* és megvillan, elvtársaim: a kaszaél (József Attila: Nyár). L. még *mennydörög* 'es donnert', vö. finn *ukkonen käy ua.*, tkp. 'az öregisten jár(kál)'. Ebben a kifejezésben a *ménny* szónak 'ég' értelme van. Vallási értelemben a *ménny* gyakran többes számban használatos. Pl.: *a mennyeknek országa; Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy*; (a hiszekegy régebbi változatában:) *Fölméne a mennyekbe*.

'Ég' jelentésű szavak természetesen más mai európai nyelvekben is használatosak 'isten' értelemben. Pl. ném. *der Himmel bewahre mich davor; gebe es der Himmel; um Himmels willen*; ang. *heaven knows; for heavens's sake; good heavens*.

A 'mennyország' értelmű *egek, mennyek* és az 'Isten' értelmű *egek* többes számi alakok kétségtelenül az egyházi irodalmi latin nyelv hatására keletkeztek és terjedtek el. Lássunk néhány közkeletű példát: *Pater noster, qui es in coelis* 'Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy'; *descendit de coelis* 'leszállott a mennyekből' (a niceai és konstantinápolyi zsinat hitvallása); (Sanctus:) *Pleni*

sunt coeli [többes szám] *et terra gloria tua. Hosanna in excelsis* [többes szám] 'Tele van az ég és föld a te dicsőségeddel. Hozsanna a magasságban.' Érdekes a lat. *aqua* 'víz' többes számban való használata az egyes szám helyett: '*et spiritus Dei ferebatur super aquas*' / 'és Isten lelke lebegett a vizek fölött' (Vulgata: Gen. 1/2 / Teremtés könyve 1/2.).

A többes szám alkalmazása az egyes szám helyett a latin (és görög) egyházi nyelvben héber (és arámi) hatásra honosodott meg. Pl.: héber *elohim* 'Gott': többes számi alak, mellette az ige egyes számban van, ha Izrael Istenéről van szó; valódi többes szám, ha idegen isteneket értenek rajta. Az egyes számi *eloha* Izrael Istenére vonatkozik. Az akkádban is előfordul a tbsz. *ilani* (az egysz. *ilu* mellett) egy istenre vonatkoztatva; – héber *schamajim* 'Himmel': látszólag kettős szám, valójában többes szám. A biblia utáni időben 'Isten' jelentést is kapott. – *chajjim* 'Leben' (plurale tantum): az egyes számú *chaj* jelentése 'lebendig, Lebewesen' – *majim* 'Wasser' (Plurale tantum). Az idézett adatokban a többes szám 'nagyságot, méltóságot, fenséget' fejez ki.²

4. A m. *isten* 'Gott' a TESz. szerint talán származékszó: "az ősz főnév eredetibb *is* alakváltozatából keletkezett *-t* és *-n* képzővel." Eredeti jelentése 'atyácska' lehetett (l. még EWUng.). Ez a korábbi szakirodalomban is fel-felbukkanó eredeztetés aligha fogadható el. A bonyolult alaktani magyarázaton kívül nehézséget jelent az is, hogy az *isten* *ü-s* és *ö-s* változatai nem mutathatók ki. Jelentésanilag védhető volna ez a magyarázat, hiszen "más nyelvekben is jelöli 'atya' jelentésű szó az istent, illetőleg az isteneket; vö. pl. gör. *πατηρ* 'atya', ... lat. *pater* 'atya' (gyakran istenek megnevezéseként is..." (TESz.). Harmatta (in: Kovács–Veszprémy szerk., Honfoglalás és nyelvészet. Bp., 1997. 73) a jelentéstani viszonyról a következőket írja: a lat. *pater* szó használatára való hivatkozás "egyszerű tévedésen alapszik: összetéveszti a megszólítást az 'isten' megjelöléssel. Az archaikus latinban minden férfi istenségnek kijárt a *pater* 'atya' megszólítás, de az 'isten' jelentésű szó *deus* volt". Ez az akribiára valló ellenvetés nyilvánvalóan csak az archaikus latin esetében helytálló, a keresztény terminológiában a lat. *pater* (~ m. *atya*, ném. *Vater* stb.) 'isten' megjelölésként általános. Pl. "quanto magis Pater vester qui in caelis est dabit bona petentibus se" ('akkor mennyivel inkább ad jót mennyei Atyátok azoknak, akik kérik': Vulgata: Mt 7/17); "sed qui facit voluntatem Patris mei qui in caelis est" ('csak az, aki teljesíti menygyei Atyám akaratát': uo. 7/21). Az persze valószínű, hogy a megszólításból jöhetett létre

² A sémi adatokért és azok értelmezéséért Günter Stemberger kollégának (Bécsi Egyetem, Institut für Judaistik) tartozom hálával.

a *Deus/Isten* szinonimájaként a *Pater/Atya* megnevezés. Vö. még vog. *É mā numi-pālt numi-tUrem āśaw χūl'itālas* 'Gott, unser Vater erschien über der Erde' (Munkácsi–Kálmán, WogWb. 346). – A szemantikai párhuzamok ugyan támogatnák az *ős* (< *is*): *isten* egybevetést, de a fent előadott hangtani és alaktani nehézségek miatt el kell háritanunk ezt az egyeztetést.

Ramstedt (Studies in Korean Etymology; MSFOu. 95/1949: 282. l.) a m. *isten*-t elhomályosult összetételnek tartja. Alkotóelemei a következők volnának: *iš-* < **ič*, **äč* (vö. mong. *äčä* 'father') + *ten* 'heaven, god' (vö. koreai *thjĀn-*, kínai *tĕn*, *tĕn*). Szemantikai tekintetben ez ellen a származtatás ellen nem lehetne kifogást emelnünk. Az persze nyilvánvaló, hogy az előtag mongolból való eredeztetése felesleges, mivel az *is-* tő elvben U eredetű is lehetne: *ős* (HB *iDemucut*) < **icä* (UEW 78). A *ten* utótagnak a kínai *tĕn*, *tĕn* stb. alakkal való összekapcsolása történeti okokból képtelenség. A magyarság történelme folyamán sohasem állhatott kapcsolatban a kínaiakkal; a *ten* elemnek a tör.-mong. *täŋri*-vel való egybevetése hangtanilag helytelen, egy *ten*-féle alak továbbélése viszont a török-mongol nyelvekben nem dokumentálható.

Róna-Tas András "A honfoglaló magyar nép" (Bp., 1996.) című könyvében (129, 159) arról olvashatunk, hogy az anatóliai hettiták vették át a napisten tiszteletét és nevét: hattit *Eštan* → hettita *Ištanu/Aštanu*. Meg nem támogatott, ad hoc ötletként felveti, hogy ez a szó kaukázusi és kazár közvetítéssel kerülhetett át a magyar nyelvbe. A hattit-hettita szóra vonatkozóan l. még T. V. Gamkrelidze–V. V. Ivanov, *Indoeuropeiskij jazyk i indoeuropejcy*. Tbilisy, 1984, 1–2: 684, 897; Makkay János (Két öreg múzeumbarátom. Appendix: a magyar nyelv *isten* szaváról. Bp., 1998: 30–47) Volkert Haasra való hivatkozással (Geschichte der hethitischen Religion. Leiden–New York–Köln, 1994: 420–32) arra hívja fel a figyelmet, hogy a hettita szó jelentése 'napistennő' (tehát nem férfi isten!) volt, s ez szemantikailag akadály a egyeztetésnek. Makkaynak komoly kronológiai érve is van Róna-Tas etimológiai felvetésével szemben: a hettita birodalom Kr. e. 1200 körül bomlott fel, a feltett kaukázusi → kazár → ősmagyar kapcsolatok Kr. u. 600 utáni időre tehetők. A két időpontot elválasztó 1800 esztendő ellene mond bármiféle népi-nyelvi kapcsolatnak (i. m. 46).³

A további vizsgálatok szempontjából komoly megfontolás tárgyává kell tennünk a következő körülményeket: 1. Az uráli nyelvek 'isten' jelentésű szavai valamely 'ég' jelentésű szóval azonos eredetűek; 2. *Isten* szavunkat

³ Makkay János régész, aki nyelvészeti kérdések iránt is érdeklődik. A nyelvészetbe való beavatkozása nem mindig válik javára, jóllehet – mint a fenti megnyilatkozása mutatja – olykor nyelvészeti véleményt is tud helyesbíteni.

egy uráli 'ég' szóra nem tudjuk visszavezetni. 3. Az uráli nyelvek vallomásai alapján feltehető, hogy egykor a magyarban is azonos lehetett az 'ég' és az 'isten' jelentésű szó. 4. A m. *isten* a fent bemutatott uráli szócsoportok egyikével sem hozható etimológiai kapcsolatba.

Mindezen körülmények figyelembevételével talán megkockáztatható az a feltevés, hogy a korai ősmagyarban az *ég* és/vagy a *menny* szavunknak 'isten' jelentése is lehetett. Lehet, hogy a két szó szinonimaként szerepelt egymás mellett, de nincs kizárva, hogy főleg a *menny* fordult elő 'isten' értelemben, hiszen ennek van a mai nyelvben is elsősorban vallási 'mennyország; Himmelreich' jelentése. Persze az is lehetséges, hogy a korábbi 'ég, isten; Himmel, Gott' jelentésű szó kiveszett nyelvünkéből.

Isten szavunk hangalaki struktúrája miatt nem tartozhat ősi tőszavaink közé (a származékszóként való eredeztetés nehézségeiről fentebb már szölkünk.) A magyar nyelv szóvégmutato szótára (1969) szerint az *st*, *szt* mássalhangzó-kapcsolatot tartalmazó szavaink száma viszonylag csekély. Egy részük nagyon régi származékszó, pl. *est(e)*, *fest*, *füst*, *lusta*, *lustos*, *most(an)*, *rest*, *vastag*, *üst*, *ezüst*, *nyest*, *nyuszt*, *nőstény*, *rost* stb. Másik részük későbbi származékszavakból (*olvaszt*, *készítet*, *rekeszt*, *támaszt*, *választ* stb.) és jövevényiszavakból (*ostor*, *lista*, *posta*, *rosta*, *gesztus*, *pászta*, *paraszt*, *tiszta*, *puszta* stb.) áll.

5. Az *isten* egyike azon szavainknak, amelynek árja–iráni eredete nagyon korán felmerült.

J. E. Fischer volt az első, aki a m. *isten* szót "De origine Ungrorum" (1756) és "Sibirische Geschichte" (1768) című műveiben iráni szavakkal egybevetette: "Persae incolae Deum nominant: *Yezd*; *Jisdan* 'der Name der guten Gottheit' (l. ÁKE 2–3). Beregszászi Nagy Pál (Parallelon inter linguam Persicam atque Hungaricam. Erlangen, 1794) ezt az etimológiát megismétli: újperzsa *jezdan*, *izdan* 'Gott'."

Munkácsi (ÁKE 378) *isten* szavunknak ezt az iráni egyeztetését szintén elfogadja: < pehl. *yaztān*, *yazdān*, újper. *yezdan* 'Gott', av. *yazata-* 'verehrungswürdig', szkr. *yazatá-* 'ehrwürdig, verehrungswert; (plur. masc.) die Anbetungswürdigen; Götter'.

H. Katz "Studien zu den älteren indoiranischen Lehnwörtern in den uralischen Sprachen" (München, 1985) című kéziratot habilitációs munkájában a következőket olvashatjuk: "Die folgende Etymologie des ung. Wortes für "Gott" in Ansätzen schon bei J. E. Fischer (s. ÁKE 2ff., sowie 378 f.): A **øa1atá*• (> ai. [RV-] *yajatá-* 'anbetungswürdig', Pl. m. 'Götter', gav. *ya-*

zata- 'anbetungswürdig' (lx), jav. 'Gott') → U **jłltá-* (VoclSilpal. **jaltH-* > ung. der. (aff., Bartha 108) *isten*" (224).

Munkácsi nem ad elfogadható hangtani magyarázatot. A m. *isten*-t a pehl. *yaztān*, *yazdān*, újper. *yezdān* alakokból semmiképp sem lehet hangtanilag megmagyarázni. A Katz által rekonstruált uráli **jłltá-*, illetőleg **jaltÁ-* uralisztikai szempontból megalapozatlan: redukált *Í* az első szótagban és hangsúlyos *á* vagy *Á* az első szótagnál hátrább nem illik uráli-finnugor hangtörténeti ismereteinkhez. Az *isten* *iste*-elemének a Katz által feltett alakból való származtatása tehát felette problematikus.

Annak ellenére, hogy az eddigi megfejtési kísérletek kudarcot vallottak, *isten* szavunk irániból való átvételét mégis valószínűnek tartjuk. Lássuk előbb az etimológia szempontjából releváns indoiráni adatokat: óind *yájati*, *-te* 'verehren, huldigt, opfert, weiht', PartPerfPass. *iáíá-* (RV, usw.); *ijyā-* f. 'Opfer', *iáíáni-* 'verehrungswürdig' *iáíi-* f. 'Opfer'; óind *yajatá•* 'verehrungswürdig, anbetungswürdig', av. *yazata-* 'anbetungswürdig, Gott', középper. *yazd*, újper. *izad* 'Gott', oszét digor *izæd*, iron *zæd* 'Genius, himmlischer Geist' (Mayrhofer, KEWA. 3: 3–4); av. *yaz-*, *yad-* 'venerari, sacrare', *yaza-*, *yada-*, *iáíá-*, *yašta-* '(eine) Gottheit verehren, feiern, huldigen, ihr zu Ehren Gebete und gottesdienstliche Handlungen verrichten' (Bartholomae 1274 kk.), l. még *yašta*, *išta-*, *ištō*, *yaštō* (uo. 1276).

A magyar szót a szóközépi *zd*-t, *zt*-t tartalmazó alakokból nem lehet megmagyarázni, az *isten*-hez csupán az *št*-s alakok illenek. Kérésre Manfred Mayrhofer (Bécsi Egyetem, Institut für Indogermanistik) az iráni adatok hangtani-alaktani vonatkozásairól a következőket írta: "Wenn an der offenbar schon im 18. Jahrhundert geäußerten (s. Joki, Uralier und Indogermanen S. 10) Zusammenstellung von ungar. *isten* mit dem Plural (mittelpers.) *yazdān* 'Götter' (Sing: *yazd*) vor allem iran. *-zd-* Schwierigkeiten bereitet, so ließe sich mit aller gebotenen Vorsicht darauf hinweisen, daß im Passiv-Partizip von *yaz-* 'verehren, anbeten' lautgesetzlich *išt-* entsteht: vgl. *išta-* 'verehrt, der verehrt wird', im Avestischen mehrmals belegt (Bartholomae, Altiran. Wörterbuch S 1275f.). Eine mitteliranische Fortsetzung des Gen. Plur., der zum allgemeinen Plural geworden ist, altiran. **ištānām*, wäre als **ištān* 'die Verehrten' vorstellbar. Die Schwierigkeit, daß das Wort für 'Gott' aus einem Plural entlehnt sein müßte, teilt diese Auffassung mit der Zusammenstellung Beregszászis von *isten* und *yazdān*" (±1990, l. még Mayrhofer, EWAia. 2: 392–4).⁴

⁴ Az iráni adatok értelmezésében nyújtott szíves közreműködéséért Manfred Mayrhofer professzor úrnak ezúton mondok köszönetet.

Az átadó nyelvi alak középíráni **ištĀn* < **ištān* (< óíráni **ištānām*) lehetett. Ez a PartPerfpass. többes genitivusi esete, mely általános többes alakká fejlődött. A m. *isten* a középíráni rekonstrukciónak szabályosan felel meg. Mayrhofer óvatosságra int azzal a megjegyzésével, hogy az *isten* 'Gott' esetében átadó nyelvi alakként egy 'Götter' jelentésű többes alak szolgált volna. Én ebben a körülményben nem látok áthidalhatatlan nehézséget. Fentebb láthattuk, hogy többes számú alakok a sémi nyelvekben – majd egyházi hatásra a latinban és több európai nyelvben, így a magyarban is – egyes számúvá értékelődhetnek át. Talán hasonló folyamat zajlott le *isten* szavunk esetében az ősmagyarban is: a középíráni **ištān* (> *ištĀn*) alaknak 'nagyság, méltóság, fenség' jelentésárnyalatot tulajdonítottak, és egyes számú 'Gott' értelemben vették át. A m. *isten* íráni előzményének eredeti 'tisztelt(ek), tiszteletreméltó(ak)' jelentéséhez jó szemantikai párhuzamul kínálkozik a ném. Gott 'isten' kikövetkeztethető jelentése: 'das angerufene Wesen; a hívott/ megszólított lény'. Vö. ieur. **ghu-* > óind *hū* 'Götter anrufen': germ. **gudā-* < **ghu-tó-m* (a *-to* participiumképző) (Kluge–Mitzka, DtEtWb.¹⁹). Az 'isten' neve a germánban a lat. *deus* stb. szavakkal összetartozó **Tīwaz* < **Teiwas* 'Himmelgott' > óészaki *Tyr* stb. volt (i.h.). Vajon az ősi 'isten' jelentésű szónak a középíráni *ištĀn* > m. *isten* 'tisztelt, tiszteletreméltó' szó által való kiszorítása összefügghet-e az ősmagyarok tabuisztikus szokásaival, amely esetleg dél és kelet felől is (perzsa, zsidó vallás) kaphatott impulzusokat (vö. *Uradnak Istenednek a nevét ne vedd hiába*).

A többes szám → egyes szám átértékelődéshez jó párhuzamul kínálkoznak az európai nyelvek magázó–önöző formái: (pluralis maiestatis): finn *te* 'ön, maga' < 'ti', fr. *vous*, ang. *you*, or. *вы*, ném. *Sie* 'ön, maga' < 'ők' (korábban: *Ihr* 'ön, maga' < 'ti'). Ide vonhatók még a szerénységi kifejezések is (pluralis modestiae): *fontebb már szóltunk erről* (ki?, ti, én). Többes számú szavaknak 'nagyság, méltóság, fenség' jelentésárnyalaton keresztül egyes számúvá válásához hasonló jelenség az, amikor gyűjtőnév fokozó, megtisztelő értelemben egyedi névvé fejlődik. Ilyen funkciót öltött pl. magára a *-ság/-ség* gyűjtőnévképző (*katonaság* 'Militär, Soldatenvolk', *népség* 'Gesindel, Pack, Volk') több szóban: *asszonyosság* 'Weib, Weibsbild' ← 'Frau' ('domina' ← 'dominatio'); *feleség* 'Frau, Gattin, Ehefrau'; *uraság* 'Herrschaft, Gutsherr' (eredetileg: 'dominatio, dominatus, dominium'); *rokonság* 'Verwandtschaft' → R 'der/die Verwandte'; *nemzetség* 'Geschlecht, Stamm' → R 'der/ die Verwandte'. Vö. ném. *Bursche* 'fiatalember, legény' ← 'Gesellschaft von Studenten, Handwerkern, Soldaten'; *Frauenzimmer* 'nőszemély, fehérmép' ← 'Gesamtheit der Frauen im Gemach'; *Kamerad* '(baj)társ, pajtás' ← 'Stu-

bengenossenschaft, Gesellschaft’ (vö.: Zsirai: MNy. 1926: 173–88; Horpácsi: MNy. 1953: 47–8; Kluge–Mitzka, DtEtWb.¹⁹).

Persze az is elképzelhető – bár kevésbé valószínű –, hogy az iráni többes alak a magyarban a ’nagyság...’ jelentésárnyalat nélkül vált egyes számi jelentésűvé. Erre számos példa idézhető a finnugor nyelvekből. Például: zürjén: nomplur. → nomsing.: *babki* ’Knöchelchen (zum Spielen)’ < or. *бабки* ’ua.’; *kart* ÷ ’Karte’ or. *карты* ’ua.’; genplur. → nomsing.: *jagÄd* ’Beere, Frucht’ < *ягод* (nom. *ягода*) *minut* ’Minute’ < or. *минут* (nom. *минута*) (Kalima: MSFOu. 1910: 32); votják. nomplur. → nomsing.: *bratja* ’Bruder’ < or. *братья* (ua.’; *koľosa* ’Rad’ < or. *колёса* ’ua.’; genplur. → nomsing. *anglilan* ’angol ember’ < or. *англичан* (*англичанин*) (Csúcs: NyK. 1970: 324, 1972: 40).⁵

⁵ Jelen írásom az 1996-ban megjelent “Über die Herkunft des ungarischen Wortes *isten* ’Gott’ című dolgozatom (Linguistica Uralica 32: 283–8, l. még MNy 95/1999: 40–45) átdolgozott és bővített változata. Harmatta János “Íráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre” (in: Kovács–Veszprémy szerk., Honfoglalás és nyelvészet. Bp., 1997. 71–83) című cikkében – amely az enyémnél egy évvel később jelent meg – szintén foglalkozik *isten* szavunk iráni eredeztetésével. Ő a magyar szót az iráni **yaštān* ~ **yašten* (< kö-zépperzsa *yazdān* < óiráni **yazata*) alakból vezeti le. Harmatta etimológiája magyar szempontból jó néhány kérdést nyitva hagy: 1. nem szól az iráni *ya-* > m. *i-* megfelelésről, jóllehet ez könnyen megtámogatható: vö. m. *iromba* < szlk. R *jarāba*, 1219/1550: *Iroslou* szn. < szláv *Jaroslavъ* stb. (TESz. *iromba* alatt); fenti magyarázatom értelmében (középiráni **ištĀn* > *isten*) erre a hangmegfeleltetésre nincs is szükség; 2. a szóbelseji iráni (általában idegen nyelvi) **s* < m. *s* megfelelés szokatlan (a magyarban *sz* volna várható); 3. nem szól az iráni többes számú alak és a m. *isten* egymáshoz való viszonyáról.

Über die Herkunft des ungarischen Wortes *isten* 'Gott' unter Berücksichtigung der nordeurasischen Sprachen

In der Mehrzahl der uralischen Sprachen werden die Begriffe 'Himmel' und 'Gott' mit denselben Wörtern benannt. Z.B. obugr. **tōram* 'Himmel, Gott' → wog. TJ *tāram* id., ostj. V Vj *toram* id. Diese Begriffe werden auch in den türkischen Sprachen miteinander verbunden bzw. identifiziert: kas.-tat. *tājri* usw. 'Himmel, Gott'. Vgl. auch mong. *teŋri* id. Die Verbindung des Himmels und der Gottheit bzw. ihre Beziehung zueinander ist auch im Ungarischen bekannt. Das Wort *ég* 'Himmel, Himmelreich' hat im übertragenen Sinne auch die Bedeutung 'Gott': *adja az ég!* 'gebe Gott [eigt. der Himmel]'; *szent egek!* 'du lieber Himmel! [eigt. heilige Himmel]'. Das Wort *ménny* ist in erster Linie im religiösen Sinne 'Himmelreich' gebräuchlich. In diesem Sinne wird dieses Wort auch im Plural verwendet: *a ménnyeknek országa* 'Himmelreich [das Land der Himmel]'

Isten ist eines jener ungarischen Wörter, deren arisch-iranische Herkunft sehr früh aufgetaucht ist (im 18. Jahrhundert bei J. E. Fischer). Ung. *isten* kann aber aus den Formen pehl. *yaztān*, *yazdān*, neupers. *yezdān* 'Gott' keinesfalls erklärt werden. Zu ung. *isten* passen nur iranische Formen mit *št*, vgl. aind. *ištāni-* 'verehrungswürdig'. Die Form der Gebersprache mag mitteliran. **ištĀn* < *ištān* (airan. *ištānām*) 'die Verehrten' gewesen sein. Im Falle des Wortes *isten* hätte also eine Pluralform 'Götter' zum Modell in der Gebersprache gedient. Es gibt viele Beispiele dafür, daß Pluralformen als Singularformen umgewertet werden (hebr. *elohim* 'Gott', ursprünglich Pluralform zu Sing. *eloha*, *el* usw.). Im Ungarischen wurde der mitteliranischen Pluralform *ištān* (> *ištĀn*) die Bedeutungsnuance 'Größe, Majestät, Hoheit' beigemessen und sie wurde im singularischen Sinne 'Gott' übernommen.

KÁROLY RÉDEI

Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi

Helena SULKALA

Taustaa

Meidän aikamme erikoisuus on se, että suurin osa maailman kielistä on uhanalaisia. Turvallisin asema näyttää olevan itsenäisten valtioiden enemmistökielillä, jotka pystyvät kattamaan lähes kaikki modernin yhteiskunnan tarvitsemat domeenit. On kuitenkin syytä pitää mielessä, ettei pienilukuisenkaan vähemmistöryhmän kielen kuolema ole mikään automaattinen, väistämätön tai luonnollinen tapahtuma (Lindgren 2001a: 20).

1800-luvulla aloitettu ja 1900-luvulla jatkettu määrätietoinen assimilaatiopolitiikka Ruotsissa, Norjassa, Venäjällä ja Neuvostoliitossa on johtanut pienten itämerensuomalaisten kielten osalta kunkin kielen vähäiseen käyttöön ja sitä kautta uhanalaisuuteen. Assimilaatiopolitiikan lähtökohtana on ollut 1800-luvun nationalismi ja sosiaalidarwinismi (Lindgren 2001b: 286), ja tämän politiikan tärkeä tavoite on ollut enemmistökielen omaksuminen ja sen käyttö kaikilla yhteiskunnan aloilla. Assimilaatiopolitiikkaa on voimakkaasti edesauttanut myös samanaikainen maailman ja yhteiskuntien modernisoituminen (Lindgren 2001b: 286–287), joka on heikentänyt kielen, ympäristön, kulttuurin ja historian välisiä yhteyksiä ja muuttanut kielten ekologisia suhteita tasa-arvoisesta ja täydentävästä hierakkiseen ja kilpailevaan (Mühlhäuser 1998: viii).

Kolmen vuosikymmenen aikana lukuisat vähemmistöt eri puolilla maailmaa ovat kokeneet lähes yhtäaikaan etnisen heräämisen (Huss 2001: 278). Myös itämerensuomalaiset vähemmistöt ovat kokeneet tämän heräämisen, joka on tuonut mukanaan halun ja tarpeen revitalisoida kieltä, ts. pelastaa, mitä pelastettavissa on. Aina ei ole tyydytty pelkkään olemassa olevan säilyttämiseen, vaan sen lisäksi on alettu voimakkaasti kehittää vähemmistökieltä käyttökelpoiseksi modernin yhteiskunnan eri domeeneja kattavaksi kieleksi.

Tavoitteena on ollut kaksi- tai monikielisten yksilöiden muodostaman yhteiskunnan kehittäminen.

Vähemmistökielet ja niihin kohdistuvat revitalisaatiopyrkimykset ovat herättäneet huomiota sekä poliittisessa keskustelussa että kielentutkimuksessa. Vähemmistökielten puhujat ovat alkaneet vaatia oikeutta omaan kieleen, identiteettiin ja kulttuuriin. Voimme puhua uudesta kieliekologisesta muutoksesta (Haugen 1972). Tarkoitin sillä tässä yhteydessä vähemmistöjen kielien prosessien, kuten esimerkiksi kirjakielen luomisen, uudenlaisia yhteyksiä kulttuuriseen ja sosiaalis-historialliseen kontekstiin, jossa emansipaatiopyrkimykset ovat olennainen osa muutosta.

Vähemmistöjen kulttuurista ja sosiaalista identiteettiä vahvistaa erityisesti oman kielen osaaminen ja mahdollisuus käyttää kieltä kirjoitettuna (Sulkala 2000: 15). Monet modernin yhteiskunnan vähemmistöt eivät pidä kieltään oikeana kielenäkään, ennen kuin sitä käytetään painetussa tekstissä, kirjakielenä.

Tarkastelen seuraavassa sitä, miten itämerensuomalaiset vähemmistöt ovat pyrkineet kiellensä asemaa kehittämään ja mihin domeeneihin revitalisaation alussa on panostettu. Tarkasteluni kohteena on kymmenen uhanalaista, mutta kirjakielen asemaan pyrkivää itämerensuomalaista vähemmistökieltä: meänkieli, ruotsinsuomi, kveeni, viena, aunus, vepsä, karjalansuomi, võro, seto ja liivi.

Language planning¹

Etnisen heräämisen ansiosta ja tietoisien revitalisaation avulla on syntynyt ja syntyneitä uusia virallisia vähemmistökieliä. Virallisen kielen statusta ei saavuteta sillä, että vähemmistökieltä käytetään puhuttuna kanssakäymiskielenä omakielisessä kontekstissa, vaan kielen käyttö virallisissa yhteyksissä modernissa yhteiskunnassa edellyttää kirjakielen luomista ja sen tietoista kehittelyä, ts. language planningiä. Language planning käsitteenä sisältää kaiken tietoisien kielensuunnittelun yhteiskunnassa. Sen alaan kuuluvat kielellisen diversiteetin säilymiseen, kielellisiin ihmisoikeuksiin ja kielilainsäädäntöön liittyvät kysymykset. (Mantila 2001: 14.) Language planning -käsitteen ala jaetaan kahtia tai joskus kolmiakin: puhutaan status planningistä, corpus planningistä ja acquisition planningistä (Cooper 1989: 32–34).

Status planningiin kuuluvat vähemmistökielten asemaa, kielilainsäädäntöä ja vähemmistökielten oikeuksia koskevat asiat samoin kuin se, miten vähem-

¹ Käytän tässä yhteydessä tarkoituksellisesti englanninkielisiä termejä. Termien suomenkielisistä vastineista ks. Mantila 2001.

mistökielten puhujat ovat kyenneet laajentamaan, rajoittamaan tai säilyttämään kielenkäytön tiettyjä domeeneja. Corpus planningiin kuuluvat esimerkiksi kirjallisen standardin luominen kielen monista varieteeteista ja ortografian kehittäminen. Acquisition planningiin kuuluvat mm. vähemmistökielten opetuksen kehittäminen ja oppimateriaalien tekeminen.

Kaksivuotisessa vähemmistöprojektissa *Networking in peripheral language research and higher education between the Nordic countries and the neighbouring states* on selvitelty edellä mainittujen vähemmistökielten kielen suunnittelua kaikista kolmesta näkökulmasta. Mukana projektissa ovat olleet myös uudehko vähemmistökieli ruotsinsuomi ja vähän vanhempi vähemmistökieli karjalansuomi. Näiden kaikkien kielten yhteiskunnallisesta asemasta ja revitalisaatiotoimista on raportoitu neljässä julkaisussa: Kieli- ja kulttuurikontaktit (2000), Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivirantaan – Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportit I (2000), II (2001) ja III (2001).

Vähemmistökielten revitalisaatiotoimet

Meänkieli, jonka puhujia on 35–60 000, on saavuttanut Ruotsissa kansallisen vähemmistökielen aseman vuonna 2000. Meänkielen puhujilla on oikeus käyttää suullisesti ja kirjallisesti meänkieltä viranomaisissa Jälliväärän, Haaparannan, Kiirunan, Pajalan ja Övertorneån kunnissa. Viranomaiset veloitetaan vastaamaan suullisesti meänkielellä, mutta kirjallisesti vastatesaan viranomaiset voivat käyttää myös ruotsia; vain lyhyt tiivistelmä vaaditaan meänkieleksi kirjoitettuna. (Winsa 2000: 148–149.) Lapsilla on myös oikeus saada opetusta meänkielessä. Pajalan Kangosen koulussa meänkielen opiskeleminen on pakollista. Yhdistys- ja kulttuuritoiminta esimerkiksi STR–T:ssä (Svenska Tornedalingarnas Riksförbund – Torniolaaksolaiset), näytelmät, laulujen sanoitus, kaksi- tai kolmikielinen lehdistö ja meänkielinen kirjallisuus vahvistavat kirjallisen kielenkäytön domeeneja. Kaunokirjallisuutta, johon sisältyy myös uskonnollista kirjallisuutta ja käännöksiä, on ilmestynyt jo noin 40 teosta, ja *Met*-lehteä on julkaistu (myöhemmin *Met-Aviisi*) vuodesta 1981 lähtien. Kaksi sanakirjaa ja kielioppi ovat ilmestyneet meänkielellä, ja deskriptiivinen kielioppi on tekeillä. Kielilautakunnan toiminta on aluillaan, joten kirjakielen standardisointi ja terminologian ja sanaston kehitystyö eivät ole päässeet vielä vakiintumaan. Meänkielisiä koulukirjoja on hyvin vähän painettuna, eikä yliopiston meänkielen opintoihin ja opettajankoulutukseen ole vielä tehty meänkielistä painettua oppimateriaalia. Meänkieliset paikannimet kartoissa ja kaksikieliset kyltit luonnossa vahvistavat kirjoitetun meänkielen asemaa.

Seuraavat meänkielen näytteet ovat Meänkielen kramatiikista (Kenttä-Pohjanen 1996: 7–20):

*Jos met opima uuen kielen, se rikastuttaa, se oon lisänä, se kompleteeraa, mutta met itte olema jäljelä, ko meilä oon kieli. **Mie olen minun kieli.** Mutta jos met emmä ossaa eli emmä saa kirjottaa ja puhua meän ommaa kieltä, meitä ei ole niinku olemassa. Jos oma kieli otethaan poijes ja uusi panhaan siale, sillon se uusi ei kompleteeraa, eikä rikastuta, se köyhyttää, se ottaa poijes oman ja pannee tilale lissäyksen. Meistä tulee vain lissäys: vain komplementti. – Ei se ole kumma ette moni voipi puolivahvasti.*

*Meiläki oon ollu monta kielijääkautta. Met jäimä. Met aioma olla vielä kauon täälä. Met olema hävehneet kauheasti omia sukulaisia ja itteä. **Moni oon freistanu unohtaa oman kielen.** Moni oon ostanu ruottalaisen sukunimenki. – Minun äitin kieli ei ollu mikhään äitinkieli. Se ei ollu mikhään, kuitenkin se oli minun äitin, isän, sisaren ja veljen kieli.*

***Met olema meitä, emmäkä muita;** meilä oon oma kieli. – Mikhään kieli ei tartte sinänsä olla pyhä. Mutta ihmiset, jotka puhuva jotaki kieltä, oon tärkeät. Niile oma kieli oon jopa niin tärkeä, ette se vaikuttaa miehleen ja siuhuin. Met pruuukaama puhua Ruottin Tornionlaaksosta ja Suomen. Mutta sehään oon alunperin ollu sammaa **meänkielen ja meänkylttyyrin aluetta.** Alama piain puhhuun **Meänmaasta**, joka on (näin) suuri alue.*

*Oon tingattu paljon jos meänkieli oon oma kieli vain murre. Se ei ole olenkhaan nuukaa, mitä se oon. **Tärkeintä oon, ette se oon.** – Tämä oon käytännön kysymys. Ja puliittinen. Met Ruottin alamaiset asuma Ruottissa, eikä täälä tunneta Suomen suomea, niin se häätty olla oma kieli; sunkhaan kukhaan ole ilman kieltä syntynyt. – **Met päätämä**, ette se oon oma kieli. Ja sillon se oon.*

Ruotsinsuomalaisia on yli 446 000, joista noin 200–250 000 on arvioiden mukaan äidinkieleltään suomenkielisiä (Kangassalo 2000: 93). Puhuttu **ruotsinsuomi** on pikkuhiljaa eriytymässä Suomessa puhutuista varieteeteista, vaikka kirjoitettu kieli noudattaa vielä pitkälti suomensuomen standardia (Lainio 1995: 7). Ruotsinsuomi sai virallisen vähemmistökielen aseman vuonna 2000. Sen myötä pohjoiset kunnat, Jällivaara, Kiiruna, Pajala, Övertorneå ja Haaparanta, ovat velvollisia ottamaan huomioon ruotsinsuomea puhuvien asukkaidensa kielelliset tarpeet. Muualla Ruotsissa ruotsinsuomi saa erityistukea esimerkiksi kirjallisuuden julkaisemiseen. Koulujen suomen opetus, tosin kahden viikkotunnin muodossa, alkoi 1960-luvun lopussa, kun assimilaation ilmapiiri pariksi vuosikymmeneksi väheni. Myöhemmät vähemmistö- ja siirtolaispolitiikan muutokset ovat heijastuneet ruotsinsuoma-

laisten kouluopetukseen välillä myönteisesti, välillä kielteisesti. (Kangassalo 2001: 132–145.) Suomen kieltä on voinut opiskella aikaisemmin viidessä yliopistossa, nykyisin neljässä. Uusin ruotsinsuomeen vaikuttava edistysaskel on tapahtunut Mälardalenin korkeakoulussa, johon on syksystä 2003 alkaen perustettu suomen kielen professuuri ja lehtoraatti nimenomaan ruotsinsuomea ja ruotsinsuomalaista kulttuuria tutkimaan ja opettamaan. Ruotsinsuomalaisilla on runsaasti omia lehtiä: *Ruotsinsuomalainen*, *Viikkoviesti*, *Ankuri*, *RSKL-lehti*, *Elävät kivet*, *Suur-Tukholma*, *Yks’Kaks ja Liekki*. Lisäksi suomenkielisiä sivuja on kolmessa lehdessä, ja on perustettu myös verkkolehti www.tukholma.net. (Kieliviesti 2001: 7–11.) Ruotsinsuomalaisten kielihuoltoa varten on perustettu jo vuonna 1975 Ruotsinsuomalainen kielilautakunta, joka on tehnyt lähinnä sanaston kielihuoltoa. Vuodesta 1980 saakka on ilmestynyt myös lautakunnan julkaisema *Kieliviesti*-lehti. Ruotsinsuomalaisilla on ollut omia yhdistyksiä, ja vuonna 2000 he perustivat oman katto-organisaation, Ruotsinsuomalaisen valtuuskunnan, valvomaan ruotsinsuomalaisten kielellisiä, kulttuurisia, yhteiskunnallisia ja sosiaalisia etuja. Ruotsinsuomi kehittyy omaan suuntaansa nopeimmin sanastollisesti, mutta myös rakenteellisesti: *Pakkaa ylös rygsekki ja pane sitten kengät päälle*. ’Pura reppu ja pane sitten kengät jalkaan.’ *En tiiä, jos se menee tehä niin*. ’En tiedä, voiko niin tehdä.’ *Oot sä leikannu ittes?* ’Oletko leikannut/leikkauttanut tukkasi?’ (Kangassalo 2000: 94.)

Kveenin kieltä ymmärtäviä on arviolta 12 000, ja he ovat saaneet virallisen aseman Norjan kansallisena vähemmistönä (Lindgren 2001b: 288–289), mikä ei kuitenkaan vielä suo heille yhtä paljon oikeuksia kuin esimerkiksi Ruotsin lainsäädäntö meänkielisille. Myös Euroopan neuvoston vähemmistökielten puiteyleissopimus koskee kveenin kieltä. Kveeniä ja suomea voi opiskella koulussa toisena kielenä. Kuitenkin vain Porsangin kunnassa opetetaan kveeniä, muualla suomensuomea. Oppikirjoja ei ole painettu, mutta sen sijaan materiaalia on jonkin verran verkossa. Yliopistossa on järjestetty kveenin kielen ja kulttuurin kursseja. Kveenin sanakirja ja kielioppi ovat tekeillä. Kveeneillä on omia yhdistyksiä ja kulttuuritoimintaa myös omalla kielellä, mutta vain kaksi kveeninkielistä kaunokirjallista teosta on tähän mennessä ilmestynyt. *Ruijan Kaiku* -lehdessäkin on vain harvoin kveeninkielisiä kirjoituksia, joten lehti on lähes norjan- ja suomenkielinen. Kveeninkieliset nimet kartoissa ja kaksi- tai kolmikieliset kyltit Porsangissa vahvistavat kuitenkin kveenin kielen asemaa.

Kveenin kielen näytteet ovat peräisin *Ruijan Kaiku* -lehdestä (Aronsen 1998: 8):

Oma kieli antaa minule itenttiteetin, ja jos kuva omasta kielestä on positiivinen, niin itenttiteettiä tulee olemaan positiivinen. – Investeeraminen omhaan kielheen on kriisitön investeeraminen.

*Meilä on mahdollisuus osalistuut nihii tietoihiin ja kokemukshiin mitä meidän esivanhemat – kväänit – oon kokehneet vuosisattoin läpi. Meidän kieli näyttää mitä meidän kansa oon **ajatellu, uskonu, hunteerannu ja tehny**. Kielen kautta met opima meidän histuuriasta, meidän lauluista ja loruis-ta, meidän nimistä, meidän tavoista, meidän uskosta ja meidän omista ihmisi-stä. – **Meidän kieli oon meidän kartta täähään mailmhaan.***

Karjalan kielillä, joiden puhujia on yhteensä n. 95 000, ei ole virallista asemaa Karjalan tasavallassa eikä Tverissä. On hyvä kuitenkin muistaa, että karjalan kirjakieltä kehitettiin lyhyen aikaa jo 1930-luvulla niin Karjalassa kuin Tverissäkin. Tuolloin suunnitellun yhteisen kirjakielen ajatuksesta on toistaiseksi luovuttu, ja nyt on luotu oma kirjakieli vienalle, aunukselle (= livville) ja tverille. Vienaa, livviä ja tverinkarjalaa voidaan nykyisin opettaa aineena kouluissa. (Zaikov 2000: 23–30.) Koulun alimmilla luokilla on käytössä omakielisiä aapisia, lukukirjoja ja sanastoja. Petroskoin yliopiston, Petroskoin pedagogisen yliopiston ja Lihoslavlän korkeakoulun karjalan kielen laitokset kouluttavat opettajia ja karjalan kielten tutkijoita (Markianova 2000: 20–21). Opiskelua varten on olemassa oppikirjoja, kuten sanakirjoja, kielioppeja, lukemistoja, murreoppaita jne. Yhdistys- ja kulttuuritoiminta, esimerkiksi Karjalan rahvahan liitossa, lisää kirjallisen kielen käyttöä, samoin yksikieliset lehdet *Vienan Karjala* ja *Oma mua* sekä kaksikielinen *Tverin Karie-lat*. Myös kauno- ja uskonnollista kirjallisuutta on jo jonkin verran ilmestynyt näillä kielillä, mm. evankeliumeja vienaksi ja livviksi. Vuodesta 1999 lähtien on toiminut kielilautakunta, terminologinen komissio, joka keskittyy erityisesti uudissanonien luomiseen ja vanhojen sanonien elvyttämiseen.

Vienankarjalan näytteet ovat aapisesta (Zaikov 1992: 3, 81):

*Teijän käsissä on karjalaini aapini. Se opastau teitä lukomah, kirjuttamah, pakajamah karjalaksi. Olkah **oma kieli kaikista kaunehin, parahin ta kallehin**. Elkyä konsana unohtakkua omua kieltä!*

*Tämä on Karjalan kartta. Karjala on kotimuas. Kartasta näkyy kuin äijä meilä on järvie ta jokie. Niijen rannoilla rupei elämäh **ruatuo suvaiččeva karjalaini** rahvas. Satoja vuosie tiälä pyyvvetih kalua, kynnettih muata ta*

kasvatettih vil'ua. Karjalaisilla on kaunehie runoja, virsie, lauluja, stari-noja. Muissa, jotta jokahisella rahvahalla on oma kotimua.

Samoin aunuksenkarjalan näytteet ovat aapisesta (Markianova–Dubrovina 1990: 72, 89):

Müö elämmö Karjalas. Olemmo karjalazet, pagizemmo karjalakse. Karjal on mejän kodoimua. Musta! Joga ristikanzal kallehin kohtu on kodoimua, paras kieli on muamankieli. Kaunehet Karjalan järvet ollah puhtahat, sivät da kalakkahat. Kui piävuot olemah venehel ihanan järven pinnal, sivään tükkäü hüväs mieles i himottau pajattua.

Ruodo ristikanzua kohendau.

Vepsän kielellä ei myöskään ole virallista asemaa Karjalan tasavallassa eikä sen ulkopuolella, mutta vepsällä on kunnallisen kielen asema vuonna 1994 perustetussa Vepsän kansallisessa kunnassa (volostissa). Vepsäläisiä on nykyisin n. 12 000, ja heistä vepsän kieltä puhuu n. 6000. Vepsää kehitettiin kirjakieleksi 1930-luvulla ja sitä tutkittiin paljon. Poliittisista syistä vepsänkin kehitystyö lopetettiin. Nykyisin vepsää voidaan opettaa kouluissa, ja se on pakollinen oppiaine Vepsän kunnan koulussa. Kouluopetukseen on olemassa aapinen, lukukirjoja ja luonnon oppikirja vepsäksi. Petroskoin yliopistojen vepsän kielen laitoksissa koulutetaan vepsän kielen opettajia, ja opiskelua varten on myös oppimateriaalia, kielioppeja ja sanakirjoja. Kauno- ja uskonnollista kirjallisuutta on jonkin verran kirjoitettu ja käännetty (esimerkiksi evankeliumit, Apostolien teot) vepsäksi. Kaksikielinen lehti *Kodima* luonnollisesti lisää vepsän kirjallista käyttöä. (Zaitseva 1998: 100.) Myös vepsän kieli on mukana vuonna 1999 perustetussa terminologisessa komissiossa, joka on jo julkaissut koulu- ja kielitieteen termistön.

Vepsänkin näytteet ovat aapisesta (Zaitseva–Mullonen 1991: 3, 78, 82):

Abekirj opendab teid lugemaha, kirjutamha, pagi emha vepsäks. Comad ted teile, lapsed, vepsän kel't opendamas! Meiden kodirandaine om coma! – Meiden külä Mägi om jogen randal. Jogen nimi om Sivär'. Vezi Siväres om vilu i puhtaz. – Änine om lujas sur' järv. Äni en randal sei ub coma külä Šoutarv. Šoutarvläi ed lapsed armastaba heiden küläd. Lapsed lugeba: Šoutarv, Šoutarv – vepsän ma! Minä sindai armastan. Eile küläd paremba, Sinä oled kodima!

Meiden keles om äi sanoid. Kodima om sur' sana. Kaikuccel ristitul om Kodima. Kodimad eisa unohtada. Päiväine – mamoi – Kodima – mušta kai-ken nene sanad, ala unohta heid nikonz.

Suomea on Karjalassa puhuttu lähes sadan vuoden ajan. Kielen status ja suomea puhuvien asema on vaihdellut vuosikymmenien kuluessa vallanpitäjien mukaan: vuodesta 1920 suomesta tuli virallinen kieli Karjalassa, kun taas vuonna 1937 ”porvarillisesta” suomesta luovuttiin. (Starshova 2001: 100–101.) **Karjalansuomella** on ollut vahva asema kaunokirjallisuuden ja kulttuurin kielenä. Suomea on kouluissa opetettu, ja suomenopettajia on valmistettu sekä Petroskoin valtionyliopistossa että pedagogisessa yliopistossa. Omalta osaltaan karjalansuomen käyttöä on lisännyt ja tukenut inkerinsuomalaisten siirtyminen Karjalaan toisen maailmansodan jälkeen. Vaikka inkerinsuomalaisten paluumuuton ja suomalaisten nopean assimilaation vuoksi suomen kieltä puhuvien määrä onkin Karjalassa vähentynyt (Starshova 2001: 101), näkyä ja kuuluu suomi edelleen median kielenä *Karjalan Sanomissa*, kulttuurilehti *Careliassa*, lastenlehti *Kipinä*ssä ja televisiossa sekä opetuskielenä kouluissa. Ruotsinsuomen tavoin myös karjalansuomessa on omaleimaisuutta jo havaittavissa: *Joka vuosi huvipuistossa avautuvat uudet laitteet, joihin et kyllästy. Korkeasaarella ei nukuta talviunta. Kahdeksankymmentä prosenttia eläimistä saa nähdä ympäri vuoden. Eläintarhassa lisääntyy monia harvinaisia lajeja.*

Võronkielisiä on Virossa yli 40 000 ja seton puhujia 6–8 000. **Võron ja seton** kielillä ei ole virallista asemaa, mutta Viron valtio suhtautuu myönteisesti näiden kielten kehittämiseen. Osoituksena siitä on Võron instituutin ja Tarton yliopiston Etelä-Viron tutkimuskeskuksen perustaminen. (Pajusalu 2000: 122.) Eteläviron kirjakielellä on monen sadan vuoden perinteet. 1800-luvun lopussa pohjoisviron kirjakieli sai kuitenkin pääkielen aseman, mistä seurasi eteläviron kirjakielen väistyminen (Laanekask 2001: 117–131). Uusien kirjakielten, võron ja seton, luominen ja kehittäminen yli sadan vuoden tauon jälkeen on alkanut oppikirjojen, aapisen ja lukemistojen muodossa. Võro-viro-sanakirja on valmistunut ja viro-võro -sanakirja on tekeillä, ja võron kielioppi viroksi on olemassa. Vanhastaan eteläviron kirjakielellä on julkaistu kaunokirjallisuutta. Myös nykyisin võron ja seton kehitystä edistävät kaunokirjallisten teosten, erityisesti runokirjojen, ilmestyminen sekä lehdet *Uma leht* ja *Setomaa*. Võroa ja setoa opetetaan kouluissa oppiaineena. Võron instituutissa toimii kielilautakunta, joka päättää kielen normittamisesta ja on mm. valinnut useasta ortografiavaihtoehdosta nykyisin käytettävän ortografian. Võron instituutti on organisoinut paikannimien keruun, ja võron- ja setonkieliset paikannimet kartoissa vahvistavat kielten asemaa kirjoitettuna kielenä.

Võronkieliset esimerkit ovat myös aapisesta (ABC kiräoppus 1999: 54, 103, 148):

*Ma ei tahaq kinkalõgiq säänest saatust, et täl umma kiilt tõsõ inemiseqa kynõlda ei olõq. Tuuperäst kynõlgõ **umma kiilt nii pall'o ku mõistat ja saat.** – Ku miiq kyik umma kiilt kynõla, sys mi anna **ummaq synaq ja pehme helü tulõvaidzilõ põlvilõ** edesi, nii nigu mi tää olõ ummi vanavanõmbide käest saanuq.*

*Ku ma väiku olli, sys kynõliq imä-esä ja vanaimä muqka eesti kiilt. – Ma pidi võro kiilt esiq opma. – Sul om jo uma võro keele aabits ja lugõmik ja või-ollaq ka **võro keele oppaja koolin.** Raamat ja oppaja ommaq muidoki väega tähtsäq, üt's asi om syski hulga tähtsamb. Tuu kygõ tähtsamb asi om, et suurõq inemiseq suqka võro keelen kynõlnuq.*

*Mu koton kynõldas võro kiilt. Võro kiil' om mu kodokiil'. Kiä om Võromaal sündünü, tuu om **rikas inemine.** Tä mõist kynõldaq **kattõ kiilt:** võro kiilt ja eesti kiilt. Setoq ommaq sama rikkaq. Nääq mõistvaq seto kiilt ja eesti kiilt.*

Setonkieliset näytteet ovat kertomuskirjan esipuheesta (Seto pajatuusi 1999: 3): *Setokõisi laulurikkust tiidvãq kyik, nii setoq esi, näide naabriq, kui kah kavvõlitsõmb rahvas. Jääs õks pikäs aos miilde küll, ku kiä juhtus eloh edimäst vuuri nägemä parki seto naisi, kel ilosaq rõivaq sãlãh, kuurma hõpõt rinnah ja esi hõikasõq (ni viil mitmõ helü pääl!) nii, õt lagi nõsõs.*

Liiviläisiä on Latvian kansallisuustietojen mukaan 177 ja **liivin** puhujia arvioiden mukaan 15–30, joista äidinkielenään liiviä puhuu alle kymmenen (Krautmane 2001: 163). Liiviläisillä on Latvian perustuslaissa alkuperäiskansan asema, jonka turvaamiseksi on säädetty valtiollinen ohjelmakin. Latvian kielilaissa on mainittu valtion vastuu liivin kielen säilyttämisestä (Ernštreit 2001: 201). Liivistä on julkaistu sanakirja, ja yliopisto-opetuksen pohjalta on tehty liivin oppikirja latviaksi. Myös kaunokirjallisuutta ilmestyy liiviksi, samoin kuukausilehti *Õva*. Kieltä opetetaan lasten kesäleireillä, aikuiskursseilla ja oppiaineena Latvian yliopistossa, mutta ei kouluissa. Liivin kielen asemaa pyrkivät vahvistamaan Liivi-Seura, Liivin kulttuurin keskus ja Liivinranta-instituutio.

Liivin kielen esimerkin olen valinnut liiviläisten kulttuurilehdestä (Līvlist 1994: 2): *TãmpÁva lĩvõ kultūr äb ũo nei sūrõd ja veggist jūrõdõks, kui ättõ tũoist, sūrĩmõd Eir#põ toutõd. Nei iž ku le°listõn, lĩvõ kultūr vanimõd tra-dĩtsijõd tulãbõd folkl#rõst ja etnogrãfijstõ. Lĩvõd inteligents tazãndõks um tikkĩž suggõn obbõ, kui lĩvõ kiẽlsõ tul°õ ulzõ ka ežmist ilmalist rõntõd.*

Kirjakielten kehittäminen edellä esitetyissä vähemmistökielissä on siis meneillään. Tämän kehitystyön myötä on muutamassa vuodessa syntynyt tai syntyymässä uusia itämerensuomalaisia kirjakieliä; voidaan jopa puhua pienten kirjakielten syntybuumista. Monilla kielillä on kirjakielen kehitys ollut iduillaan jo aikaisemmin, mutta historiallisista syistä kehitys on taantunut tai jopa päättynyt. Monen, nyt syntyvän kirjakielen kehittäminen vaatii vielä paljon perustutkimusta, erityisesti kielten rakenteiden ja sanaston tutkimusta, ennen kuin esimerkiksi kirjakielen normeista voidaan puhua.

Kirjakielen kehittäminen

Tarkastelen seuraavassa lyhyesti taulukkojen muodossa vähemmistöprojektiin kuuluneiden itämerensuomalaisten vähemmistökielten language planningiä erityisesti kirjakielten kehittämisen näkökulmasta. Sen vuoksi en esitele tässä yhteydessä suullisen kielitaidon ja yleispuhekielen kehittämistä esimerkiksi radio- ja televisio-ohjelmien avulla.

Taulukoissa + merkillä merkitsen ne alueet, joilla kukin vähemmistökieli on jo ollut aktiivinen. Valkoiset ruudut osoittavat puolestaan ne alueet, joilla aktiivista toimintaa ei vielä ole, ja x:llä merkityillä alueilla toiminta on tekeillä. (Käytetyt lyhenteet: Mk = meänkieli, Rs = ruotsinsuomi, Kv = kveenin kieli, Vi = vienankarjala, Au = aunuksenkarjala eli livvi, Ve = vepsän kieli, Vö = võron kieli, Se = seton kieli, Li = liivin kieli, Ks = karjalansuomi.)

Taulukko 1. Koulutus omalla kielellä.

OPPIMATERIAALI	Mk	Rs	Kv	Vi	Au	Ve	Vö	Se	Li	Ks
aapinen		+		+	+	+	+	+		+
lukukirja		+		+	+	+	+	+		+
muu oppimateriaali	+	+	+			+	+	+	+	+
SANAKIRJAT										
oma kieli – enemmistökieli	+	+	x	+	+	+	+	+	+	+
enemmistökieli – oma k.	+	+					x	+		+
KIELIOPIT										
omalla kielellä	+	+	x	+	+	+				+
muulla kielellä		+		+			+	+	+	+
YLIOPISTON OPPIMAT.										
omalla kielellä	x	+		+	+	+	+	+		+
muulla kielellä		+		+	+	+	+	+	+	+

Taulukko 2. Lehdistö.

LEHDISTÖ	Mk	Rs	Kv	Vi	Au	Ve	Võ	Se	Li	Ks
yksikielinen sanomalehti = vain vähemmistökielellä		+		+	+		+			+
kaksikielinen sanomalehti	+					+		+	+	
kolmikielinen sanomalehti	+		+							
lastenlehti				+	+	+				+

Taulukko 3. Vähemmistökielinen kirjallisuus.

VÄHEMMISTÖKIELINEN KIRJALLISUUS	Mk	Rs	Kv	Vi	Au	Ve	Võ	Se	Li	Ks
kaunokirjallisuus (sis. runouden ja näytelmät)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
uskonnollinen kirjallisuus	+	+	x	+	+	+			+	+
tieteellinen kirjallisuus	+	+		+	+	+	+	+		+

Taulukko 4. Hallintotekstit ja lait.

HALLINTOTEKSTIT JA LAIT	Mk	Rs	Kv	Vi	Au	Ve	Võ	Se	Li	Ks
omalla kielellä	+	+								
enemmistökielellä	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Taulukko 5. Standardointia edistävä elin.

STANDARDOINTIA EDISTÄVÄ ELIN	Mk	Rs	Kv	Vi	Au	Ve	Võ	Se	Li	Ks
yhdistys tai liitto	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
kielilautakunta	+	+		+	+	+	+	+		+

Taulukko 6. Paikannimet ja kylti.

PAIKANNIMET JA KYLIT	Mk	Rs	Kv	Vi	Au	Ve	Võ	Se	Li	Ks
omalla kielellä	+	+	+				+			+
enemmistökielellä	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Edellä olevista taulukoista näkyy yleisesti, miten eri tavoin kukin vähemmistö on lähtenyt kirjakieltänsä kehittämään ja mihin domeeneihin revitalisaation alussa on panostettu. (Taulukot eivät anna oikeaa kuvaa siitä, miten kutakin domeenia on kehitetty määrällisesti.) Jonkin verran kirjallisuutta ja sanomalehtiä on julkaistu kaikilla näillä kielillä. Joillakin on olemassa kielioppi, sanakirja tai koulukirjoja. Jos tarkastelee taulukon antamia tietoja yksilöidymmin, huomaa useimpien kielten osalta vähemmistökielisten (lingvistien) tärkeän panostuksen juuri koulutuksen alimpien asteiden oppimateriaaliin. Muu julkaistu kirjallisuus painottuu selvästi kaunokirjallisuuteen ja runouteen, jonkin verran myös uskonnollisiin teksteihin. Alkuaan kaksi- tai kolmikielisistä sanomalehdistä on pyritty siirtymään yksikielisiin lehtiin. Sanakirjoista voi päätellä kohdekielen ja muun sisällön mukaan, onko sanakirja tarkoitettu vähemmistökielisille vai muille ja onko se tarkoitettu tekstin/puheen vastaanottamiseen vai tuottamiseen (Romppanen 2001: 302–304).

Vähemmistökielten edelleenkin heikosta asemasta kertoo muun muassa se, että hallinnon ja lain kielenä ei vähemmistökieltä juuri käytetä. Kieli- ja kulttuuriyhdistysten toiminta revitalisaatiotyössä on kaikille vähemmistöille tärkeä, vaikka varsinainen toiminta usein jää muutamien aktivistien harteille. Vähemmistö pyrkii näkymään enemmistölle myös kartoissa ja kylteissä olevien nimien kautta. Kielensuunnittelun kanavoiminen kielilautakunnille osoittaa pyrkimystä vakiinnuttaa normittamistyö.

Ruotsinsuomen ja karjalansuomen kehittäminen on aikaisemmin perustunut standardisuomen kehitykseen, ja siksi taulukon tiedot suomen kirjakielen kehittämisestä Ruotsissa ja Karjalassa näyttävät hyviltä. Kuitenkin ruotsinsuomen ja karjalansuomen omaehtoinen kehitys on vasta alullaan, ja siksi niiden tietoinen kehittäminen omaksi kirjakielekseen kuuluu tulevaisuuden haasteisiin.

Lopuksi

Yksilötason revitalisaatio (Huss 2001: 279) lähtee siitä, että omaa kieltä opetellaan puhumaan, lukemaan ja myös kirjoittamaan kaikissa mahdollisissa tilanteissa. Yhteiskunnan tasolla revitalisaatio tarkoittaa eri domeenien halluunottoa omalla kirjakielellä, ts. hallinnon, koulun, lehdistön ja kulttuurin kieltä eri muodoissaan.

Eri vähemmistöjen kansainvälinen ja paikallinen yhteistyö on eri puolilla maailmaa osoittautunut merkittäväksi revitalisaatiossa. Myös ympäröivän enemmistöyhteiskunnan tuki on tärkeä kehittämistyössä, johon myös kielen- tutkijat voivat osallistua. Esimerkiksi projektin *Networking in peripheral language research and higher education between the Nordic countries and the*

neighbouring states tutkijat ovat osallistuneet tärkeään työhön itämerensuomalaisen kirjakielten kehittämisessä.

Tutkimuksessa on jo havaittu, että vähemmistökielten kehitysprosessit ovat olleet samanlaisia erilaisissa yhteiskunnissa valtiomuodosta riippumatta. Toisin sanoen kirjakielen luomisprosessit muistuttavat toisiaan niin Pohjoismaissa kuin entisissä Neuvostoliiton valtioissa, Karjalassa ja Baltian maissa. Kielellisen sorron vähetessä on vähemmistöillä herännyt halu luoda omakielinen kulttuuri, jota luonnollisesti edistää oma kirjakieli. Enemmistökielet, ruotsi, norja, venäjä ja viro, ovat nekin aikanaan ja omalla tavallaan saavuttaneet kirjakielen statuksen.

Vähemmistöjen ja vähemmistökielten tutkimus edistää myös kielellisiä ihmisoikeuksia. Vähemmistön tulee itse saada määrittellä kielensä kieleksi tai murteeksi ja kehittää kieltään myös kirjakieleksi. Kielellisiin ihmisoikeuksiin kuuluu myös oikeus saada samastua yhteen tai useampaan kieleen.

Lähteet

- Aronsen, Terje 1998: Miksi kvääninkieli kirjakielenä. In: Ruijan Kaiku 29. 5. 1998.
- Cooper, Robert L. 1989: Language planning and social change. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ernštreit, Valt 2001: Põlisrahvad Läti Vabariigis. In: Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti II (toim. Miia Mikkonen, Helena Sulkala ja Harri Mantila). 198–203. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 18. Oulu.
- Haugen, Einar 1972: The Ecology of Language. In: The Ecology of Language – Essays by Einar Haugen (toim. Anwar S. Dil). 324–339. Stanford University Press, Stanford.
- Huss, Leena 2001: Kielen elvyttäminen eli revitalisaatio. In: XXVII Kielitieteen päivät Oulussa 19.–20.5. 2000 (toim. Helena Sulkala ja Leena Nissilä). 278–284. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 41. Oulu.
- Jüvä, Sullõv–Kauksi, Ülle–Kõivupuu, Marju–Reimann, Nele–Hagu, Paul 1999: ABC kiräoppus ja lugõmik algkooli latsilõ. Võro Insituut ja Võro Selts. VKKF, Võru.

- Kangassalo, Raija 2000: Kohti ruotsinsuomea. In: Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti I (toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala). 93–107. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 15. Oulu.
- Kangassalo, Raija 2001: Suomen kieli Ruotsin peruskoulussa 1960-luvulta 1990-luvulle. In: Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti II (toim. Miia Mikkonen, Helena Sulkala ja Harri Mantila). 132–161. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 18. Oulu.
- Kenttä, Matti–Pohjanen, Bengt 1996: Meänkielen kramatiikki. Kaamos, Övertorneå.
- Kieliviesti. Ruotsinsuomalaisen kielilautakunnan lehti. Tukholma.
- Krautmane, Erika 2001: Liivin kielen elvyttäminen 1990-luvulla. In: Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III (toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala). 163–168. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 20. Oulu.
- Laanekask, Heli 2001: Ensimmäisen eteläviron kirjakielen loppuvaiheista. In: Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III (toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala). 117–131. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 20. Oulu.
- Lainio, Jarmo 1995: Ruotsinsuomesta ja sen muutoksista. In: Kieliviesti 1/1995. 4–11.
- Lindgren, Anna-Riitta 2001a: Oikeus omaan kieleen. In: Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III (toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala). 13–29. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 20. Oulu.
- Lindgren, Anna-Riitta 2001b: Pohjoiskalotin uhanalaiset kielet. In: XXVII Kielitieteen päivät Oulussa 19.–20.5.2000 (toim. Helena Sulkala ja Leena Nissilä). 285–291. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 41. Oulu.
- Livlist 1994: Livlist. Livõ Kultūr Sidām. Livõd Rānda.
- Mantila, Harri 2001: Mitä language planning on suomeksi? In: Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti II (toim. Miia Mikkonen, Helena Sulkala ja Harri Mantila). 14–24. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 18. Oulu.

- Markianova, Ludmila 2000: Karjalan kieli venäjän kielen naapurina. In: Kieli- ja kulttuurikontaktit (toim. Helena Sulkala). 13–22. Oulun Yliopisto, Oulu–Kajaani.
- Markianova, Ludmila–Dubrovina, Zinaida 1990: Aberi. Karjala, Petroskoi.
- Mühlhäuser, Peter 1998: Foreword. Language attitudes and social identity. v–xv.
- Pajusalu, Karl 2000: Võro-seto vähemmistökielenä. In: Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti I (toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala). 118–125. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 15. Oulu.
- Romppanen, Birgitta 2001: Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken. Acta Wasaensia Nr 91, Språkvetenskap 18. Vaasa.
- Seto pajatuisi 1999: Külä nii kynõli. Valik seto pajatuisi. Vällä valinuoq ja kokko säädnuq Paul Hagu. Võro Instituut, Võro.
- Starshova, Tamara 2001: Onko suomen kielellä tulevaisuutta Karjalassa? In: Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III (toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala). 100–109. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 20. Oulu.
- Sulkala, Helena 2000: Keel, identiteet ja ühiskond. In: Ödagumeresoomõ piirisüämeq (toim. Karl Pajusalu ja Sullõv Jüvä). 11–26. Võro Instituudi Toimõndusõq 10. Võro.
- Winsa, Birger 1998: Language attitudes and social identity. Oppression and revival of a minority language in Sweden. Applied Linguistics Association of Australia. Occasional Paper No 17.
- Winsa, Birger 2000: Flerspråkighetens socioekonomi i Tornedalen. In: Kieli- ja kulttuurikontaktit (toim. Helena Sulkala). 147–175. Oulun yliopisto, Oulu–Kajaani.
- Zaikov, Pekka 1992: Vienan aapini. Karjala, Petroskoi.
- Zaikov, Pekka 2000: Karjalan kielen opettamisesta Karjalan Tasavallassa. In: Kieli- ja kulttuurikontaktit (toim. Helena Sulkala). 23–30. Oulun yliopisto, Oulu–Kajaani.
- Zaitseva, Nina 1998: Vepsän kirjkelen problemad: Olem-ik surmankündusel? In: Barentsin alueen itämerensuomalaiset vähemmistöt ja kirjakieli. Symposiumi Tromssassa 13.–15.6.1997 (toim. Arja Koskinen ja Eira Söderholm). 95–101. Nordlyd No. 26. Tromssan yliopisto, Tromssa.
- Zaitseva, Nina–Mullonen, Maria 1991: Abekirj. Karjala, Petroskoi.

Small written Finnic languages

Globally speaking, most of the languages spoken at our time are endangered. The languages used in independent states to cover most societal domains seem to have the most secure status. We should bear in mind, however, that not even the death of the language of a small minority is an automatic, inevitable or natural event.

I will discuss some endangered Finnic minority languages: Meänkieli, Sweden Finnish, Kven, Viena Karelian and Olonets Karelian, Vepsian, Karelian Finnish, Võro, Seto and Livonian.

Meänkieli is spoken in northern Sweden close to the Swedish – Finnish state boundary. Sweden Finnish, naturally, is spoken in Sweden. Kven is spoken in the provinces of Tromsø and Finnmark in northern Norway. Karelian is spoken in the northern (Viena) and southern (Olonets) parts of the Republic of Karelia and in an isolated area, Tver Karelia, close to Moscow. Vepsian is also spoken in the Republic of Karelia and in the St. Petersburg province. Karelian Finnish is spoken in the Republic of Karelia, and Võro and Seto are spoken in south-eastern Estonia. Livonian is spoken in Latvia.

One factor that resulted in the decline and, ultimately, the endangered status of these Finnic languages was the systematic assimilation policy adopted in the 19th century and continued in the 20th century in Sweden, Norway, Russia and the Soviet Union. (A similar assimilation policy was applied to the Saami in Finland.) The background of the assimilation policy lay in the nationalism and social Darwinism of the 19th century, and the main aim of this policy was to promote the acquisition and use of the majority language in all societal domains. The assimilation policy has also been promoted by the simultaneous global and societal processes of modernisation. The pressure towards assimilation has caused both individual and societal problems.

Over the past three decades, a number of minorities in different parts of the world have almost simultaneously undergone an ethnic revival, which has aroused a desire and a need to revitalise minority languages, i.e. to save what remains to be saved. But not all minorities have been content with maintenance only. Some have even undertaken drastic measures to develop their language into a form that can be used in the different domains of modern society. Their goal has often been to develop a society of bilingual or multilingual individuals. Minority languages and the efforts to revitalise small languages have attracted increasing attention in both political debate and linguistic research. The speakers of some unstandardised varieties peri-

pheral to dominant, standardised cultural languages have begun to claim a right to their own identity and culture.

We are here dealing with language ecology (term proposed by Einar Haugen), which refers to the connections between linguistic processes and the contemporary cultural and socio-historical context. The emancipatory trends advocated by the speakers of the small languages participating in this process are clearly part of such development. Thanks to the ethnic revival and conscious revitalisation, new official minority languages have been and are being developed. It will be interesting to see how linguistic emancipation will affect the development of wellbeing.

Language planning incorporates all conscious planning of language use in society. It addresses equally issues of language sociology concerning the maintenance of linguistic diversity, the linguistic human rights of minorities and language legislation down to details of recommended usage and linguistic norms.

It seems that the cultural and social identities of a minority pivot primarily on the acknowledgement of its language and the possibility to use it in writing. Many minorities do not even consider their language a real language until it appears in print.

I present a comparative assessment of the contemporary status of the Finnic minority languages and their speakers as concise tables of the language planning measures.

1Az uráli nyelvek *habeo*-szerkezetének történetéhez

Eberhard WINKLER

Idegenajkú megfigyelők, akik a finnugor nyelvek jellegzetességéről és rokoni kapcsolatairól akartak képet alkotni, már régen észrevették, hogy ezek a nyelvek *létigével* rendelkeznek, de *haben*-igével nem. Feltehetően Martin Fogelius hamburgi polihisztor figyelt fel először arra, hogy a finn és magyar nyelvben a *habet* forma helyett az *est* formát használják. Ezt a megállapítását 1669-ben megjelent híres "Observationes" című munkájában tette közzé.

A szakirodalom ennek a jelenségnek széles vonulatát tárta fel, ide sorolva: a török, kelta, orosz, grúz, szuahéli, indián és még egyéb nyelveket is. A történeti kapcsolatokat is figyelembe véve, úgy tűnik, hogy a *haben*-igék hiánya korábban nyilvánvalóan még általánosabb volt. Az indogermán nyelvekben például megállapítható, hogy a különböző *haben*-igék nem vezethetők vissza egy közös eredetre, hanem a különböző igék 'haben' jelentése másodlagosan fejlődött ki: így tartozik pl. a német *haben* és a latin *capere* 'vesz, fog' a **kap*- 'fog, tart' jelentésű indogermán tőhöz, a latin *habere* a **ghabh*- 'fog, vesz' jelentésű idg. tőhöz és az ógörög $\chi\omega$ egy idg. tőhöz *segh*- 'tart, fog' értelemben. Ezért nem kizárt, hogy az indogermán alapnyelvben nem volt *haben* ige.

Minden bizonnyal az uráli alapnyelvben sem volt *haben*-ige. Ugyanis az a néhány uráli nyelv, melyben megtalálható, ezt a jelentést csak önálló életében másodlagosan fejlesztette ki. Itt a következő nyelvekről van szó:

- a) lapp: *lpN âdnet* 'use, employ, require, keep, need, have'; ismeretlen eredetű;
- b) osztják: *tãja*- 'haben, besitzen; halten; aufbewahren; gebären; behandeln'; ismeretlen eredetű;
- c) vogul: *õñsi* 'van neki, bír, hord, visel, gondoz; szül, ellik'; ismeretlen eredetű;
- d) jurák: *mecy*^o 'haben, halten'; ismeretlen eredetű;
- e) nganaszan: *xonsy* 'имееть, владеть, держать, хранить, использовать'; ismeretlen eredetű.

Ezeknek az igéknek az eredete mindmáig feltáratlan, bár nyilvánvalóan nem tartoznak össze. Az uráli igékben a 'tart' jelentés lehetett az, amelyekből a másodlagos 'haben' jelentés kifejlődött. Brinkmann hívta fel a figyelmet arra, hogy a középfelnémetben a 'halten' és a 'haben' szemantikailag közel áll egymáshoz, és ez még a mai német nyelvhasználatban is érzékelhető: pl. 'ich halte mir einen Hund' – 'ich habe einen Hund' esetében. A lapp nyelvben a *haben*-jelentés kialakulását a skandináv nyelvek befolyásolták. A másik négy nyelvben idegen befolyás nem jöhetett szóba, a szomszédos nyelvek ugyancsak a *haben*-ige nélküli nyelvekhez tartoznak; tehát belső fejlődésről van szó. Mint ismeretes, ezek a nyelvek bár periférikusak és konzervatív jellegűek, mégis meglepően innovatívak, gondoljunk csak a passzívumra, mely mint teljes morfológiai kategória csak az obi-ugor és a lapp nyelvben létezik.

'Besitzen' jelentéssel az uráli nyelvekben általában egy ige rendelkezik (a magyar *bír*, a finn *omata*, *omistaa* stb). Bár a 'besitzen' és a 'haben' jelentés közel áll egymáshoz, mégsem fedik egymást. Ezt tanúsítja a következő Goethe-idézet is: "und er besitzt dich nicht, er hat dich nur" 'nem birtokol téged, csak vagy neki'. A 'besitzen' ige magában foglalja a tulajdonlás tényét és a megszerzés aspektusát is, mialatt éppen arra a dologra nem vonatkozik, amije van az embernek, legalábbis nincs előtérbe helyezve. A *szép szőnyegem van* vagy *barna szemem van* típusú mondatokkal valaminek a meglétét állapítjuk meg, a tulajdon aspektusát ez nem foglalja magába. A 'besitzen' jelentéssel bíró igéket tehát el kell különíteni a 'haben' igékről szóló fejtegetésektől. Metanyelvi közegben a továbbiakban az egyszerűség kedvéért *birtokot* mondok, ha a 'haben'-ra gondolok, és *birtokost*, ha olyanról van szó, akinek vagy aminek 'van valamije'.

Ha az uráli és más, már korábban említett nyelvek nem is rendelkeznek lexikális eszközökkel a 'haben' kifejezésére, mégis más eszközök segítségével, körülírással meg tudják ezt tenni. Ezt nevezi a szakirodalom *habeo*-szerkezetnek. Ez a szerkezet szintaktikai és morfológiai paraméterek sokaságából jön létre, melyek specifikus összetételükben és sorrendjükben a 'haben' jelentést fejezik ki.

- 1) Az uráli *habeo*-szerkezet egy tárgyatlan igét, a létigét használja, holott a német *haben* tranzitív ige, mely tárgyi vonzatot követel meg.
- 2) A birtokost jelentő szó a *haben*-mondatban alanyként van jelen, a *habeo*-szerkezetben ezzel szemben határozó vagy egyéb kiegészítő, bár egy önálló, a birtokost megnevező szónak a *habeo*-szerkezetek egy részében egyáltalán nem szükséges előfordulnia: itt a birtokost birtokos személyjel segítségével fejezik ki.

- 3) A birtokot kifejező szó a *habeo*-szerkezetben az alany szerepét tölti be, a *haben*-mondatban a tárgyét.
- 4) Az uráli *habeo*-szerkezetek egy részében (mint ahogy a létezés kifejező mondatokban általában) az alany és az állítmány közötti egyeztetésben szám vonatkozásában inkongruencia lép fel, mint a finn példa mutatja: *pojalla on mielenkiintoisia kirjoja*.
- 5) Az uráli *habeo*-szerkezetek azonos részében az alany és állítmány inverziója fordul elő, miközben a *haben*-mondatban nincs külön szabály az inverzió és egyeztetés használatára.
- 6) A *haben*-mondat formáját tekintve dinamikus-aktív szerkezetű, miközben a *habeo*-szerkezet statikus mondatok formáját mutatja.

Van azért hasonlóság a *habeo*-szerkezet és a *haben*-mondat között: A birtok mindig határozatlan, az ezt kifejező szó a német *haben*-mondatban és a magyar *habeo*-szerkezetben is határozott névelő nélkül áll: *ich habe Geld – nekem van pénzem*. Ha a német mondatához határozott névelőt fűzünk, megváltozik a mondat értelme, a hangsúlyszerkezet változásával: *ICH habe das Geld*, ami már azt jelenti: 'Nálam van a pénz'. A magyar nyelvben a 'valahol-létezés' aspektusa – ami a határozott névelő használatával kötődik össze – egészen egyértelmű: mert a birtokost kifejező szó ekkor egy másik, helyviszonyt kifejező szóban jelenik meg: *a pénz nálam van*. A finn nyelv is megkülönbözteti ezt a két jelentésárnyalatot, jóllehet a szórenden keresztül: egyrészt a *habeo*-szerkezet *minulla on auto*, másrészt *auto on minulla*, ha a birtok, jelen esetben az autó, határozott.

Eddig az uráli *habeo*-szerkezetekről általánosságban szóltam, a következőkben az egyes nyelvekben előforduló formákat szeretném bemutatni. Az idevágó, szakirodalomban a kérdéses szerkezeteket nagyobb számban sorolják fel, melyeket a mindenkori szerző idetartozónak vél. A terület eddigi tárgyalásának lényeges problémája éppen az, hogy a szomszédos jelenségek elhatárolása gyakran elmaradt, vagy a határ nem élesen lett meghúzva, így nem volt felismerhető, mi tartozik egyáltalán a *habeo*-szerkezethez és mi nem, azaz: a kritériumokat nem nevezték meg. A tárgy elhatárolásában lévő tisztázatlanság elsősorban a kisebb nyelvek esetében áll fenn, a három nagy irodalmi nyelvben, ezekre rendszerint elfogadott definíció van. A *habeo*-szerkezet történetével kapcsolatos jelenlegi kutatás nem utolsósorban a téma azon homályos elemzésén nyugszik, melyet Lakó és pl. Kangasmaa-Minn is összefoglalt, ami szerint nem lehetséges a *habeo*-szerkezet ősuráli formáját kideríteni.

Nézetem szerint az elemzés továbbviteléhez két tényezőt kell figyelembe venni:

1) Történeti távlatban különbséget kell tenni az *ich habe zwei Töchter* 'van két lányom' és *der Alte hat zwei Töchter* 'az öregnek van két lánya' mondatok között. Az első szerkezet véleményem szerint pragmatikus és történeti szempontból elsődleges az olyan szerkezetekkel szemben, melyekben valamely tetszőleges *x*-nek valamije van, még akkor is, ha élettelen birtokoshoz kapcsolódik. Ezért a következő vizsgálódásban a névmással kifejezett alany *habeo*-szerkezetére korlátozódok (tehát *habeo*, *habēs*, *habet*, *habēmus* stb.)

2) Nem minden szerkezet *habeo*-szerkezet, mellyel kontextuálisan kifejezhető a 'ich habe' (nekem van) jelentés. *Habeo*-szerkezeten olyan szintagmát értek, amely magjában néhány morfológiai és szintaktikai paraméterből tevődik össze: pl. birtokos személyjel, a létige vagy egzisztenciális ige, birtokos eset vagy szórend (erről később szólok). A szintagma speciális összetételén és sorrendjén keresztül megtartja ezt a jelentést, és kontextustól független, azaz pragmatikus szintre vonatkozó végkövetkeztetések itt nem játszanak szerepet. Ideális esetben tehát a szerkesztendő paraméter mátrixát kellene előállítani, amely – néhány nyelvben csak bizonyos sorrendben – mindig a 'haben' jelentéshez vezet; ha az egyes paramétereket vagy a sorrendet megváltoztatjuk, az a jelentés elvesztésével jár. Ez kitűnően látható pl. a finn és a magyar nyelvben is.

Ha ezt a definíciót vesszük alapul, akkor a Hajdú által a "Chrestomathia Samoiedica"-ban felállított, a nyenyec nyelvből felsorolt nyolcféle szerkezetből csak egy, illetve a tagadás figyelembe vételével kettő marad meg. Ezek tisztán nominális mondatok vagy létigés mondatok (Existenzialsätze), továbbá állítmányi szerkezetek és végezetül a 'besitzen' igével alkotott szerkezetek. Az ilyen szerkezeteket szövegösszefüggésben 'haben' értelemben interpretálják, csakhogy éppen nem annak veszik. A mindenkori kézikönyvek idézett fejezeteiben *habeo*-szerkezet fogalom alatt gyakran különféle kifejezési lehetőségek hasonló összegzését találjuk.

Nézzük azonban az uráli nyelvek általam *habeo*-szerkezetnek értékelt struktúráit! Először is az alapanyagot, a vonatkozó irodalmi anyagot, a nyelvspecifikus nyelvtanokat és a szöveg-gyűjteményeket vettem alapul. A egyes nyelvekhez – mint pl. az enyec, a nganaszan és kamassz – található anyag meglehetősen kicsiny és korlátozott. Ugyanakkor egyes összeállításokban – pl. a Katzschmann-féle szamojéd kézikönyvben, szomszédos, határos struktúrákat vehetünk észre, és ez lehetővé teszi az egész terület értékelését. Bátoran ki lehet jelteni, hogy a rosszul adatolt nyelvekben is megvannak ezek a

legfontosabb szerkezetek. Amennyire a szakirodalomban nincs utalás a dialektusokban kialakult formákra, úgy itt sem vettük ezt figyelembe.

Az uráli *habeo*-szerkezet két fő típusba sorolható, aszerint, hogy a birtokot jelentő szó birtokos személyjellel van-e ellátva vagy sem. Ezt a két fő típust további altípusokra lehet osztani, aszerint, hogy milyen esetben áll a birtokost kifejező szó.

1. típus: a birtokot kifejező szót kötelező birtokos személyjellel ellátni, mely a birtokosra utal; ezt követi a *létige*; a sorrend legalábbis a magyarban nem kötelező, mert a létige előre is tehető.

Ebben az első típusban a birtokost birtokos személyjellel fejezzük ki. Négy további előfordulási forma különböztethető meg, ha valamilyen okból a birtokost még személyes névmással is kifejezzük:

a) nominativusban, illetve alapformában – ahogy az obiugor és szamojéd szerkezetekben:

1. vog. *sāńkem ōli* 'ich habe eine Mutter' ~ *amki james nēm ōli* 'ich (selbst) habe eine schöne Frau'
2. osztj. *jajām ōs* 'ich hatte einen älteren Bruder'
3. nyenyec *xalyaw^o tōnya^o* 'ich habe einen Fisch'
4. enyec (*mod'*) *nej toneā* (E) 'ich habe eine Frau'
5. ngan. (*мона тэўчы*) " *θājūbi konnama* (E) 'ich habe 7 Töchter'
6. szölk. (*man*) *ātāmī ēηa* 'ich habe ein Rentier'
7. kam. *najžādän iibi* 'sie (Pl.) haben einen Freund' ~ *man nã[^]ām īge* 'ich habe eine Frau'

b) genitivusban – ahogy a volgai finn és permi kifejezésekben:

8. md. *kudom ul'i* ~ *moń ul'i kudom* (E) 'ich habe ein Haus'
9. cser. *erye ajžam ulo* (E) 'ich habe einen Sohn' ~ *meńen tušto pōrtem ulo* 'ich habe dort ein Haus'
10. zj. *nīllj em* ~ *menam nīllj em* (E) 'ich habe eine Tochter'
11. votj. *tavare vań* ~ *mīnam tavare vań* (E) 'ich habe Ware'

c) dativusban – mint a magyarban:

12. ung. *van házam* ~ *nekem házam van* (E) 'ich habe ein Haus'

d) vagy névutós szintagmával – mint a szelkup nyelvben:

13. selk. *man magan ooker aatām eenga* 'ich habe ein Rentier'.

2. típus: ez a típus elsősorban azért különíthető el, mert a birtokot kifejező szó nincs ellátva birtokos személyjellel, és ezért kötelező a birtokost saját

lexémával, személyes névmással kifejezni, és az elemek sorrendje meghatározott, az alany (a birtokot jelentő szó) a birtokost jelentő szót követi.

a) A birtokost jelentő szó genitivusban áll periférikus szerkezetekben a finnben, valamint a zürjénben, a cseremiszen és egy, csak a dél-lappban előforduló esetben:

14. finn *minun on jano* 'ich habe Durst'
15. zj. *menam em glt̄r* (E) 'ich habe eine Frau'
16. cser. *meńen ulo kok šk̄al* (E) 'ich habe zwei Kühe'
17. lpS *muw mana* 'ich habe ein Kind'

b) helyhatározós esetben vagy névutós szintagmában áll a birtokos a finnben és a többi lapp változatban valamint az obi-ugor kifejezési formákban:

18. finn (és a többi balti finn nyelv, a kurlandi lív kivételével) *minulla on rahaa* 'ich habe Geld'
19. lpN *must læ gir'je* 'ich habe ein Buch'
20. vog. *äm poltemt khōrēm äw ál* 'ich habe drei Töchter'
21. osztj. *männ̄e wäy äntim* 'ich habe kein Geld'

c) dativust csak a kurlandi lívek használnak:

22. lívK *mi'nn̄çn um r?'* 'ich habe Geld'.

Az uráli *habeo*-szerkezetekben használt igék egyszerre két típushoz tartoznak: vagy a 'sein, vorhanden/da sein, existieren' (*van, megvan, létezik*) jelentésű igét használják, mely teljes paradigmával rendelkezik és egyes szám harmadik személyben (egyeztetéssel: többes számban) kerül ebbe a szerkezetbe, vagy egy egzisztenciális, azaz teljes ragozási paradigma nélküli ige, mely csak formájában utal harmadik személyre, történetileg a szabály szerint nominális forma és annyit jelent: 'es gibt' (*van*).

Miközben a nagy nyelvek erős, egységes képet mutatnak, néhány kis nyelvben többféle változat létezik, részben egyszerűen egymás mellett párhuzamosan (esetleg stilisztikai nüanszokkal egybekötve) – mint pl. a zürjénben –, részben nyelvjárási változatban – mint tendenciózusan az obi-ugor variánsokban. Az obi-ugorban egyértelműen a *haben*-igés mondat dominál, mely periférikusan az itt vázolt *habeo*-szerkezeteknek felel meg.

Az uráli *habeo*-szerkezetek ezen felosztásában első pillantásra nem ismerhető fel világos összefüggés az uráli nyelvek történeti tagolódásában; az egyes jelenségek területi eloszlása is csak korlátozottan állapítható meg. A szakirodalomban néhány létező formánál utalás van arra, hogy ezek a formák semmi esetre sem régiek, ill. világosan újabb vonulatot mutatnak. Áttekinté-

sem tehát a régi szerkezetek mellett minden bizonnyal viszonylag újakat is tartalmaz, melyeket először el kell különíteni, hogy a történeti értékeléshez szilárd képet kapjunk.

A kétféle szerkezet típus eloszlása jelentősen egységesebb képet mutat, ha a két szerkezet dupla létezését másodlagosnak tartjuk, azaz a cseremis és zürjén változatokban – személyes névmás esetén a birtokos személyjel nélküli birtokszó (15. és 16. példa) – valamint az obi-ugor és szelkup változatokban – a birtokost megnevező szóval alkotott helyhatározó esetben illetve. névutós szintagmában (13., 20. és 21. példa).

1) A cseremis és zürjén szerkezetekhez: réginek tartom a zürjén típust *menam nīllj em* 'ich habe eine Tochter' (*van egy lányom*), tehát a birtokszón birtokos személyjellel (10. példa) ellátott típust. Ehhez jön a birtokosra utaló személyes névmás, pótlólagosan jelölve a birtokost, mégpedig ezen vagy a birtokos személyjelen keresztül. Ennyiben megtakarítható a meglévő személyes névmáson a birtokos személyjel. Ez egészen önálló jelenség, bár biztosan befolyásolja az orosz nyelv, ahol a *habeo*-szerkezetben csak a személyes névmás mutatja a birtokost.

2) Orosz befolyás lehet a vogul és a szölkup szerkezet esetében is a névutós szintagma. Raija Bartens ezt a vogulban kétségbe vonja, utalva az osztjákra, de az osztják szerkezetben is orosz befolyásról lehet szó. A szölkup tehát a régebbi szerkezethez 'mein Rentier ist' egy orosz *u menja*-nak megfelelő sort egyszerűen hozzáilleszt, melynél a birtokos személyjel megmarad (13. példa); a vogulban ezzel szemben a birtokos személyjelet a birtokszón, ugyanúgy mint a cseremisben és a zürjénben is elhagyják (20. példa).

Tudomásom szerint a birtokos személyjel nélküli szerkezet az osztjákban csak keleten fordul elő, ezen kívül a népköltészetben és a régebbi nyelvtanokban sem található, csak az újabb szövegfajtákban (beleértve a nyelvészeti irodalmat is) fordul elő. Itt a személyes névmás locativusát a birtokos kifejezésére használják. Az osztják szerkezet tehát feltehetően orosz befolyást mutat.

Ha ez a magyarázat helyes, akkor a két szerkezet típus megkülönböztetéséhez jutunk, mely az uráli nyelvek történeti tagolódásával is összhangban van: a 2. típus a balti finnben és a lappban fordul elő, az 1. típus az összes többi nyelvben. A típusokon belül az előfordulás továbbra is igen sokszínű marad, így csak azt a kérdést tárgyaljuk, mely altípusok lehetnek régiek, s melyek azok, amelyek semmi esetre sem.

A 2. típusban egyértelműen másodlagos az a szerkezet, melyet a kurlandi lívek képviselnek, azaz a dativusban álló birtokszó. A Rigai-öböltől keletre élő salis-líveknél ez a szerkezetek adessivusszal fordul elő, mivel ez a lív vál-

tozat a dativust egyáltalán nem fejlesztette ki. Ennek a grammatikai esetnek az eredetéről nincs egységes vélemény. Az, hogy ez az eset a *habeo*-szerkezetben kerül felhasználásra, lett befolyásra vezethető vissza, mert a lett is, miután nincs *haben*-igéje, ezt a szerkezetet a *nekem van egy x* mintájára képezi. Mint ismeretes, a kurlandi lívek nyelvtanuk és szókincsük nagy részében erőteljes lett hatásnak voltak kitéve.

Az ebbe a típusba illesztett helyhatározó esetek, melyekben birtokszó áll, mégpedig a balti finnben adessivus és a lappban locativus (történetileg: elativus) semmi esetre sem régiek. Az *l*-es helyhatározó esetrendszer csak a balti finnben van, az elativus a finn-volgai alapnyelvig vezethető vissza. A későbbiekben erre még kitérek.

Így a 2. típusból az a jelenség marad még, mely a birtokost jelölő szót genitivusba teszi, mégpedig az állítmány nélküli déli-lapp szerkezet és a mai finnben a már csak nagyon korlátozottan előforduló *minun on jano* stb. forma. Az ige-használattól eltekintve, semmi sem szól ennek a szerkezetnek (a birtokost jelölő szót genitivusban) korai eredete ellen.

Az 1. típus alapeleme a birtokos személyjellel ellátott birtokszó. A szerkezetnek ez a része szintén nagyon réginek tűnik. Egy jól elkülönülő, pótlólagos birtokos szó, melynek funkciója kizárólag a birtokos kiemelése, ebben a típusban redundáns és másodrangú, ami részben ennek a konstituensnek morfológiai jelölésében is megmutatkozik. A magyar és a két permi nyelv önálló életében indult el a dativus, illetve a (szekunder) genitivus fejlődése. A volgai finn szerkezet ezzel szemben elvileg réginek számít. Kevésbé lehet egyértelműen következtetést levonni a szamojédra és obi-ugorra nézve, ahol is a birtokos szó alapformában, illetve nominativusban jelenik meg. Alapvetően lehetne a birtokost jelölő szó ezen formáját réginek tartani, de a funkciója – a szakirodalom értelmezőnek nevezi – nem kelti különösebb archaikus jegyek hatását, kivált például a déli-szamojéd nyelvekben, melyekben genitivus is található ebben a funkcióban.

Tekintsünk el az igehasználattól, és vezessük vissza a két típust egy-egy történeti alapformára, mégpedig a *az x-em – enyém az x* formákra!

Eljutottunk az igeformákhoz, illetve az uráli *habeo*-szerkezetekben használatos igékhez. Ha az UEW-t vesszük alapul, ebben a tekintetben az uráli területen világos kettőséget látunk, azaz az egyik oldalon a finnugor nyelvek, melyek ige-használata a FU **wole-* vagy FU **le-* re vezethetőek vissza, a másik oldalon a szamojéd nyelvek, melyek közül a déliben az összamojédra visszavezethető *létige *âç* használatos, miközben az északi egy pronominalis tőből levezetett igét használ, Janhunen szerint ez az összamojéd **tçnä-*. Az

ilyen igeformák mindkét területen ugyancsak két csoportra oszthatók: egyrészt egyes és többes szám 3. személyű igealakról van szó, egy egyébként teljes igei paradigma egy részéről, másrészt egy hiányos igei paradigma egy részéről (a példákban “E”-vel jelölve) A finnugor területen az ilyen igeáknél történetileg névszóképzésről van szó, a *létige* nominális formájáról, mely jellemző módon a ’Besitz, Eigentum’ (*birtok, tulajdon*) névszói jelentéssel bír (a magyarban is, ahol a régebbi *vagyon* alakra érvényes). Raija Bartens szerint ennek az egzisztenciális igeének létezik nyoma azokban a nyelvekben is, melyek ezt ma legalábbis a *habeo*-szerkezetben nem használják (mint az obi-ugor és a balti finn nyelvek). Egyedül a lappban nem fedezhető fel utalás korábbi meglétére. A *létige* egyes és többes szám 3. személyű alakja történetileg nézve szekunder jelenség, mert általános nézet szerint voltak kopula nélküli állítmányi szerkezetek, voltak csak nominális mondatok, ahogy ez még ma is sok uráli nyelvben megvan. A *létige* paradigmája tehát eredetileg legalábbis jelen idejű alakjában hiányos volt, a 3. személy(ek) alakjai hiányoznak. Ebből következik, hogy az egyes szám 3. személyű igealak előfordulásai mindenképpen újabbaknak tarthatók, mint azok az előfordulások, melyek itt az egzisztenciális igtét használják.

Az eredményeket összefoglalva, az ’ich habe x’ (*nekem van x-em*) kifejezésének két lehetséges előfordulása rekonstruálható az uráli alapnyelvben, vagyis a ’meines – x’ ~ ’mein x – seiend’ (*az enyém – x ~ az én x-em létezése*). Raija Bartens feltételezi, hogy az egzisztenciális ige, tehát a *létige* nominális levezetése éppen a hiányzó *haben*-ige miatt alakult ki – így kellene kiegészíteni – a ’mein x’ (*x-em*) frázis nem teljes, mert hiányzik belőle az állítmány. Ha ez a helyes feltevés, arra kell következtetnünk, hogy a ’meines – x’ (*az enyém – x*), amit ma nyilvánvalóan csak a déli-lapp ismer (mely egyébként is megőrzött több archaikus vonást), az uráli *habeo*-szerkezet kiinduló szerkezete volt. Ez a szerkezet a *habeo*-szerkezetek és a *haben*-igés mondatok egész lényeges vonulatán át kitűnik – erre már utaltam –, nevezetesen, hogy a birtokszó nem határozott, ami a második szerkezetben a birtokos személyjel kettőségekhez vezet: pl. a magyarban a birtokos személyjellel ellátott elemek definitumként léteznek, míg a magyar *habeo*-szerkezetben is a birtokos személyjellel ellátott birtokszó határozatlannak minősítendő.

Könnyen felismerhetőek az okok, miért nem maradt meg ez a szerkezet, és miért pótolták más konstrukcióval. Az egyikhez: ez a szerkezet már az alapnyelvben kettős értelmű volt, azaz egyrészt – vegyük a lapp példát – ’ich habe ein Kind’ (*van egy gyerekem*) és másrészt ’mein Kind’ (*a gyerekem*). A másikhoz: nem kevés uráli nyelvben eltűnt a genitívus, ami az alternatív

szerkezet képzését szükségessé tette. Mivel ez az eltűnés nem alapnyelvi jelenség, hanem a nyelvtörténet egy későbbi stádiumának része, ezért más alternatív strukturák fejlődésére is érvényes. Nem dönthető el, hogy ez rögtön a második szerkezetűtípus, a 'mein x – seiend' (*az én x-em létezése*) képzéséhez vezetett vagy pedig egy eltűnt köztes fokról van szó. Szembetűnő viszont, hogy ez a második szerkezetűtípus a török nyelvekkel egyezik. Mindenesetre a török nyelvek hatása az uráli nyelvekre oly késői, hogy ez a típus mint érintkezés eredménye nagyon fiatal lenne, és az egzisztenciális ige kialakulását tekintve az összes, de legalábbis finnugor területre nem tűnik valószínűnek.

Az összes fejlődési vonal közül, melyek a mai változatokhoz vezettek, leginkább a balti finn és a lapp terület szembetűnő (18. és 19. példa), emiatt ezekről még röviden szólni szeretnék. Igen feltűnő, mint már korábban is jeleztem, hogy magas a balti finn és a lapp előfordulások közti egyezés: mindkét nyelv helyhatározó esetet használ, ezen kívül a kopulát és mint általában a létezést kifejező mondatokban (Existenzialsätze) inverziót és inkongruenciát. A lapp más helyhatározó esetet használ, mint a balti finn: ez a lapp egészen redukált helyhatározó esetrendszerére vezethető vissza, és az is késői jelenség lehet, hogy alkalmi kongruencia lép fel. Ezek az egyezések nagyon jelentős érvek arra a feltevésre, hogy e két nyelv *habeo*-szerkezetei nem egymástól függetlenül fejlődtek ki. Így elvileg kétféle magyarázatra van lehetőség: vagy a balti finn befolyás alatt fejlődött a lapp szerkezet, vagy kialakulása a balti finn és lapp alapnyelvre, vagyis a korai balti finnre megy vissza.

A szakirodalom nem fogadja el a balti finn szerkezet származtatását a korai balti finnből (mint korábban említettem) morfológiai okokból sem. Ez egyezik azzal, hogy a *habeo*-szerkezet nem terjedt el a teljes lapp területen, hanem csak ott, ahol a finnel többé-kevésbé kivehető kapcsolatban álltak; a déli nyelvjárások – déli, umei- és pitei-lapp – az archaikus, tizenhetedik számú típust használják. Közelebb kerültünk tehát ahhoz a feltételezéshez, hogy a kérdéses lapp nyelvjárások a finnből vehették át a szerkezetet, amit a jelentős finn jövevényszóréteg is alátámaszt.

A balti finn szerkezet belső innovációnak számít. Kangasmaa-Minn és Huumo szerint a genitivusos régebbi szerkezet egyrészt túl kétértelmű, másrészt túlságosan megkövesedett ahhoz, hogy az egész birtokszerkezet-rendszer lefedje: emiatt lépett a helyhatározói eset a helyére; ugyanakkor a possessivusos és locativusos mondatok közel állnak egymáshoz, tipológiailag is. Hogy ez a szerkesztésmód nem lehet túlságosan régi, a lapp viszonyokon keresztül közelíthető meg, másrészt azon keresztül is, hogy a nyelv mindmáig megtartotta a genitivusos régebbi szerkezetet. A szerkezet korára vonatkozó

kérdés szorosan kapcsolódik egy másik problémához, az orosz у меня (*есць*) *habeo*-szerkezet korának és eredetének kérdéséhez. A finnugristák máig úgy tartják, hogy az orosz ezt a szerkezetet a balti finnból vette át, amit az érthető egyezések bizonyítanak, de másrészt az is, hogy az orosz állítólag az egyetlen szláv nyelv, amelynek nincs *haben*-igéje és ezért *habeo*-szerkezetet használ. Az átvételre vonatkozóan az orosz akanje moksa-mordvin befolyást feltételez – bár ezt a tézist itt egyszer sem vettem tekintetbe –, hogy ez a befolyás nagyon esetleges. A balti finn jövevényszavak tanúsága szerint az oroszban igen csekély a balti finn befolyás, a közvetlenül szomszédos nyelvjárásokra korlátozódik csak. Jóllehet a Künnap–Wiik–Pusztay-csoport új őshaza-teóriájának keretében jövevényszó nyoma nélkül, kételkedés nélkül erőteljes jövevénybefolyást feltételeznek, de empirikusan ilyen esetek tudomás szerint eddig nem lettek alátámasztva. Ez az alapfeltevés döntően gyengül azáltal, hogy szláv oldalról ennek a konstrukciónak a létezése az oroszokon kívül az óbulgárban, ószerbben, óhorvátban is kimutatható, azaz a meglétüket az ósszlávra kell visszavezetni. Ez egyezik a bevezetőben tett megjegyzéssel, miszerint az indogermán ősnelvben szintén nem volt *haben*-ige ennélfogva, a *haben*-ige nélküli állapot a régebbi. Ezzel véleményem szerint az a feltevés, hogy az orosz *habeo*-szerkezet balti finn szubsztrátum, megdőlt, de egyúttal felvetődik a kérdés, hogy nem egy ellenkező irányú hatásról kell-e beszélnünk? Más szóval: nem lehet-e, hogy a balti finn *habeo*-szerkezet az oroszból került át? Ezt a feltételezést legalábbis alátámasztaná a korai jövevényszavak erőteljes rétege, melyek a vepsztől a lívig kimutathatók. Ha ez a feltevés helyes, akkor az összes helyhatározó esettel vagy névutós szintagmával kifejezett uráli *habeo*-szerkezet orosz befolyás eredménye. Mindenesetre a balti finn és az orosz közötti kapcsolat megalapozott kutatása szükséges ahhoz, hogy ezt a kérdést megfelelő biztonsággal meg tudjuk válaszolni.

Irodalom

Az ismert nyelvtanokon, chrestomathiákon és kézikönyveken kívül felhasznált irodalom:

- Bartens, R. 1996: Das positive und negative Existentiale in den finnisch-ugrischen Sprachen. In: UAJb/NF 14: 58–97.
- Beke, Ö. 1915: Über den dativ-genitiv in den finnisch-ugrischen sprachen. In: JSFOu XXX: 11.
- Birnbaum, H. 1990: Еще раз о завоевание Северо-Восточной Европы славянами и о вопросе финно-угорского субстрата в русском языке. In: Uralo-Indogermanica I: 4–11.
- Brinkmann, H. 1959: Die "haben"-Perspektive im Deutschen. In: Sprache – Schlüssel zur Welt. FS Leo Weisgerber. Düsseldorf. 176–194.
- Deeters, G. 1954: "Haben" im Georgischen. In: Sprachgeschichte und Wortbedeutung. FS Albert Debrunner. Bern. 109–119.
- Fokos-Fuchs, D. R. 1962: Die Rolle der Syntax in der Frage nach der Sprachverwandtschaft. Wiesbaden.
- Harweg, R. 1968: Besitzanzeigendes 'haben' und die Doppeldeutigkeit der nominalen Possessivsuffixe im Ungarischen. In: ALH 18: 287–307.
- Huumo, T. 1995: Paikallissijan kieliopillistuminen datiivi-genetiivin funktioon: uralilaisen *n*-sijan ja itämerensuomalaisen adessiivin kehityksen vertailua. In: SJ 37: 55–79.
- Inaba, N. 1998: Suomalais-ugrilaisten kielten omistusrakenteesta: typologinen ja geneettinen näkökulma. In: Pajunen, A. (toim.), Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta. Hki. 144–181.
- Johanson, L. 1998: The structure of Turkic. In: Johanson, L.–Csató, É. A. The Turkic Languages. London, New York. 30–66.
- Kálmán, B. 1968: Über das obugrische Verb 'habeo'. in: FUM 10: 165–170.
- Kangasmaa-Minn, E. 1984: On the Possessive Constructions in Finno-Ugric. In: NyK 86, 118–123.
- Katzschmann, M. 1986: Nominal- und Esse-Satz in den samojedischen Sprachen. Hamburg.
- Kertész, M. 1914: A finnugor birtokos személyragozás némely használatáról. In: NyK 43, 397–447.
- Kim, A. A. 1981: *Habeo*-конструкции в селькупском языке. In: Языки и топонимия. 90–94.
- Kiparsky, V. 1969: Gibt es ein finnougri-sches Substrat im Slavischen? AASF, B 153, 4.

- Kokla, P. 1962: Possessiiv- ja *habeo*-konstruktsioonid mari keeles. In: ESA VIII: 197–212.
- Lakó, Gy. 1991: A magyar mondatszerkezet finnugor sajtóságai. Pécs.
- Riese, T. 1990: Nochmals zu *habeo* im Wogulischen. In: Specimina Sibirica III: 175–180.
- Schiefer, L. 1973: "Haben" im Wogulischen. In: FUF 40: 197–201.
- Schlachter, W. 1968: Subjektivität und Energie in der "haben"-Konstruktion der finnisch-ugrischen Sprachen. In: Schlachter, W. Arbeiten zur strukturbezogenen Grammatik. München. 405–443.
- 1974: Die ungarische und die deutsche *habeo*-Konstruktion. In: NytudÉrt. 83, 508–515.
- Sebestyén-Németh, I. 1957: Die possessiven Fügungen im Samojedischen und das Problem des uralischen Genitivs. In: ALH VII: 41–71, 271–340.
- Vasilev, Chr. 1973: Ist die Konstruktion *у меня есть* russisch oder urslawisch? In: Welt der Slaven XVIII: 361–367.
- Veenker, W. 1967: Die Frage des finnougriischen Substrats in der russischen Sprache. Bloomington.
- Vértes, E. 1956–57: A birtoklás fogalmának kifejezése a finnugor nyelveken. In: NyK 57: 146–159; 58: 102–119.
- 1967: Die ostjakischen Pronomina. Budapest.

Zur Geschichte der *habeo*-Konstruktionen in den uralischen Sprachen

Wie bekannt, haben die meisten uralischen Sprachen kein *haben*-Verb; in den wenigen übrigen Sprachen hat es sich sekundär herausgebildet. Auf der Grundlage eines Corpus der verschiedenen Realisierungsformen, das aus der einschlägigen Literatur gewonnen wurde, wird der Versuch unternommen, sie auf eine einzige historische Urform zurückzuführen. Die Rekonstruktion, die sich auf das anzunehmende Alter der beteiligten morphologischen Elemente stützt, kommt zu dem Ergebnis, daß die wahrscheinliche uralische Urform der *habeo*-Konstruktion der Vertretung entspricht, die sich noch heute im Südlappischen findet. Außerdem wird erörtert, warum diese Vertretung weitestgehend ersetzt wurde. Abgeschlossen wird die Untersuchung mit einer kurzen Diskussion der Entstehung der heutigen finnischen *habeo*-Konstruktion (mit Inessiv), die ja allgemein russischem Einfluß zugeschrieben wird, was hier aber zurückgewiesen wird.

EBERHARD WINKLER

**“H. P. lektorálta”
Etimológiai szótárak műhelytitkaiból,
avagy: Hajdú Péter emlékezete**

ZAICZ Gábor

“Uráli eredetű szavaink szamojéd vonatkozásainak a kidolgozásával egy ideig Hajdú Péter, később Erdélyi István foglalkozott” – írja Lakó György főszerkesztő a Magyar Szókészlet Finnugor Elemei (MSzFE) bevezetőjében.

A szamojéd szaklektorok tevékenysége – az alább ismertetendő módon – a következőkben járult hozzá a szótár eredményeihez: (1) az addigi szakirodalmat értékelve megerősítette vagy cáfolta egy, több vagy valamennyi szamojéd tagnak a magyar szóhoz kapcsolását; (2) pozitív állásfoglalás esetén felsorolta az általa közlésre javasolt szamojéd szóalakot és jelentéseket; (3) az irodalmi hivatkozásokat kiegészítette, ill. véleményezte.

1992 májusában az MTA Nyelvtudományi Intézetének uráli nyelvek (finnugor) osztályáról, Erdélyi István hagyatékának részeként hozzám került egy 87 gépírással és két kézirással (*here, ki*) szómagyarozatból álló gyűjtemény, amelynek borítója – Erdélyi kézirásával – a “H. P. lektorálta” feliratot viselte. Ezt a monogramot akkor sem volna nehéz feloldani, ha a lektori jelentések szerzője nem zárt volna le minden egyes fejtegetést a teljes aláírással. (Vö. még Hajdú-nekrológomat: MNy. 99: 115–118.) Írásomban a közelmúltban elhunyt tudós iránti tiszteletem jeleként az MSzFE szamojéd etimológiai kidolgozásának körülményeiről adok műhelytanulmányyszerű rövid áttekintést. (Dolgozatom első megfogalmazása 1993-ban készült, eredetileg Hajdú 70. születésnapjára.)

Hajdú Péter 1951-től – lényegében az MSzFE munkálatainak kezdetétől – 1959 őszéig volt (először) a Nyelvtudományi Intézet munkatársa. A rendelkezésünkre álló kéziratok szerint a szóban forgó lektori jelentések 1960 májusa és 1961 júniusa között készültek, tehát szerzőjük azok írásakor már az általa újonnan megalakított szegedi finnugor tanszék vezetője volt. Nyilvánvaló, hogy Hajdú nemcsak 89 ősinék magyarozott szavunkkal kapcsolatban készített szakmai véleményt e lexémák lehetséges szamojéd vonatkozásairól.

Hiszen e szavaknak is jó egyharmadában (36 szó = 40,45%) elutasítja a korábbi szakirodalomban felbukkant magyar–szamojéd szóegyeztetés helyességét, és a fennmaradó 53 helyes szamojéd etimológiával szemben az 1867 és 1978 között napvilágot látó MSzFE ennek három-négyszeresét, 176 szamojéd lexémát – köztük 37-et kérdőjellel – kapcsol a magyar címszóhoz (vö. Csúcs statisztikáját: NyK 84: 261). A rendelkezésre álló kézirat töredékes voltára figyelmeztet az a tény is, hogy szerzője olykor olyan szóhoz fűzött megjegyzést – például a *hát* alatt az *út*-ra –, amelyet az Erdélyi tárolta kis kötet nem tartalmaz.

Lássuk tehát legalább dióhéjban e magyar címszavak szamojéd problematikáját! Összegzésemben megemlítem Hajdúnak azokat a figyelmet érdemlő megállapításait, amelyekre az MSzFE – pontosabban a szócikk írója – terjedelmi okokból nem térhet ki (a szamojéd szavakat rendszerint fonematikus átírásban, az UEW-t is felhasználva közlöm). – A magyar szó feltételezhető uráli, finnugor, ill. ugor kori meglétére utal az alábbi jegyzék címszavát követő U, FU, Ug. rövidítés. Ha nincs részemről megjegyzés, akkor az MSzFE megemlíti Hajdú magyarázatát, a szó akár finnugor, akár uráli eredetű. Ezt követően zárójelben jelzem, hogy a szótár etimológiai vonatkozásban a lektori véleményt (1) teljes egészében, (2) részben elfogadja, (3) nem fogadja el (a 2. és 3. esetben bővebben kitérek a kérdésre).

agg FU (1). A jur. *η̄χ̄ι* 'früher' egy *η̄ā-*, *η̄a-* tőből származik, mely talán névmási eredetű.

agy ?FU (1). A jeny. *ae*, *ebē* 'Gehirn' azonos a 'Kopf' jelentésű jeny. *éba*, *ewa* szóval, mely a jur. *η̄aewa* stb., fi. *oiva* etimológiai megfelelője. (Másképp: SSA *aivo* és *oiva* a.)

ágy FU (1). Lindström sam. *vau* adata azonos a jur. *wāw* szóval, mely egyébként 'Schlaffell, Bett' jelentésű, és – véleményem szerint – finnugor oldalról egy vogul tagot tartalmazó, feltehetőleg uráli kori szócsalád tagja (?U **wop3*; vö. UEW 584).

aj, *áj* U (3). A m. szó nem tartozik a lp. *vuonâs*-nak és megfelelőinek uráli kori családjába (Hajdú az elhárítást nem indokolja). A kamassz mellett viszont még négy szajáni szamojéd nyelvből – a fi. *ovi* családjával kapcsolatban pedig háromból – közöl megfelelőket, de a szerkesztési utasítások alapján ez utóbbiak kimaradtak a szótárból. Így aztán a teljes szamojéd szócsalád tőle függetlenül, Janhunen közszamojéd szótárában olvasható először (SW 20, ill. 29; vö. még: SSA 2: 277).

al U (1).

- ár* 'Flut' Ug. (1). A szaklektor véleménye megjelent 1962-ben, a Ravila-emlékkönyvben (MSFOu. 125: 54). Donner feljegyzésében (JSFOu. 58/1: 11) a képző nélküli tószó is kimutatható a tavgiból, erre azonban a későbbi szakirodalom nem utal (vö. MSzFE *tó* a., SW 164: *túrku* <: **to-rká*, UEW 533).
- aszik* Ug. (1).
- bél* ?FU (1).
- bőr* U (1). Noha a szamojéd szó kimutatható az északi és a déli nyelvág egy-egy tagjából (Klaproth 1823-ból való kojbál adatára vö. MSzFE 110), Janhunen nem veszi be szótárába. Szótárunk szaklektora Grigorij Szpasszkij 1806. évi kojbál adatára hívta fel a figyelmet (vö. JSFOu. 59/1: 42), mely megegyezik Klaprothéval.
- dorgál* ?U (1). Kai Donner 'ringen', 'fangen' és 'festnehmen' jelentésű kamassz adatai (DJ 76) nem tartoznak a szócsaládhoz, mert azok feltehetőleg egy 'Streit, Zank' jelentésű névszó származékai. Ez a kam. *tābç* hangtani okokból török jövevényszó (l. uo.) aligha lehet; Joki újabb jövevényszó-monográfiájában (MSFOu. 103) nem is szerepel. – A szaklektor által nem közölt motor adatot Janhunen (SW alapján idézi UEW (531), és előszava ellenére (a szajáni adatok mindig szerepelnek: UEW XIX) nem Szpasszkij alatt.
- egér* FU (1).
- él* 'leben' U (1). Hajdú tajgi adatát a szótár tévesen (vö. MSzFE 37) nem idézi (de vö. UEW 73).
- emel* ?U (1). A szamojédban a magánhangzós szókezdet (vö. szelkup) elsődleges lehet (ugyanígy: UEW 24). Janhunen ősszam. **ilç*- ~ **jilç*- alakot következett ki (SW 26).
- [*emlő*] *emik* U (1). A jur. *ηamā*- első szótagi veláris vokálisa esetleg a *ηamtš* 'essen' hatására, másodlagosan keletkezett. Hangfestő eredetű szócsalád. – A Hajdú által nem idézett motor adatot Janhunentől (SW 110) közli az UEW (82) Szpasszkij helyett.
- esik* U (1). Az adatok között említhető Hajdú szerint a Szpasszkij közölte (MSFOu. 59/1: 45) kojbál *uza-rem* 'esem' is. Mivel csak a déli szamojédból mutatható ki, Janhunen szótárában nincs meg, és nyilván emiatt maradt ki a kojbál szó az UEW-ből (71). Uráli szófejtő szótárunk a szelkup szó -*t*- igeképző voltáról sem tesz említést, pedig azt a szaklektor szelk. *äsa-ptá-m* 'umwerfen' adata is igazolja.
- eszik* FU (1). Egy Gyarmathinál (Aff. 214) található szamojéd alak a szakirodalom szerint nem egyeztethető élő vagy archív alakkal.

ev, év 'Eiter' U (1). Az északi szamojéd adatok képzett voltáról – Hajdú részletes fejtegetései ellenére – az MSzFE megfeledezett, de az UEW (434) pótolta a mulasztást. A szamojéd nyelvekben az eredeti szó belseji *j korai eltűnése a magánhangzó-környezettel, közelebből az *i* vokálissal magyarázható. A szaklektor javasolta szamojéd szócsaládot Janhunent kibővíti (SW 161). – A Hajdúnál meg nem lévő Szpasszkij-féle kojbál adatot az UEW (434) Janhunentől idézi (SW 161).

fa U (1). A diftongust tartalmazó szamojéd adatok (jur., jeny., szelk.) Hajdú szerint hosszú nem az ősi kétagúság emlékei, hanem hosszú egyelemű vokálisból való újabb fejlemények. Ezt azonban az MSzFE – Lehtisalo alapján – másképpen ítéli meg. A szaklektor kilenc szamojéd nyelvből idézi a szót. – A Pallas közölte karagassz adatot megadja a szaklektor, de az UEW (410) mégis Janhunent (SW 117) idézi.

fakad FU (1). A jur. *pakkaltš* 'hineingehen' származékige idevonása téves (ennek szócsaládját és etimonját l. a szaklektor listáján és SW 114–5).

falu ?FU (1).

fazék FU (3). Hajdú szerint az elszigetelt szelk. *pätä* 'irdener Topf' főnévnek felmerülhet ugyan a 'fészek' jelentésű (*ped, pätä*) szavakhoz való tartozása is, de hangtanilag az idekapcsolás kézenfekvőbb, s jelentésstanilag is magyarázható (Janhunent szerint az eredetileg magas hangrendű szelkup szó derivátum; erre és jurák megfelelésére vö. SW 122). Az új finn szófejtő szótár is lehetségesnek tartja a szócsalád szamojéd kapcsolatait (vö. SSA 322), és az említett szelkup szó mellett vagylagosan egy másik, 'in den Topf legen' jelentésű igei csoportot is bevon a feltehető rokonságba (ezúttal is feltűnő azonban ez utóbbinak az ósszamojédra rekonstruálható palatális vokálisa: SW 118). Szaklektorunk viszont Donner (MSFOu. 49: 157) és Joki (FUFA 32: 48) alapján hangtanilag elfogadja a m. *fazék* főnévnek a jur. *pāδ(a)* 'Beutel, Sack', tvg. *foadai* 'Sack' szavakkal való összefüggését. Hozzáteszi: az a szemantikai feltétele az egyeztetésnek, hogy e szavak őse általánosabb 'étel-, élelmiszer-tartó' jelentésű volt. Mivel pedig – folytatja érvelését – a fémből készült 'üst, fazék' ismerete az uráli korban még nem látszik valószínűnek, ez a jelentésfejlődés könnyen elképzelhető. Joki az említett szamojéd szavakat (északi) ósszam. **pāta*-alakra vezeti vissza, és valószínűnek tartja az uráli kori első szótagi vokálisnak veláris és palatális természetét (vö. MSFOu. 151: 301).

fészek U (1).

fon U (1). A szelk. *pannau* 'flechten' idetartozása azért bizonytalan, mert szó belseji hosszú mássalhangzója a szaklektor szerint egy eredetibb *rn* kapcsolat első elemének asszimilációjával keletkezhetett. A kérdést Janhunent

is nyitva hagyja, de a teljes szamojéd szócsalád ismeretében (SW 113) valóban valószínűbb az **nn* gemináta elsődleges volta. A Szpasszkijtől idézett (JSFOu. 59: 35), 'forgat' jelentésű (Sg1) *kojbál pandl'am* származékszó is e körbe tartozik (az UEW 402 alatt nincs nyoma).

fut U (1).

hab U (1).

hajnal ?U (1). A vagylagos véleményre az MSzFE – és nyomában az UEW (167) – kérdőjellel csatlakoztatja a szamojéd szavakat az ugorokhoz, a zürjénhez és a finnségiekhez (Szpasszkij *kojbál* és motor adatait az uráli szótár az SW 58 alapján idézi, noha azokra a szaklektor is felhívja a figyelmet). Hajdú viszont a szakirodalom alapján azt is megengedi, hogy ez a szamojéd szócsalád más finn-volgai szavakkal, például a md. *kajems* 'aufgehen <Saaten>' igével függ össze (ez utóbbit lehetőséget említi az SSA a hangutánzó *kajastaa* 'dämmern, hell werden' ige hasonló természetű megfelelőit felsorolva; másképp: UEW 642–3). – Vö. *kiált*.

hal U (1). A szajáni szamojéd adatokat Hajdú Szpasszkijtől, ill. Pallastól, Klapprothtól és Prokofjevától idézi, az UEW 119 alatt ezúttal nem az SW (59), hanem egységesen Donner közlése (MSFOu. 64) mindezeknek a forrása.

halad U (1). Hajdú a kérdőjeles kamassz szót nem említi, és a jelentéstani nehézség miatt Janhunén (SW 76) sem veszi fel.

harag FU (3). Esetleg az ugor szavak megfelelője a szaklektor szerint a jur. *χarra* 'krumm; Flussbiegung; Schuld'. E szónak ugyanis Lehtisalo közlésében a következő elvont jelentései is adathozhatóak: 'Groll', (Castrén) 'ohne Widerwärtigkeiten; wohlgenut', továbbá az irodalmi nyelvben még: 'ok; eset, esemény; bűn'. Vértés Edit mindezt így kommentálja: "Láttam, de a szócikket nem írtam át. V.E." A finnugor korban mindenestre két, homonim szó élhetett: az U **kur3* 'krumm; krümmen' és a FU **kur3* 'Zorn; zürnen', az utóbbi a m. *harag* főnévnek, az előbbi pedig talán a m. *hárít*, *hárul* igék tövének az előzménye (vö. UEW 220–1).

hát 'Rücken' U (1).

here U (1) (dátum nélkül, kézírásos). A szócsalád képzett voltát – figyelmeztet Hajdú – már Budenz (MUSz. 393) felvetette (erre az MSzFE 282 nem utal –, és újabban Collindernél is megtalálható, pl. JukUr. 80–1), vö. vog. *χuj*, lpK *gujj* stb.; vö. még: jukagír. Esetleges távolabbi kapcsolataira vö. korják *qora* 'szarvas', tunguz *hírū*, *sírū* 'bika'.

higy 'Ohrenschmuck' (1). Zsirai Miklós téves szófejtését (NyK 46: 307–8) többek között Lakó vonja kétségbe (NyK 59: 215). Az uráli feltett szócsalád szelk. *koče* 'Ohrring' tagjáról szaklektorunk Jokira hivatkozva megál-

lapítja, hogy az a *kō* 'Ohr' származéka, tehát az összeállítás egyetlen szamojéd tagja mindenesetre törlendő. Elavult *higy* szavunk nem került be sem az MSzFE-be, sem az UEW-be: ismeretlen eredetű (vö. EWUng. 558).

hív ?U (1). A szamojéd szókkal való egyeztetés a szaklektor szerint igen gyenge lábakon áll. Az idekapcsolt jurák ige η -je képző is lehet (Janhunen derivátumnak tekinti, és ósszam. **kā*- tövet következtet ki: SW 56). Ezt az igét *n* tövűnek kell tartanunk – folytatja Hajdú –, s ennek eredetisége esetén ez a szó semmiképpen sem tartozhat össze a magyarral. Szavunknak a szelkup adattal való összefüggése is tisztázatlan és kétes. További probléma, hogy az eredetileg mélyhangú magyar szavak mai *í*-jének szamojéd részről nem *a* a várt megfelelője (vö. pl. *ín, nyíl*; SW 32–3, 108–9). – A motor adatot Szpasszkij (MSFOu. 59: 88) helyett Janhunentól (SW 56) idézi az UEW 126 (Hajdú nem említi).

[*homlok*] *homorú* U (1). Később az UEW (202) kérdőjellel – és nyomában, még óvatosabban az SSA *kumo* a. – a kam. *kama%* 'Stirn' főnevet is felveszi, noha az Janhunen szótárában (SW 52) nem szerepel.

horol FU (1). A korábban ide sorolt szamojéd szavak (összeállításuk: SW 69, itt 'schinden' alapjelentéssel) 'schinden' jelentésű obi-ugor igék megfelelői (ugyanígy: UEW 184). – A szaklektortól nem említett *kojbál* és motor adat Janhunentól (SW i.h.), nem Szpasszkijtól [40 *здираю* [= *сдираю*] 'lenyúz' Sg1; 67] van az UEW-ben (184) idézve.

hosszú U (3). Hajdú elveti Setälä uráli szófejtését, és a kam. *kunzu* 'Länge', *kojbál kondžiqan* 'längst' megfelelőit más szamojéd nyelvekben gyanítja. A szócikkíró és a szerkesztőség azonban ezúttal felülbírálják a szaklektort. Janhunen aztán valóban kiegészíti északi szamojéd adatokkal ezt a szócsaládot (SW 77–8), viszont ezek az adatok, valamint az ósszamojédra feltett szó belseji **nt* jelzik a kérdés bonyolult voltát. Minderről később az UEW (180) nem tesz említést, és a két déli szamojéd tagot továbbra is biztos megfelelésnek tartja.

hős U (1).

huny U (1). – A szaklektortól nem közölt adatok közül az UEW (209) Janhunen (SW 53) alatt idézi a *tavgi* és a *kojbál* adatot (a motort nem!).

húr (1). A szaklektor elhárítására l. MSFOu. 125: 56 (lényegében Hajdú érveit tükrözi később az uráli szófejtő szótár; vö. UEW 215–6). Szavunk ismeretlen eredetű (EWUng.; téves ősi egyeztetéseire l. TESz.). A szamojéd szócsalád végső soron az ósszam. **ku* 'Strick, Riemen' jelentésű névszóra megy vissza (SW 75–6). – A *kojbál* és a motor adatot az UEW (215) Janhunentól idézi, nem Szpasszkijtól (45, ill. 87).

hús FU (1). A jur. *χāsawa* 'Mann; Samojede' főnévnek nincs számnévi használata, ugyanis a jur. *χāsawa jū%* 'kilenc' (tkp. 'szamojéd tíz') más szemléleten alapul: a *lūtsa jū%* 'tíz' (tkp. 'orosz tíz') ellentétéként kezelendő. Mivel pedig a finnugor 'viginti' értelmű szavaknak nincs főnévi jelentésük, a finnugor–szamojéd összefüggés nem bizonyítható (a finnugor szócsaládról és a 'kilenc' jelentésű jurák szóról l. UEW 224–5 és Honti: Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen. Budapest 1993. 127–31, 202–4; a szamojéd szócsaládról: SW 61). A vog. *χūs* 'Diener' főnévnek a jurák szóval való kapcsolata hangtanilag nem lehetséges, mert a jurák szó belseji mássalhangzóban nincs nyoma egy *č-re utaló affrikátának (az UEW 110 a. jelentéstani okai vannak az egyeztetés elhárításának). A keleti osztják *kāsĭ* 'Mensch, Mann' szót Toivonen szamojéd átvételnek tartja (ez a DEWO 562–3 szerint bizonytalan). Hajdú az osztjákok és az erdei jurák szoros érintkezéseit figyelembe véve e szót az erdei jur. *kāssaε* 'Jüngling, Mann, Samojede', *kāssā* 'Mann' szóból származtatja. A V. és a Vj. osztják dialektusban az erdei jurák többes genitivusi vagy accusativusi alak került.

ín U (1). Az *s kezdetű uráli szó Hajdú szerint – talán a hangutánzó hatás kedvéért – az összamojédban szókezdő č-re változott (Janhunen szerint összam. c-re: SW 32), és ennek következménye a mai szelkup képviselő. A többi szamojéd nyelvben a szókezdő összam. *č affrikáta és *s szibiláns egybeesett. – Az UEW (441) Janhunent idézi a kojából és motor adatban Szpasszkij 'жила' jelentésű adatai (39, 70) helyett.

íz 'Geschmack' U (1).

jó 'Fluß' U (1). – Az UEW (99) a motor adatot Klaprothtól (Hajdú Pallastól), a taigit Janhunentől (SW 35) idézi (ami Pallas adat, mint Hajdúnál is!).

kap (1). A szaklektor csupán a kamassz szó török eredetét erősíti meg. Nyelvünkben a szó feltehetőleg onomatopoeitikus eredetű (vö. EWUng.). A finn szófejtő szótár (SSA *kaapata* a.) Räsänen nyomán elképzelhetőnek tartja a magyar szó ótörök eredetét is, és a "végső fokon ősi hangfestő eredetű ige" jelentésköre alapján K. Palló szerint is török jövevényszónak látszik (vö. StUA Suppl. 1: 129). Ez a származtatás Kakuk Zsuzsa szerint (NyK 87: 268) további vizsgálatot érdemel.

[*két*] *kettő* ?U [UEW: ??U] (2?). Hajdú javaslatára az MSzFE – a szerkesztői elvek e l l e n é r e – ezúttal, mint valamennyi szamojéd számnév esetében, két kérdőjellel közöl *k*-val kezdődő szajáni szamojéd szavakat is. A szaklektor szerint a **k* feltehetőleg még az összamojédban asszimilálódott a *t*-hez, s így a gemináta **tt* folytatójaként jelentkezik a szamojéd nyelvekben. A nem szabályos **kt* képviselő d a c á r a kérdőjel nélkül venné fel a

- szamojéd számneveket a szócsaládba. Érve: amennyiben a szamojéd tagok esetében kérdőjelet alkalmazunk, azt joggal tehetnénk az ugor ~ finn-permi megfelelés esetében is, mindez pedig túlzott óvatosságnak tűnik. Honti említett számnév-monográfiájában (i.m. 90) lehetségesnek tartja mind a számnév uráli eredetét, mind pedig az ugor és szamojéd nyelvi konvergens fejlődést. – Az UEW (119) a karagasz és taigi szavakat közli Janhunentól, a kojbált és motort Donnertől (SW 71), noha a szaklektor mindkettőt Szpasszkij alapján adja meg.
- ki* 'wer' ?U (1) (dátum nélkül, kézírásos). A szakszerkesztő itt voltaképpen a korábban közzétett szófejtésének (vö. NyK 60: 47–9) némileg tömörített változatát adja. – Az UEW (140) Janhunentól (SW 69) kritikátlanul idézi a kojbál adatot (Hajdúnál nincs, a cikkjében sem). Szpasszkijnál (JSFOu. 59: 50) ui. koib. *чыда* áll, nem pedig *семь!!!*
- kiált* (1). Szavunk hangutánzó eredetű (EWUng. 748–9). A szaklektor szerint a 'Sonne' alapjelentésű szamojéd szócsalád (vö. SW 58) jurák tagjának a fi. *kajo* 'echo' szóhoz való tartozása kérdéses (l. még ehhez: SSA *kaljastaa* a), ti. itt egyezés inkább a hangutánzás síkján mutatkozik. – Vö. *hajnal*.
- kígyó* U (1). A szamojéd szócsalád problematikájára l. Hajdú: MSFOu. 125: 55–6 (vö. még: SW 72).
- kopál* (1). Szavunk valószínűleg hangutánzó eredetű (vö. még: EWUng. 792, *kopik* a.). Egyébként finnugor–szamojéd szóegyeztetés a szaklektor szerint megállja a helyét (ennek nyomán vö. U **kopa* 'Haut, Rinde': UEW 180–1; szamojéd összegzése: SW 73). – A Hajdú által nem idézett adatok közül az UEW (180) a karagasz adatban Pallas helyett Janhunent (SW 73) ad.
- [*köved*] *köveszt* ?U (1?). A jurák *kū-* ige csak néhány erdei dialektusból ismeretes, a finnugor szavakétól eltérő jelentésben. A szókezdő jur. nyj. *k* magas vokális előtt (*ć* fejlemény helyett) csak akkor maradhatott (volna) meg, ha pl. egy **ĭ* fok közbeiktatásával – erről azonban egyetlen adat sem tanúskodik – már az összszamojédban végbement a szó mélyhangúsodása. Hajdú mindezek miatt nagyon bizonytalannak látja szavunk uráli kori meglétét. Ehhez még hozzátehetjük: Janhunent szótára nem tudja megerősíteni a szamojéd szó összszamojéd kori meglétét sem.
- kúszik* (1). Szavunk ismeretlen eredetű (EWUng. 854, *kusz* a.). A rokonságba vont finnugor szavaktól (ezekre l. TESz.) a szamojédok elválasztandók, sőt a jurák és a szelkup szó is független egymástól.
- máj* U (1). – Hajdú megadja a kojbál adatot Szpasszkijtől (45), de az UEW (264) Janhunent (SW 94) alapján említi ugyanazt.

- mar* 'Kamm' U (3). A 'Schulter' jelentésű jurák szó (vö. pl. UEW 293) kicsinyítő képzővel ellátott alak. E képző testrésznevekben is gyakran előfordul; e kifejezések általában egytől egyig belső nyelvi fejlemények, melyeknek alapszava a megnevezendő testrészhez hasonlatos fogalmat fejez ki (erre Hajdú számos példát hoz). A jur. *marc* főnév a jurákban keletkezett újabb szónak látszik (családjára vö. azonban SW 88), **mar* alapszava nincs kimutatva, és egyáltalán nem biztos, hogy az valamilyen testrész megnevezésére szolgált. Ezért a szaklektor a lehetséges hangtani megfelelés ellenére sem tartja a jurák szót a magyar címszó rokonának. – A jenyiszeji, motor és karagassz adatot az UEW (293) Janhunentól (SW 88) idézi a forrásai helyett (Hajdú e példákat nem említi).
- megy* U (1). A különválasztandó jeny. *muosiro* 'megy' (Sg1) a *mua* 'Schritt' származéka. – A szaklektor által sem közölt motor szót az UEW (272) az SW 94-ről, nem Szpasszkijtől idézi.
- ment* ?U [UEW: ??U] (1). A jurák szó idekapcsolása Hajdú szerint bővebb magyarázatot igényelne.
- mét*: *métháló* ?Ug. (1).
- mond* ?U (1). Hogy a szamojéd szó története rekonstruálható legyen, a szaklektor véleménye alapján több adatra van szükség. A tavgi szó eredeti *n*-tövének látszik, a jurák ige viszont talán csak később került e kategóriába. A szelkupban a nazális hiánya például *n* ~ Ø váltakozással vagy a mássalhangzóelemekből álló képző előtti kiesésével volna magyarázható. Egy szó belseji *összam. n* meglétében nehéz állást foglalni (lényegében Janhunen is így véli a **mā*- ~ **mān*- váltakozás rekonstruálásával; vö. SW 88). Az MSzFE nem említi a problematikát; az UEW-nek a szelkup adatával kapcsolatos megállapítását a szamojéd szótár adattára (i.h.) megkérdőjelezi.
- mos* U (1). – A Hajdútól nem közölt *kojbál* és *motor* adatot Szpasszkij helyett ezúttal is másodforrásból (SW 89) idézi az UEW (289).
- mozog* ?U (1).
- név* U (1). – Az UEW (305) ezúttal nem Janhunen (SW 102) alapján Szpasszkijt (Hajdú a lapszámot is közli), hanem a Beitr.-t idézi.
- nyal* U (1). A kam. *nu*- akkor tartozhat a szócsaládba, ha palatális vokálisa a szókezdő nazális eredeti jésítettségének hatására keletkezett, így a szaklektor szerint e tőnek a finnugor szavakkal való egyeztetése nem teljesen biztos. Ezért az MSzFE nem közöl *kamassz* megfelelőt. Egy évtizeddel később aztán az UEW (321) biztos tagként említi e szóalakot (a szamojéd szócsaládra l. SW 105).

nyel U (2). Valószínű Hajdú szerint a finnugor–szamojéd egyeztetés, bár arra is lehet gondolni, hogy az északi szamojéd szavak eredetileg mélyhangúak voltak. A jurákban és a tavgiban ti. gyakori a mélyhangú szavak magashangúsodása. A szó esetleges hangfestő jellege indokolhatja a szabálytalan magánhangzó-képviselést.

nyelv FU (1). A szaklektor véleményét l. MSFOu. 125: 53–4.

nyereg Ug. (1).

nyíl U (1). – Az MSzFE Hajdú alapján – következetlenül – közli a kojából és a taigi adatot. A szaklektor teljes szajáni felsorolását az UEW (317) is hasznosíthatta volna.

olvas ?U (2). A szamojéd nyelvekben csak a tundrai jurákból adatolt, 'sprechen' jelentésű *lāχnā*- igében – a szócsalád lapp tagjában megfigyelhető – 'számol' → 'felsorol' → 'elmond' → 'beszél' vagy 'számol' → 'olvas' → 'hangosan felolvas' → 'beszél' jelentésfejlődés elvileg elképzelhető, de nem bizonyítható. Az izolált nyelvjárási szó inkább belső keletkezésűnek látszik, ezért a szaklektor szerint a szócsaládból ki lehet hagyni.

orr ?U (1). A szaklektor ajánlja a 'Berg, Landrücken' jelentésű kamassz szó kérdőjeles felvételét a szócsaládba. A kéziratra Erdélyi ezt a kiegészítést fűzte: "kam. *bōr* < ? or. *бop* ??" ['Nadelwald, Fichtenwald'] (vö. Vasmer: REW 1: 106–7).

öl 'Schoß' ?U (2). A szamojéd szók biztos megfeleléseként állnak a lektori jelentésben. – Janhunen motor adatát (SW 163) nem Szpasszkijtől idézi az UEW (444).

ős U (1).

öv ?U (1). A szamojéd nyelvekben a szó belseji mássalhangzó nem **η*-ből, hanem **n*-ből magyarázható (később ugyanígy: SW 175). A fgr. **η*-nek mindenesetre *vō* szavunk (U **wāηe*) jurák és szelkup megfelelőjében is az **n* folytatója mutatkozik (igaz, itt a tvg. *biηi* figyelembevételével ősszam. **η* rekonstruálható (SW 176). – A Szpasszkijtől idézett – Hajdúnál hiányzó – kojából és motor adatot (SW 175) az UEW (575) Janhunennel adja meg.

száj U (1). A szelkup tag másodlagos 'Stimme' jelentése arra utalhat, hogy egy ilyen jelentésű szó egy 'Kehle' jelentésűvel alakilag egybeolvadt (vö. lentebb, *zaj* a. a jurák adatot; vö. még: SW 142).

szárad FU (1). A. jur. *tirā*- 'trocknen' nem ide (vö. UEW 466), hanem egy **š*-re visszavezethető uráli kori szócsaládba (UEW [1:] 502, 3: 9; vö. még: SW 160) tartozik.

- szép* ?FU (1). A jeny. *sowa* 'gut' és szamojéd megfelelői (vö. SW 132–3) eredeti veláris hangrendre mutatnak, és szó belseji mássalhangzójuk miatt – *p*, *B*, ill. *b* hangot várnánk – nem lehetnek a magyar szó megfelelői.
- szőr* Ug. (1).
- tanít* U (1).
- tat* U (1). – Ezúttal az UEW (534) helyesen utal Janhunera (SW 149), mert a szelkup esetében a finn szerző Donner-kéziratot közöl.
- tat*: *tathal* U (1).
- tavaly* ?FU (1).
- tavasz* FU (1).
- tolvaj* [UEW 892:] ?Ug. (1).
- ujj* 'Finger' U (1). A motor és tajgi adatok Pallas szótárából (1786–9) valók. Itt szerepel még egy karaszin adat is, a *dašDa* 'пальцы'. Ez a szaklektor szerint szelkup jellegű hapax legomenon amellett szólhat, hogy a szócsaládra nem csupán a szajáni szamojédből van déli adat. Hozzátehetjük: Janhunen Pallas "по карассински" idióma-megjelölését viszont szelkupnak és karagaszknak értékeli ("sk & kg": SW 10).
- ujj* 'Ärmel' U (1). Az eredetileg veláris hangrendű szó a szó belseji **j* hatására az összamojédban palatális hangrendűvé vált, és **ü* vagy **ö* féle első szótagi vokálist tartalmazhatott (hasonlóképpen: SW 167).
- úszik* U (1).
- vág* ?FU (1). Vö. Hajdú: MSFOu. 125: 57.
- vaj* FU (1).
- varjú* U (1). – Az MSzFE indokolatlanul közöl kojbál adatot. Az UEW (559) a motor szót az SW (170) alapján, nem pedig Szpasszkijtől (62) idézi.
- vár* Ug. (1).
- vő* U (1). A szaklektor által javasolt (és ennek nyomán az MSzFE-ben és az UEW 565 a. a szócsaládba vont) *k* kezdetű szelkup származékszót Janhunen – nyilván tévesen, hiszen az összam. **w*-nek szabályos fejleménye a szelk. *k* – kihagyja összeállításából (vö. SW 176). Ehelyett egy (feltehetőleg birtokos személyranggal ellátott) motor szóalakot vesz fel a szamojéd szócsaládba Szpasszkij szójegyzéke nyomán (MSFOu. 59: 73). – L. még fentebb *öv* a.
- zaj* ?FU (1). A finnugor szócsaládtól való elválasztás egyik indoka: nincs tisztázva a jur. *sō* 'ist zu hören' szónak és tavgi megfelelőjének a jur. *sō* 'Lied' szóhoz való viszonya. Összefüggés esetén a hangalaki eltérést a *so* 'Hals, Speiseröhre' – amely *száj* szavunk megfelelője (l. még fentebb, *száj* a.) – befolyásolhatta, és így a szelk. *hoi*, *soi* 'Kehle, Stimme' esetében talán két szó egybeesésével számolhatunk.

A jegyzéket áttekintvén vizsgáljuk meg, milyen mértékben hasznosította maga az MSzFE a szamojéd szaklektor megjegyzéseit? Ilyen szempontból több csoport is elkülöníthető, a várható három helyett a következő négy:

- (1) Az esetek túlnyomó többségében Hajdú etimológiai állásfoglalását tükrözi az MSzFE (80 szó = 78,65%). Példák: *hosszú, hús, kúszik, marj, ment, nyelv, szép*.
- (2) A szótár szerkesztősége a szaklektor véleményét csak részben fogadja el (4 szó = 4,49%): *két, nyel, olvas, öl*.
- (3) Nézetem szerint legalább 19 szót (= 21,35%) illetően a szerzői-szerkesztői elbírálás nem ítélte meg kedvezően a szaklektor tevékenységét. Láthattuk, hogy némely esetben az MSzFE Hajdú állásfoglalását nem osztja (5 szó): *aj, fazék, harag, hosszú, mar*. Olykor a szamojéd tag Hajdútól történt elhárítását a szerkesztőség túl szigorúnak érzi, és így szavunk uráli eredetét vallja az MSzFE és nyomában az UEW; ide tartozik még a *men* és az *olvas* is. A szaklektor szamojéd szófejtési magyarázatát a szerkesztőség nagy ritkán nem fogadja el (12 szó): *ev, hív, hős, ki, kígyó, köveszt, mond, öv, száj, tanít, ujj 'Ärmel', ujj 'Finger'*.
- (4) A Hajdú javasolta tucatnyi déli (szajáni) szamojéd tagot szerkesztési elveinek megfelelően (vö. 1: 37) az MSzFE nem adja meg. Ide sorolható: *fa, homorú, húr, hús, ín, jó 'Fluß', kettő, máj, megy, név, nyíl, öl 'Schoß', ós*. Ilyen esetben a szamojéd etimológiák megítélésében az MSzFE-vel ilyen szempontból lényegében megegyező UEW felsorolja valamennyi ismert szajáni szamojéd adatot, de forrásként gyakran nem a Hajdútól használt eredeti forrásokat (elsősorban Szpasszkijt), hanem – miként láthattuk – Juha Janhunen *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien* c. művét idézi (= SW. Helsinki 1977). Mindez pedig a Hajdútól megadott elsődleges forrásoknak csupán a másodközlése; vö. pl. *fa, jó 'Fluß', kettő, máj*.

A korpuszul szolgáló 89 szamojéd szómagyarázat érdekességeket mutat és tanulságul is szolgál. A véleményem szerint legfontosabbakat, legszembe-tűnőbbeket az alábbiakban pontokba szedve foglalom össze. Teszem mindezt annak teljes tudatában, hogy Hajdú anyaga belső használatra, nem pedig közlésre készült.

- (1) A szaklektor összeállította a szamojéd szócsaládot, és olykor új szamojéd nyelvi adatot is közölt (32 szó = 35,96%). A későbbi szakirodalom persze olykor további tagokkal is kiegészült (vö. pl. *nyal*). Az *orr* szavunkhoz kapcsolt kam. *Bor* 'Berg, Landrücken' Erdélyinek a kéz-

iratra írt ?-es bejegyzése szerint – mint idéztük – egy orosz szó átvétele is lehet.

- (2) A szaklektor hang-, alak-, jelentéstani és egyéb megjegyzéseket fűz a szamojéd szóhoz vagy annak családjához (40 szó = 44,94%).
- (3) A szaklektor kiegészíti a kérdéses szócikk szamojédisztikai szakirodalmát (15 szó = 16,85%).
- (4) A szaklektor a szamojéd tag elhárítása során értékes adalékokat közöl a magyar szótól eredetében elválasztandó szamojéd nyelvi szóalak(ok)kal kapcsolatban. Ezeket az elhárításokat – amennyiben a magyar szó finnugor vagy ugor eredetű – az MSzFE rendszerint Hajdú érveinek felhasználásával közli. Ha viszont szavunk ősi eredetét a szerkesztőség nem fogadja el, tehát nem veszi fel a szótárba címszónak, akkor Hajdú értékes szamojéd szómagyarázatai – hacsak másutt nem adta közre őket – nem válhattak ismertté. Ezért is sajnálhatjuk, hogy az MSzFE egy eredetileg tervezett 4. kötetben nem adta ki az elhárított etimológiákat. Megjegyzendő viszont, hogy az elhárított uráli etimológiáknak egy része – rendszerint értelemszerűen magyar tag nélkül – két évtizeddel később megjelenik az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*-ban (UEW). Modern uráli szófejtő szótárunk is kamatoztathatta tehát – amennyiben felhasználta – Hajdúnak az 1960-as évek fordulóján megfogalmazott szamojéd szómagyarázatait.

Akár meglepőnek is nevezhető, hogy Hajdú ezeket a szamojéd szófejtési eredményeket későbbi tudományos munkásságában nemigen említette. Noha korábban, számos rokon nyelvi szóval kapcsolatban jelent meg szófejtése (vö. elsősorban NyK 53: 270–3 [ennek kézírata 1945-ben készült; magyar tagokat nem tartalmaz], 56: 47–56, 57: 250–9, 47–50), illetőleg egy-egy hangtörténeti kérdés vizsgálatakor. A szamojéd szempontú MSzFE-lektorálást követően csupán 1962-ben, a *Ravila-életrajz*-ban közölt, többször idézett – címében is – etimológiai vonatkozású cikket (MSFOu. 125: 53–7), élete hátralévő 40 évében e területtel szinte egyáltalán nem foglalkozott.

Hajdú a teljes szakirodalom ismerete alapján dolgozott, és ezáltal úgyszólván semmi sem került el a figyelmét. Szerepét az MSzFE munkálataival kapcsolatban is el kell ismerni, és a *Bevezetés az uráli nyelvtudományba* című egyetemi tankönyve (1966) egyik segédanyagának tekinteni.

**“P.H. hat es begutachtet”
Aus den Fachgeheimnissen etymologischer Wörterbücher oder
zur Erinnerung von Péter Hajdú**

1992 bekam ich eine Sammlung von 89 Worterklärungen in meine Hände, dessen Umschlag mit der Handschrift von István Erdélyi die Aufschrift “P.H. hat es begutachtet” trug. Diese Schrift gibt einen kurzen Überblick über die Bearbeitung der samojedischer Etymologien des dreibändigen Wörterbuches *Magyar szókészlet finnugor elemei* (= MSzFE; Budapest, 1967–1978) wie ein Fachstudium, zum Zeichen meiner Achtung von Péter Hajdú (1923–2002). Die Summierung erwähnt jene Beachtung erregende Bestimmungen von Hajdú, die das Wörterbuch MUSz aus Umfangsgründen nicht ausweiten konnte. Dieser Artikel untersucht in welcher Maße der Verfasser des Artikels bzw. die Redaktion die Bemerkungen des samojedischen Fachlektors ausgenutzt hat. Zugleich zeigt er die Interessen und lehrreichen Seiten der samojedischen Worterklärungen, in Betracht gezogen der großen etymologischen Unternehmungen des MSzFE: das *Uralische etymologische Wörterbuch* (= UEW, redigiert von Károly Rédei) und der *Samojedische Wortschatz* (= SW) von Juha Janhunen.

GÁBOR ZAICZ

Ismertetések – Rezensionen – Reviews

Katsauksia – Рецензии

Finn őstörténeti kérdések

Ennen, muinoin. Miten menneisyyttäme tutkitaan

Toim. Riho Grünthal. Tietolipas 180.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002. 232 lap.

ISBN 951 746 332 4

A Finn Irodalmi Társaság színvonalas zsebkönyv-kézikönyv sorozata újabb fontos példánnyal bővült. A finnországi, nagy viharokat kavart és kavaró őstörténeti vita fontos állomása volt az 1997-ben, Lammiban tartott multidiszciplináris ülés, amelynek anyaga *Pohjan poluilla, Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan* (szerk. P. Fogelberg) címmel jelent meg. Erről folyóiratunkban is számot adtunk (vö. Máté József FUD 7: 160–167). A vitát más szempontok figyelembe vételével ugyanabban az évben egy sorozat keretében folytatták a szakterületek legjelesebb finn képviselői. E megbeszélések legfontosabb eredményeit tartalmazza a most ismertetendő ízléses kis kötet. A szerkesztők (Riho Grünthal, Christian Carpelan, Kaisa Häkkinen, Reijo Norio és Seppo Suhonen) azzal a nem titkolt szándékkal adták közre a cikkgyűjteményt, hogy azok további vitákat eredményezzenek. Mellesleg jegyzem meg, hogy közben a vita egyáltalán nem lanyhult, hanem változatlan hevességgel folyt és folyik, s ennek legkézenfekvőbb megnyilvánulása az a rendezvény volt 2002 decemberében, amelyet korábban nem tapasztalt érdeklődés kísért, és amelynek keretében két jeles professzor, Kalevi Wiik és Ulla-Maija Kulonen csapott össze, s amelyről a finnországi média is részletesen beszámolt.

Jelen kötet a finn nép és nyelv eredetkérdéseivel foglalkozik különböző tudományágak szempontjából. Az egyes cikkek az őstörténet segédtudományai terén elismert finnországi szaktekintélyeinek tömör, a nagyközönségnek

szánt, így közérthető stílusban megfogalmazott összefoglaló véleményét tartalmazzák.

A **nyelvtudós** Riho Grünthal az ismeretterjesztő könyv előszavában (*Johdanto*, 9–17) szemléletes táblázatban mutatja be a három komponensnek: a kultúrának, a népnek és az életmódnak az időbeli összefüggéseit, továbbá a környezet változásainak főbb vonalait. Fontos tanulság, hogy a genom örökösége (humángenetika), a nyelv eredete és öröklődése, továbbá kapcsolatai az indoeurópai nyelvekkel (történeti-összehasonlító nyelvtudomány), az anyagi és a kultúra változásainak nyomon követése (régészet és néprajz) rajzolja ki a komplex tudományos megközelítést.

Kalevi Wiik (*Suomalaisten ja muiden pohjois-eurooppalaisten alkuperä*, 117–137) a “régi nótát” fújja. Wiik eltérő nézeteiről egyébként elégánsan a következő megjegyzés olvasható: “Omaa ratkaisuaan eri näkökulmien yhdistämissen yleistyksen avulla on etsinyt Kalevi Wiik. Hänen artikkelinsa poikkeaa muista siten, ettei se pyri lähestymään esihistoriaa minkään yksittäisen tieteenalan kautta. Sen sijaan kirjoittaja esittää jääkauden jälkeisen Pohjois-Euroopan etnisestä ja sosiaalisesta kehityksestä oman synteesinsä, jota voi verrata muiden artikkelien väittämiin.” [Sajátos megoldást keresett Kalevi Wiik a különböző szempontok kombinálására általánosítások révén. Az ő írása abban tér el a többitől, hogy nem az egyes tudományágak oldaláról közelíti meg a kérdést. Ehelyett a szerző a jégkorszak utáni Európának etnikai és társadalmi fejlődéséről saját szintézist alkot, amit össze lehet vetni a többi cikk megállapításaival.] (17). Wiik az uráli őslakók elgermánosodását teszi föl, amelynek jóvoltából a germán bevándorlók finnugorosán törve kezdtek ejteni nyelvüket. Ennek a tételnek, a beható kölcsönhatásnak az igazolására a hangtani argumentumok mellett finnugor jövevényszavakat is ki kellett volna mutatnia Wiiknek a germán nyelvekből. Az indoeurópai nyelvek finnugor szubsztrátuma viszont igen gyér: mindössze két szót tud Wiik felhozni hipotézise igazolására (finnugor *kålå/kala* ‘hal’ > indoeurópai, latin *squalus*, angol *whale* ‘bálna’; finnugor **jää* > előgermán **ieg-* ‘jég’, vö. 129). Nagy kár, hogy ezeknek is megvan a szépséghibája: a bálna ugyanis nem hal, ezt pedig egy halász-vadász közösségnek illet tudnia; a **ieg* is inkább a magyar *jég* formához áll közel...

Kaisa Häkkinen (*Kielten menneisyys ja sen tutkiminen*, 28–45) azt hangsúlyozza, hogy a jelenlegi nyelvi viszonyokból nem lehet igen korai időszakra következtetni, hiszen Európa nyelvi térképe alaposan megváltozott az indoeurópaiak bejövételével (és – hozzáteszem – a magyarok honfoglalásával is!), Ulla-Maija Kulonen (*Kielitiede ja Suomen väestön juuret*, 102–116)

továbbra is fenntartja az 1980-as tvärminnei szimpózium megállapítását, miszerint a finn nyelv gyökerei keleten, lombkoronája nyugaton van; a gyökereket az alapszókins és a közös nyelvtani szerkezet képviseli. A keleti gyökerekre utal, hogy a nyelvrokonok nagy része ma is keleten él. A nyugati lomboszat egyre terebélyesebb lett, és ez a tendencia ma is erősödik. A legrégebbi indoeurópai kapcsolatok felderítésével a tőhöz közeli régi nyugati, indoeurópai levelek is szaporodnak. – Pekka Sammallahti (*Saamelaisten juuret*, 159–173): néhány, a finnségi–lapp együttélés korából eredeztethető, újabb etimológiával, a legrégebbi finnségi és az indoeurópai jövevényszavakkal, a lappba kölcsönzött árja elemekkel, valamint a lappok kőkorszaki lakóhelyeivel foglalkozik. A lappok etnogenezisében nemcsak keleti, hanem nyugati komponensek is fellelhetők; ez utóbbiak további vizsgálatra szorulnak. A nyelvtörténeti kutatások segítségével 6000–7000 évre visszamenőleg lehet csak visszakövetkeztetni. A genetikai kutatások talán fényt derítenek arra is, mi történt abban a 35 000 évben, amely a modern ember Európába költözése és az uráli kor között volt...

Asko Parpola összefoglalója (*Indoeurooppalaisten kielten esihistoria ja suomi*, 138–158) az indoeurópai népcsoportok kialakulásával, nyelvi hovatartozásával, térbeli elhelyezkedésével, régészeti hagyatékával foglalkozik az ukrajnai bronzkori Szrednyij Sztog kultúrával kezdődően (ie. 4500–3350): a kocsi és a kerék szerepét hangsúlyozza a közlekedésben és a csoportok gyors expanziójában. Az indoeurópai és a finnugor kronológia relatív viszonyának vizsgálatában még korábbi időszak is szóba kerül. Hiányolok egy olyan ábrát Oroszországról, mint amilyen Fenno-Skandia viszonylatában Carpelannál található (26). A cikk végén csoportokba szedve megtalálhatók az uráli nyelvek indoeurópai jövevényszavainak rétegei, szó esik az árja szavak átvételének helyéről, idejéről és régészeti kultúrákhoz kötődéséről.

A nyelvészek álláspontja tehát a korábbiakhoz képest pro és kontra nem változott. Wiik továbbra is megkérdőjelezi a volgavidéki őshaza koncepcióját, és változatlan nyelvészeti, régészeti és minden egyéb, rendelkezésére álló érvekkel és eszközökkel az észak-európai őshaza mellett tör lándzsát. A másik oldalon álló nyelvészcsereg (a finnugristák részéről Kaisa Häkkinen, Ulla-Maija Kulonen, Pekka Sammallahti, az indoeurópai nyelvészek részéről Asko Parpola) inkább a finnugorság keleti származása mellett kardoskodik.

Jelen ismertetésemben nem kívánok részletesebben foglalkozni a nyelvészeti témájú írásokkal, hiszen a kérdéssel nyelvészetileg korábban és azóta is cikkek sorában foglalkoztak a felek. Számomra e kötetben a legérdekesebb

és a legtanulságosabb írások a segédtudományok összefoglalói voltak. A tudományszakok jelenlegi állása szerint végre sok szempontból tisztán látható az észak-európai régészeti kultúrák mozgása, különböző irányú expanziója, egymásra épülése, kirajzolódnak a klímátörténeti korszakok, az életmód és a szociális viszonyok megváltozásainak összefüggései, továbbá tömören kapja az olvasó a humán és populációgenetikai kutatások pillanatnyi eredményeit

Matti Eronen és Hannu Hyvärinen az ember életkörülményeinek változásait fejtegeti a **klimatológia** szempontjából. – Hannu Hyvärinen (*Euroopan jäätiköt ja luonnonolot viimeisten 20 000 vuoden aikana*, 52–63) az utolsó földtörténeti kor, a negyedidőszak (kvarcier) viszonyait vázolja, a Kr. e. 22 000 körüli erőteljes eljegesedéstől a Kr.e. 13 700 körüli időszakig, amikor is az időjárás melegedni kezdett, és az erdők lassan észak felé terjeszkedtek: 7600 körül már szinte egész Európát erdők borították, legkésőbb, Kr.e. 3800 és 1200 között a lucfenyő érte el Skandináviát. – Matti Eronen (*Ilmaston vaihtelut jääkauden jälkeen*, 64–75) a jégkorszak utáni holocén időszak (11 500 éve kezdődött és napjainkig tartó időszak) klímaviszonyaival foglalkozik az erdei fenyő évgyűrűinek tanúságai alapján. A mai állapotokból kiindulva a régészeti leletek összeillesztésével Kr.e. 5528-ig lehet folyamatosan visszakövetni az erdei fenyő évgyűrűit és ennek alapján klímátörténeti megállapításokat tenni (70). Megállapítható, hogy 5000 évvel ezelőtt az Északi-sark jóval délebbre, a mai Botteni-öböl végében volt, és Finnország területén kissé melegebb viszonyok uralkodtak, mint manapság, aminek következtében kevesebb volt a vizenyős, mocsaras terület, és több a szárazabb földfelület. A későbbiekben lassú lehűlés következett be, és ekkor terjedt el a tajgaerdő Északon. – Irmeli Vuorela a növényvilág tanúságát használja föl (*Luonnon kerrostumat säilövät menneisyyttä*, 76–92). A paleoökológia és a településtörténet összefüggéseinek módszereit elemzi. Szemléletes diagrammon láthatók a Dél-Lappföld (négy növény), ill. Délnyugat-Finnország (hét növény) pollenviszonyai és flórája (85). Majd a mezőgazdasági kultúrnövények elterjedtségének történeti aspektusaival foglalkozik (91).

Pirkko Ukkonen az ősi életmódra világít rá (*Hirvenkaatjia ja hylkeenpyytäjiä*, 93–101). Megállapítja, hogy az első emberek nem a vadrénszarvasok nyomában jöttek Skandináviába, hanem a szárazföld belsejében főként jávorszarvasra és hódra vadásztak, a vízparti lakosság pedig fókára. A kőkorszaki hulladékok elárulják, milyen halak fogása és milyen madarak vadászata dívott. A farkas-, hiúz- és torkos borzcsontok hiánya nem ezen fajták hiányát jelentik, hanem inkább azt, hogy ezeket az állatokat nem fogyasztották.

Christian Carpelan és Matti Huurre a **régészet**, a használati tárgyak és a szerves életkörnyezet maradványainak tanúbizonyosságával foglalkozik. E cikkek tömör összefoglalásai Európa őstörténetének, amelynek kulturális fejlődésének fő szegmensei és időrendje komplex összefüggéseiben mutatkozik meg. (15). – Carpelan bevezető írásában (*Esihistorian vuosiluvut, ajoitukset ja kronologia*, 18–27) az észak-európai jégkorszak befejeződésétől (Kr.e. 8700-tól Kr.u. 1300-ig, tehát a történelmi korszakig követhetjük nyomon a régészeti kultúrákat. Különösen szemléletes és hasznos összefoglaló táblázata (26), amelyben egymás mellé állítva láthatók a radiocarbon (^{14}C) időszámításnak abszolút történelmi időre számított értékei, a régészeti kultúrák, klímátörténelmi korszakok, valamint a Balti-tenger geológiai fázisai tükrében a dél- és észak-finnországi történések. Ugyanő (*Arkeologiset löydöt aikaportaina*, 188–212) vázolja Európa benépesedését Afrikából Észak-Európáig a jég-takaró legnagyobb kiterjedéséig, Kr.e. 22 000-ig, majd ezután, a jég visszahúzódásával egyidejűleg Skandinávia benépesülésével foglalkozik Kr.e. 9500–6000 között. A szerző a régészet és a bioantropológia, valamint a nyelvtörténet eredményeit kísérli meg összhangba hozni. A régészet tanúsága alapján Kelet-Európa kettévál: egy keleti és egy nyugati areára. A keleti területeknek a nyugati területekre tett hatása több áttétellel képzelhető el. – Matti Huurre helyesen hangsúlyozza, hogy a nép és a nyelv eredete nem azonos, így megpróbál kompromisszumot kötni a “forradalmi” és a hagyományos nézetek között. Írásában (*Esihistorian “suomalaiset”*, 213–221) a bronz- és vaskori leletek elemzésével kimutatja, hogy Finnország területe a jégkorszaktól a modern időkig folytonosan be volt népesülve. A hosszú évezredek során felváltva sokféle népesség érkezett erre a területre, akiket nemigen lehet még “finn”-nek nevezni. A finn törzsek rendszere és a mai finn nép ezen populációk összeolvadásának eredményeképpen jött létre. A finn nép őshazáját Finnország területén kell keresni, és nem lehet azonosítani valamely távoli területtel, a finnugorok nyelvi őshazájával (220).

A genetikusok, Maija-Liisa Savontaus és Reijo Norio a **genetika** legújabb eredményeit összegzik. Maija-Liisa Savontaus (*Geenit kertovat*, 46–51) a populációgenetika alapfogalmait tisztázza, és leírja, hogy a populációkban megjelenő, anyai ágon öröklődő mitokondriális DNS (mtDNA) segítségével és az apai ágon öröklődő Y-kromoszóma mutációinak segítségével lehet vizsgálni a népesség eredetét. A génelőfordulások fényt deríthetnek a humángenetikai rokonsági viszonyokra, különösen akkor, ha több gén mutációját és polimorfiját egyidejűleg vizsgálják. Az állandóan fejlődő statisztikai módszerek lehetővé teszik az anyag sokoldalú feldolgozását. Az eredmények végső érté-

kelésében a többi társtudomány eredményeit is figyelembe kell venni (51). – Reijo Norio (*Suomalaisten mutkalliset geenijuuret*, 174–187) röviden vázolja a finnek rokonait Európában és távolabb, a principális komponensek övezetei rajzolódnak ki szemléletes térképeken. Ezek alapján az derül ki, hogy a finnek nem nagyon különböznek az európai lakosságtól, a számik viszont nagyon mások. Meglepően hasonló génkomponensek vannak a finnek és a szi-bériai jakutok, burjátok, másfelől a finnek, számik és az ibériai baszkok között. A finnek és a magyarok genomjának közössége igen laza. Egész népek génvándorlását a genetikusok nem tartják igazolhatónak, ezért a genetika jelenleg nem tudja alátámasztani a migrációelméletet. Finnország területe minimum 10 000 éve lakott, a legújabb régészeti leletek pedig azt bizonyítják, hogy emberek már a jégkorszak előtt, kb. 100 000 éve is laktak ott. A jégkorszak végeztével különböző irányból érkeztek népcsoportok a területre. A jelenlegi elszigeteltség újabb jelenség, és arra vezethető vissza, hogy a finnugor nyelv nagyon is különbözik minden mástól. A betegségek vizsgálatából kiderül, hogy a nyugati és a keleti finnek genetikailag eltérőek. – A jelenlegi genetikai kutatásoknak korlátai közismertek egy-egy nép gyökereinek vizsgálatában. A jelenlegi eredmények nem mondanak ellent annak a feltevésnek, hogy a finnek igen régi észak-európai nép, amelynek génjeibe a kelet-nyugat irányában vándorló, és a dél-európai, minden bizonnyal több évtízezer során felhalmozódott örökség is beleolvadt. – Meg kell mondanom, hogy ezt már korábban, a genetikai kutatások nélkül is sejtettük!

A népszerűsítő kézikönyv erényei közé sorolom, hogy az összes cikkben egységesítették az időszámítás radiocarbon kronológiáját, és legtöbb helyen át is számították abszolút időszámítási értékekre.

A szimpóziumsorozatot már öt éve, 1997-ben tartották. A kötet 2002-ben látott napvilágot. Nem derül ki, de jó lenne tudni, mikor zárták le a szerkesztők a kéziratot. A könyv rendkívül hasznos információkat tartalmaz a finn nép őstörténetéről. Ennek a vitának az ismerete a többi finnugor rokon nép kutatói és tagjai számára is fölötte tanulságosak.

KERESZTES LÁSZLÓ

A magyar nyelv eredetkérdései a tudománytörténész szemszögéből

**Hegedűs József: Hiedelem és valóság – Külföldi és hazai nézetek
a magyar nyelv rokonságáról**

Akadémiai Kiadó, Budapest 2003. 196 lap.

ISBN 963 05 7994 4

A finnugor nyelvészettel foglalkozó szakember gyakran szembesül azzal a csendes vagy éppen indulatos ellenállással, amit a következő tárgyilagos kijelentés vált ki: “A magyar nyelv finnugor eredetű, azaz a többi finnugor vagy uráli nyelv közös ősének egyik későbbi fejleménye.” Az ezzel szemben felhozott érvek az egyszerű “Mert az hazugság!”-tól a hosszú, kitartó bizonyításig terjednek valamely “áltudományos” elképzelés oldalán.

Sokan próbálták már felvenni a harcot a “délibábos nyelvészkedéssel”. Többen írtak könyveket (pl. Zsirai Miklós, Rédei Károly, Pusztay János, Komoróczy Géza), melyekben alaposan rávilágítottak bizonyos tudománytalan megközelítések helytelenségére, és elmagyarázták a finnugor nyelvrokonság-elmélet alapjait, lehetővé téve ezáltal, hogy észrevehetővé váljon a különbség a logikus, rendszerszerű és a kaotikus, emocionális indíttatású gondolkodás között.

Az elsőként felmerülő kérdés azonban az egész jelenség miéértje: mi az oka, hogy ilyen sokfélék és ennyire népszerűek a magyar nyelv (és nép) eredetével kapcsolatos alternatív nézetek?

Hegedűs József könyvében a tudománytörténész válaszát lelhetjük meg, és ez a válasz nagyon is figyelemre méltó. A szerző nem elsősorban az igaz vagy hamis kérdéssel foglalkozik, figyelmének középpontjában a következő hármas probléma áll: “a) *mit hittünk* nyelvünk eredetéről, rokonságáról; b) *mások* – külföldi szakemberek, nyelvészek, esetleg történészek – *mit mondtak* ugyancsak a magyar nyelv eredetéről, rokonságáról; c) *a külföldön fogant nyelvhasználati nézetek hogyan hatottak* a mi felfogásunkra” (9).

Hegedűs megfigyelései a nyelvhasználatunkat meghatározó tényezőkről röviden a következők:

a) A magyarság, illetve magyar nyelv idegensége a környező nyelvekhez képest. – Ez szolgáltatott táptalajt a kezdeti ellenérzések leküzdése után ahhoz, hogy az indoeurópaiaktól eltérő szerkezetű magyar helyét a külföldi tudósok megpróbálják kijelölni más nyelvek között.

b) Tudományos és kulturális lemaradás a nyugathoz képest. – A XVI. században bekövetkezik az “első nyelvtudományi forradalom”, a nyelvhasonlítás kibontakozása (18). A földrajzi felfedezések és a reformáció kitágítják a nyelvi látóhatárt, egyre több tudós fordul a nyelvek önmagukért való tanulmányozásának irányába. Geographiák jelennek meg, melyekben az idegen kultúrák nyelveiről is szó esik. Megkezdődik az újonnan megismert nyelvek szótárainak, grammatikáinak kidolgozása, s ez utóbbi könyörtelenül szembe-síti a kutatókat a latin mintájú nyelvtanok más típusú nyelvekre való alkalmazásának problémáival.

Fontosabbak azonban az új szempontok, melyek ekkor jelentek meg: megfigyelték a nyelv változását, és keresni kezdték az azt kiváltó okokat. A fonémikus változások felismerése is annak a kornak az érdeme, és az is, hogy a történelem feltárásában segítséget nyújthatnak a nyelvek is.

Mindezeket azért fontos kiemelni, mert míg nyugaton a fellendülés dominált, ugyanakkor nálunk a “Mátyás-kori virágzás után bekövetkező hanyatlás, majd a mohácsi vész és következményei” (41) fokozatos lemaradást idéztek elő, amely a kialakuló nyelvtudományra legalább annyira volt hatással, mint a kultúrára általában. Bár kimagasló elmék akadtak (pl. Sylvester, Szenczi Molnár), mégis “Magyarország és a magyar művelődés [...] a XVI. század elejétől kezdve végzetesen lemaradt Nyugat-Európától nyelvhasonlítás-történeti aspektusból is” (41).

c) A magyarság nemzeti presztízse, és annak hatása a nyelvhasonlításra. – Itt egyfelől arra a kollektív tudatban élő mitikus múltra kell gondolnunk, ami a hun-szkíta és magyar nép közös eredetét tartalmazza. Másrészt pedig, hogy a magyarság a XVI. század elejéig komoly hatalmi tényező volt Európában, ami a török hódítással egy csapásra, egyszer s mindenkorra megszűnt. Ez eredményezte azt a nosztalgikus sóvárgást valamiféle dicső múlt irányában, ami gyakran (de nem mindig) kiváltója lett az eredettel kapcsolatos elméleteknek.

d) A nép- és nyelveredet összemosis(ód)ása. – Ennek oka elsősorban az előző pontban leírt sóvárgás, és igen sok félreértéshez vezetett.

Ez a négy tényező egymásra épülve, vagy külön-külön is eredményezhet téves következtetést. Vegyük például a sumér–magyar rokonság elképzelésének kialakulását: a) A XIX. század derekán felfedezik a sumér nyelvemlékeket, amelyek nyelve kevés hasonlóságot mutat más nyelvekkel. Külföldi tudósok, pl. Jules Oppert (a Magyar Tudós Társaság külső tagja) és E. Norris felvetik a kapcsolat lehetőségét a magyar és a sumér nyelv között. b) Lemaradásunkat jól illusztrálja, hogy bár a finnugor nyelvrokonság elmélete már

ismert, még olyan gyenge lábakon áll, hogy még Hunfalvy Pál is elismeri a sumér–magyar “nyelvrokonság lehetőségét, de a magyar nyelvet következetesen a finn ághoz sorolja” (138) (vö. Hunfalvy Pál 1857: Babel tornya. Budapesti Szemle 1: 424–444.) Más, kevésbé felkészült emberek még könnyebben hajlanak ebbe az irányba. c) A sumér nép mint egy nagyon ősi kultúra létrehozója jól beleilleszkedik a dicső múlt koncepcióba. d) El is kezdődik (bár csak a XX. század közepétől) a nyelvhasználaton túllépő, azt már csak hivatkozási alapul használó álmvilág kialakítása, melynek kiinduló tézise, hogy a sumérok tulajdonképpen magyarok voltak.

A példa természetesen sarkított, és elsősorban szemléltetésre szolgál. Hegedűs könyvében talán éppen az az egyik leginkább figyelemre méltó, hogy tárgyilagos és kimért tud maradni mind a hivatalos, mind a nem-hivatalos nézetekkel szemben. Érdemes megemlíteni, hogy bevezeti a parakomparatív megnevezést a “dilettáns”, “műkedvelő”, “délibábos” vagy “áltudományos” kifejezések helyett (11). Ennek oka valószínűleg a szó semlegessége – mely így nem bélyegzi meg rögtön azt, akire használják –, valamint a tudományos szinttől való függetlensége.

Aki a nyelvhasználat történetét kívánja tanulmányozni, annak forrásértékű ez a mű. A fejezetek bővelkednek a hivatkozásokban, a könyv végén pedig 18 oldalas bibliográfia található. A tájékozódást névmutató is könnyíti.

Összességében Hegedűs József műve izgalmas, lebilincselő olvasmány, mely komoly támogatást nyújthat finnugristának, tudománytörténésznek egyaránt. Azt pedig, hogy a szélesebb közönséghez is eljuthasson, a szép külső segíti.

DUSNOKI GERGELY

Az oroszországi finnugor népek múltjáról és jelenéről

Rein Taagepera: A finnugor népek az orosz államban

Osiris Kiadó, Budapest 2000. 393 lap.

ISBN 963 379 789 6

Közel három évvel a megjelenés után is hasznosnak vélem az e művel kapcsolatos véleményemet papírra vetni. A szakmai ellenőr és kitűnő utószót író Voigt Vilmos szerint (369–378) ugyan “kell és nem kell utószót írni hozzá”, így a bírálóknak sincs igen helye. De kiemelkedő folkloristánk így folytatja: “Kitűnő könyv, kitűnő szerző, ráadásul leginkább nálunk olvasandó” (369; kiemelés tőlem Z.G.). A könyv szerzője pedig így nyilatkozik: “E könyv

legfőbb célkitűzése éppenséggel e [politikai-kulturális]változások dokumentálása” (21).

A kiadvány koncepcióját – és egynémely hibáját – illetően lásd például Fejes László recenzióját: *Finnugor Világ* VI/1 (2001. ápr.): 29–32.

Meggyőződésem ugyanis, hogy e mű számos következtelensége miatt nem lehet nálunk sem az egyetemi oktatásnak, sem pedig az önképzésnek az eszköze.

Az alábbiakban – három pontba szedve – felsorolok néhányat azok közül a hibák közül, amelyek most, második olvasásra is szemet szúrhatnak. (Az alábbiakban a lapszámozást zárójelben, a hibajelzést követően közlöm. A könyv vitatott részeit nem feltétlenül sorrendben adom meg.)

1. Nyelvészet és határterületek

A finnugor nyelvű szövegek átírása nem megfelelő (19, vö. még: 43, 138, 178, 224, 257, 278, 292, 329), a példamondat finn fordításában hibák vannak (126). A nyelvek hasonlóságára hozott mondatokkal is baj van (49), a helyesírási elvekről is csak később szerzünk tudomást (52). “A jelölés hibái és következtelenségei az én számlámra írandók” – tudjuk meg ugyanitt, de egy vagy több hazai finnugor nyelvész végignézhette volna az anyagot.

A finnségi vagy balti finn terminus helyett olykor “finn” áll (126–7), például különböző finn nyelvek, a vepsze finn nép...

A mordvinokat “mokszerzák”-nak hívni eléggé meglehető (138), mindenesetre a szót moks-erzák formában illene szétválasztani (nem így: 147 jegyzet; a “mokszerza” rész – 161–162 – gyatra felépítésű, sok hibával). – A *mokša* név azzal még nincs megmagyarázva, hogy a *Mokša* folyónévvel összekapcsolják (160).

A *mari* népvét Taagepera ismeretlen eredetűnek tekinti (198), noha a következő mondatban voltaképpen meg is adja iráni eredetét (vö. pl. Hajdú: UNyA 48). A *komi* etimonjának kérdésében is (270) más a helyzet (uo. 42, UEW 168).

A cseremisznak “van a legtöbb olyan szava, mely közös a többi [finnugor nép] nyelvével” (52, jegyzet), illetve “talán a legkonzervatívabb uráli nyelv, vagy esetleg egy mordvin és egy permi népcsoport marikénti újraegyesülése erősítette meg a közös örökséget” (uo.). Itt a szerző a “6. [fejezetre] Mariföld: Európa utolsó animistái” utal (178–223), nem tudni, miért. Hacsak nem egy jegyzetre gondol (180), ahol zavaros megállapítások olvashatók, többek között a permi és a mordvin népesség összeolvadásáról. Nincs mindenesetre kellőképpen igazolva, hogy a cseremiszt “újabbban a finn-permi csoport külön ágának tekintik” (198).

A permi nyelvekkel, ill. a zürjénnel kapcsolatos, dilettáns megállapítás: “A finnugor alapszavak általában néhány kezdőhangra rövidültek.” (272).

Fordítói hiba az “osztják” névváltozat (28), illetőleg történelmi időket idéz (vö. TESz. *osztják*). Az osztjáknak pedig se két (96), se öt irodalmi nyelve (314) nincs, a pontos szám négy! Ez aztán a henye fogalmazás: a vogulok és az osztjákok “uráli” nyelvet beszélnek, a jurákok meg “szamojédot” (293). A jurákok *nyenyec* önelnevezése sem ismeretlen eredetű (216), hanem jól ismert: egy északi szamojéd tő származéka (Hajdú: UNyA 94).

Az obi-ugorok és a magyarok elődei nem Kr. e. 1500 körül váltak el egymástól (298), hanem a következő évezredben (vö. Honti: NyK 81: 241).

“A szamojéd nyelvek meglehetősen hasonlítanak egymásra” (317). E megállapításnak nincs irodalma, mert bizonyítása eléggé valószínűtlen (vö. pl. Hajdú: ChrestSam.; Nyelvrokonaink. 287–290). A jurákok számát illetően (298) az 1989-es népszámlálási adatok megbízhatóbbnak tűnnek – 26 700, melynek 77,1%-a beszélt is a nyelvet –, mint Taagepera sajtóhibás szövege.

Az oroszországi térképen (24) finnugor helyett helyénvalóbb az uráli népek megnevezés. “Az uráli nyelvek szétválása” című táblázatban (46) – többek között – a szamojéd nyelveket illetően vannak szarvashibák. A “Finnugor területek Észak-Európában” című térképen (55) is meg lehetett volna adni néhány – lakóhelye által nem említett – rokon nép nevét, többek közt a lappokét.

Az uráli külső és belső népnevekről korábban kellett volna szólni, nem csak a 33. lapon, és a 43. lapon kezdődő fejezetben. Nem világos, hogy az uráli “autonóm területek” (!) székhelye mikor “eredeti”, mikor pedig “hivatalos szovjet név” (78, 79 b/ jegyzet).

A rokon népek számát, számarányát érzésem szerint nem könnyű egy kívülállónak nyomon követni (vö. 66, 9. jegyzet), s bizonyos tények, adatok és a szakirodalom alapján dönteni.

A főneveket és számneveket bemutató táblázatban (50–51) meg lehetett volna jelölni az etimológiailag azonos szavakat.

A szerző szerint a finnben és a mordvinban (azaz a “mokserzában”) határozott névelő van (48). Erre a nagyszerű felfedezésre azonban hiába várunk példát, el kell(ene) hinnünk.

2. Történelem, ideológia

A “bolsevik ellenforradalom” (22), illetőleg “bolsevik államcsíny” (375), vagy egyszerűen: noszf (mint az utószó írója ki is írja: 375), azaz az 1917. októberi, lenini orosz puccs – az elnevezés nézőpont és politikai hozzáállás kérdése.

Bizonyos részletek (pl. 26kk.) nagyon fontosak lehetnek/lehettek az észtek számára. Megfontolandó lett volna az anyag bizonyos részeinek elhagyása a magyar fordításban.

“A nyugati finnugor országok” közé sorolja a szerző a magyarokat, a finneket és az észteket (86), a többi fejezet a könyvben a keleti, azaz az oroszországi rokonokkal foglalkozik, beleértve a lappokat is (123–127). Ez meglepő csoportosítás, ha Taagepera szándékát el is tudjuk fogadni.

A Magyarországot bemutató rövid fejezetben (86–89) egy-két dolog homályos. Az összegezést olvasva (86) igazán sajnáljuk, hogy az *Erdély története* című akadémiai kiadványra (I–III. Budapest 1986) nem hívták föl a szerző figyelmét, angolra pedig tudtommal nem lett lefordítva. Aztán olvassunk “szlovák Felvidékről” is, “a magyar hatalom /.../ az egész királyság népeinek elmagyarosításához” [vezetett] (87). Pedig angol nyelven olvasható bizony más magyar történelem is, például az *Igazságot Magyarországnak[!] A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata*, a Magyar Külügyi Társaság kiadásának (Budapest 1928) idegen nyelvű változata is. Így tévesen olvashatunk arról, hogy Magyarország területének és lakosságának kétharmadát elveszítette (88). Hogy “Németország belerángatta” országunkat a második világháborúba, az oroszok elfoglalták Magyarországot (88), de a vörös hadsereg a csehszlovákokat és lengyeleket is lerohanta... A konklúzió is vitatható, de érdemes: “amikor a magyarság – akár 1949-ben, akár a 20. században – közelebbi kapcsolatba került az oroszokkal, abból semmi jó nem sült ki” (89).

Többé-kevésbé elfogadható a finnek történetének ismertetésekor (89–95), hogy a keleti finnugor népek számára az orosz uralom civilizációellenes erőnek tűnik (93), az észtekének vázolásakor (95–100) pedig arra való utalás, hogy az egymillió Észtországnak – mely lélekszámával az oroszországi rokon népeket felül is múlja (100) – modell szerepe van a keleti finnugor népek számára (95).

3. Egyéb megjegyzések, szerkesztési, fordítói hibák

A fordítást az – angol – eredetivel Bojtár Endre vetette egybe, akinek 1997-ben megjelent művét (vö. 71, 12. jegyzet) kifejejtették az irodalomjegyzékből; igaz, az utószóban szerepel (379).

Ny. V. Butilov, az én jó moksa-mordvin komám nem akadémikus (161), s ha a mordvin nyelv iráni elemeit fogja kutatni, nem is lesz.

Szergej Csavajnt egy lapon (81) kétszer is agyonlövik, és Sketan sorsáról is kétszer hallunk (197, 204), majd a Kenyes című votják irodalmi folyóirat történetének bemutatása is kétszer történik (241, 246).

Hogy a Mordvin Köztársaság területe “alig haladja meg New Hampshire-ét” (165), az Európában így értendő: alig kisebb, mint Hollandia, Belgium vagy Albánia. A Komi Köztársaságnál – igaz, zárójelben – többek között Oroszország területe is nagyobb (276) ...

A szerkesztő lapalji megjegyzése “Az animista vallás” című fejezethez (200): “[nem] volt könnyű pontos szavakat használni a vallási jelenségek, szokások bemutatásakor”. Itt gondolni lehetett volna például Kerecsi Ágnes-re, hogy nézze át a kéziratot.

Hasznos a 14. századi abur írásminta (258), melyet – a szerző szerint – a zürjének fokozatosan hoztak volna létre (258). Csak fent az angol szavakat le lehetett volna fordítani: ’betű’ és ’hang’.

Ha a szerző “grönlandi inuitokról” ír (322), azt a fordító nyugodtan eszkimónak fordíthatta volna. Nálunk ez a megszokottabb.

A műhöz kapcsolódó Bibliográfiában (353–368) számos hiba van. Több tucat, különböző természetűek. Az angoltól való fordítás itt sem állja meg a helyét sem nyelvi, sem pedig történelmi szempontból.

Taagepera munkája – melynek magyar kiadásával egy időben jelent meg észtül és finnül is – Voigt szerint és kétségtelenül “nem csak érdekesítő olvasmány e könyv, hanem véleményformáló írás is /.../. Nyíltan bevallott célja /.../ a rokon népek tudományos önmegismerés[ének a] fejlesztése” (378). Ezért mutatja be a szerző például részletesen Karjalát és a karjalaiakat (101–123), közöl érdekességeket a cseremisiz animizmus új életre keléséről (179) és a cseremiszek számos pozitív jelenségéről (209, 210, 219), vagy a votják történelem részletes, sokoldalú áttekintéséről (225–246), és az obi-ugoroknak az oroszokkal való küzdelmeiről, panaszairól (286, 289, 307, 311, 322, 325). Igen kitűnőek a térképek és táblázatok, nagyszerűek és mintaszerűek a statisztikai adatok (297kk., 341: ügyetlen a táblázat felirata). A szerző így látja: “A kisebbségek iránt toleráns, demokratikus Oroszországnak le kell győznie vonzódását az »oszd meg és uralkodj« taktikájához” (291). Más szóval, a mai nemzetközi helyzettel azonosulva: “Ha a mai világtendencia folytatódik, az utolsó mokserzák [= mordvinok] a teljes eloroszosodási fázis kihagyásával esetleg angolul szörfölnek majd a világhálón” (339).

Ha a fenti és hasonló pontatlanságoktól eltekintünk, akkor “a könyv nagyon kellemes benyomást kelt, stílusa könnyed, szinte mesél, a mondatszerkezetek tiszták” (Fejes i.m. 27). Mégis a művet szakemberek számára a Voigt Vilmostól megadott “További szakirodalom”-mal (378–380) egybevetve – tehát kritikával – ajánljuk forgatni. Magyar és finnugor szakosokat is érdemes figyelmeztetni erre.

ZAICZ GÁBOR

Ünnepi könyv Pentti Leino tiszteletére

Äidinkielen merkitykset

Toim. Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen, Tiina Onikki-Rantajääskö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002. 618 s.

ISBN 951 746 379 0

Äidinkielen merkitykset on artikkelikokoelma, joka julkaistiin professori Pentti Leinon 60-vuotisjuhlakirjaksi ja sen artikkelien aiheet liittyvät Pentti Leinon monipuoliseen tutkijan ja opettajan uraan ja antavat lukijalle hyvän yleiskuvan sekä siitä, missä kaikessa Pentti Leino on tähän mennessä ollut mukana että siitä, mitä fennistiikassa nykyään tutkitaan. Kirjoittajat kuuluvat tämän hetkisen suomen kielen, kirjallisuuden ja kasvatustieteen tutkimuksen kärkeen ja mukana on kaksi virolaistakin tutkijaa.

Kirjan 31 artikkelia on jaettu kuuteen osaan aihepiiriin mukaan. Ensimmäisen osan otsikko on Identiteetti. Sen artikkelit käsittelevät ihmisen suhdetta omaan äidinkieleensä. Urpo Nikanne tarkastalee äidinkieltä biologisesta ja etologisesta näkökulmasta. Tiina Salmen artikkeli kertoo suomen, karjalan ja vepsän asemasta Venäjän Karjalassa. Mauno Koski käsittelee ”murrebuumia”, murteiden käyttöä muoti-ilmiönä. Jan-Ola Östman kirjoittaa wellerismeistä osana Sulvan kieltä ja kulttuuria. Heikki Laitinen kirjoittaa virrenveisuun merkityksestä 1800-luvun Suomessa ja vanhan virsikirjan annista Aleksis Kiven lyriikalle.

Toisen osa, Kieli ajassa, artikkelit kuvaavat kieltä oman aikakautensa ilmiönä. Tiina Onikki-Rantajääskö analysoi 1900-luvun alkupuolella eläneen kittiläläisen maanviljelijän päiväkirjamerkintöjä, Jaakko Leino tarkastelee sukupolvien kuilua kielen ilmiönä, eli kielessä tapahtuneiden muutosten mahdollista vaikutusta ymmärtämiseen. Jyrki Kalliokoski on tutkinut 1990-luvun lukijoiden analyysia 1890-luvun lopun uutisesta ja Anneli Kauppinen tarkastelee sotasensuurin vaikutusta vuonna 1942 ilmestyneen Kaleva-lehden numeron uutisointiin. Matti Leiwon ja Minna-Riitta Luukan artikkeli pohtii, miten koulu voisi opettaa kielioppia ja tekstien tarkastelua, lukutaitoa, siten että oppilaat pystyvät näkemään kielen ja tekstien yhteyden aikaan ja paikkaan. Lari Kotilainen käsittelee englanninkielisiä ilmauksia suomalaisissa chat-keskusteluissa.

Kolmannen osan otsikko on Tunteellinen kieli. Mari Siiroisen artikkeli tutkii suomen tunnekausatiivin alkuperää. Ene Vainik kirjoittaa virolaisten käsityksestä tunteista. Kati Mikkola tarkastelee erään elämäntapaoppaan kei-

noja vedota lukijaan uskonnon ja myyttien avulla. Maija Vilkkumaa kirjoittaa suomalaisen rock-lyriikan ilmaisukeinoista. Markku Haakana ja Anne Mäntynen selvittävät, millaisin tuntein ihmiset suhtautuvat kielen normeihin ja niiden muuttumiseen.

Kirjan neljäs osa käsittelee äidinkielen opetuksen asemaa suomalaisessa koulussa. Satu Grünthal esittelee 1900-luvun aapisrunoutta toisaalta maailmankuvan ja toisaalta muodon ja mitan kannalta. Silva Kiuru tarkastelee kouluopetusta varten muokattuja Seitsemän veljeksen versioita. Pirkko Leino ja Irina Buchberger käsittelevät artikkeleissaan äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen tavoitteita ja asemaa koulussa.

Kielen päällä – osion teema on kielentutkimus ja sanataide. Leea Laitisen artikkeli käsittelee liukumoita puhutun kielen rakenteista kirjalkielisiin. Ilona Herlin tarkastelee Eurénin kielioppeja ja niiden käsitystä kielen kauneudesta. Heli Pekkarinen esittelee passiivin 1. partisiipin siirtymisen murteista kirjakielen vakiintuneeksi osaksi ja Tapani Lehtinen Mikael Agricolan kielen refleksiivitaivutusta mahdollisena savolaisvaikutuksena. Fred Karlsson esittelee tieteellisenä iloitteluna laatimansa tietokoneolingvistisen ohjelman, joka tuottaa muodollisesti oikeaa, mutta semanttisesti sattumanvaraista kieltä. Pasi Lankinen analysoi ruonoilija Juha Mannerkorven kieltä.

Viimeinen osio, Kieli ja mieli keskittyy merkityskeskiseen analyysiin. Tapani Kelomäki tarkastelee nykysuomen *htU*-johdinta ja johdoksia synkronisesti ja skemaattisesti. Jari Sivonen kuvaa muutaman, synonyymeinä pidetyn, liikeverbien merkitystä kognitiivisen kielentutkimuksen kannalta. Tuomas Huumo pohdiskelee objektin ongelmaa, suomen kielen tapaa ilmaista tuloksellisuutta objektin sijan avulla silloinkin, kun tuloksellisuutta ei näyttäisi esiintyvän. Minna Jaakola vertailee elämän, kuoleman ja syntymän fraaseja suomessa ja virossa ja Arvo Krinkmannin artikkeli käsittelee niin ikään metaforaa ja metonymiaa ja osallistuu kriittisesti kognitiivisen kielentutkimuksen piirissä aiheesta viime aikoina käytyyn keskusteluun.

Artikkelikokoelma paneutuu ajankohtaiseen aiheeseen, mitä äidinkieli merkitsee ihmisille ja mikä sen asema on kansainvälistyvässä maailmassa. Suomessa käydään huolestunutta keskustelua englannin kielen vahvistumisesta suomen kustannuksella ja jotkut jopa pelkäävät, että se peittoaa suomen tieteen ja tutkimuksen kielenä. Äidinkielen merkitykset avaa uusia näkökulmia kieleen ja sen monsärmäisyyteen ja lisää uskoa äidinkielen vahvaan asemaan.

SANNA LÄHDE

A finnországi bevándorlók névadási szokásai

Sukunimi? Etunimi? Maahanmuuttajien nimijärjestelmistä

Toimittanut Pirjo Mikkonen. Kielenkäytön oppaita 3.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 2002. 116 lap.

ISBN 951 9475 96 6

Hány része van a névnek? Melyik a vezetéknev és melyik a keresztnév? Melyik névelem szerint kell a neveket ábécérendbe rakni? Van-e az adott névben öröklődő, az európai névkultúrában a vezetéknevnek megfelelő elem? Van-e névben valamilyen nem hivatalos rész, titulus vagy megszólító elem? Felveszi-e a feleség a férj nevét? Melyik szülő nevét örökli a gyerek? Hogyan lehet megkülönböztetni a férfiak nevét a nőkéétől? Hogyan kell átírni a nem latin betűs írással lejegyzett neveket? Mit kell nagybetűvel írni és mit kicsivel? Hogyan kell kiejteni a neveket? – Ilyen és ehhez hasonló kérdéseket tesznek fel az érdeklődők a finnországi Honi Nyelvek Kutatóintézete névtani tanácsadóinak nap mint nap. Ami nem is csoda, hiszen mára már Finnország is a külföldi bevándorlók egyik kedvelt célpontja lett: több mint száz nemzetiség sok ezer képviselője él az országban. A két honi nyelv, a finn és a svéd mellett a legnagyobb idegen ajkú népségek: orosz (20 000), észt (10 000), cigány (7000), angol (6000), szomáliai (5300), arab (3900).

A beilleszkedés egyik nyelvi problémája névtani vetületű: hogyan lehet a bevándorlók névrendszerét a finn szisztémához hozzáilleszteni, illetőleg hogyan lehet a finn hivatalnokokkal, tanárokkal, egyáltalán, a nemzetközi kapcsolatokban részt vevőkkel az idegen névadás alapjait megismertetni. Ennek a kérdésnek gyakorlati oldala is van: a bevándorlók gyakran nem képesek a finnországi nyomtatványokat helyesen kitölteni, hiszen sokszor még a nevüket sem tudják a kételemű névrendszerre szabott rovatokba beírni.

E könyv ennek a törekvésnek a jegyében jött létre. A cél természetesen nem minden finnországi nyelv névrendszerének megismertetése volt, hanem a szerzők azokat a nyelveket-nyelvcsoportokat emelték ki, melynek képviselői nagyobb mértékben jelen vannak Finnországban: arab, szomáliai, délkelet-ázsiai (külön bemutatva a vietnami), kínai, koreai, iráni, török, inkeri, orosz, spanyol és portugál nevek. A továbbiakban a könyv fejezeteinek sorrendjében igyekszem bemutatni e névadások legfőbb jellemzőit. A szerzők a tanulmányok első egységében névrendszertani kérdésekről értekeznek, ezeket részletesen ismertetem, igyekszem egyfajta tartalmi kivonatokat adni; a cikkek második része átírási és helyesírási kérdésekről szól, ezeket itt nem tag-

lalom, noha ezek is nagyon fontos kérdések, hiszen például a koreai és kínai¹ neveknek többféle átírása létezik, sok gondot okoz az arab és szomáliai nevek átírása stb.).

Arab nevek (Sylvia Akar, 13–24). Bizonyos források szerint a világ legelterjedtebb keresztnéve a *Muhammad* (és ennek különféle változatai). Az arab világban általános és majdnem mindenütt kötelező a vezetéknev (kivéve pl. Egyiptom). A gyerekek az apa vezetéknevét öröklik. A nők (Törökországot leszámítva) férjhez menetelük után is megtartják eredeti vezetéknevüket. Az arab nevek jelentős hatást gyakorolnak az iszlám kultúrán kívül is: sok átért muzulmán vett fel arab neveket.

A hagyományos arab név több részből áll, ezek a következők:

a) Szólitónév (*kunya*): általában az elsőszülött gyerek keresztnéve alapján adják a szülőknek, pl. *Abu Abdallah* 'Abdallah apja', *Umm Ali* 'Ali anyja', de ettől a gyakorlattól sokszor eltérhetnek: gyermektelen szülő, sőt akár kisgyerek is kaphat ilyen névelemet.

b) Keresztnév² (*ism*): a tipikus arab férfinevek a régi időkben használatos nevek, mint például a prófétáknak (*Muhammad* > *Ahmad*, *Hamid*; *Yusuf*) vagy a történelem nagy alakjainak (*Ali*, *Hasan*, *Umar*) a neve; a Bibliában és a Koránban előforduló nevek (*Ibrahim*, *Ishaq*, *Ismail*). Gyakorinak számítanak a kétrészes nevek is, melyek első eleme *Abd* 'szolgáló', a második névelem pedig az Isten 99 jelzőjének egyike (*Abdullah* 'Isten szolgálója', *Abd al-Aziz* 'a Hatalmas szolgálója'). Tipikus női nevek: Mohamed próféta feleségeinek (*Aisha*, *Khadija*), ill. lányának (*Fatima*) neve, valamint a jó tulajdonságokat kifejező nevek (*Jamila* 'szép', *Habiba* 'szeretett'). A nőknek nem lehet *Abd* kezdetű nevük.

c) Apai név (*nasab*): sok arab név tartalmazza az apa és a nagypapa (esetenként egyéb felmenők) névláncát, ezeket az *ibn/bin/ben* 'fia', ill. *bint/bent* 'lánya' szavakkal kapcsolják össze: *Bin Laden* 'Laden fia'.

d) A lakóhelyre vagy eredetre utaló névelem (*nisba*): ez a névelem mindig az *al* névelővel kezdődik és *-i*-re végződik: *al-Baghdadi* 'bagdadi', *al-Misri* 'egyiptomi'.

e) A tiszteletet kifejező névelem (*laqab*): Mohamed próféta laqabja *al-Amin* 'a megbízható'. Ez a névelem ma már nem része a hivatalos névnek.

¹ A magyar sajtó mostanság tér át a kínai nevek angol típusú transzkripciójára, így újra kell tanulnunk olyan neveket, mint pl. *Jiang Zemin* (*Csiang Cö-Min*), *Hu Jintao* (*Hu Csin-tao*), *Qian Xuesen* (*Csien Hszüe-szen*), *Li Qinglong* (*Li Csing-lung*) stb.

² Írásomban igyekszem egységes terminológiát használni, keresztnevéről és vezetéknevről szólok, jóllehet az araboknál, ill. bizonyos ázsiai és afrikai népeknél nem lehet a nyugati értelemben vett kételemű névrendszerről beszélni.

Mindezek alapján, írja Sylvia Akar, az *Abu Muhammad Abdallah ibn Abd al-Rahman al-Darimi* nevet a következő részekre lehet bontani: *Abu Muhammad* (kunya) 'Muhammad apja' + *Abdallah* (ism), *ibn Abd al-Rahman* (nasa) 'Abd al-Rahman fia' + *al-Darimi* (nisba) 'darimi'.

Spanyol és portugál nevek (Jarna Piippo, 25–33). A spanyol gyerekek két vezetéknevet kapnak: az apa és az anya (első) vezetéknevét: ha az apa neve *Manuel Garcia Sanchez* és az anyáé *Dolores Hierro Ruiz*, akkor a gyerek neve *Javier Garcia Hierro* lesz. (Az 1999-es névtörvény szerint a szülők közös döntése alapján a vezetéknevek sorrendje meg is változhat: *Javier Hierro Garcia* is lehet.) Ha a név viselője valamilyen oknál fogva csak egy vezetéknevet akar viselni, az általában az első név, tehát az apa vezetékneve. A leggyakoribb családnevek (*Rodriguez, Fernandez, Gonzalez, Lopez, Garcia*) viselőinek házasságából olyan gyermekek szülehetnek, mint pl. *Luzdivina Fernandez Fernandez*. A nők neve a házasságban nem változik meg.

A spanyoloknak legfeljebb két keresztnéve lehet. A Franco-rezsim idején sok pap csak a szentek nevét viselő gyereket volt hajlandó megkeresztelni, emiatt például sok *Maria* és *Jose* van az országban. Érdekes, hogy a *Maria, Jose* és *Jesus* neveket fiúk és lányok egyaránt viselhetik, ez esetben a nemre a nevek sorrendje utal: *Maria Jose* (nő), *Jose Maria* (férfi).

Összességében a spanyoloknak négy nevük (két keresztnév és két vezetéknevük) lehet, ezeknek tehát négyféle variációja létezik, pl. *Pedro Salinas* (egy keresztnév, egy vezetéknev), *Jorge Luis Borges* (2–1), *Mario Vargas Llosa* (1–2), *Manuel Jose Garcia Sanchez* (2–2) – ez utóbbi ritkábban fordul elő.

A szerző szól a Spanyolországban használatos egyéb hivatalos nyelvek (gallego, baszk, katalán és aragóniai) névhasználatáról is. Ezek a nyelvek általában a spanyollal megegyező névrendszertani szabályokat fogadnak el, de a nevek írásmódja és hangalakja erősen eltérhet a spanyolétól: Galíciában *Sabela (Isabel), Uxio (Eugenio)*; Baszkföldön *Fraisku (Francisco), Txomin (Domingo), Etxebarria (Echevarria)*; Katalóniában *Jordi (Jorge), Pau (Pablo)*.

A **portugál** névhasználat rendkívül bonyolult. A gyerekeknek két keresztnév és négy vezetéknev adható, ezek lehetnek akár összetett nevek is, s köztük szabadon illeszthető a *de, da, dos, e* szócska. A spanyolokétól eltérő módon az első vezetéknev az anya, a második az apa neve – de a nem hivatalos formában inkább az utóbbi használatos. A házasságkötés után a férj/feleség megőrzi a vezetéknevét, de hozzárakhatja a házastársa vezetékneveit is. A kívülállónak gyakorlatilag fogalma sincs, hogy például a *Helder Paulo Lemos de Almeida Pinho* névből viselője melyiket használja fő keresztnév és vezetéknevként.

Inkeri és orosz nevek (Hilda Voutilainen, 34–40). A Finnországba hivatalosan visszatelepülőknek finn gyökerei vannak, habár ez sokszor a névadásban nem látszik. Sok inkeri finn annak idején oroszra cserélte szüleitől kapott finn nevét (*Lauri* > *Lavrentij*, *Toivo* > *Anatolij*), sokszor pedig a szülők eleve két keresztnévet adtak: az egyik volt a hivatalos, a születési anyakönyvekbe bekerülő orosz név, a másik pedig a családban használatos, finn név: *Pavel* ~ *Paavo*, *Aleksandr* ~ *Santtu*, *Pjotr* ~ *Pekka*, *Ivan* ~ *Jussi*.

A finn vezetéknevekkel Oroszországban sok gond és baj volt és van. Az *ä*, *ö* és *y* [ü] átírásából adódó problémák miatt pl. az inkeri *Pöllä* név az orosz transzkripcióban *Pellja* lett, ezt az eloroszosított nevet szabályszerűen *Pellia* alakban finnesítették vissza. Az oroszban a *Saarinen*-ből *Sarinen* lesz, az *Olkkonen*-ből *Olkonen*. A *Karhu Kargu*-vá változik, a *Kärki Kjargi* lesz, a *Laitinen Laidinen*. Az orosz nőneműsítés (*Popov* felesége *Popova*) kiterjesztésének eredménye a *Piironena*, *Toponena* név, és így tovább. A helyzetet tovább árnyalja, hogy sok visszatelepülő – elsősorban házassága révén – kapott orosz, ukrán, lett stb. neveket is.

Az orosz neveknek egyik eleme az apai név. Annak idején ezt az inkeriek nevébe is beleerőszakolták, az *Eero* keresztnévből például *Eerovitš* / *Eerovna*, az *Olavi*-ből *Olavijevitš* / *Olavijevna* apai név lett. (Emiatt sokan inkább orosz keresztnévet adtak gyermekeiknek, elkerülendő ezeket a “szörnyszülött neveket”.)

Iráni és törökségi nevek (Antero Leitzinger, 41–55). Az ide tartozó nevek egyfelől az iszlámhoz, másfelől pedig a helyi hagyományokhoz köthetők. A keresztnévek között sok az arab eredetű, ezek az adott nyelvekhez idomultak: *Muhammad* > *Mohammed* (perzsa), *Mehmet* (török). A muzulmánoknak csak egy keresztnévük van, ha ez összetett név, akkor egybeírják. Ebből a nyugati világban sok bonyodalom származhat, akárcsak az *Abdul* ’szolgáló’ névrész értelmezéséből. A pastu nők neve szinte tabunak számít, így – bármilyen hihetetlen ez számunkra – a nők sokszor a saját nevüket is elfelejtik, s csak a férjük alapján nevezik meg őket, pl. *Wahidi Bibi* ’Wahid felesége’.

A XX. század elejéig élt az apai név, ez a későbbiekben vezetéknevvé vált. A vezetéknevét gyakran valamilyen foglalkozásra, lakóhelyre vagy törzsre utal, az afgán *Hamid Karzai* például egy *Karzin* nevű faluból származik.

A nevek (illetve átírások) variációs gazdagságára a szerző szemléletes példát hoz: egy azerbajdzsáni férfi neve Iránban *Hamed Mossa Hosseini*, Törökországban *Hamis Musa Hüseyinoğlu*, arabföldön *Khamid ibn Musa al-Hussein*, Oroszországban pedig *Khamid Mousaevich Khusainov* – legalábbis a finn transzkripció szerint, mert “magyarosan” írva ez egészen másképp festene...

Délkelet-ázsiai nevek (Marja-Leena Heikkilä-Horn, 56–66). Ázsia számos országában nem használnak vezetéknevet, emiatt sokszor a rokoni viszonyokat is nehéz felfedni: az indonéz *Suharto* fia például *Hutomo Mandala Putra*. Több kultúrában az embereknek csak egyetlen egy neve van: *Sukarno*, *Suharto*. Számunkra furcsának tűnik az is, hogy az emberek “lecserélhetik” a nevüket. Így tett például *Nguyen Sinh Cung*, aki tízévesen a *Nguyen Tat Thanh* nevet vette fel, majd *Nguyen Ai Quoc* lett belőle – s akit később a világ *Ho Chi Minh* (*Ho Si Minh*) néven ismert meg. A másik hírhedt példa a kambodzsai *Pol Pot*, aki *Saloth Sar*-ként látta meg a napvilágot.

Az ázsiai neveknek sokszor van valamilyen jelentése. A thai gyerekek szép, magasztos jelentésű (sokszor szanszkrit) eredetű nevet kapnak: *Sirithida* ’jó lány’, *Thipdevi* ’Isten angyala’, *Saengkaev* ’Ragyogó gyémánt’, *Weeraphon* ’Bátor erő’. A hivatalos neveket csak a hivatalos iratokban használják, a mindennapi érintkezésben számos becenevük egyikén szólítják őket. A vezetéknevet – írja e cikk szerzője – a thaiok “mint államtitkot” őrzik. Habár két nevük van, ezeket nem a nyugati értelemben vett kételemű névnek kell tekinteni, ezek közül ők maguk is csak az elsőt, a rövidebbet használják. Ugyanakkor a vezetéknev sok mindent elárul hordozója etnikai hátteréről: a kínai származásúak például a *Li*, *Lim*, *Tong* neveket viselik.

A burmaiaknál a név azt árulja el, a gyerek a hét mely napján született. A hétfői születésű gyerek neve a devanagari írás burmai változatának első elemével (*ka*, *kha*, *ga*, *gha*, *nga*) kezdődik. A csütörtöki gyerek neve *pa*, *pha*, *ba*, *bha*, *ma* írásjellel, a vasárnapié magánhangzóval. De sokszor ezt a szabályt az asztrológiai megfontolások alapján, a szerencsét hozó csillagzat miatt áthágnak, így csak a második név utal a hét valamely napjára. Néha a szerencse reményében ugyanazt a nevet megduplázzák: *Kyaw Kyaw*. Az ő neveik is “beszélő nevek”: *Khin Kyaw* ’szeretett és híres’. A modern burmai társadalomban a harmadik név, a klán neve vezetéknevként viselkedik s örökölődik. A névrendszert bonyolítják a titulusok és a társadalmi helyzetre utaló névelemek: *U* ’bácsi’, *Daw* ’néni’, *Saya* ’tanár, mester’, így például egy *Maung Maung* nevű gyereket fiatalkorában *Maung Maung Maung*-nak, idősebb korában *U Maung Maung*-nak hívnak. Mindezt a képet még tovább árnyalja, hogy az egyes nemzetiségek eltérő titulusokat használnak.

Az egykori francia gyarmatokon a vezetéknev gyakran a klán nevéből jött létre. Mivel kevés klán van, így sok hasonló nevű ember él, a legáltalánosabb nevek: *Nguyen*, *Minh*, *Ngo*, *Trinh* (vietnami), *Sok*, *Son*, *Chan*, *Chea*, *Keo* (kambodzsai), *Phomvihane*, *Inthavong*, *Boupha* (laoszi).

A Fülöp-szigeteken, mint egykori spanyol gyarmaton egymás mellett élnek a spanyol és a helyi nevek (*Danding*, *Nonong*).

Kínai nevek (Jyrki Kallio, 67–77). A kínai nevek vezetéknevből (*xing*) és szólítónévből (*ming*) állnak, ebben a “magyaros” sorrendben. Az előbbiek szinte mindig egytagúak, egy írásjellel írhatók (a leggyakoribbak: *Zhang, Wang, Li* – együtt az összlakosság 20 százalékát teszik ki), az utóbbiak egy- vagy kéttagúak. A szólítóneveket önmagukban csak családi körben használják. A vezetéknevekhez általában valamilyen titulust vagy jelzőt kapcsolnak: *Xiai Huang* ’kis Huang’, *Zhu laoshi* ’Zhu tanár’. A gyerek általában öröklíti az apa vezetéknevét, a feleség megőrizheti a saját nevét. Korábban a vezetéknev mellett használták a klánneveket is. Érdekes tilalom volt, hogy az azonos vezetéknevűek nem házasodhattak, de egyforma klánnevűek igen.

A keresztnevek általában “beszélő nevek”, s sokszor utalnak a születés évszákjára is. A nemeket a név alapján nem lehet kitalálni. A kultúrforradalom idején szokás volt politikai tartalmú neveket adni: *Kangmei* ’vesszen Amerika!’, *Weidong* ’védelmezzük Mao Ce-tung eszméit!’.

Koreai nevek (Antti Leppänen, 78–89). A vezetéknevek szinte kivétel nélkül egytagúak, a keresztnevek általában kéttagúak. A sorrend itt is “magyaros”. A koreai nevek javarészt kínai eredetűek. A vezetéknevek körében nincs nagy változatosság: a mintegy 70 millió koreainak összesen csak 250 vezetékneve van! A három legáltalánosabbat (*Kim, Li, Park*) a lakosság fele viseli. A vezetéknev apai ágon öröklődik, s a nő a házasságban is megőrzi saját nevét. A keresztnevet csak szűk körben, meghatározott viszonyban használják, így szólítja meg például az öreg a fiatait. A férfiak és nők keresztnevét nehéz elkülöníteni: a *Suk, Hye, Hi, Cha, A, Kyoung, Mi* inkább női név, míg a *Ho, Chul, Hun* férfinév. A koreai írás latin transzkripciójának egyik legnagyobb problémája a kéttagú keresztnevek lejegyzése. A dél-koreai nevek angol írásmódja ingadozik: *Kim Dae-jung ~ Kim Dae-Jung ~ Kim Dae Jung*. Észak-Koreában egységesen különírják a névrészeket: *Kim Jong Il, Kim Il Sung*.

Szomáliai nevek (Muddle Suzanne Lilius, 90–104). Az iszlám hatására a szomáliai nevek közül sok arab eredetű, ám ezek egy része annyira idomult a szomáli nyelvhez, hogy első hallásra nehéz az etimont felfedezni, pl. a *Salebaan* az arab *Szulejmanra* megy vissza. A névnek van jelentése (*Askar* ’katonna’, *Farxiya* ’öröm’), emiatt a gyerek nevét gondos előkészületek után választják ki.

A szomáliai nevek három elemből állnak: “saját név”, az apa neve és a nagypapa neve (pl. *Abdullahi Yussuf Isse* fia *Abdirisaaq Abdullahi Yussuf*). Ha ez a három nem lenne elég az azonosításhoz, akkor a kívánt mértékig illesztik a névhez a felmenők nevét. Ez a rendszer a rokonság számon tartásának

hatékony eszköze. Az apai öröklődés (a klánok) mellett létezik anyai is: ugyanazon anya összes gyermeke (függetlenül attól, hány apáról van szó) ugyanahhoz a *bahi*-hoz tartozik. Mindebből láthatjuk tehát, hogy valódi, nyugati értelemben vett vezetéknev nem létezik a szomáliaiaknál, ennek leginkább a klánnév felel meg (amelyek eredetileg keresztnevek voltak). A fiú- és lánynevek elkülönülnek, s a nő a házasságban is megtarthatja saját nevét – hiszen ő egész életében az apja rokoni vonalához tartozik.

A szomáliaiak nagyon sok becenevet használnak, főleg a *Maxamed (Mohamed)*, *Xasan (Hassan)* típusú gyakori nevek mellett. A gyerek születéskor két nevet kap, de csak az egyiket regisztrálják, a másik nevet csak a család használja. Titulust ritkán kapcsolnak a névhez: *Xaaji* 'hadzsi, mekkai zarándokutat tett személy', *Aw* 'úr', *Ugaas* 'király'.

Vietnami nevek (Susanna Kariluoto, 105–112). A vietnami nevek három részből állnak: vezetéknev, középső név és keresztnév (ebben a sorrendben). A középső név gyakran a viselője nemét mutatja meg: *Van* mindig férfi, *Thi* mindig nő (életkor szerinti középső nevek is vannak: a *Manh* a legidősebb fiúgyermek neve, a sorban következők pedig a *Trong*, *Qui* és *Gia* neveket kapják). Vezetéknevük (régiklánnevek) nagyon kevés van, összesen csak mintegy 2–300, s ebből is a tíz leggyakoribb (*Cao*, *Duong*, *Huynh*, *Le*, *Nguyen*, *Pham*, *Phan*, *Tran*, *Vo*, *Vu*) az összes név 90%-át teszi ki, sőt, a vietnamiak felét *Nguyen*-nek hívják. Név és etnikum szoros kapcsolatban van: a *Lay* és *Pho* kínai, *Bui* muong, *Lo* thai név. A nők a házasságban megtartják a nevüket. A gyerek megkapja az apa öröklődő vezetéknevét, és esetleg az anyáét is. A keresztnévnek mindig van jelentése. A lányok általában virágneveket kapnak (*Hong* 'rózsa', *Lan* 'orchidea'), a fiúk pedig a bátorságra utaló neveket.

A vietnamiak a neveket tabunak tartják, s csak megfelelő szólítószavakkal együtt használják (a szülők, nagyszülők nevét magában kimondani sértésszámba megy). Ezek a szólítószavak kort, nemet, szociális helyzetet fejeznek ki. pl. *anh* (idősebb testvér), *em* (fiatalabb testvér), *ba* (bácsi), *co* (néni).

A könyv szerkezetével kapcsolatban két apróbb kritikai megjegyzést szeretnék tenni. Az egyik a tanulmányok sorrendjére vonatkozik: meglehet, hogy a finn betűrendet követő sorrend helyett jobb lett volna a nyelvcsaládok/nyelvterületek szerinti besorolás, hiszen a kötetben így egymástól távol került a délkelet-ázsiai nyelvekkel, illetőleg a vietnamival foglalkozó rész, hasonlóképpen az arab és a (rengeteg arab elemet tartalmazó) szomáliai. A másik észrevétel: ha a tanulmányokat sikerült volna teljesen egységes elvek alapján megírni (van, amelyikben több szó esik az adott nyelv szerkezetéről,

a társadalmi viszonyokról, nyelvészociológiai kérdésekről, s van, amelyikben kevesebb), talán még jobban meg lehetne találni a sokszínű névadásban a tipikust, még jobban össze lehetne vetni az egyes névadási modelleket, még jobban fel lehetne tárni a névadási szokások mögött húzódó nyelvi és nem nyelvi okokat.

Ezt a hiánypótló könyvet valószínűleg nagy haszonnal fogják forgatni azok is, akik külföldiekkel állnak kapcsolatban, s azok is, akiket “egyszerűen” érdekelnek a nevek. Ha rajtam múlna, minden finn határőr, vámos, idegrendészeti hivatalnok és külföldi gyerekeket tanító tanár kötelező olvasmányává tenném.

MATICSÁK SÁNDOR

A svédországi finn és lapp helynevekről

Ulla Swedell: Finska och samiska ortnamn i Sverige

Opuscula Uralica 4. Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet. Universitetsstryckeriet, Uppsala 2001. 104 l.

ISBN 91-973316-8-6

E mű egy nagyszabású munka, a Svéd Helynévszótár (*Svenskt ortnamnslexikon*, SOL) részeként keletkezett. Ennek következtében a szócikkek felépítése követi a lexikon szerkesztési elveit. A nagyobb egységek: tartományok, megyék, állami és egyházi járások, községek, települések nevein kívül számba veszi az épületek, kicsi falvak és tanyák megnevezéseit is. A szócikkek fényt derítenek a nevek szerkezetére, kategóriáira és történetére is. A nagyszabású mű a tudományos népszerűsítő alkotások közé tartozik, amelyet 2001-től terveztek megjelentetni. Jelen füzet szerzője, Ulla Swedell az Uppsalai Egyetem Finnugor Intézetének munkatársa. Munkáját az intézet vezetői, Lars-Gunnar Larsson és Håkan Rydving professzorok, valamint Olavi Korhonen, a Umeåi Egyetem lapp nyelvi professzora is segítették.

Az 1. fejezetben (*Finska och samiska ortnamn*, 7–11) a szerző felsorolja, mely területeken voltak találhatóak finn telepések, hol vannak ma is finn nyelvű kisebbségek. Az észak-svédországi területeken (Tornedalen, Norrland) a napoleoni háborúk előtt eredetileg is finnek laktak, és csak a békeszerződések rögzítették a mai svéd–finn államhatárokat, ezek pedig nem az etnikai határokat követték. Finnországból, főként keletről már a 16–17. században finn parasztok települtek át Közép-Svédországba, Värmlandba és Ångerman-

landba, és a svéd–norvég határterületen található Finnskogen is finn lakóiról kapta elnevezését. A Tornio-folyó völgyében lakó finn őslakosok újabban már önálló irodalmi nyelv (*meänkieli* 'a mi nyelvünk') kialakítását is elérték (vö. kötetünkben Helena Sulkala írását, 177–193. oldal). – A lappok (számik) ugyancsak Észak-Svédország eredeti lakosai, akiknek legjelentősebb csoportjai Gällivare megye hegyes területeire szorultak vissza, ők az északi vagy norvég lapp nyelvjárást beszélik. Délebbre, Arjeplogban, az Umeå és Piteå folyóknál az ún. svéd lapp nyelvjárások beszélői laknak. A mára már csaknem kihalt déli számik régi lakóhelyei bővelkednek lapp eredetű helynevekben. A helynevek árulkodnak korábbi lakosaikról.

A bevezető röviden foglalkozik a finn és lapp nevek átírásának, transliterálásának kérdésével is. A névanyagba felvették a hivatalos térképeken, turistatérképeken található anyagot, amelyre ráillik a *sameby* (korábban *lappby*) 'számi település' megjelölés.

A 2. fejezet (*Namnartiklarna*, 12–14) a szócikkek felépítésével foglalkozik. A címszót a név közigazgatási leelőhelye követi, majd ezután a név korábbi előfordulása, szerkezete és magyarázata, és/vagy eredete következik, végül szakirodalmi és forráshivatkozások zárják ezt a részt.

A finn és számi helynevek együttesen, szoros svéd betűrendben vannak feltüntetve, így külön kellene számba venni, ha az olvasó arra volna kíváncsi, milyen arányban találhatók a finn és a számi helynevek a térképeken. Az etimológiai magyarázatok is csak utalásszerűen vannak megemlítve. A svéd–finn–norvég hármashatáron található *Kilpisjärvi*ről például az áll, hogy az északi lapp *Gilbbesjávri* elfinnesítésével keletkezett. Az előtag homályos, a legnagyobb szótárakban sem található meg, így lapp eredete véleményem szerint csak "jobb híján" valószínűsíthető. A névanyag jelentős részére ugyanez áll: az eredeti lapp megnevezések finn formában kerültek a térképre. Az anyag egy része svédesített, esetleg norvégosított formában állandósult (pl. *Lit*, *Liten* 'kicsi', *Sulitelma* 'sziget, izolált hely' + 'magaslat'). A párhuzamos lapp–finn–svéd névadásra is vannak példák. Finn eredetre utalnak a *-nen* és *-nki* végződések. Érdemes lett volna felsorolni a legtipikusabb szavakat, amelyek utótagként a térszínforma jellegére utalnak (pl. számi *jaur* ~ finn *järvi* 'tó', számi *vare* ~ finn *vaara* 'erdős hegy' stb.).

A füzet adattára (15–77) összesen 369 címszót (köztük két finn helynévképzőt) vesz föl és csaknem 850 névváltozatot tartalmaz (leggyakrabban a térszínforma elhelyezkedésére utaló *nedre* 'alsó', *övre* 'felső', *våstra* 'nyugati' stb.). A névanyag értékes gyűjtemény, amelynek tanulmányozása fényt derít a névadási szokásokra és a helynevek hagyományozódására.

A 3. fejezet (*Sammanfattning*, 78–81) a tanulságok rövid összefoglalása. A füzet végén értékes, bőséges forrás- és irodalomjegyzék (82–94) található. Ezt követi a rövidítések jegyzéke (95) és a névmutató (*Namnregister*, 96–104). Ez utóbbi segít a párhuzamos nevek közti eligazodásban.

A svédországi finn és lapp eredetű helyneveket tartalmazó feldolgozás érdekes, és értékes adalékot szolgáltat a helynevek tanulmányozásához és a névtipológiai kutatásokhoz.

KERESZTES LÁSZLÓ

Finnországi szakszótárak

Tellervo Hyttinen: Metsäalan hallinnon sanastoa. Valtioneuvoston kanslia, Oy Edita Ab, Helsinki 1997. 396 lap. ISBN 951 37 2134 5. **Aino Wihervaa-ra: Yliopistosanasto.** Valtioneuvoston kanslia, Oy Edita Ab, Helsinki 1998. 458 lap. ISBN 951 37 2440 9. **Päivi Torniaainen: Valtioneuvostosanasto.** Valtioneuvoston kanslia, Oy Edita Ab, Helsinki 1998. 293 lap. ISBN 951 37 2512 X. **Tellervo Hyttinen: Julkisten rakennusten nimiä ja niiden käännöksiä.** Valtioneuvoston kanslia, Oy Edita Ab, Helsinki 2000. 101 lap. ISBN 951 37 3159 6.

1. Az Edita kiadó több éves szünet után először 1997-ben jelentetett meg többnyelvű szótárt, mely a finn erdőgazdálkodási kifejezések svéd, angol, német, francia, orosz és spanyol nyelvű fordításait tartalmazta (*Metsäalan hallinnon sanastoa*). Ez a szótár elsősorban azoknak nyújt segítséget, akik az erdőgazdálkodásban dolgoznak, és munkájuk során többször van szükségük a terminusok idegen nyelvű megfelelőire. A 288 szakkifejezés fordításán kívül a szótár 12 többnyelvű ábrát is tartalmaz.

2. Az 1998-ban megjelent “egyetemi szótár” (*Yliopistosanasto*) szintén az előbb felsorolt hat nyelvre fordítja le a finn egyetemek, tanszékek neveit és az egyetemi oktatással kapcsolatos kifejezéseket. Ezt a szótárat elsősorban azoknak ajánlják, akiknek nemzetközi kapcsolataikban szükségük van a finnországi egyetemi képzésre vonatkozó terminusokra, a finn egyetemek neveinek idegen nyelvű megfelelőire. A szóanyag frissítésre szorul, hiszen az elnevezések az 1997–1998-as állapotot tükrözik.

3. A másik, ugyancsak 1998-ban kiadott könyv – a finn kormányzati lexika szótára (*Valtioneuvostonasto*) – egy 1992-es tizenhárom nyelvű szótár átdolgozott, javított kiadása (az előbbieken kívül észt, görög, olasz, portugál, holland és dán nyelvű szómagyarázatokat tartalmaz). A Päivi Tornainen által szerkesztett szótár felépítésében megegyezik az előbb említettekkel, többletet jelent azonban, hogy a fordításokon túl sokszor magyarázatokkal is találkozhatunk. Bár a szótár elsősorban tisztviselőknek, fordítóknak, tolmácsoknak, tudósítóknak nyújt a mindennapokban segítséget, a szerzők arra törekedtek, hogy a nyelvi anyag minden nyelvhasználó számára érthető legyen.

A tárgyalt négy szótár közül ez érdemel a legtöbb figyelmet, hiszen szóanyaga segítséget nyújthat azoknak a magyar nyelvhasználóknak, akik Európai Unió területén dolgoznak vagy munkájuk során szükséges a finn kormányzással kapcsolatos kifejezések – és azok idegen nyelvű megfelelőinek – ismerete.

A szótárban 136 szócikk található, terjedelmük változó, többnyire egy-két oldalas, néhol hosszabb. A könyv tartalomjegyzéke (3–15. oldal) és előszava (A szerkesztés alapelvei és a rövidítések jegyzéke, 17–55. oldal) is 13 nyelven olvasható. A szóanyag összegyűjtésében figyelembe vették egyrészt a kormányzásban 1992 óta bekövetkezett változásokat, másrészt azt, hogy időközben Finnország is csatlakozott az Európai Unióhoz. A 136 kifejezést nyolc témakörbe sorolták be: kormányzás, gyűlések és szervezetek, minisztériumok, tisztviselők, rendeletek, okmányok, és történelmi kifejezések. A terminusok meghatározásában sokszor nehézséget okozott, hogy az adott fogalomnak, kifejezésnek nincs minden nyelven megfelelője. A szerkesztők igyekeztek kerülni a tükörfordításokat, mindig a leginformatívabb megfelelőkre törekedtek.

A szótári rész (57–262. oldal) szócikkei a következőképpen épülnek fel: a finn címszó után közlik a kifejezés megfelelőit 12 nyelven. A nyelvek sorrendje: svéd, dán, angol, német, holland, francia, spanyol, portugál, olasz, görög, észt, orosz. Ezt követi a fogalom meghatározása. Végül közlik, hogy a kormányzásban milyen hatáskörök tartoznak a definiált fogalom területéhez. A szócikkek után található a szómutató rész (263–292. oldal), mely szintén 13 nyelvű, azonban a nyelvek fordított sorrendben szerepelnek.

4. A 2000-ben megjelent legújabb többnyelvű szótár Finnország fontosabb középületeinek nevét, valamint azok svéd, angol, német, francia és orosz nyelvű fordítását tartalmazza (*Julkisten rakennusten nimiä ja niiden käännoksiä*). A sorozat korábbi darabjaihoz képest rövidebb terjedelmű opusz felépítésben követi az elődöket. A szótár szerkesztője, Tellervo Hytti-

nen 17 épületet választott ki, melyek talán a legismertebb középületek Finnországban (pl. Eduskuntatalo, Presidentinlinna).

A szerkesztők leginkább a szóanyagra és azok idegen nyelvű megfelelőire helyezték a hangsúlyt. Egyik szótár sem közli a kifejezések magyar nyelvű fordítását, holott Magyarország 2004-es EU-csatlakozása ezt szükségessé tenné. A négy szótár szóanyaga kiváló kiindulópont lehet egy kormányzattal, erdőgazdálkodással, finn egyetemekkel kapcsolatos kifejezésekkel bővített új finn–magyar szótárnak.

BALOGH ANITA

Többsnyelvű politikai szótár

Hétnyelvű politikai és diplomáciai glosszárrium

Szerk. Mihalovics Árpád–Révay Valéria. Aula, Budapest 2002. 516 lap.

ISBN 963 9345 85 7

A 2002-ben megjelent hétnyelvű politikai és diplomáciai glosszárrium a Nyíregyházi Főiskolai Európai Tanulmányok Központja több nyelvész szakemberének közös munkája (a kötet főszerkesztője Mihalovics Árpád és Révay Valéria). A szótárban az ábécébe rendezett magyar fogalmaknak az angol, finn, francia, német, olasz és orosz megfelelői szerepelnek. A több mint 2500 szócikket tartalmazó könyvnek terjedelme és részletessége mellett további nagy előnye az aktualitás és gyakorlati hasznosság. Magyarország EU-csatlakozásának küszöbén az ilyenfajta munkáknak nagy jelentősége van, hiszen 2004. május 1-jétől a magyar is az Unió egyik új hivatalos nyelve lesz. Ugyanakkor az orosz nyelvű szókinccs a már korábban kialakított és talán feledésbe merült kapcsolatok felelevenítéséhez is hozzájárulhat.

Hasonló többsnyelvű szógyűjtemények igen ritkán látnak napvilágot, Magyarországon például egyetlen ilyen jellegű munka a *Hatnyelvű szinkron szótár*, amely 1992-ben jelent meg Pál József szerkesztésében. Ezzel szemben a kétnyelvű politikai, jogi vagy diplomáciai szójegyzékek és szótárak szerkesztésének komoly hagyománya van, mindenekelőtt a világnyelveket illetően. Itt érdemes megemlíteni azonban olyan munkákat is, mint Pusztay János *Finn–magyar szójegyzéke*, és Antonio Sciacovelli *Olasz–magyar szójegyzéke* (az EU Magyarországról írt véleménye alapján), amelyek szintén forrásként és előzményként szerepelnek e glosszárriumban. A glosszárrium összeállításához használt szótárak és egyéb munkák teljes listája a könyvben a főszerkesztői

előszó után található, a listán belül a források nyelvek szerint vannak csoportosítva.

Ezután a könyv szótári része (13–516) következik, amely ábécésorrendbe rendezett magyar nyelvű példákból és idegen nyelvű megfelelőikből áll. A szócikkek elején egy magyar nyelvű fogalom (pl. *békekötés*), cselekvést jelölő szó (pl. *összeomlik*) vagy megszilárdult kifejezés (pl. *biztonsági intézkedéseket tesz*) szerepel. Ezek alatt az angol, finn, francia, német, olasz és orosz fordítás van felsorolva (pl. *alkotmány*, an: *constitution*, fi: *peruslaki*, fr: *constitution (f)*, né: *Verfassung (f)*, *Grundgesetz (n)*, ol: *costituzione (f)*, or: *конституция*). A glosszáriumban a magyar szavaknak általában csak az alakja van feltüntetve, mellette pedig igen kevés nyelvtani adat szerepel. Ez javarészt igevonzat (pl. *eltér vmitől*) vagy egy adott szó szófaji hovatarozása – pl. *elítelt (mn/fn)* – lehet. A német, francia és olasz példánál a főnevek neve van jelölve, némely igéknél pedig a vonzata. A kevés nyelvtani információ arra utal, hogy a glosszárrium fő célja a szókincsfejlesztés a nemzetközi tanulmányok, nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi kommunikáció területén. Bár a szerkesztők a glosszáriumban szereplő szócikkek tematikus körét már a könyv címében is megfogalmazták, a különböző példák sokszor általánosabb használatúak, nem tartoznak kifejezetten a diplomácia és a politika szókincséhez, pl. *eltűnik*, *emberi*, *eltérés*, *ötlet*. Másrésztől találhatunk olyan szavakat is, amelyek csak a diplomácia és politika világában értelmezhetők, pl. *diplomáciai megbízott*, *gerillaharcos*, *kerekasztal*, *schengeni egyezmény*.

Összességében a könyv elérte kitűzött célját; szűk, szakmai témája ellenére szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

CHRISTINA ARMUTLIEVA

Új finn–észt nagyszótár

Soome–eesti suursõnaraamat / Suomi–viro suursanakirja 1. A-Q, 2. R-Ö.
Eesti Keele Instituut. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn–Helsinki 2003. 1294 + 1301 lap. Fõszerk. Valdek Pall.

Szerk. Anu Haak, Paul Kokla, Külli Kuusk, Helga Laanpere.

A szótár finn részét lektorálta: Maija Länsimäki.

ISBN 978 998 579 002 1

A régóta várt szótár a korábbiaknál nagyobb terjedelmű és alaposabb, a mindennapi élet szókincse, kifejezőkészlete mellett sok szakterület terminológiáját is tartalmazza.

A szótár közel 90 000 címszót tartalmaz, ezek között sok beszélt nyelvi kifejezés és fordításokkal ellátott példamondat is található. A nagyszótárhoz olyan fontos függelékek is járulnak, mint például Ülle Viks rövid összefoglalása az észti és a finn morfológiáról, illetőleg az észti helynevek jegyzéke, melyet Peeter Päll állított össze.

Ha a szótárt lapozgatjuk, mindenképpen feltűnik, hogy a szerkesztők gazdag példaanyaggal dolgoztak. Egy fordító számára előnyös lehet a változatok eme sokasága, de az átlagembert akár zavarba is ejtheti. Vagyis adódik a kérdés: a kecske vagy a káposzta?

A finn–észti nagyszótár szerkesztése 1998-ban kezdődött a Kotimaisten kielten tutkimuskeskus és az Eesti Keele Instituut együttműködése révén. Az észti nyelvészek több mint négy évig dolgoztak a szótár összeállításán. A szótár címszavainak összeállításához vezérfonalként a *Suuri suomi–ruotsi sanakirja* (Nagy finn–svéd szótár, WSOY 1997) elektronikus változata mellett J. Mägiste 1931-es és K. Pihel–A. Pikamäe 1965-ös (Paul Alvre által kiegészített) finn–észti szótára szolgált.

Az észti esszéíró, Andres Langemets a Sirp nevű kulturális hetilapban megjelent *Kui soomlane pritsib, napib eestlasel sõnu* (Amikor a finn spriccel, az észti nem talál szavakat’, 2003. máj. 23) című cikkében annak a véleményének ad hangot, miszerint minden kétnyelvű szótár nagyszerűen bizonyítja az elhíresült Sapir–Whorf-féle nyelvi relativitási elméletet, vagyis hogy még a legközelebbi rokon nyelvek is különbözőképpen osztják fel és látják el jelentéssel az őket körülvevő világot. A finn és az észti nyelv szókincsének bizonyos területein (pl. a folklór) könnyű megtalálni az egyes szavak megfelelőseit, ugyanakkor például az árnyalatnyi kulturális különbségek nagy fordítási nehézségeket okoznak. Ez a probléma a finnek és az észtek eltérő világnézetében keresendő.

Langemets szerint az észtek és a finnek sokáig nagyon különböző társadalmi körülmények között éltek. Ebből adódóan a finnben rengeteg olyan szó van, amelynek az észtben nincs pontos megfelelője; ilyenkor a fordítóknak meg kellett elégedniük a jelentések puszta körülírásával. E szavak egy része a különböző történelmi körülmények hatására jött létre, pl. fi. *kokelas* ’jelölt, gyakorló’, fi. *kurinpitokeino* ’fegyelmezési eszköz’.

Langemets azonban hangsúlyozza, hogy a szótárkészítők igazán leleményesek voltak, de arra is rámutat, hogy néhány finn szó esetében talán a körülírást valami találó észti szóval lehetett volna helyettesíteni. Ugyanakkor

megjegyzni, hogy a nyelvésztől nem várhatjuk el egy költő nyelvi játékoságát...

A szótár használatát a szerkesztők megpróbálták a lehetőségekhez mérten leegyszerűsíteni. Egy átlagos szótár mellékleteihez képest itt már az elejétől fogva igazán részletes használati útmutatót találunk, és olyan, akár naivnak tűnő kérdésre is választ kapunk, mint például:

- hogyan találjuk meg egy szót?
- hogyan találjuk meg a megfelelő jelentést?
- hogyan válasszuk ki a szó igazi megfelelőjét?
- hogyan ragozzuk a címszót?
- hogyan ragozzuk a kiválasztott szót?

Ezt a kérdés-válasz stílusú útmutatót bármely szótárhasználó megérti, és így a félreértések száma is a minimumra csökkenthető.

A szótár bemutatásakor Valdek Pall főszerkesztő és Urmas Sutrop, az Észt Nyelvi Intézet igazgatója kifejezték reményüket azzal kapcsolatban, hogy a Finnországgal folytatott közös munka nem áll meg, s hogy az észt–finn nagyszótárra az érdeklődőknek már nem kell sokáig várniuk.

KIRLI AUSMEES

Erza-mordvin értelmező szótár

К. Г. Абрамов: Валонь ёвтнема валкс Мордовской книжной издательствась. Саранск 2002. 608 стр. ISBN 5 7595 1500 4

Az utóbbi évtizedben rendkívüli mértékben megélnkült a mordvin lexicográfia, sorra látnak napvilágot a különféle erza³ és moksa⁴ két nyelvű szótárak, valamint az etimológiai, frazeológiai és kisebb szakterületek⁵ szótárai. Ezekről a kötetekről az elmúlt időszakban számos ismertetés, bírálat is megjelent (Maticsák Sándor, FUD 6: 172–179; FUD 7: 147–150; FUD 9: 165–168; Máté József, FUD 9: 162–165; Zaicz Gábor, NyK 97: 335–344).

A mordvin szótárak sorát Kuzma Grigorjevics Abramov *Valoń jovńnema valks* [Szómagyarázó szótár] címet viselő egynyelvű (erza) értelmező szótára gyarapítja, mely Jack Rueter gondozásában jelent meg 2002-ben, Szaranszokban. A kötet ugyanakkor többet nyújt, mint amit egy értelmező szótártól elvárnánk, ugyanis a szómagyarázatok mellett ragozási útmutatókat és értékes etimológiai utalásokat is találunk az egyes szócikkekben. Ismertetésemet e hármassal megelégedően adom közre.

1. Egynyelvű magyarázatok. A szómagyarázatok világosak, tömörek, lényeglátók, a szinonimák, a definíciók és a példamondatok egyaránt segítik a szótárforgatók munkáját. Szerencsére a kötetből kimaradt az egynéhány szótárra jellemző “szovjet-típusú” szókincs. A szerző a mordvin szót néhol az orosz megfelelőjével magyarázza, pl. *karvož* ’ruzoks rak’, *lomnarmuń* ’ruzoks orol’ stb.; habár utána rögtön megadja az erza definíciót is.

³ B. A. Szerebrennyikov–R. N. Buzakova–M. V. Moszin: *Erzań-ruzoń valks. Erźansko–russkij slovař*. Moszkva, 1993; V. Sz. Scsemmerova: *Erzań-ruzoń valks. Russko–erźanskij slovař*. Szaranszk, 1993; Jaana Niemi–Mihail Moszin: *Ersäläis–suomalainen sanakirja. Erzań–finneń valks*. Turku, 1995; Alho Alhoniemi–Nyina Agofonova–Mihail Moszin: *Suomalais–ersäläinen sanakirja*. Saransk, 2000; Mészáros Edit–Raisza Sirmankina: *Erza–mordvin–magyar szótár*. Szeged, 1999; M. Moszin–A. Jegorova: *Erzań–ńemećeń valks. Ersä–deutsches Wörterbuch*. Saransk, 2002.

⁴ V. I. Scsankina: *Mokšeń-ruzoń valks. Russko–mokšanskij slovař*. Szaranszk, 1993; B. A. Szerebrennyikov–A. P. Feoktyisztov–O. Je. Poljakov: *Mokšeń-ruzoń valks. Mokšansko–russkij slovař*. Szaranszk, 1998; Eeva Herrala–Alekszandr Feoktyisztov: *Mokšalais–suomalainen sanakirja. Mokšeń–finnoń valks*. Turku, 1998.

⁵ Heikki Paasonen: *Mordwinisches Wörterbuch I–IV*. Helsinki, 1990–96; D. V. Cigan–kin–M. V. Moszin: *Etimologijań valks*. Szaranszk, 1998; R. S. Sirmankina: *Frazeologijań valks*. Szaranszk, 1998; A. M. Grebnyeva–V. V. Lescsankina: *Russko–erźanskij botaničeskij slovař*. Szaranszk, 2002.

A szócikkekben bőségesen találunk összetételeket, szintagmákat is, pl. *ked* 'kéz': ~ *komoro* 'marok', ~ *kopór* 'kézhát, kézfej', ~ *kunška* 'tenyér', ~ *lapa* 'kézhát, kézfej', ~ *sejerks* 'alkar' stb.

2. Ragozási útmutatók. A névszók után két ragot (az inessivust és a genitivust), valamint a kicsinyítő képzőt találjuk. A mordvin esetragok kapcsolódási szabályai bonyolultak, ezért teljesen helyénvaló ragozási útmutatókat közreadni. Kérdés az, hogy melyek legyenek ezek a szuffixumok. A genitivusnak feltétlenül szerepelnie kell, ugyanis ennek mintájára alkotjuk meg a lativust, és (részben) a translativust és comparativust. Viszonylag egyszerű a dativus, a prolativus, az inessivus és az elativus kapcsolódása; semmi gondot nem okoz az illativus. A legbonyolultabb kapcsolódási szabálya az ablativusnak van, ám az abessivus is sok buktatót rejt magában. (A kérdést részletesen taglalom e számban közölt cikkemben, vö. 143–145.) A morféma-alternációk szemszögéből nézve véleményem szerint a genitivust, az ablativust és az abessivust (ebből többé-kevésbé levezethető a pluralis) kellene itt szerepeltetni, ugyanakkor a gyakorisági elveket szem előtt tartva indokoltnak tűnhet az inessivus felvétele is.

A szakirodalom nem egységes a *tő* és a rag határának megítélésében. Van olyan leíró nyelvtanok, amelyek például a *vir* 'erdő' főnév genitivusi alakjában (*virén*) az *-e*-t a *tő*höz kapcsolják (ez esetben a kissé nehézkesnek tűnő *vir*/*viré*-tőváltozatokkal kellene számolnunk), vannak, amelyek a tulajdonképpen kérdést megkerülve kötőhangzóként *se*hova sem sorolják (*vir-e-ń*), s vannak, amelyek a rag részének tekintik a magánhangzót (részletesebben lásd a kötet imént említett helyén). Mindezt még bonyolítja a cirillbetűs lejegyzés: *ведь* 'víz' : *ведень* (gen.), *лей* 'folyó' : *леень* (gen.), *верьгиз* 'farkas' : *верьгизэнь* (gen.). Abramov a cirillbetűs szövegben valamennyire használható "fából vaskarika" elvet alkalmazza: *вед|ь, -ьсе, -ень, -не*.

Az igék mögött az 1. praeteritum Sg3. alakon kívül a *-kšn*-gyakorító képzős alak hasonló múlt ideje és infinitivusa, illetve sokszor a *-še*- vagy a *no*/*-ńe*-frekventatív képzős ige főnévi igeneve áll. A képzők "tömbösítését" jó ötletnek tartom, sok képzőtani információt lehet leszűrni az anyagból.

3. Etimológiai fejtegetések. A szótár érdemeit semmiképpen nem szeretném kisebbiteni, de az etimológiai utalásokról kicsit hosszabban szándékozom írni. A fellendülőben lévő mordvinföldi szótáriródalom mostohagyereke a szófejtés. A Szaranszkban eddig megjelent etimológiai szótárak hemzsegenek a téves információktól, s a szavak történetének *tudományos módszerei* is sokszor hagynak kívánnivalót maguk után. Sajnos, ez alól e szótár sem ki-

vétel. A szerző a címszavak után sokszor közöl a szó eredetére vonatkozó információt, ezeket az “átadó” nyelvek szerint csoportosítva tekintem át:

a) Finnugor eredetű szavak: a szótár szerzője a finnugor nyelvek közül elsősorban finn, északi lapp, zürjén és magyar példákat közöl, néha ezeket észti adatokkal is kiegészíti (érthetetlen számomra, miért kellett figyelmen kívül hagyni a moksa adatokat, ha arrafelé *külön nyelvnek* tekintik, talán épp ezért...). Az etimológiák nagyrészt helytállóak, azonban számos pontatlanságot lehet felfedezni, főként az adatok lejegyzését és a szerkesztési elvek következetlenségét illetően. A szerző néhol több rokon nyelvi példát ad meg (pl. mdE *kal* ~ fi. *kala*, lpN *guolli*, m. *hal*; mdE *kel* ~ fi. *kieli*, lpN *giella*, zj. *kílv*; mdE *keñže* ~ fi. *kynsi*, lpN *gaza*, zj. *glž*), néhol pedig csak egyet-kettőt (pl. mdE *kijal* ~ fi. *käly*, de hiányzik a lpN *gälöjædne*, zj. *kel*; mdE *keñére* ~ fi. *kynnärä*, de nem szerepel a lpN *gâr’dnjel*, zj. *glr*, m. *könyök*; mdE *kov* ~ fi. *kuu*, de nincs ott a m. *hó*; mdE *lem* ~ fi. *liemi*, m. *lé*, de hiába keresnénk a lpN *liebmâ*, zj. *lem* adatokat stb.). A korábbi etimológiai szótárak szörnyszüleményeihez képest a finn és magyar adatok pontosan – és végre latin betűkkel! – szerepelnek.

A finn példákban inkább igetövet lehetett volna közölni az infinitívus (mdE *kuloms* ~ fi. *kuolla*, mdE *kel’ems* ~ fi. *kahlata*) helyett. A mdE *kel’ems* magyar megfelelője nem *átkel*, hanem csak *kel*, a mdE *keñks* ‘ajtó’ pedig a finnben nem *kynnyt*, hanem *kynnys* ‘küszöb’. Nagyobb gond azonban az indoeurópai adatok szerepeltetése a finnugor megfelelők sorában, pl. mdE *ki* ~ m. *ki*, lat. *qui*; mdE *med’* ~ m. *méz*, észti *mesi*, szkr. *madu*, mdE *sod* ~ ang. *soot*. Félő, hogy az olvasóban esetleg téves képzetek keletkeznek a nyelvrokonság fogalmáról.

Még néhány vitatható részlet: a finn *paarma* ‘bögöly’ szónak inkább a mdE *promo* szó alatt kellene szerepelnie, semmint a *burma* címszó alatt. A mdE *leđems* és a magyar *ló* összetartozása nincs igazolva (UEW 247). A *ved’kev* ‘malomkő’ összetétel mellett felesleges az észti *veski* alakot feltüntetni stb.

Ugyanakkor sok olyan finnugor eredetű szó szerepel a szótárban, amelyeknek nincs megadva az eredetük, pl. *kavto* ‘két’, *ked* ‘kéz’, *kolmo* ‘három’, *kudo* ‘ház’, *kuz* ‘lucfenyő’, *mon* ‘én’ stb.

b) Orosz (és szláv) eredetű szavak. Az azonos alakú adatok túlnyomó többségében a szerző a *ruz. teke* ‘oroszul ugyanaz’ megjegyzést tünteti fel, néhol azonban feleslegesen szerepel az orosz alak is, pl. mdE *lekar’* ~ or. *lekar’*. Ha az átvétel során hangtani változás történt, arról tudomást szerezhettünk, pl. mdE *bl’ida* ‘tál’ < or. *bl’udo*, *gol’ec* ‘suhanc’ < *ogol’ec*, *kuča* ‘kupac’ < *kuča*, *molotka* ‘kalapács’ < *molotok* stb. Szerkesztői következetlenségre vall

ugyanakkor, hogy sok esetben nincs feltüntetve az orosz eredet: *kapsta* 'káposzta', *kaval'er* 'lovag', *mol'itva* 'ima' stb.

Számomra megmagyarázhatatlan, hogy néhány esetben miért szerepelnek egyéb szláv nyelvek, nyelvi adatok is a szótárban: mdE *kopjor* 'cölöpverő' [cseh *kopr*] – sajnos, ehelyütt a tipográfia sem segít, mert a szögletes zárójel nyíl vagy megfelelésjel helyett nem mond semmit –, *vedra* 'vödör' [cseh *vědro*, le. *wiadro*], ill. a *kalbaz* 'kolbász' és *kar'lik* 'törpe' szavak után szögletes zárójelben csak a lengyel szó van feltüntetve (vö. or. *kopjor*, *vedro*, *kol-basa*, *kar'lik*).

c) Egyéb nyelvi adatok. Véleményem szerint az etimológiák megadásának legnagyobb problémája az átadó nyelv / kiinduló nyelv következtelen szemléletéből ered. A szerző nagyon sok címszó után azt a nyelvet igyekezett feltüntetni, ahonnan a nemzetközi szó vándorútra indult. Emiatt szerepel a szótárban sok francia (*brigade* > *brígada*, *bouteille* > *butilka*, *garage* > *garaž*, *général* > *geńeral*, *date* > *data*), olasz (*bronzo* > *bronzá*, *granito* > *grańit*; *kartěč* 'kartács', *karušel* 'körhinta'), spanyol (*guitarra* > *gitara*), angol (*authority* > *avtorít'et*, *flagon* > *lagun*), német (*Bind* > *bint* 'kötés', *Lampe* > *lampa*, *Linse* > *l'inja* 'lencse', *Watte* > *vata* 'vatta'; *karta*, *k'lever* 'lóhere', *kran* 'csap'), holland (*apel'sin*, *kartuz* 'sildes sapka', *ka'er* 'naszád', *matros*) adat. A nyilvánvaló tévedések (pl. fr. *mari* > *mir'de* 'férfi, férj') mellett⁶ az egész szemlélet helytelen, ezek a szavak a mordvinban orosz jövevényszavaknak számítanak, nem pedig hollandnak, olasznak stb. Ha pedig a szerző a kiinduló nyelvi adatokat szerette volna feltüntetni, akkor az orosz nyelv nemzetközi szókészleténél is így kellett volna eljárnia, s a *ma'terial'izma*, *žil'et* típusú szavak mellett is közölni kellett volna az eredeti alakokat. Ez persze érinti a szótárban görögnek (*akad'emija*, *kilometra*, *kino* 'mozi', *krovat* 'ágy') és latinnak (*garmon'ija*, *dekab'ra* 'december', *inval'id*, *int'elligent*, *infińitiv*) minősített adatokat is. A szerző itt is következtelenül járt el, néhol igyekszik egyfajta "Idegen szavak szótárát" készíteni; van, ahol az eredeti alakot adja meg (pl. *geografija* < gör. γεογραφια, *garmon'ija* < lat. *harmonia*, *dekab'ra* < lat. *decem* 'tíz'), s van, ahol erzául magyaráz – *akrobat'ika* < gör. 'veřga jutamo' (= fenn, magasan haladás), *inval'id* < lat. 'vijt'eme' (= erőtlen), *int'elligent* < lat. 'čarkodića' (= értő) –, de sokszor csak az átadó nyelvet jelöli meg.

⁶ Néhány apró pontosítás: ol. *briga* 'viszály, harc, küzdelem' > *brigata*, innen ang. *brigade*, ném. *Brigade*, fr. *brigade*, or. *brígada* 'dandár, csapat' (TESz I: 369); lat. *datum* 'adott' > ang. *date*, fr. *date*, ol. *data*, or. *data* (TESz I: 598); gör. κηθάρα 'citera, húros hangszer' > arab *kitāra* > sp. *guitarra* (TESz I: 1064); gör. λάμπω 'világít' > lat. *lampas* 'fáklya, lámpa' (TESz II: 713); fr. *matelot* 'matróz' (holl. *matroos*, az átvétel iránya vitatott) > ném. *Matrose*, ang. *matelot*, or. *matros* (TESz II: 864).

(A görög és ógörög minősítés egyébként ötletszerűen fordul elő.) Ezek után ne csodálkozzunk a mdE *gidroplan* < gör. *idro* + ang. *plane* alakon... Hasonló gyanakvással kell eljárunk az ivrit (*begemot*), iráni (*arbuз, balagan, izum*), kalmük (*meřin*), mongol (*kalda*) adatok nyelvi hovatartozását illetően is.

A fentebb felvázolt etimológiai pontatlanságok helyett összegzésül inkább a szótár erényeit emelem ki: hiánypótló értelmező (és részben ragozási) szótár született, melyet nagy haszonnal forgathatnak a mordvin anyanyelvű tanárok és diákok mellett az erzául tanulni vágyó külhoniak is.

MATICSÁK SÁNDOR

A mordvinok a nyelvész szemével

(D. V. Cigankin összegyűjtött írásai, 75. születésnapja tiszteletére) Мордовские языки глазами ученого-лингвиста Типография

Красный Октябрь. Саранск 2000. 316 стр. ISBN 5 7493 0303 9

A Mordvin Köztársaság tudományos körei 2000-ben ünnepelték a kiváló finnugrista tudós, Dmitrij Vasziljevics Cigankin 75. születésnapját. Neve az egyik legtiszteltetreméltóbb helyet foglalja el a mordvin és finnugor nyelvtudomány fejlődésében – írja N. P. Makarin professzor, a Mordvin Állami Egyetem rektora a kötet előszavában.

A több mint 300 oldalt számláló kötetben D. V. Cigankin összegyűjtött írásai szerepelnek. A gyűjtemény összesen 42 írást tartalmaz, melyből öt erzául, egy pedig németül jelent meg, a többi orosz nyelvű.

A kötet két bevezető tanulmánya a mordvin nyelvekről⁷ szóló általános ismertető, melyekben a mordvin nyelvek többi finnugor nyelvtől való elszakadásáról, nyelvi fejlődésük főbb állomásairól, az erza és a moksza nyelvjárások elkülönüléséről, a népnevekről, s a mordvinok történelmi útjáról (azaz az orosz néppel és nyelvvel való kapcsolatáról) olvashatunk. A szerző bővebben kitér a nyelvjárások kérdéskörére, s részletesen tárgyalja a két dialektus közötti hangtani, alaktani, szófajbéli eltéréseket.

A két bevezető tanulmányon kívül maga a kötet hét nagyobb, tematikailag jól elkülönülő egységre tagolható, úgy mint: dialektológia, lexikológia és eti-

⁷ Cigankin a Mordvinföldön uralkodó nyelvszemlélet szerint az erzát és a moksát külön nyelvnek tartja, tehát mordvin *nyelvekről* beszél.

mológia, szóképzés, morfológia és morfofonológia, nyelvtörténet, perszonáliák és az anyanyelv kérdései.

A dialektológiának szentelt első kérdéskörbe hat tanulmány tartozik, mind orosz nyelvű. A *mordvin nyelvjárások tanulmányozásának helyzete* c. írásában a jubiláns jelentős fejlődésnek tartja, hogy az egyes szavak hangfelépítése, az alakváltozatok száma, és a területi elhelyezkedés alapján sikerült a nyelvjárásokat egymástól elkülöníteni. Cigankin az erza nyelvjárásokat morfológiai szempontból, a névszói és az igei sajátosságokat is számbavéve csoportosítja. Ugyancsak nyelvjárási anyagon vizsgálja az orosz kölcsönszavak fonetikai változásait.

A *lexikológia és etimológia* c. fejezetben hét tanulmányt találunk, melyből egy német, kettő pedig erza nyelven íródott. Az írásokból kiderül, hogy Cigankin a mordvin szókészlet vizsgálatát az eddigi legkutatottabb területnek véli. Kitér a korai kölcsönszavak vizsgálatára, néhány szót a köznapi életből is kiemel, hogy megvizsgálja tágabb jelentésmezőjüket. Különösen az egyes nyelvjárási szavak jelentésbővülése érdekl, s ennek vizsgálata során megállapítja, hogy az erza irodalmi nyelvhez képest bizonyos szavak más jelentésben vagy pedig egyáltalán nem használatosak. Külön tanulmányt szentel a mordvin és az orosz nyelv kölcsönösen átjárható nyelvi kapcsolatáról és folyamatos kölcsönhatásáról.

A szóképzés témakörébe tizenegy írás tartozik, mind orosz nyelven. A tanulmányok különböző részletességgel tárgyalják a szóképzés egyes területeit. A szerző főként a névszóképzést vizsgálja, ezen belül is pontosan számba veszi az erza nyelvjárásokban előforduló egyes főnévképzőket, a belső keletkezésű és átvett képzőelemeket, ír a képzők produktívásáról, és a szóteremtés egyik fontos alkotóeleméről, az ún. félafixációról is.

A *morfológia és morfofonológia* fejezetben hat orosz nyelvű cikk kapott helyet, melyekben Cigankin a szavak morfológiai felépítésével foglalkozik: itt főleg a kötött morfémákat veszi számba; ír a személy- és birtokragok erzában betöltött sajátosságairól; a nem összetett szavak tőmorfémáinak felépítéséről; a ragozás és a szóképzés morfológiai jellemzőiről.

A jubileumi kötet tartalmaz három nyelvtörténeti írást is, amelyek szintén morfológiai tárgyúak. A szerző ezekben a volgai nyelvek morfológiai elemeinek kialakulását és a mordvin nyelvek morfémá szerkezetében bekövetkezett történeti változásokat vizsgálja.

A kötet utolsó előtti fejezetében néhány mordvin nyelvvel szoros kapcsolatban lévő személyről – M. Je. Jevszjevéről, A. P. Rjabovról és D. V. Bubrihról – találunk megemlékezéseket.

A tanulmánygyűjtemény végén két erza és egy orosz nyelvű cikk kapott helyet, melyekben Cigankin a korábban megjelent, mordvin nyelvekkel kapcsolatos disszertációkat ismertet. A kötetet Paul Ariste mordvin nyelvekkel való kapcsolatáról írt visszaemlékezése zárja.

FÁBIÁN ORSOLYA

Útikönyv a vogulok és osztjások földjéről

Путеводитель. Ханты-Мансийский Автономный Округ

Мишель Строгов, Пьер-Кристиан Броше, Доминик Озиас.

Издательство Авангард, Москва 2003. 176 стр.

ISBN 5 86394 165 0

Nem megszokott eset, hogy útikönyvet ismertessen egy nyelvészeti kiadvány. A kivételt az indokolja, hogy olyan területről van szó – a Hanti-Manysi Autonóm Körzetről –, amelyben több uráli nép (nemzetiség, “óslakos nép”) is él, és amelyről Magyarországon – nagyon kevés szakember kivételével – keveset tudunk. Nemcsak azért kell tehát megismerkednünk ezzel a könyvvel, hogy hatására A. V. Filipenkónak, a körzet kormányzójának invitáló szavait megvalósítsuk: “На Югорской земле обязательно нужно побывать, чтобы испытать радость встречи с удивительной природой, наполнить сердце красотой и достоинством. Путеводитель “Ле Пти Фюте” поможет вам почувствовать себя желанным гостем нашего округа”(3), hanem azért is, mert nagyon sok friss ismeretre is szert tehetünk legközelebbi nyelvrokon népeink mai életével kapcsolatban.

A könyv első része (4–75) igen változatos tartalmú. Megtudjuk, hogy a körzet területe 534 800 km², lakóinak száma 1 402 000, a városi lakosság aránya 92%. A terület kilenc közigazgatási egységre oszlik. Van 14 körzeti város (город окружного подчинения), két területi (город районного подчинения), 24 városi típusú település (посёлок городского типа), 173 mezőgazdasági település (сельский населённый пункт) és mintegy 680 kisebb, főleg óslakosok által lakott település, ahol jórészt a hagyományos gazdasági tevékenységből (halászat, vadászat, réntenyésztés) élnek. A legnagyobb városok: Szurgut (276 100 lakos), Nyizsnyevartovszk (238 600), Nyeftyjejuganszk (100 100), Nyagany (61 100), Kogalim (54 800). A fővárosnak,

Hanti-Manszijszknak csak 37 800 lakosa van. A lakosság nagy része orosz, az úgynevezett őslakos népek létszáma (hanti, manysi, erdei nyenyec, szelkup) körülbelül 20 000 (vö. 7. lap). Vannak még ukránok, beloruszok, tatárok, baskírok, azerbajdzsánok, marik stb. Összesen mintegy 120 különböző nemzetiség. A hantik 22 500-an vannak, közülük csak 53% (mintegy 12 000) él a HMNK területén (31). A manysik (8300 fő) közül pedig mintegy 6600 (80%) él a körzetben (45). Az erdei nyenyecék száma körülbelül 2000, és többségük a HMNK-ban lakik (47). A szelkupokról nincs adat.

A terület földrajzi viszonyainak, éghajlatának, élővilágának, gazdasági erőforrásainak bemutatása után a történelmi áttekintés következik (22–31; a 30–31. lapon kronológiai áttekintéssel): Jugria őskora (i.e. 8. évezred–i.sz. első évezred kezdete), Jugria a középkorban (5–16. század), az orosz gyarmatosítás (12–16. század), Jugria az újkorban (17–19. század), a szovjet Jugria (1917–1991) és a mai Jugria.

Jó összefoglalást olvashatunk a körzet területén élő őslakos népekről (hantik: 31–45; manysik: 45–47; erdei nyenyec: 47–48), a Jugriában élő oroszokról (48–49). Egy oldalon foglalkozik a szerző a hagyományos ételekkel (50), és viszonylag részletesen tájékozódhatunk az obi-ugor mitológiáról, totemizmusról, sámánizmusról, folklórról, a hagyományos ünnepekről, medveünnepi színjátékokról (51–67).

A könyv első részét egy rövid *Mi kicsoda? (olaj, osztják, Jugria, ugor stb.)* és egy *Ki kicsoda? (Jermak, Filipenko, “az olajgenerálisok”)* szótárszerű fejezet zárja (71–75).

A könyv második része mintegy negyven települést mutat be: hol fekszik (egy nagyobb településhez viszonyítva), hogyan közelíthető meg (autóval is vagy csak repülővel vagy hajóval), mikor alapították, milyen szállás és étkezési lehetőségek vannak, milyen múzeumok, s ezeknek milyen kiállításai, és milyen egyéb látnivalók találhatók. Megtudjuk a lakosság számát, néha még a nemzetiségi összetételét is például: Russzkinszkaja 1500 lakosa közül 841 a hanti, Agan 459 lakosából 237 a hanti és 23 az erdei nyenyec, Varjoganban az 549 lakosnak mintegy a fele hanti (240 fő), a másik fele pedig erdei nyenyec (232 fő). Serkaliban az 1430 lakos között 31 hanti és 15 manysi is van, Berezovóban pedig a 6700 lakosból 400 hanti, 200 manysi és 300 komi. A településeket bemutató részekon kívül egy-egy rövid áttekintés is olvasható egyes csoportokról: szalimi (95–96), jugani (99–101), agani (150–152) hantik. (Ez utóbbiak körülbelül 500-an vannak.) Kazimi hantik és erdei nyenyec (164–165). Szoszvai manysik: mintegy 800 fő (172–173).

A kötet gazdag képanyagot tartalmaz (az első 16 lapon színeseket, a többin fekete-fehéret). Láthatunk hagyományos hanti építményeket, régi temp-

lomokat, kolostorokat, és a fotókon nagyon sok olyan létesítmény látható, amely a gyors, modern fejlődést mutatja be: híd, amely 2000-ben épült, s az Ob folyón ível át a Nyeftejuganszk és Szurgut közötti országúton, biatlonpálya, ahol a 2003-as sílövő világbajnokságot rendezték, modern középületek (Hanti-Manszijszkban vagy Megionban stb.).

KISS ANTAL

Tanszéki beszámoló a 2002–2003. tanévről

A Finnugor Nyelvtudományi Tanszéket Keresztes László vezette egyetemi tanári minőségben. A tanszék állományához tartozott Kiss Antal docens és Maticsák Sándor adjunktus (2003. július 1-től docens, továbbá a Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézet igazgatója). A finn lektor Sanna Lähde, az észti lektor Hiie Rüütel volt. Új, finnugor lektorként Hrisztina Armutlieva kezdte meg működését. A finn szakmódszertan oktatásáról és az iskolai gyakorlatról továbbra is Salamon Ágnes gondoskodott. A könyvtárosi teendőket Hoffmann Istvánné látta el.

A tanszék tudományos életében fontos lépésnek értékelhetjük a finnugor nyelvészeti doktori alprogram indulását (a debreceni nyelvészeti doktori iskola – DENYDI – keretében). Három doktoranduszhallgatót vehettünk föl: Dusnoki Gergely (nappali), Dennica Peneva (levelező) és Máté József (egyéni felkészülő), aki – az áprilisi munkahelyi vita után – 2003 nyarán benyújtotta *A lapp növénynevek etimológiai rétegei* című értekezését. Sor kerülhetett az első finnugor nyelvészeti habilitációra is: Maticsák Sándor *A mordvinföldi víznevek rendszere* című értekezésével 2003 tavaszán megszerezte a Dr. habil. címet.

Több neves külföldi kolléga is ellátogatott a tanszékre. Tuomo Lahdelma és Jarmo Valkola (Jyväskylä) finn művelődéstörténeti kérdésekről, Harri Mantila (Oulu) pedig a finn nyelvjárásokról tartott egy-egy tanegységnyi előadássorozatot. Eberhard Winkler, a göttingai egyetem finnugor nyelvészprofesszora tett bemutatkozó látogatást, és előadást tartott a finnugor nyelvek *habeo*-szerkezetéről (vö. 195–207. oldal).

A nálunk tanuló finn egyetemi hallgatók közül néhányan segítették a mindenkori finn lektort fordítási és beszédgyakorlatok tartásával. 2003 tavaszán Tapani Hynynen tartott nyelvgyakorlatokat finn szakosoknak.

2002. november 8-án ünnepeltük az önálló finnugor nyelvtudományi tanszék fennállásának 50. évfordulóját. (Vö. Keresztes jelen kötet 3–32. oldal, továbbá uő FUD 9: 3–44) Ebből az alkalomból Pekka Kujasalo, a Finn Köztársaság és Toivo Tasa az Észti Köztársaság budapesti nagykövete is látoga-

tást tett egyetemünkön. Az ünnepség alkalmából találkozóra hívtuk a 2002 előtt végzett finnugor és finn szakos hallgatóinkat. A hazai finnugor testvértanszékek és kutatóhelyek képviselőin kívül külföldi társegyetemek vezető professzorai is személyesen kifejezték jókívánságaikat: Ulla-Maija Kulonen (Helsinki Egyetem), Johanna Laakso (Bécsi Egyetem), Tuomo Lahdelma (Jyväskylai Egyetem).

A magyar tudomány napja alkalmából nyilvános fórumot rendeztünk a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában (*Megdől-e a finnugor nyelvrokonság?*). Az őstörténeti vitát Róna-Tas András akadémikus vezette. A vitában más neves finnugrista és altaista nyelvészek, továbbá a társtudományok: néprajz és folklór, régészet, történettudomány, művelődéstörténet és humán-genetika képviselői is választ adtak a közönség kérdéseire. A résztvevők a jubileumi ünnepség résztvevői mellett magyar és történelem szakos középiskolai tanárok voltak. A rendezvényre a Magyar Tudomány Napja akadémiai rendezvénysorozata keretében került sor.

A finn és a finnugor szak A-szak (társított szak) lett. A 2002–2003. tanév elején finnugor szakra 3, finn szakra 19 új hallgatót vettünk föl. A tanév végén összesen öten tettek államvizsgát finn nyelvből és irodalomból (Csige Boglárka, Demkó Bíbor, Keserű Éva, Nagy Vince Róbert, Sajtos István). Egy hallgató, Fábíán Orsolya pedig finnugor nyelvészdiplomát szerzett.

2002 őszén folytatódtak a *Komplex uráli nyelvészeti adatbázis* keretében a mordvin és a lapp adatbázis kiépítésének munkálatai. A konzorcium működésének anyagi hátterét a Széchenyi-tervpályázat biztosítja.

A tanszék oktatói részt vettek konferenciákon és külföldi egyetemeken is tartottak előadássorozatokat:

Az MTA Keresztes Lászlót kérte föl, hogy májusi közgyűlésén előadást tartson *A magyarság eredetkérdései – eredmények és kihívások a finnugrisztikában* (vö. 107–126. oldal). Keresztes egy-egy tanegységnyi előadássorozatot tartott magyar–finn kontrasztív szintaktikai kérdésekről 2003 februárjában (a Helsinki Egyetem meghívására), 2003 júniusában pedig a Hamburgi Egyetemen (Socrates-csere keretében).

Maticsák Sándor a tanév során két finnországi egyetemen tartott egy-egy kreditnyi előadássorozatot: 2002 novemberében *A magyar szókinccs történeti rétegei* című kurzus hungarológus hallgatóknak (a Jyväskylai Egyetem meghívására), 2003 februárjában pedig *A magyar és a finn mint finnugor nyelvek*

című kurzus a finn szakos hallgatóknak (Oului Egyetem, Erasmus-csere keretében).

2002. augusztus 24-én Maticsák és Keresztes részt vettek Budapesten a Magyarságtudományi Társaság választmányának ülésén.

Kiss Antal 2003 június 23–26. között nyugat-szibériai tanulmányúton, ill. *Az északi kis létszámú őslakos népek hagyományos kultúrájának megőrzése és Hanti-Manszijszk tartós fejlődésének problémája* c. konferencián vett részt Hanti-Manszijszkban. A konferencián köszöntötték Je. I. Rombangyjeját 75. születésnapja alkalmából. Kiss Antal előadásának címe: *A manysi nyelv kutatása a debreceni egyetemen*.

Dusnoki Gergely 2002 októberében Kolozsváron tartott előadást *A lappok és a lapp nyelv* címmel a finn szakos hallgatóknak.

Nyolc európai egyetem finnugor és hungarológiai intézetei a Sokrates-program keretében tartottak konferenciát Hamburgban a veszélyeztetett finnugor népek nemzeti ébredésének kérdéseiről *The national awakening of endangered Uralic peoples / Das nationale Erwachen bedrohter uralischer Völker* címmel. A konferencia rendezője a Hamburgi Egyetem Finnugor/Uráli Szemináriuma, ideje: 2003. június 9–19. Ehhez kapcsolódott Keresztes Lászlónak a mordvin és a vogul irodalmi nyelv konkrét problémáiról szóló két előadása: *Efforts aiming at language reform in the new Vogul (Mansi) Bible translations; On the question of the common Mordvin literary language*. A debreceni doktoranduszok és finnugor szakos hallgatók a következő témakörökből tartottak hosszabb-rövidebb előadásokat: Dusnoki Gergely a számik nyelvi jogairól Finnországban, Svédországban és Norvégiában (*On the Sámi's language rights in Finland, Sweden and Norway*), Christina Armutlieva a Kola-félszigeti lappok helyzetéről (*Sprache und Identität der Kolasámi*), a Baltikum nyelvi kisebbségeinek helyzetéről (*Zur heutigen politischen Situation der ostseefinnischen Minderheitensprachen*), Sárosi Andrea a vogul irodalmi nyelvről (*On the situation of Vogul (Mansi) literary language*), Fodor György a mordvin irodalmi nyelvről (*Ist eine einheitliche mordwinische Literatursprache möglich?*), Fábíán Orsolya pedig a mordvin bibliafordítások nyelvújítási törekvéseiről (*The terminology of Mordvin Bible translations*).

A tanév során megjelent a *Folia Uralica Debreceniensia* évkönyvünk 9. száma.

KERESZTES LÁSZLÓ

Utószó

A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének sorozata, amely évenként jelenik meg. A kiadványsorozat célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de nem kíván elzárkózni külső szerzők rövidebb-hosszabb tudományos közleményeinek, ismertetéseinek stb. közlése előtt sem.

Debrecen, 2003. november 5.

a szerkesztők

Saatesanat

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen sarja, joka ilmestyy kerran vuodessa. Julkaisusarjan tehtävänä on turvata julkaisumahdollisuus ensisijaisesti Debrecenin yliopiston fennougristiikan tutkijoille, mutta se ei kieltäydy julkaisemasta muidenkaan tutkijoiden lyhyehköjä kirjoitelmia, katsauksia ym.

Debrecenissä 5. marraskuuta 2003

toimittajat

Järelsõna

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debreceni Ülikooli soome-ugri keelte õppetooli seeria, mis ilmub igal aastal. Väljaande eesmärgiks on kindlustada Debreceni Ülikooli soome-ugri keelte uurijatele oma uurimuste avaldamine, aga võtab vastu ka teiste uurijate lühemaid kirjutusi, ülevaateid jne.

Debrecenis 5. novembril 2003

toimetajad

Afterword

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is a series published by the Department of Finno-Ugristics at the University of Debrecen. It appears every year. The aim of the series is to provide the opportunity mainly for the members of the Finno-Ugric workshop of Debrecen to publish, but it also welcomes the studies, book reviews, etc. by outside authors.

Debrecen the 5th of November 2003

the editors

Nachwort

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) heisst die Periodika des Lehrstuhls für Finnougristik an der Universität zu Debrecen. Sie wird jedes Jahr herausgegeben. Sinn und Zweck dieser Periodika bestehen darin, vor allem den Mitgliedern finnougristischen Werkstatt von Debrecen Möglichkeiten zur Publizierung zu schaffen. Ebenso wird hier aber auch externen Verfassern Platz für längere oder kürzere wissenschaftliche Veröffentlichungen und Rezensionen geboten werden.

Debrecen, den 5. November 2003.

Die Redaktion

Послесловие

Журнал под названием Folia Uralica Debreceniensia (FUD) является периодическим изданием Кафедры финно-угроведения Дебреценского университета. Журнал издается каждый год. Цель названной периодики – опубликование в первую очередь трудов представителей дебреценской творческой группы по финно-угроведению, в то же время не исключается возможность издания коротких научных статей, рецензий других авторов.

г. Дебрецен, 5. ноября 2003 года

от редакторов

TARTALOM – INHALT – CONTENTS

SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Keresztes, László: The History and Research Findings of Finno-Ugric Studies in Debrecen. The fifty years of the Finno-Ugric Department (1952–2002).....	3
Agyagási Klára: Módszertani megjegyzések egyes török eredetűnek tartott mordvinföldi víznevek pontosabb etimológiai minősítéséhez.....	33
Armutlieva, Christina: A tárgy pronominalizációja és elhagyása a keleti lappban.....	41
Balogh Anita: A műveltetés kifejezései a magyarban és a finnben.....	49
Csúcs Sándor: A személyes névmások a permi nyelvekben és az ősspermiben.....	65
Dusnoki Gergely: Passzív képzők a norvéglappban.....	79
Fábián Orsolya: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról.....	91
Fejes László: Egy degrammatikalizációs folyamat az udmurtban: <i>make</i> 'valami (htlan nm.) > izé (fn.)'.....	103
Keresztes László: A magyar nyelv eredetkérdései (eredmények és kihívások a finnugrisztikában).....	107
Kiss Antal: Az udmurt–magyar, magyar–udmurt műfordításról.....	127
Mantila, Harri: Dialect Use and the Social Construction of Identity.....	133
Maticsák Sándor: Névszói morféma-alternációk az erza-mordvinban.....	143
Rédei Károly: Még egyszer <i>isten</i> szavunk eredetéről.....	165
Sulkala, Helena: Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi.....	177
Winkler, Eberhard: Az uráli nyelvek <i>habeo</i> -szerkezetének történetéhez...	195
Zaicz Gábor: “H. P. lektorálta”. Etimológiai szótárak műhelytitkaiból,	

avagy: Hajdú Péter emlékezete.....209

Ismertetések

Keresztes László: Finn őstörténeti kérdések (<i>Ennen, muinoin. Miten menneisyttämme tutkitaan</i>).....	223
Dusnoki Gergely: A magyar nyelv eredetkérdései a tudománytörténész szemszögéből (<i>Hegedűs József: Hiedelem és valóság</i>).....	229
Zaicz Gábor: Az oroszországi finnugor népek múltjáról és jelenéről (<i>Rein Taagepera: A finnugor népek az orosz államban</i>).....	231
Lähde, Sanna: Ünnepi könyv Pentti Leino tiszteletére (<i>Äidinkielen merkitykset</i>).....	236
Maticsák Sándor: A finnországi bevándorlók névadási szokásai (<i>Sukunimi? Etunimi? Maahanmuuttajien nimijärjestelmistä</i>).....	238
Keresztes László: A svédországi finn és lapp helynevekről (<i>Ulla Swedell: Finska och samiska ortnamn i Sverige</i>).....	245
Balogh Anita: Finnországi szakszótárak (<i>Metsäalan hallinnon sanastoa, Yliopistosanasto, Valtioneuvosto- sanasto, Julkisten rakennusten nimiä ja niiden käännöksiä</i>).....	247
Armutlieva, Christina: Többnyelvű politikai szótár (<i>Hétnyelvű politikai és diplomáciai glosszárium</i>).....	249
Kirli Ausmees: Új finn–észt nagyszótár (<i>Soome–eesti suursõnaraamat. Suomi–viro suursanakirja</i>).....	251
Maticsák Sándor: Erza-mordvin értelmező szótár (<i>К. Г. Абрамов: Валонь ёвтнема валкс</i>).....	253
Fábián Orsolya: A mordvinok a nyelvész szemével – D. V. Cigankin összegyűjtött írásai, 75. születésnapja tiszteletére (<i>Мордовские языки глазами ученого-лингвиста</i>).....	257
Kiss Antal: Útikönyv a vogulok és osztjákok földjéről (<i>Путеводитель. Ханты-Мансийский Автономный Округ</i>).....	259

Krónika

Tanszéki beszámoló a 2002–2003. tanévről (<i>Keresztes László</i>)	263
Utószó – Saatesanat – Järelsõna	267
Afterword – Nachwort – Послесловие.....	268

PUBLICATIONES

- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.** (pp. 142) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1989. Red. Keresztes László–Kiss Antal
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.** (pp. 222) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1991. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.** (pp. 160) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1994. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 4.** (pp. 260) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1997. Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 5.** (pp. 262) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1998. Red. Nyirkos István
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.** (pp. 246) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1999. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 7.** (pp. 216) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2000. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 8.** (pp. 761) ISSN 0239-1953
Debrecen–Jyväskylä, 2001. Red. Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 9.** (pp. 224) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2002. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely

* * *

- Maticsák Sándor: A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere. Debrecen, 1995. 205 pp.
- Ki kicsoda Finnországban? Száz híres finn élete és munkássága. Szerkesztette Maticsák Sándor. A szócikket írta Kovács György, Sanna Lähde, Maticsák Sándor és Anna Tarvainen. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. 151 pp.
- Maticsák Sándor–Anna Tarvainen: Finn nyelv. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002. 200 pp.

* * *

• CIFU-7/1A	Sessiones plenares	(pp. 323)	ISBN 963 471 667 9
• CIFU-7/3A	Sessiones sectionum	(pp. 390)	ISBN 963 471 691 1
• CIFU-7/3B	Sessiones sectionum	(pp. 386)	ISBN 963 471 692 X
• CIFU-7/3C	Sessiones sectionum	(pp. 382)	ISBN 963 471 693 8
• CIFU-7/4	Sessiones sectionum	(pp. 482)	ISBN 963 471 696 2
• CIFU-7/5	Sessiones sectionum	(pp. 259)	ISBN 963 471 697 0
• CIFU-7/6	Sessiones sectionum	(pp. 365)	ISBN 963 471 698 9

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – Bestellbar – zakaz

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék H-4010 Debrecen, Pf. 54. – Fax: (36-52)-316 666/2193 – E-mail: klaszlo@tigris.klte.hu
